

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І.Ф. КУРАСА
НАН УКРАЇНИ

2013
6(68)

листопад-грудень

Засновник: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України; Президія НАН України

Видається: з 1997 р. – книжкова серія; з 26.10.2009 р. – періодичне наукове видання

Періодичність: 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ №15861-4333Р від 26.10.2009

Видання внесено до Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата політичних та історичних наук
(Постанова ВАК №1-05/6 від 16.12.2009.)

Головний редактор: Левенець Ю.А. – доктор політ. наук, академік НАН України

Заступник головного редактора: *Майборода О.М.* – доктор історичних наук

Відповідальний секретар: *Перевезій В.О.* – кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

Бевз Т. А. – доктор історичних наук

Войналович В. А. – доктор політичних наук

Панчук М.І. – доктор історичних наук

Котигоренко В.О. – доктор політичних наук

Михальченко М.І. – доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України

Нагорна Л.П. – доктор історичних наук

Пахарев А.Д. – доктор політичних наук

Рафальський О.О. – доктор історичних наук

Рудич Ф.М. – доктор філософських наук

Солдатенко В.Ф. – доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

Шаповал Ю.І. – доктор історичних наук

Шкляр Л.Є. – доктор політичних наук

*Номер підготовлено за результатами ІХ Курасівських читань,
що відбулися 3 жовтня 2013 р. на тему*

"Влада, суспільство, громадянин: зустріч інтересів у політичному полі"

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України
Протокол № 7 від 21 листопада 2013 р.*

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013

З М І С Т

Проблеми взаємодії держави та суспільства: український та світовий досвід

Сергій Кононенко. Держава і суспільство громадян.....	5
Юрій Шайгородський. Стратегія суспільного розвитку: світоглядні та інституційні чинники формування.....	13
Войналович В. А., Білошицький С. В. Консенсусно-компромісні відносини із суспільством у практиці сучасної української держави: тенденції, проблеми, шляхи гармонізації.....	27
Олексій Шевченко. Основні сценарії взаємин між державою та суспільством у сучасній Україні.....	48
Олександр Майборода. Перспективи реалізації концепції відкритого урядування у розв’язанні загальнонаціональних проблем.....	60
Микола Рябчук. Інтелектуальне співтовариство у взаєминах з державою: форми діалогу та їх результати.....	67
Головка Ірина. Перспективи втілення стандартів ліберальної демократії в контексті державотворчих процесів в Україні.....	80
Катерина Яцура. Державотворчі процеси в пострадянській Україні у контексті пріоритетів відкритого суспільства.....	90
Антоніна Митко. Новітні форми налагодження діалогу між державою та громадянами.....	98
Дмитро Бірюков. Концепція захисту критичної інфраструктури як елемент загальноєвропейської безпекової політики.....	106
Віктор Шпак. Нормативно-правове забезпечення процесів розвитку та підтримки видавничої справи.....	115

**Політичне поле сучасної України:
теорії та практики**

Ірина Оніщенко. Політичне поле як ігрова система	127
Олександр Корнієвський. Інституційні чинники поляризації сучасного політичного простору України.....	134
Наталія Кононенко. Політичні права і свободи в сучасній Україні: проблеми політичної практики	145
Ірина Овчар. Інформаційна політика як сфера публічної взаємодії: мотивація і технології продукування.....	167
Оксана Зорич. Міська ідентичність крізь призму політики пам'яті (на прикладі міста Полтава)	177
Євген Куценко. Соціально-політичний поділ сучасного політичного простору України: регіональний аспект	187
Микола Волгов. Багаторівневі політичні партії та тренд децентралізації: теоретичний аспект у сучасному англomовному науковому дискурсі.....	198

Громадянське суспільство та політична участь

Лариса Кочубей. Громадянська самосвідомість українців: що заважає бути відповідальним за стан справ у суспільстві?	207
Олесь Лісничук. Громадські організації України: новітні тенденції розвитку та вплив на дискурс національних інтересів	220

Дмитро Арабаджисв. Вплив громадських організацій на сучасне українське політичне поле	233
Олеся Мандебура. Концепція суспільної відповідальності: економічний аспект	242
Віталій Перевезій. Соціальна мобілізація: Інтеграційний та дезінтегруючий потенціали.....	251
Олексій Колесников. Політико-культурні чинники ефективності виборчих технологій в умовах українського політичного ринку	262
Галина Куц. Стереотипізація як домінуюча дискурсивна практика виборчого процесу в Україні	277
Ольга Кудіна. Публічна політика як дієвий механізм демократизації суспільства.....	289

Проблеми євроінтеграції та етнополітики

Микола Михальченко. Україна зробила перший крок, що далі?	294
Ганна Редькіна. Вплив внутрішньосистемних перетворень в Україні на процес євроінтеграції в умовах державної незалежності	302
Леся Ковач. Національно-культурні товариства Донбасу в інституціоналізації громадянського суспільства в Україні.....	311

Сергій Кононенко

ДЕРЖАВА І СУСПІЛЬСТВО ГРОМАДЯН

Статтю присвячено теоретичному аналізу тріадної взаємодії громадянина, держави і суспільства. Визначено методологічний потенціал тріади «громадянин/держава/суспільство». Виокремлено політико-структурні та історико-еволюційні передумови функціонування зазначеної взаємодії в процесі політичної діяльності й політичного управління.

Ключові слова: громадянин, держава, суспільство, політика, політичне управління, владно-силове поле.

Kononenko S. «*State and society of citizens*». *The article deals with theoretical analysis of correlation among citizenship, state and society. The methodological potential of this categorical correlation is defined. Structural and historical aspects of the correlation among citizenship, state and society in the processes of political activity and political management are delineated.*

Key words: citizen, state, society, policy, political management, power.

Тріадність є однією з головних форм людського мислення, що присутня на всіх його рівнях – від буденних життєсвітів до захмарних символічних універсумів. Існує чимало методологічних схем, категоріальних структур та когнітивних будов, які komponуються трьома елементами. Серед цих базових уявлень і форми елементарної логіки («індивідуальне/окреме/загальне», «одиничне/множинне/нескінченне», «можливе/дійсне/необхідне»), і символ віри християн, і бачення сучасного природознавства («електрон/позитрон/нейтрон»). Модерне суспільствознавство також містить у своєму пізнавальному арсеналі подібні тріадні схеми. Таким є уявлення про суспільні (зокрема політичні) відносини як системну сукупність і системну взаємодію трьох основних елементів – людини, держави, суспільства.

Існують уявлення настільки базові, наскільки елементарні, а істинність цих уявлень зумовлюється їх самоочевидністю й

загальноприйнятністю. Тому доволі часто важко визначити, чим вони мають вважатися: продуктивними апоріями, тобто об'єктивними формами розвиненого людського мислення; або ж дюркгеймівськими передпоняттями, котрі належить усувати, аби зробити суспільне пізнання максимально об'єктивним, укоріненим в реальному досвіді, а не попередніх суб'єктивних баченнях [1, с. 40]. Однак, яким би не було завершення цієї тривалої дискусії раціоналізму й позитивізму, сама схема «громадянин/держава/суспільство» залишається надійним і цілком апробованим вихідним положенням суспільствознавчого дослідження.

Головною особливістю тріадних схем є їх довершеність – це схеми синтезування, що найкращим чином ілюструється відомою діалектичною формулою «теза/антитеза/синтез». Бінарні моделі, натомість, містять у собі момент недовершеності – це суперечності, елементи яких або протистоять один одному (дихотомії); або конвертуються один в одного, міняючись місцями (як магнітні полюси чи вищі й нижчі класи внаслідок революції); або ж почергово (циклічно) заступають один одного, протистоячи діахронічно, а не синхронічно. Тож полярність та циклічність є суперечністю, розглянутою у синхронічному та діахронічному вимірах – протилежністю елементів у просторі та протилежністю елементів у часі, тобто співприсутністю протилежностей (полярність) або ж їх послідовністю (циклічність).

Розвиток тріадних моделей відбувається шляхом синтезу, а бінарних – шляхом лінійного відтворення. Інакше кажучи, динаміка перших є сходженням, динаміка других – реплікацією. Можлива трансформація тріадних моделей в бінарні (тріадного творення в бінарну реплікацію), що відбувається внаслідок втрати синтезуючого потенціалу. Можлива також і протилежна ситуація – трансформація бінарної моделі взаємодії в тріадну. Йдеться про момент «зародження», про появу потенціалу творення, про нововиниклу здатність до синтезу – спроможність двох елементів створити третій.

Суспільні відносини в рамках тріади «особистість/держава/суспільство» можуть мати різну структуру та різні історичні форми. Вихідним елементом слід вважати суспільство, котре постає «чистою субстанційністю», тобто «об'єктивністю в собі» –

джерелом соціальності, що прагне досягнути цілковитого само-свідомлення (пізнати себе та зрозуміти свої інтереси) й набути статусу суб'єктності (стати свідомим діячем і носієм свободи волі), лише частково реалізуючи це прагнення в державі (державній владі) та особистості (людині соціальній) [2, с. 72, 87, 441, 445]. Інакше кажучи, соціум бачить себе «очима» держави й очима людини, він також реалізується й діє (набуває статусу суб'єктності) через державу (об'єктивна суб'єктність) та через людську особистість (суб'єктивна суб'єктність).

Тріада «особистість/держава/суспільство» історично формується внаслідок виокремлення перших двох елементів з третього як вихідного та подальшої взаємодії між цими двома похідними елементами. Таким чином, вирізняються дві лінії взаємодії: «суспільство – особистість» та «суспільство – держава». Однак громадянин формується внаслідок взаємодії по третій лінії «держава – особистість», оскільки свій громадянський статус людина набуває винятково в рамках певної державності, а «громадянин світу» є всього лиш блискучим образом і поширеною метафорою. Тому й тріадність «громадянин/держава/суспільство» постає результатом історичної еволюції, послідовно впливаючи та надбудовуючись над двома іншими тріадними взаємодіями: «людина/держава/суспільство» і «особистість/держава/суспільство».

Еволюційне виокремлення держави із суспільства передбачає інструменталізацію та акумуляцію нею, розпорошеного й децентралізованого в базових структурах соціуму, владного ресурсу – накопичення й використання цього ресурсу в загальносуспільних інтересах. Саме завдяки інституту державності влада отримує найвищий сенс і призначення, а також стає безпечною і приборкується (соціалізується). Йдеться про надання ідеального змісту владному ресурсу – його одухотворення, що відбувається внаслідок підпорядкування цього ресурсу «загальному благу», інституційним уособленням якого і може вважатися держава.

Еволюційне виокремлення людини з суспільства передбачає її відособлення, тобто перетворення на особистість, здатну до осмислених вчинків та свідомого вибору. Зринаючи із соціуму, людська істота зберігає його у собі як власну ідеальну сутність чи свою «соціальну душу» [3, с. 21, 261, 268, 466]. Цінності якраз і можуть

вважатися найвищим проявом соціальності в людині. Людська істота самим своїм статусом у природі й суспільстві приречена творити ціннісні світи, які є реакцією носія свободи волі на власну буттєву ситуацію – реакцією індетермінізму духу на детермінізм буття.

Перебуваючи в одному (єдиному) реальному світі, людина спроможна створити безліч світів ідеальних, а дехто навіть вважає таке творення своїм обов'язком (культурним). Існує лише одна (єдина) реальна історія, однак можливих історій – нескінченна кількість. Причому, ця реальна історія не є «вже даною», її наявність припускається і вона відкривається та конструюється, зокрема, засобом історій ідеальних (вигаданих, можливих, прихованих). Подібно й Утопії, в житті суспільно-політичному, призначені для його розуміння та перетворення (точніше – вони і є засобами такого розуміння й перетворення). Погляд на реальний соціальний світ під кутом зору світів утопічних створює методологічний ефект цілковитого відсторонення, надаючи можливість побачити свій соціум якби іззовні, вийшовши (в уяві) за межі власної соціальної реальності. Людина не може не творити цінності та ціннісні (утопічні) світи, які виникають під всеосяжним і непереборним тиском соціальної реальності. Згодом ці вигадані світи повертаються до світу реального (повертаються до реальності), як засоби його розуміння й перетворення, і врешті-решт стають частиною історії, розчиняючись в її потоці та втрачаючи статус позаісторичності. Причому, чим тривалішим був цей статус, тобто чим довше система цінностей перебувала «над» історією, тим вище її історичне й духовне значення.

Громадянин – це людина політична, статус котрої в рамках певної державної організації є максимально визначеним і формалізованим; це також людина політична, котра не лише зацікавлена в політиці й прагне займатися нею, але й зобов'язана (системою відповідних обов'язків) брати участь у політичному житті своєї держави, зокрема в державно-політичному управлінні, та має всі можливості для такої участі завдяки системі відповідних прав; нарешті, це людина політична, існування котрої можливе лише в державі. Громадянство й державність передбачають, підтримують, розвивають одне одного.

Лінія взаємодії «громадянин – держава» є надзвичайно важливою, адже навколо цієї осі відбувається синтез, а суспільство досягає вищого рівня самоусвідомлення, перетворюючись із соціальної маси («субстанційності як такої – в собі») на суспільство громадян. Причому, цей останній різновид соціуму слід відрізнити від громадянського суспільства – простої сукупності неурядових організацій антидержавного спрямування, що спонсоруються іншими державами, ворожими власній державі елементами, всілякими лобістами й опозиціонерами та, врешті-решт, самою державою, яка у такий спосіб імітує існування незалежного позадержавного сектору, що вважається важливою передумовою «справжньої» демократії; звільняється від частини власних функцій і зобов'язань, перекладаючи їх (разом із відповідальністю) на псевдо автономні інституції; формує ще один сегмент ринку, в якому відбувається конкуренція за державні ресурси; створює передумови для корупції, надаючи «нечистим на руку» чиновникам можливості для «відмивання» грошей.

Суспільство громадян, що не знає економічної нерівності й політичної зради, разом із державою загального добробуту, що послідовно й неухильно дбає про загальне благо, складають утопічну соціальну модель руссоїстського штибу. Винятково в рамках цієї утопічної моделі укладаються «соціальні договори»; відбувається миттєвий перехід від природного стану до стану політичного; постають суспільства, у яких свобода кожного є запорукою свободи всіх; внаслідок рівного «обміну» прав на обов'язки, формується громадянський статус, котрий передбачає абсолютну взаємну лояльність та підпорядкованість всіх (без жодного винятку) анонімній «загальній волі» [4, с. 21, 35, 39, 45].

Безперечно, громадянське суспільство реально існує, як і суспільство національне. Водночас суспільство громадян – це лише мало досяжний ідеал, породжений беззастережною раціональністю й наївною ідилічністю руссоїстського утопізму. Однак, Утопії мають сенс, а історія тоталітаризму свідчить – цей сенс спочатку звабливо проникає в реальне суспільне життя, а згодом впроваджується потом, кров'ю, стражданнями мільйонів. Руссоїзм також несе свою, досить вагомую, частку історичної відповідальності за невинні жертви Великої французької революції. У моральному сенсі, цьому

різновиду революційного лібералізму навіть пощастило, адже головними об'єктами критики, принаймні на сьогодні, все ще залишаються тоталітаризм комуністичний і тоталітаризм фашистський, натомість, лібералізму вдається ховати свою (так само тоталітарну, як і у його великих опонентів) сутність за маскою «загальнолюдського» гуманізму та статусом «переможця» у Другій світовій і «Холодній» війнах.

У процесі історичної еволюції людських суспільств зростає рівень їх самоусвідомлення, що призводить до відповідного збільшення ступеню свободи як окремої людини, так і всього суспільства. У примітивних, малих, доісторичних соціумах не може вважатися вільною не лише знеособлена та «розчинена» в колективності людина, але й сам цей соціум, адже його існування цілковито залежить від внутрішньої згуртованості та зовнішніх (передусім природних) умов, а сфера колективного вибору жорстко predetermined. Таким чином, свобода людини і свобода суспільства зростають паралельно, тобто між індивідуальною та колективною свободою вибору існує пряма пропорційна залежність. У цьому й полягає правда націоналізму (радше одна з його «правд») – неможливо бути вільним, належачи до пригнобленої нації.

Первинно, на рівні однієї з вихідних політико-філософських гіпотез, суспільство може вважатися «чистою субстанційністю» («соціальністю в собі»), котра, прагнучи самоусвідомлення («пробуджуючись»), трансформується («переливається») в історичну дієвість (набуває статусу «суб'єктності»). Причину й походження цього прагнення так само важко зрозуміти й визначити, як і походження й причину «великого вибуху», однак наслідки дії зазначеного прагнення очевидні – зростання рівня самоусвідомлення, збільшення суверенної дієздатності, розширення сфери свободи як окремих людей, так і їх об'єднань. Можливо, свідомо прагнути волі людину спонукає бергсонівський «творчий порив». Можливо, це прагнення вмотивовується фукуямівським «бажанням бути визнаним». Мабуть, одна з великих істин античного мислення та філософський трагізм мислення сучасного – «пізнай себе» – найкращим чином ілюструє зв'язок між рівнем самоусвідомлення й обсягом свободи, адже ця істина відображає дух волелюбних народів, котрі, завдяки свідомій і вільній участі громадян в

політичному житті своїх міст-держав, формували себе й творили свою історію. Певна річ, навіть малоймовірні засадничі припущення, які неможливо підтвердити емпірично, можуть призвести до цілком істинних висновків і практичних теорій, підтвердженням чому послугує такий відомий теоретичний конструкт як «соціальний договір» [5, с. 7–9].

Націоналізм створив ціннісно-культурні передумови для досягнення одного з найвищих, принаймні на сьогодні, рівнів колективного самоусвідомлення в історії людства, суттєво посприявши розширенню сфери свободи людини й суспільства. Прагнення незалежності для своєї національної спільноти, зумовлене усвідомленням рівності всіма її представниками як один перед одним, так і представниками інших націй, радикально змінило історичну форму й базові структури політичного життя людства. Націоналізм разом з технологічним прогресом, створив передумови для побудови незалежних суспільств рівних громадян в яких індивідуальна й колективна свобода сягнули значно вищого рівня, ніж за донаціональної доби.

Тріаду «громадянин/держава/суспільство» слід розуміти як динамічну взаємодію трьох елементів, а не метафізичну послідовність трьох сутностей. У процесі цієї взаємодії вони міняються місцями, видозмінюються, взаємно перетворюються і, головне – генерують навколо себе владно-силове поле. Таким чином, кожен елемент тріади може вважатися одним з трьох полюсів, котрі в процесі взаємодії створюють відповідне владно-силове поле. Причому, чим інтенсивніша взаємодія, тим потужніше поле. Сила громадянина в цінностях, які він сповідує і наслідує у суспільному житті. Сила держави в її порядкотворчих функціях, чи радше у тій ефективності, з якою ці функції виконуються. Сила суспільства в його ресурсному потенціалі, тобто обсязі ресурсів, які воно може надати громадянину для втілення його цінностей та державі для підтримання соціального порядку. Влада ж постає результатом взаємодії цих трьох сил. Громадянин є джерелом цінностей, держава – джерелом соціального порядку, суспільство – джерелом ресурсів. Тріада «громадянин/держава/суспільство» породжує похідну форму тріадної взаємодії – «цінності/порядок/ресурси». Вона може вважатися однією з багатьох подібних похідних тріадних схем, серед яких також: «індивідуалізм/етатизм/колективізм».

Недостатня розвиненість одного з трьох елементів тріади «громадянин/держава/суспільство» та слабка інтенсивність їх взаємодії спричиняє деформацію й ослаблення владно-силового поля. Деформація цього поля призводить до конфліктних ситуацій, а його ослаблення загрожує внутрішній цілісності політичної системи та робить її беззахисною перед зовнішніми загрозами – підриває сили соціальної єдності й солідарності та міжнародний потенціал (національну могутність). Тому між трьома елементами тріади повинна існувати динамічна рівновага, порушення якої призводить або до еволюційного стрибка, або до деволуційного відступу, або ж до відновлення попередньої рівноваги. Тріадна взаємодія «громадянин/держава/суспільство» вкотре ілюструє ключове значення для полагодження і впорядкування політичних справ принципу й практики «балансу сил». Перевага одного з трьох елементів тріади (превага індивідуалізму, етатизму чи колективізму) жодним чином не збільшить потужність владно-силового поля політичної системи, а навпаки – зменшить цю потужність та деформує саме поле.

Великим духовним пробудженням занепалих суспільств зазвичай передусє елементарне бажання прокинутись від тяжкого сну, в якому ці суспільства перебувають. Причому, йдеться не лише про стан колективної байдужості та забуття, але й про нереальну абсурдність політичної ситуації, коли кримінальні злочинці, шахраї чи просто божевільні правлять безпорадним та боягузливим населенням, позбавленим будь-яких чітко виражених ознак (зокрема національних). Хоча й смерть уві сні також можлива, більш природним є прокинутись і знову відчути себе та життя навколо. Стан сучасного українського суспільства може бути визначеним як «дрімота перед духовно-політичним пробудженням», а яким буде це пробудження в народі, котрий упродовж майже трьохсот років (XVI–XVIII ст.) провадив безперервну війну зі своїми гнобителями – здогадатись не важко.

Незалежність все ще не прийшла на українські терени і жоден із суверенітетів (державний, національний, народний) українці так і не реалізували – держава слабка й залежна, нація дезорієнтована й деморалізована, демократія олігархічна й дефективна. Духовно-політичне пробудження і державницьке переутвердження залишається чи не єдиним історичним виходом. У політичній ситуації нинішньої

України тріадна взаємодія «громадянин/держава/суспільство» просто не спрацює, оскільки відсутні повноцінні елементи цієї взаємодії.

Національний суверенітет передбачає не лише право нації на створення власної держави, але й право на її перезаснування (повторне творення) у разі, якщо новостворена державність виявиться простою маріонеткою в руках зовнішніх сил та власних ренегатів, тобто виявиться державністю псевдо-національною. Можливо, саме таке перезаснування закладе підвалини для формування справжнього громадянина, сильної держави й продуктивного суспільства та реактивує механізм їх (тріадної) взаємодії.

---

1. Дюркгейм Э. Метод социологии // Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Эмиль Дюркгейм ; [пер. с фр., сост., послесл. и примеч. А. Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1995. – С. 5–164.

2. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории / Г. В. Ф. Гегель ; пер. А. М. Водена ; [вступ. ст. Ю. В. Перова, К. А. Сергеева]. – СПб. : Наука, 1993. – 477, [2] с. – (Слово о сущем).

3. Durkheim E. The Elementary Forms of The Religious Life / Emile Durkheim ; transl. from the French by Joseph Ward Swain. – N. Y. : The Free Press, 1965. – 507 p.

4. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Жан-Жак Руссо ; [пер. з фр. О. І. Хома]. – К. : Порт-Рояль, 2001. – 349 с. – (Філософ. джерела).

5. Nozick R. Anarchy, State and Utopia / Robert Nozick. – N. Y. : Basic Books, Inc., 1974. – 367 p.

Юрій Шайгородський

СТРАТЕГІЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: СВІТОГЛЯДНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ

Досліджуються проблеми розробки стратегії суспільного розвитку в контексті сучасних політичних процесів. Виокремлено чинники, що впливають на якість прийняття та реалізацію

стратегічних рішень. Запропоновано авторське трактування поняття «стратегія суспільного розвитку», конкретизовано сутнісні риси цього феномену. Окреслено шляхи підвищення ефективності процесу прийняття стратегічних рішень.

Ключові слова: демократія, стратегія, стратегія суспільного розвитку, політичне рішення, світогляд.

Shaigorodskiy Y. Social development strategy: worldview and institutional factors of formation. *The problems of elaboration of social development strategy in the context of current political processes are investigated. The factors affecting the quality of adoption and implementation of strategic decisions are singled out. Author's interpretation of the term «social development strategy» is proposed and essential features of this phenomenon are concretized. The ways to improve strategic decision-making process are outlined.*

Keywords: democracy, strategy, social development strategy, political decision, worldview.

Початок ХХІ століття увійде в історію суспільного та державного розвитку України як час пошуку відповідей на виклики, що були закладені зміною стратегії цивілізаційного поступу. Становлення української держави відбувалося в умовах подолання траєкторії руху в існуючій десятиліттями до того системі координат. Проблеми розвитку, в його стратегічному вимірі, вимагали врахування комплексу принципово нових, жорстко детермінованих обставин. Вони поєднували в собі, з одного боку, необхідність розв'язання нагальних проблем (передовсім – соціально-економічного характеру), зумовлених стрімкою зміною суспільно-політичного ладу, з другого – усвідомлення й освоєння нового політичного простору і, бодай на рівні логіки, розуміння й конструювання майбутнього.

1 грудня 1991 року для України почався відлік нового «соціального часу». За П. Сорокіним та Р. Мертоном, це – час, коли «народи будують свої ери від певних визначних подій, що мають соціальні наслідки» [1, с. 116]. Серед основних характеристик «соціального часу» – якість і закономірність. Саме вони детермінують заданість майбутнього сьогоденням. Інакше кажучи, суспільний розвиток жорстко визначається стартовими умовами «соціального часу».

Отже, для розуміння проблем державного стратегування та політичного прогнозування доцільно виокремити домінантні фактори, що первісно впливали на ці умови. Адже саме основні (початкові) параметри нового соціального часу впливають на вірогідність векторів і динаміку розвитку, пов'язуючи в органічну цілісність майбутнє та минуле через сьогодення. Будь-яка стратегія розвитку виходить із необхідності врахування того, що майбутньому іманентно притаманні явища сьогодення і, найголовніше, – закономірно випливають із нього. Виходячи із розуміння «нового соціального часу» в його вимірах якостей і закономірностей, варто виокремити ті фактори, які впливали (й, багато в чому, – і надалі впливають) на розгортання «часу», його основні ознаки, що визначають «соціальні наслідки», наше сьогодення.

Ключовим на етапі становлення української держави було завдання розробки стратегії державного розвитку. Не лише як довгострокового, послідовного, конструктивного й раціонального плану дій, але, передусім, – як світоглядного, підкріпленого ідеологією (й завдяки цьому – стійкого до невизначеності умов) феномену. Лише за таких умов, на нашу думку, може бути забезпечено перетворення абстрактного у конкретне, ідеального у реальне.

Розробка державної стратегії на зорі незалежності ускладнювалася впливом низки несприятливих, хоча й об'єктивних, факторів. Серед них, на наш погляд, визначальними були ті, що пов'язані з ціннісними трансформаціями. У цьому контексті виокремимо щонайменше п'ять сув'язних і найвпливовіших чинників, які, на нашу думку, суттєво позначилися на якості рішень, що приймалися. Саме вони багато в чому й визначали закономірності суспільного розвитку. Сутність, внутрішня природа цих чинників встановлювала й об'єктивізувала взаємозв'язок між явищами і процесами, зрештою – впливала на динаміку й вектори державницького поступу.

По-перше, суспільний перехід, що відбувся на межі 1980–1990 рр., докорінно змінив політичну та ціннісну систему. Трансформації призвели не лише до необхідності «переформатування» політичних, економічних, культурних інститутів, але й стали джерелом нестійкості соціального середовища, зумовили розмитість об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій.

По-друге, однією з характерних ознак останніх десяти років минулого століття (часу становлення української незалежності), була відсутність чітко артикульованої національної ідеї. Натомість – значного поширення й домінування в масовій свідомості набули позитивно марковані ідеологеми: демократія, плюралізм, незалежність, колективне керівництво, економічна самостійність тощо. До продукування й цілеспрямованого використання ідеологем, як засобів стратегування й управління масовою свідомістю, призвели ціннісна й ідеологічна невизначеність перших років незалежності, брак належного досвіду політичного менеджменту, адаптованих до нових соціально-політичних умов та апробованих механізмів управління.

По-третє, починаючи з кінця 1980х років відбувалося переосмислення як на рівні окремих громадян, так і на рівні суспільства таких понять, як держава, економіка, ринок, свобода, гроші, особистість, право тощо. Масова свідомість збагатилася новими цінностями: свобода вибору переконань, недоторканність приватної власності, невтручання держави в особисте життя громадян. Новим змістом почали наповнюватися й так звані традиційні цінності – відповідальність, толерантність, справедливість тощо. Цінності набували певної умовності у позначенні понять, явищ та процесів, посилюючи їх образність і символізм. Усі ці, багато в чому ілюзорні, уявлення вступили у суперечність з дійсністю, основною ознакою якої було стрімке «впровадження ринку» (його вітчизняного варіанта).

По-четверте, для українського суспільства перехід від адміністративної до ринкової економіки означав докорінну зміну способу життя. На Заході процес становлення і розвитку ринкових відносин тривав кількасот років, протягом яких утвердилися законодавче поле економічного життя, норми і правила, моральні засади та цінності, які регламентували поведінку людей. Інакше – стрімко, багато в чому свавільно й хаотично – розвивалася ситуація в Україні. Значна частина населення до цього не була готовою. Більшістю людей болісно сприймалися приватизаційні процеси. Невдоволення викликали й їх перші результати, що досить швидко позначилися на рівні життя різних верств і соціальних груп. Нові умови потребували не лише інтенсивнішої праці, трудової мобіль-

ності, підвищення кваліфікації (а досить часто і перекваліфікації), але й психологічної готовності до змін. Зростала кількість людей, яким було важко адаптуватися до ринкових відносин. Це стосувалося насамперед малокваліфікованих робітників, частини службовців, працівників управлінського апарату, науковців, викладачів, інших категорій населення. Необхідність докорінної зміни соціальних установок дезорієнтувала частину молодих людей, життєві плани яких вибудовувалися в рамках геть інших стратегій.

По-п'яте, характерною ознакою тогочасся (як, до речі, й наступних десятиліть) стало розмежування політичних еліт, початок створення впливових економічних угруповань, посилення процесів матеріальної поляризації. Незбалансованість політичних, економічних, моральних, культурних цінностей і поведінкових орієнтацій деформували ставлення до освіченості, професіоналізму, чесності й порядності. Уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість, моральність і аморальність набувають фрагментарності й «використовуються» задля досягнення власних або групових інтересів.

Основні характеристики «соціального часу», свідомо чи неусвідомлено, лягли в основу плану дій на початковому етапі державотворення. Твердження про те, що соціальні феномени охоплюють «символічні», а не «емпіричні» «рівності та нерівності» [1, с. 119], багато в чому визначали не лише параметри розв'язання поточних соціально-економічних й етнополітичних проблем, але й напрями проектування майбутнього. Адже досить стрімкий, а для значної частини вітчизняних підприємств (передусім військово-промислового комплексу) – несподіваний розпад промислового виробництва та кооперативних зв'язків, стагнація існуючої десятиліттями фінансово-економічної системи, інфляційні процеси стали основними ознаками часу й основним стресово-депресивним фактором.

Нагальність розв'язання гострих соціально-економічних проблем, з одного боку, та квалітет управлінської ланки, криза державного менеджменту, який через брак досвіду управління за таких екстракритичних умов не бачив шляхів ефективного подолання ситуації, що склалася, з другого – значною мірою зумовили відсутність належної уваги до проблеми розробки повномасштабної

стратегії розвитку молодого держави. Очевидно, що після руйнування однієї («комуністичної») стратегії мала би бути створена (розроблена, запозичена) інша. І не просто як поточний план «виходу із кризи», а як комплексний, цілісний, світоглядний феномен.

У цьому контексті, варто звернутися до аналізу підстав посилення «символічних» складових проблеми стратегування суспільного розвитку. Позитивно марковані ідеологи, про які вже йшлося, на певному етапі усвідомлення нових цінностей і зміни векторів розвитку суспільства відігравали вкрай позитивну роль. Варто визнати, що й результати загальнонаціонального референдуму щодо проголошення незалежності України 1 грудня 1991 р. певною мірою визначалися їх впливом та аргументами економічної раціональності. Своєрідне поєднання, взаємодія реальності й міфу, по суті, зумовили результати народного волевиявлення.

У рамках домінуючої парадигми економічної раціональності відбувалася й інформаційна кампанія щодо референдуму, підсилена досить вагомими аргументами. Використовувалися (цілком об'єктивні – див. [2]) дані про економіку України як про одну з найпотужніших у світі (щоправда, без урахування того, що була вона частиною економіки СРСР і спрямованою, передусім, на забезпечення потреб військово-промислового комплексу). «Економічні» аргументи щодо внеску України у «засіки СРСР» на кшталт: «перше місце за кількістю виплавки чавуну, вирощування цукрових буряків, виробництва тваринної продукції»; «друге – за показниками виробництва електроенергії та будівельних матеріалів, продукції хімічної промисловості та важкого машинобудування»; людський потенціал – населення 52 млн, «друге у СРСР місце за кількістю науковців (73,7 тис. кандидатів та 6,8 тис. докторів наук, 146 вищих навчальних закладів, 854 тис. студентів)» тощо для більшості населення були переконливими саме завдяки своїй раціональності. На тлі ж стрімкого економічного занепаду, що супроводжував процес розвалу СРСР, фінансово-економічні проблеми набували гострого соціального характеру, питання збереження соціуму.

Брак можливостей швидкого й ефективного розв'язання економічних проблем, з одного боку, та усвідомлення необхідності суспільної інтеграції, з другого – призвели до створення й використання нових для українського громадянства ідеологем. Адже

ідеологеми легко запам'ятовуються і створюють ілюзію раціональності. Разом із тим, поза ідеологічної системи вони приречені на розпливчастість, багаторазову зміну значень, стрімке перетворення на міфологеми. З міфологемами «Росія (США, Захід) – нам допоможуть!», «братньої багатівкової дружби», «слов'янської єдності» тощо були пов'язані не лише сподівання багатьох українців, але й політичні гасла, управлінські пошуки, іноді – й наукові розвідки. Грунтовних стратегічних розробок не було. Декларації про демократію в державному управлінні та про лібералізм в економіці теж були поза будь-якої стратегії. Хоча Україна й потребувала зрозумілої й ідеологічно забезпеченої стратегії розвитку, основою політичної практики постали інтерес і потреби.

Аналізуючи проблеми стратегії розвитку нашої країни, варто зауважити, що у 1991 році незалежність здобула Українська Радянська Соціалістична Республіка. Протягом усього часу свого існування вона, як складова частина радянської імперії у формі певного державного утворення, накопичувала як позитивний, так і негативний досвід. Чинники, які впливали на функціонування і розвиток УРСР протягом десятиліть, зі здобуттям Україною незалежності насправді нікуди не поділися. Крім досить міцної матеріально-технічної бази й розвинутої сфери виробництва, освіченого й перспективного людського ресурсу країна отримала ще й управлінську еліту з її, накопиченими десятиліттями, вміннями і навичками. Ті вміння й навички були набуті в умовах «планової економіки» і «виконання постанов». Досвіду розробки й прийняття рішень, тим паче – стратегічного планування – у «молодої» національної еліти не було.

Чи була потреба у розробці державної стратегії розвитку? Чи був запит на неї? З одного боку, саме створення незалежної держави, її входження до світового співтовариства, необхідність нагального розв'язання проблем політичного і, передовсім, соціально-економічного характеру, які залишилися у спадок від СРСР, нарешті – відчуття політичної перемоги й гордості за незалежність, які панували у масовій свідомості, – сформували суспільний запит на розробку і впровадження стратегії подальшого розвитку. З другого, як уже зазначалося, – після проголошення незалежності не відбулося суттєвих змін у складі управлінського корпусу. Представниками Президента України на місцях, як правило, призна-

чалися колишні працівники радянських і партійних структур. У так званий посткомуністичний період країна увійшла зі старою політичною елітою. Оскільки артикульованої й конкретизованої стратегії подальшого розвитку не було, більшість «нових» управлінців і надалі сповідувала дещо трансформовані під впливом «ринкових» (як вони їх розуміли) «комуністичні» цінності.

Тривалий час держава перебувала у стані своєрідної політичної (політико-управлінської) прокрастинації. (Залучення до визначення характеру тенденції, що склалася, психологічного терміна *прокрастинація* (від лат. *pro* – замість, попереду і *crastinus* – завтрашній), що означає схильність до постійного відкладання «на потім», «на завтра», на майбутнє нагальні й важливі рішення та справи, на наш погляд є доречним). Науковці [3] виокремлюють два основні види прокрастинації: відкладання прийняття рішень і відкладання виконання завдань. За умов тогочасся одна форма прокрастинації породжувала іншу, оскільки для реалізації стратегічних завдань необхідним було прийняття стратегічних рішень.

На цьому тлі номенклатурна система влади еволюціонувала через «конверсію» політичної та державної влади комуністичної номенклатури у кланово-корпоративну. Пануючі того часу методи відбудови економіки та виходу з кризи були вкрай суперечливими. Впровадження елементів ринку спиралося на адміністративні важелі, а основною формою управління залишалося «ручне керування». Посиленню цих процесів сприяли й ваучерна приватизація (результатом якої стали формування нової постсоціалістичної промислово-фінансової олігархії), й інтенсивна концентрація влади на тлі зниження життєвого рівня населення, й зростання безробіття, й соціальна апатія, й відсутність механізмів суспільного контролю.

Суттєвої уваги потребувало розв'язання зовнішньополітичних проблем: утвердження нової держави в межах її кордонів, позиціонування у світі, врахування питань, пов'язаних із «розлученням сім'ї СРСР». Особливої ваги набули міждержавні стосунки із Російською Федерацією. Разом з тим, аналіз укладених Україною і РФ протягом 1991–1997 рр. (до 31 травня 1997 р. – дати підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією) двосторонніх міждержавних угод виявив певну тенденцію щодо їх предмета. Більшість угод

стосувалися проблем Чорноморського флоту, упорядкування кордону, ядерного озброєння та функціонування стратегічних сил, експлуатації стратегічних ракетних комплексів, питань власності, карбованця (із 24, укладених за той час, – 10 пов'язані з проблеми формування ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту; 5 – упорядкування кордону; 2 – із заходами щодо ядерної зброї; 1 – про врегулювання питань правонаступництва стосовно зовнішнього державного боргу й активів колишнього Союзу РСР). Наступна (після підписання Великого договору 1997 року) міждержавна угода була парафрована лише в лютому 2001 року й стосувалася регулювання процесу переселення і захисту прав переселенців. Така цілеспрямованість і предметність у розв'язанні проблем двосторонніх відносин з боку Російської Федерації свідчить про наявність у керівництва сусідньої держави стратегічного бачення розвитку власної країни, натомість – Україні «пропонувався» Договір про дружбу та рух в «фарватері» цього розвитку.

Левову частку своїх зусиль «нова управлінська еліта» спрямовувала на збереження влади та використання можливостей «ринкової» економіки для її (влади) посилення. Інстинкт збереження влади примушував перейматися поточними проблемами: вирішення найгостріших питань економічного характеру, соціального забезпечення, запобігання соціальному вибуху. За відсутності стратегічного бачення постала необхідність пошуку «партнерів» і формування «груп інтересів».

На той час як про вагому політичну силу з економічними важелями заявив про себе «директорський корпус», основний склад якого був зосереджений у тих регіонах країни, в яких зміна політичних орієнтирів сприймалася особливо болісно. За таких умов розробка стратегії державного розвитку залишалася проблематичною, хоча й була вкрай необхідною.

За відсутності державної стратегії розвитку, долаючи поточні проблеми фінансово-економічного характеру та стримування соціального вибуху, налагоджуючи зовнішньополітичні зв'язки, зосереджуючись на вирішенні етнополітичних питань, за підтримки «директорського корпусу» проголошується «Курс радикальних економічних реформ» [4]. По суті, саме цим курсом було визначено напрям на формування певної групи власників великих інду-

тріальних підприємств і встановлення економічного контролю над колишньою радянською власністю. Новий «клас власників» більше переймався стратегією розвитку приватизованих підприємств, мінімізацією факторів державного впливу на них, а також (з цією ж таки метою) – створенням відповідних партійно-політичних структур. Протягом 1993–1997 рр. Міністерством юстиції України було зареєстровано 28 нових політичних партій [5].

До 1996 року – часу прийняття Конституції України – формування низки фінансово-промислових груп (загалом) було завершено. У країні поступово склалася самодостатня, зі значними ресурсами, олігархічна за своєю суттю і відчужена від більшості суспільства система влади. Криміналізація, корумпованість владних структур, розкрадання державного майна, протекціонізм, посилення тіншової політики, кричуща аморальність правлячої еліти з часом дедалі більше дискредитували ідеали демократії і свободи.

Прийняття Конституції України [6] мало б спонукати до вироблення й оприлюднення стратегії розвитку як мобілізуючого фактора суспільного поступу. Основний закон країни є головним джерелом розробки такої стратегії, адже Конституція виконує не лише юридичну, зовнішньополітичну, але й організаційну функцію. Як основний державний документ, Конституція, з одного боку, слугує базою для поточного законодавства, з другого – відрізняється відносною стабільністю, довготривалістю. Крім того, вона не лише визначає основи політичної, економічної та правової систем держави, її правового статусу, свободи, права й обов'язки людини, але й визнає її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Ця норма, а також визначення основних засад суспільного життя, діяльності органів влади, обов'язки держави, вказівка на демократичний, соціальний і правовий її характер (у сукупності з низкою положень, що унормовують партійно-політичну, громадську, релігійну діяльність, рівність прав громадян) могли б стати базовими у розробці стратегії суспільного розвитку.

Щоправда, Конституція України не містить згадки про стратегію розвитку [6]. Лише окремі її положення стосуються способів досягнення мети (як, наприклад, у ст. 18, яка передбачає, що здійснення зовнішньополітичної діяльності, гарантування націо-

нальних інтересів і безпеки держави має відбуватися «шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами і нормами міжнародного права»). Розробку та здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку Конституція покладає на Кабінет Міністрів України (ст. 116), однак – без визначення рівня стратегування цих програм. Крім того, стратегія – документ довгострокового і комплексного планування. Вона не може ухвалюватися постановою Уряду. Наявність такої стратегії – гарантія «незалежності» від зміни урядового кабінету та своєрідної «спадкоємності» у реалізації стратегії. Адже саме стратегія має визначати основні параметри й орієнтувати розробників «загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку», забезпечувати їх відповідність «генеральній лінії».

Певною мірою, цю лакуну заповнюють передбачені ст. 106 Конституції щорічні посланнями Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище країни. Але, коли йдеться про державну стратегію, мається на увазі наявність масштабного документа саме стратегічного, а не оціночного («про становище країни») або ж тактичного характеру.

Переконливим прикладом стратегічної розробки може бути Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [7]. Цей закон, прийнятий у липні 2010 року, конкретизує низку конституційних норм, визначає принципи та пріоритети державної політики у відповідних сферах, наголошує на необхідності створення умов для консолідації суспільства на основі національної системи духовних цінностей, у центрі якої людина.

Стратегічні «дух і літера» цього закону знайшли свою конкретику в прийнятому наприкінці того ж року Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [8]. У жовтні 2010 року за результатами парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» розроблені відповідні рекомендації Кабінету Міністрів України. У 2011 році на громадське обговорення винесено проект Закону України «Про основні засади державної регіональної політики» [9].

Конкретним планом заходів наповнюється «Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», затверджена Указом Президента України від 24 березня 2012 року. У червні 2013 р. [10]. Указом Президента України схвалено «Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [11] тощо.

До стратегування власної діяльності долучились і місцеві органи влади: «Бачення майбутнього української столиці, пріоритетні напрями розвитку, цільові показники, ключові ініціативи та план їх впровадження» викладено у «Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року» [12].

Усі вищенаведені документи містять орієнтацію на європейські стандарти, цінності, принципи. Разом з тим, декларації про підтримку європейських принципів і цінностей, заяви про прагнення переходу на європейські стандарти поки що не завжди супроводжуються їх дотриманням. Водночас, брак стратегії як світоглядного, довгострокового, послідовного і раціонального плану призводить до того, що реформи у будь-якій сфері життєдіяльності не встигають за ситуацією.

Аналіз політичної практики розробки сучасної державної стратегії розвитку суспільства та мобілізаційних зусиль держави, дослідження особливостей цього процесу протягом часів незалежності з урахуванням специфіки певних її етапів дає підстави зробити певні **узагальнення і висновки**.

До узагальнюючих можна віднести наше трактування поняття «стратегія». **Стратегія суспільного розвитку** – *світоглядно обумовлена сукупність поглядів, оцінок та принципів, які визначають загальне бачення шляхів розвитку; достатньо абстрактний, довгостроковий, максимально загальний (недеталізований), послідовний, конструктивний, раціональний, підкріплений ідеологією, стійкий до невизначеності умов середовища план досягнення успіху*. Реалізація такого плану передбачає забезпечення перетворення абстрактного у конкретне через деталізацію, пошук і апробацію засобів, постійний моніторинг, аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на зміст, його коригування тощо.

Виходячи із цих уявлень, виокремимо, щонайменше, три **сутнісні ознаки** стратегії суспільного розвитку: 1). Стратегія – найзагальніша світоглядна раціональна картина (уявлення) майбутнього та загальний

вектор його досягнення. 2). Стратегія – своєрідна матриця, що містить сукупність віри, переконань, цінностей і, водночас, – засобів й інструментів досягнення мети. 3). Стратегія – легітимований загально-визнаний і загальноприйнятний зразок («унормовуючий» шаблон) для вирішення поточних завдань, їх відповідності стратегічній меті.

Іншими словами, стратегія суспільного розвитку – це своєрідна **надія, амбітний план-проект майбутнього**, пов'язаний із оцінкою сьогоdnішніх (стартових) позицій, потенціалу, можливостей, ресурсів і загроз. Це план, пов'язаний із прогнозом стратегії розвитку інших країн і співвіднесення з їх стратегічними цілями. Нарешті, стратегія – це передбачення шляхів глобального розвитку, цивілізаційного поступу і нашого місця в ньому. Коли мовиться про стратегію, йдеться, передусім, про майбутнє. Багато в чому – ірраціональне, багато в чому – міфологічне, оскільки стратегія – ідеальна **форма для проектування майбутнього**, але **наповнена змістом**.

Наявність універсальної ідеї (надії) – фундаментальна і ключова складова державної стратегії розвитку. Вона має бути, з одного боку, простою і зрозумілою, з другого – «символічною» й у свідомості людей безпосередньо пов'язаною із «соціальним часом». Як, наприклад, ідея свободи і демократії для Сполучених Штатів Америки, або ж – ідея справедливості, рівності й братерства для колишнього Радянського Союзу, але не «ідея» виправдання наявного стану речей.

Проектування майбутнього – аксіологічне явище – й можливе лише на певній світоглядній ідеології, на певній системі цінностей. Стратегія має не просто орієнтуватися на перспективу, але й мати ясні цілі, спиратися на моральні норми, конкретні цінності, формувати відповідні ідентичності, як інструменти саморозвитку. Рух країни у європейському напрямі створює сприятливі передумови для інтеграції у ціннісний, етичний простір Європи. Разом з тим, стратегування – це проектування образу країни, проектування майбутнього й її місця в ньому. Якою ми бачимо Україну? Якщо сучасною європейською країною, – чи може Україна створити іншу стратегію, ніж європейська? Якщо ми бачимо Україну в Європейському Союзі, то – яким ми бачимо Європейський Союз?

Для розробки і реалізації стратегії необхідно створювати певні групи інтересів. Нині для просування європейських цінностей, норм і правил необхідна широка «коаліція», об'єднання таких «груп», які

будуть діяти не в інтересах маленького прошарку людей (наведений вище приклад вітчизняної політичної практики – створення (на початку 1990-х років) «групи інтересів» – свідчення їх ефективності попри суспільну протидію), а в інтересах і за підтримки суспільства. Чи не вперше в сучасній історії суспільного розвитку роль такої «групи» може відіграти саме громадянське суспільство.

Без стратегічного мислення в політиці і в державному управлінні очікуване підписання Вільнюської угоди може залишитися лише заявою на реалізацію нашою країною свого стратегічного вибору. У іншому випадку – підписання Угоди – може стати стратегічною програмою прогресивних змін у політичній, правовій, соціальній, зрештою – ціннісній сферах, перспективним планом адаптаційних заходів у галузях економіки, фінансів, торгівлі, енергозабезпечення, зрештою – у державному управлінні та законодавчому забезпеченні цих змін.

Очевидно, що розробка державної стратегії, оприлюднення її цілей і суспільне визнання сприяли б консолідації політичних сил, налагодженню громадського контролю за реалізацією стратегії, підвищенню довіри громадян до влади, рівень якої (довіри) протягом усього часу її (влади) діяльності залишається досить низькою. Розробка стратегії не є «публічним» дійством. Це – особлива форма державницької діяльності з об'єктивної оцінки стану, осмислення можливостей і перспектив суспільного розвитку з урахуванням усієї сукупності внутрішніх і зовнішніх впливів, тенденцій цивілізаційного розвитку. Разом з тим, стратегія не може бути прийнята й реалізована без суспільної легітимізації, адже стратегія – це своєрідний шлях досягнення суспільної надії.

---

1. Сорокин П. А. Социальное время: опыт методологического и функционального анализа / П. А. Сорокин, Р. К. Мертон // СОЦИС. – 2004. – № 6. – С. 112–119.

2. Народное хозяйство СССР в 1990 г. Статистический ежегодник. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 752 с.

3. Milgram N. Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination / N. Milgram, R. Tenne // European Journal of Personality. – 2000. – № 14. – P. 141–156.

4. Про доповідь Президента України «Про основні засади економічної та соціальної політики» / Верховна Рада України; Постанова, Доповідь від 19.10.1994 № 216/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/216/94-%D0%B2%D1%80>

5. Політичні партії / Державна реєстраційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.drsv.gov.ua/party>

6. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

7. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>

8. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жилияєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

9. Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kr-admin.gov.ua/Comitet/Ua/gromada/proekt.pdf>

10. Указ Президента України «Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>

11. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>

12. Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kievcity.gov.ua/content/13_strateghiya-rozvytku-2025.html

Войналович В. А., Білошицький С. В.

КОНСЕНСУСНО-КОМПРОМІСНІ ВІДНОСИНИ ІЗ СУСПІЛЬСТВОМ У ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

У статті розглянуті особливості взаємин Української держави і суспільства в процесі прийняття політичних рішень та формування державної політики, що склалися за часи незалежності. Запроваджена періодизація етапів еволюції цих відносин.

Виявлені основні проблеми ствердження консенсусно-компромiсних моделей відносин держави і суспільства та запропоновані шляхи їх гармонізації.

Ключові слова: держава, суспільство, суспільний консенсус, політичний компромiс, популізм, комунікація, реформи, референдум.

Voynalovych V., Biloshitskiy S. Consensual and compromise relationships with the society in practice of the modern Ukrainian state: tendencies, problems, ways of harmonization. In the article, there are considered specialties of relationships between the Ukrainian state and the society in the process of political decision-making and state policy forming that have formed since independence was declared. A periodization of the relationships stages is suggested. There are defined main problems of establishing the consensual and compromise models of relationships between the state and the society. Ways of their harmonization are suggested.

Key words: state, society, societal consensus, political compromise, populism, communication, reforms, referendum.

Наявність консенсусу між владою і суспільством не лише виступає важливою критеріальною ознакою демократичного устрою, але й взагалі є запорукою стабільного функціонування суспільства, що вкрай важливо для нашої країни на сучасному етапі її розвитку і державотворення.

Проблема гармонізації взаємовідносин держави і суспільства порушувалася в різні часи такими мислителями і державними діячами, як Платон, Н. Макіавеллі, Дж. Локк, Ш. де Монтеск'є, А. де Токвіль, Дж. Мілль, Й. Шумпетер, Дж. Ролз, Ф. Хайєк, Р. Даль, М. Липсет, Ф. Фукуяма, Ф. Закарія та ін., які встановили пряму залежність між характером подібної взаємодії і загальною ефективністю державної політики. Серед сучасних українських науковців питанням розробки консенсусно-компромiсних моделей відносин свої праці присвячували І. Курас, Ю. Левенець, М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Кульчицький, А. Гальчинський, В. Полохало, Д. Видрін, В. Литвин, яким вдалося узагальнити, з одного боку, світовий досвід демократизації західних суспільств, а з іншого, дослідити національні традиції гармонізації владно-суспільних відносин.

Водночас для наукового та експертного середовища залишається актуальним розгляд ультрасучасних тенденцій та найближчих перспектив взаємодії держави і суспільства в контексті останніх європейських ініціатив керівництва країни. Розгляду цього питання і присвячується стаття.

Як вже зазначалося, теорія і практика політичної діяльності засвідчують, що в сучасному світі уміння досягати політичного компромісу і консенсусу є запорукою ефективного управління соціальним розвитком.

Під компромісом розуміється угода між політичними суб'єктами, що досягається шляхом поступок. Він передбачає вироблення взаємовигідного рішення, істотними ознаками якого є згода, націленість на отримання взаємовигідного результату на основі взаємних поступок. Специфіка компромісу як політичної взаємодії обумовлена його призначенням завжди виступати альтернативою силовому вирішенню політичних конфліктів, з метою забезпечення політичної стабільності. Політичний компроміс має значний конструктивний потенціал у демократичних політичних системах. Консенсус же є кінцевим або проміжним результатом реалізації політики компромісів.

Аналіз використання консенсусно-компромісних підходів у взаємодії держави і суспільства в часи незалежності дозволяє виділити наступні основні етапи їх еволюції (які, фактично, співпадають із термінами президентських каденцій).

Перший етап – домінування відкритих і діалогічних підходів (1991 – 1994 рр.), характеризувався запровадженням цілої низки популістських технологій, мета яких полягала в отриманні легітимності державної влади за рахунок використання різноманітних, і часто взаємовиключних, очікувань населення. В системі комунікації «влада – суспільство» активно використовувалися ідеологічні кліше часів «перебудови»: декомунізація, дерегулювання, демократизація, лібералізація, роздержавлення, приватизація, ринкова економіка, правова держава, відкрите суспільство, національна держава тощо. Правлячі еліти усіяло підтримували сподівання населення на швидке зростання соціальних стандартів, правової захищеності та рівня споживання на кшталт провідних країн світу. Частина населення пов'язувала свої очікування з

європейським вектором розвитку країни, інша частина – з оновленим союзом незалежних держав. Серед різних верств населення були одночасно популярними соціал-демократична, ліберальна і націонал-демократична (націократична) моделі розвитку державності, реалізація яких пов'язувалася з перспективами незалежності. Причому переважна більшість українців пов'язувала майбутнє держави із зростанням ролі громадян у вирішенні державних справ.

Уже 24 серпня 1991 р., після невдалої спроби ГКЧП захопити державну владу в СРСР, Верховна Рада України прийняла «Акт проголошення незалежності України», яким проголосила незалежність України та створення самостійної і демократичної української держави – України, що призвело до фактичної делегітимації УРСР.

Відчуваючи високий рівень громадської підтримки з боку населення, Верховна Рада України своєю постановою «Про проголошення незалежності України» передбачила проведення 1 грудня 1991 р. республіканського референдуму на підтвердження «Акта проголошення незалежності України».

Очікування влади виправдались – референдум продемонстрував як високий рівень політичної активності громадськості, так і консолідований характер прийнятих українським парламентом рішень. Громадяни України висловились на підтримку незалежності. У референдумі взяли участь 31 891 742 особи – 84,18% населення країни. З них 28 804 071 особа (90,32%) проголосувала «за» [1]. Одночасно українці обрали своїм Президентом Л. Кравчука, за якого віддали свої голоси 19 643 481 (61,59%) громадян [2].

У подальшому високий рівень легітимності держави в очах громадян був підтриманий керівниками інших держав, які засвідчили своє визнання України як повноправного суб'єкта міжнародної політики та підтримку обраного нею курсу реформ.

Слід підкреслити, що активну комунікативну функцію виконував Президент України Л. Кравчук, який, маючи значний досвід ідеологічної роботи, прагнув підтримувати оптимістичне бачення громадськістю перспектив незалежності.

Проте потужна популістська кампанія не змогла зупинити радикальне погіршення соціально-економічної ситуації в країні. Кризі сприяли: гіперінфляція, отримана у спадок від розвалу

радянської економіки, та обмеженість національних інструментів її подолання (зокрема відсутність золотовалютного запасу); неадаптованість вітчизняного законодавства до реалій перехідного періоду; невибудованість системи державного управління; високий рівень криміналізації та корупції, викликаних перерозподілом власності тощо.

Попри соціально-економічну скруту, більшість населення в цей період уникала радикальних виступів проти влади (як це трапилось в Росії у 1993 р.) та не пристала на риторику громадянської війни. Своє невдоволення молодь і шахтарі виплеснули низкою страйків, які розглядалися як достатньо дієвий спосіб тиску на владу. Більше того, невдоволення значної частини населення було зреалізовано під час дострокових президентських виборів, коли Л. Кравчук поступився у другому турі голосування Л. Кучмі 7,09% голосів [3].

Цей етап комунікації влади і суспільства спирався на доволі наївні уявлення населення про механізми і джерела державної влади та завищені очікування громадськості від незалежності і декомунізації. Відносно високий рівень довіри населення до держави на цьому етапі засвідчили дві демократичні президентські кампанії, референдум про незалежність України та постійна змістовна комунікація, що мала місце між Президентом України Л. Кравчуком і громадсько активною частиною суспільства.

Другий етап – перехід до прагматичних та імітаційних підходів (1995 – 2000 рр.), пов'язаний із першим президентським терміном Л. Кучми, характеризувався помітним зсувом комунікаційних акцентів. Державна влада продовжувала політику соціального популізму, проте наголошувала, що українське суспільство потребує довгого шляху до інтеграції в цивілізований світ. Водночас держава сфокусувала зусилля на відновленні керованої вертикалі влади, стабілізації фінансово-економічної системи та нормалізації стосунків з такими глобальними акторами, як Росія, США та НАТО.

Контроль держави за ресурсною базою і процесами «приватизації» активів дозволив остаточно оформити в якості ядра і стрижня державно-політичної системи місцеву плутократію. Концентрація влади в руках діючого президента і його команди

сприяла помітному зближенню інтересів державного апарату, силових структур, великого бізнесу та криміналітету.

Саме на цьому етапі у представників державної влади сформувалося уявлення про суспільство як про слабку групу тиску. Після перемоги на президентських виборах 1994 р. Л. Кучма не проявляв публічного інтересу до реалізації своєї виборчої програми, розглядаючи її виключно як засіб мобілізації електорату, який необхідно «вмикати» лише під час виборчих кампаній.

Володіючи доволі посередніми ораторськими і комунікативними якостями та орієнтуючись на технократичні методи роботи, Л. Кучма не прагнув до широкого діалогу з країною. Цю функцію активно почали перебирати на себе народні депутати України від мажоритарних округів та керівники політичних партій. Ураховуючи соціокультурну специфіку регіонів України, ця діяльність почала призводити до ціннісних конфліктів між населенням різних територій. Створилися зручні умови для розквіту політичних і комунікативних технологій, які сприяли девальвації та імітації реальних процесів пошуку консенсусів і компромісів між державою і суспільством. Технологічною вершиною цього періоду стали президентські вибори 1999 р. і Всеукраїнський референдум 2000 р.

Маючи вкрай низький рейтинг довіри, Л. Кучма за рахунок застосування цілого комплексу політичних технологій пройшов у другий тур виборів, де отримав «зручного», «технічного» опонента П. Симоненка, якого у підсумку і випередив на 18,45% підтримки [4]. Під час виборчої кампанії Л. Кучма виступив в якості загальнонаціонального лідера, який активно спілкувався з населенням та брав на себе конкретні зобов'язання з розв'язання численних проблем. Проте після перемоги на виборах Президент вчергове втратив інтерес до виконання взятих на себе зобов'язань перед суспільством. Головним пріоритетом у його діяльності залишалася боротьба за монополізацію влади та захист інтересів провладних фінансово-промислових груп (ФПГ).

Наступним тріумфом політичних технологій став Всеукраїнський референдум 2000 р. – опитування думки громадян України з приводу реформації системи державного управління. Референдум було ініційовано Президентом України Л. Кучмою і організовано ЦВК на основі «народної ініціативи» населення усієї країни.

Доволі дискусійний з правової точки зору референдум насправді сприяв волевиявленню громадян з актуальних питань державотворення. Проте його результати так і не були імплементовані у вітчизняне законодавство, оскільки із самого початку референдум розглядався його організаторами не як механізм прямої демократії, а як інструмент тиску на парламент з метою його переформатування на підтримку Президента. Проведення референдуму дозволило стабілізувати вертикаль влади ціною демонстрації неповаги держави до думки майже 30 мільйонів громадян, які взяли участь у заході.

Таким чином, на рубежі ХХІ ст. в Україні значно зріс рівень відчуження держави від суспільства. Роль суб'єктів консенсусно-компромісних відносин монополізували представники правлячих еліт. Організаційно оформилась вертикаль економічної влади, яка забезпечила собі потужний вплив на державу. Була сформована традиція розглядати суспільство як електорат, поведінку якого слід спрямовувати у вигідному для влади напрямку. Різко зріс обсяг використання політичних маніпулятивних технологій. Значна частина суспільства втратила віру в бажання держави діяти на базі консенсусних підходів та взаємних компромісів.

Третій етап – домінування консервативних та імітаційних підходів (2000 – 2004 рр.), пройшов під знаком активного втручання у внутрішні справи Української держави з боку групи західних країн, яка прагнула делегітимізувати режим Л. Кучми, спираючись на невдоволення його діяльністю частини політикуму і суспільства. Кінцевою метою втручання була корекція зовнішньої і внутрішньої політики держави у бік більшої прихильності влади до євроатлантичного курсу.

Л. Кучма і його оточення планували законсервувати на максимумально можливий термін режим свого правління, розраховуючи, що на міжнародній арені цьому сприятиме курс на багатовекторність, а у внутрішніх справах – поступове соціально-економічне зростання та монолітність провладного ядра.

Реалізація цих планів передбачала принципово відмінні типи комунікації з громадськістю. «Трансатлантичні сили» прагнули підсилити внутрішню прозахідну опозицію та знизити рівень легітимності й монолітності діючої влади, що потребувало різноманітних

форм залучення громадськості до співпраці. Політичне оточення Л. Кучми, також вважало, що суспільні настрої не матимуть вирішального значення для подальшої долі режиму. Головним, на їх думку, було збереження адміністративного та силового важелів впливу на ситуацію і контроль за ходом виборчих кампаній.

Відповідно, «трансатлантисти» зайняли доволі войовничу позицію й застосували широкий спектр інформаційно-комунікативних технологій для мобілізації громадськості загалом і окремих суспільних груп, зокрема, на втілення свого політичного курсу з демонтажу правлячого режиму. Л. Кучма і його оточення були вимушені діяти «другим темпом», прагнучи лише мінімізувати іміджеві втрати.

Восени 2000 р. Президент України Л. Кучма фактично був звинувачений опозицією у зникненні критично налаштованого до влади Г. Гонгадзе. Так званий «касетний скандал» дав старт акції «Україна без Кучми» та ідейно й організаційно оформив антикучмівський курс опозиціонерів. Учасники протесту провели багатолюдні вуличні демонстрації та організували наметові містечка в центрі Києва. Акція згорнулася внаслідок силових дій правоохоронних органів. Масові зіткнення між міліцією й опозиційними силами 9 березня 2001 р. у столиці під час святкування шевченківських днів також продемонстрували орієнтацію правлячого режиму на силові способи розв'язання конфліктних ситуацій між владою і суспільством.

Підсиленню зовнішньої ізоляції Л. Кучми сприяли доволі цинічна реакція Президента на збиття українською ракетою в жовтні 2001 р. російського літака з ізраїльськими пасажирами та «кольчужний скандал», який Держдепартамент США ініціював у вересні 2002 р.

На парламентських виборах 2002 р. президентське оточення підтримало блок «За єдину Україну!», який в умовах українського низького рівня довіри до державної влади набрав лише 11,8% голосів [5]. Вкотре формування лояльної до Президента більшості досягалося за рахунок пошуку компромісів із депутатами-мажоритарниками.

Незадовго до початку президентської виборчої кампанії 2004 р. Конституційний суд України надав Л. Кучмі право бало-

туватися на посаду голови держави утретє, проте в умовах фактичної зовнішньої ізоляції, агресивної поведінки опозиції та низького особистого рейтингу президент відмовився від висування своєї кандидатури.

23 листопада 2004 р., за офіційними даними ЦВК, у другому турі виборів переміг В. Янукович, однак результати виборів були оскаржені як такі, що, на думку опозиції й багатьох міжнародних спостерігачів, були сфальсифіковані.

Наступні події призвели до політичної кризи в Україні з широкою мирною демонстрацією, яка отримала назву «Помаранчева революція», а Верховний Суд України анулював офіційні результати і виніс рішення про повторну організацію голосування в другому турі.

Повторне голосування відбулося 26 грудня. В. Ющенко був оголошений переможцем (із 51,99% голосів). В. Януковича підтримало 44,20% виборців [6].

Політичний режим Л. Кучми рухнув, причому переважна більшість українців не співчувала другому Президентові України через уособлення його з тим історичним періодом в житті країни, коли держава втратила інтерес до змістовного діалогу із суспільством. Водночас політичний клас у пошуках гарантій самозбереження встиг провести політичну реформу, яка мала зробити майбутнього президента більш залежним від парламенту.

Зазначений етап продемонстрував наявність серйозних ризиків для стабільності політичного режиму в разі, якщо держава уникає запровадження ефективних компромісно-консенсусних моделей взаємодії із суспільством. Орієнтація правлячих еліт виключно на себе, як на джерело державної влади, призвела до паралічу цієї влади та могла завершитися як в столиці, так і в окремих регіонах штурмом мітингувальниками державних установ, хаосом і силовим сценарієм зміни політичного режиму. У той же час успіх антикучмівської опозиції багато в чому був обумовлений здатністю опозиціонерів правильно вибудувати комунікацію із різними соціальними верствами. Розчарованим владою громадянам була запропонована консенсусна модель розвитку країни. Пересічним громадянам було повернуто політичну суб'єктність, що перетворило частину громадян на активних прихильників і помічників нової влади.

Четвертий етап – перехід до популістських і монологічних підходів (2005-2010 рр.), пов'язаний зі спробою третього Президента України В. Ющенка, чий повноваження були значно обмеженими порівняно з правами попередників, розбудувати власну модель управління державою, яка, на його думку, мала б спиратися на активну безпосередню комунікацію із суспільством. Президент утратив можливість безпосередньо коригувати роботу Кабінету Міністрів і впливати на економічну політику Уряду, що обумовило його підвищений інтерес до міжнародної та гуманітарної сфери.

Маючи значну суспільну підтримку, В. Ющенко спробував компенсувати послаблення свого адміністративного впливу безпосередньою опорою на населення. Для цього він започаткував декілька загальнодержавних проектів, які, на його думку, мали консолідувати суспільство навколо базових цінностей українського народу. Серед них – програма «Доступне житло», проект «Зігрій любов'ю дитину», «Рік усиновлення» (2008), «Мистецький арсенал», які мали певний соціальний резонанс.

Інший комунікативний напрямок діяльності Президента полягав у донесенні до суспільства меседжів, спрямованих на формування української нації. Президентом були ініційовані кампанії з популяризації української культури й історії з метою формування єдиної національної ідентичності. Паралельно із цим він виступав за європейське майбутнє України та євроатлантичне співробітництво.

Ющенко В. активно спілкувався з журналістами, часто звертався до нації із заявами та посланнями і постійно декларував тезу про те, що шлях до нормалізації життя в країні має йти не через конфронтацію, а через суспільний договір. Водночас більшість громадських ініціатив Президента не носила компромісний характер. В. Ющенко ігнорував ментальні і культурні особливості російськомовної частини населення, внаслідок чого йому не вдалося подолати поділ країни на Схід і Захід. Результатом цього стало зростання рівня опозиційності до Президента з боку мешканців східних і південних регіонів.

Ющенко В. не спромігся побудувати ефективну вертикаль влади та стабілізувати лави власної команди. Значну частину своєї каденції він знаходився в гострому політичному і особистому

конфлікті з Главою Уряду Ю. Тимошенко, що призвело до втрати керованості країною та зростання рівня опозиційності до Глави держави апарату державного управління.

Президенту також не вдалося забезпечити консолідацію політичних і економічних еліт навколо розробки та реалізації реалістичної моделі соціально-економічного розвитку країни, що в умовах розгортання світової фінансово-економічної кризи знизило економічну конкурентоздатність України та призвело до падіння рівня життя пересічних громадян.

Наостанок слід визнати, що неспроможність В. Ющенка проводити збалансовану компромісну зовнішню політику призвела Україну до політичної і економічної ізоляції з боку Росії та охолодження відносин зі США, ЄС та НАТО.

Зазначені обставини сприяли лавиноподібному падінню авторитету В. Ющенка як загальнонаціонального лідера. Спроба вдруге переобратися на посаду Президента України завершилася повним фіаско у першому турі виборів 17 січня 2010 р., на його підтримку було віддано лише 5,45% голосів виборців [7].

Політична катастрофа В. Ющенка має декілька складових, але одне коріння – психологічну нездатність третього Президента України будувати довгострокові стратегії з урахуванням інтересів усіх суб'єктів, іти на взаємовигідні компроміси задля більш високих цілей, ніж власні амбіції. Потужна хвиля соціального популізму на початку президентської каденції та завищені очікування громадськості від правління «антикучміста» обернулися проти В. Ющенка, коли виявилось, що Президент в якості джерела влади розглядає не суспільні прагнення, а власні уявлення про сенс української державності.

П'ятий етап – реставрація консервативних та імітаційних підходів (2010 р. – теперішній час), пов'язується з приходом до влади четвертого Президента України В. Януковича, який 7 лютого 2010 р. у другому турі президентських виборів набрав 48,95% голосів виборців, випередивши свого опонента Ю. Тимошенко на 3,48% голосів [7].

Новий Президент, розпочавши зміцнення виконавської вертикалі, сформував парламентську більшість «Стабільність і реформи», а потім спромігся отримати від Конституційного Суду

визнання неконституційним Закону «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду й ухвалення та відновив дію Конституції України 1996 р.

У кадрових призначеннях В. Янукович надав перевагу вихідцям із рідного Донецького регіону, що сприяло консолідації його команди та зменшило неконтрольовані витоки інформації.

Багато в чому курс нового Президента нагадував політику Л. Кучми. У зовнішній політиці країна повернулася до курсу на багатовекторність. У середині країни пріоритетом влади було виголошено стабілізацію соціально-економічного життя.

Пам'ятаючи помилки своїх попередників, В. Янукович прагне забезпечити максимальну концентрацію провладних ресурсів: фінансово-економічних, матеріально-технічних, інформаційних, силових та кадрових, для спільної реалізації стратегії самозбереження правлячої еліти (що розглядає як передумови стабільного розвитку суспільства). Відповідно, послаблена в ресурсному відношенні політична опозиція поки не спроможна відігравати ключову роль у виробленні державної політики.

Діючий Президент більш відповідально, ніж його попередники, ставиться до виконання своїх передвиборчих обіцянок. Зокрема, Уряд прагне забезпечити у повному обсязі фінансування так званих соціальних ініціатив В. Януковича, а Парламент прийняв у 2012 р. Закон України «Про засади державної мовної політики», який легітимізував використання в ряді регіонів російської мови та інших регіональних мов.

Усвідомлюючи необхідність здійснення комунікації із суспільством, В. Янукович утворив цілу низку консультативно-дорадчих органів. У 2010 р. він своїми указами створив Комітет з економічних реформ, Національний антикорупційний комітет, Раду регіонів та Громадські ради при органах влади. Попри прогресивність цього кроку, зазначені інституції поки не стали ефективними механізмами узгодження позицій держави і суспільства. Про це свідчать хід і результати реформ, проголошених президентською командою.

Так, запровадження Податкового кодексу викликало в 2010-2011 рр. значний супротив підприємців, які вважали, що влада ігнорує їх інтереси. Складно проходить і пенсійна реформа, яку не

підтримує більшість громадян країни. Вкрай непопулярною серед населення є реформа системи охорони здоров'я, що визнає сам В. Янукович. Загалом суспільство має доволі слабкі важелі впливу на хід реформи освіти та ЖКГ. Водночас вимога значної частини громадян забезпечити радикальне реформування правоохоронної, судової та адміністративної систем, зміну принципів бюджетної політики ігноруються правлячим режимом.

Доволі неоднозначне ставлення в українському соціумі склалося щодо таких незручних для Президента тем, як: політичні переслідування опонентів, Межигір'я, високі темпи капіталізації статків його сина Олександра. Ці та інші теми ускладнюють спілкування В. Януковича із представниками ЗМІ та громадськості. Як результат, формати спілкування Глави держави з громадськістю носять постановочний і підцензурний характер, що посилює відчуження суспільства від держави.

Зазначений етап ще триває. Він привів до стабілізації системи державного управління, водночас поглибив екзистенційну кризу українського суспільства. Правляча еліта уникає змістовного діалогу із суспільством, у ході якого громадськість могла би отримати чіткі відповіді на питання про стратегію розвитку країни, перспективи окремих соціальних груп, долю «маленького українця» тощо.

Аналіз використання консенсусно-компромісних підходів у взаємодії держави і суспільства в часи незалежності дозволяє констатувати, що з точки зору української держави змістовний консенсусний діалог із суспільством є важливим, проте не обов'язковим елементом стабілізації і легітимації політичного режиму. Цьому перешкоджають: 1. Небажання правлячих еліт здійснювати частковий перерозподіл власних ресурсів на користь суспільства (що, фактично, передбачає процес консолідації держави і суспільства). 2. Неготовність суспільства брати та виконувати взяті на себе зобов'язання, пов'язані з компромісами (відсутність політичних традицій і відповідного рівня політичної культури). 3. Загальні тенденції світової політичної й економічної криз (наслідком чого є світова практика зниження інтересу держави до соціально і політично відповідальної взаємодії із суспільством).

Стосунки між державою і суспільством в Україні останні десятиріччя мали доволі складний і неоднозначний характер з

огляду на отримані об'єктивні результати і суб'єктивні оцінки з боку населення країни.

До безумовних позитивів діяльності держави, які вище політичне керівництво країни традиційно використовує для власної легітимації, можна віднести: 1. Збереження громадського, між-етнічного і міжконфесійного спокою. 2. Отримання формального визнання на міжнародній арені, спрощення перетинання громадянами України кордонів більшості держав світу. 3. Конституційне закріплення державності та її атрибутів. 4. Формування системи органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування. 5. Формування політичної системи та нормативно-правове закріплення правил її функціонування. 6. Впровадження окремих елементів ринкової економіки та формування підприємницького середовища.

Проте зазначені позитиви давно не сприймаються вітчизняною громадськістю як такі, що відповідають її рівню очікувань. Більше того, суспільство загалом та його окремі соціальні групи, зокрема, мають значні претензії до держави як до інституції, яка, на їх думку, має займати центральне місце в системі формування і реалізації загальної стратегії розвитку країни, спрямованої на покращення рівня життя усіх соціальних верств.

Свідченням цього є результати останніх соціологічних опитувань, які демонструють у край низький рівень довіри і поваги пересічних громадян до держави, її основних інститутів і державних діячів.

Зокрема, дослідження фонду «Демократичні ініціативи» і Центру О. Разумкова (2013 р.) засвідчили, що в цілому державним структурам повністю довіряє або скоріше довіряє лише кожен четвертий або п'ятий українець. Показник довіри до Президента України становить 25,8%, Верховної Ради України – 16,3%, Кабінету Міністрів України – 22,3%, міліції – 22,7%, прокуратурі – 20,6%, судам – 16,0%, СБУ – 34,4%.

Згідно з даними опитування 41% українців не вірять у те, що у них є шанси щось змінити в житті за рахунок активної громадянської позиції. З існуючих конкретних механізмів, що дають можливість рядовим громадянам впливати на прийняття певних владних рішень, на перших місцях виявилися вибори президента

(так вважають 37% громадян) і вибори до Верховної Ради України (30%). 7% респондентів вважають дієвою участь у діяльності політичних партій, у громадських організаціях – 9%, звернення до депутатів Верховної Ради або до депутатів місцевих рад – по 7%. Судові позови до органів влади здобули популярність у 5% громадян [8].

З точки зору пересічного громадянина, держава демонструє байдужість до проблем свого населення, котре, у свою чергу, втрачає віру у здатність розв'язати свої проблеми в рамках існуючої державності. Більше того, держава починає розглядатися як інституція, яка знижує їх конкурентоздатність через «прив'язування» до громадянства країни, що ускладнює перетинання кордонів розвинених держав. У цій ситуації поширюється практика отримання подвійного громадянства мешканцями України, що посилює правову залежність і ментальний взаємозв'язок українців з іншими державами, міжнародними та наднаціональними організаціями.

Різноманітні соціально-психологічні дослідження і спостереження засвідчують високу динаміку маргіналізації сучасного українського населення, що проявляється в затяжній соціально-демографічній кризі, криміналізації суспільних відносин, високому рівні алкогольної та наркотичної залежності, втраті соціокультурних орієнтирів, зростанні проявів деструктивної і суїцидальної поведінки, зниженні рівня взаємної довіри і взаємної допомоги між громадянами.

Потужним джерелом маргіналізації сфери суспільних відносин виступають процеси стрімкої соціальної диференціації суспільства та її соціально-економічні наслідки для «нижчих станів». Відносно однорідне (у соціально-економічному відношенні) населення УРСР протягом останніх десятиліть стрімко розшарувалося на два практично не сполучені соціальні організми – самовідновлювальні еліти та «соціальне дно».

За даними дослідження КМІС (2012 р.), 87% українців не вірять у чесне накопичення капіталів тими, кого звикли іменувати олігархами. 14% упевнені, що багатії, незалежно від імен, «повинні сидіти у в'язниці». При цьому більшість – 70% вважають достатнім, щоб держава змусила багатих сплачувати податки, інвестувати в економіку і створювати нові робочі місця. І лише 2% підтримують ідею делегування олігархів у систему влади [9].

Нова соціальна структура, яка зміцнилася в Україні, майже цілком блокує як сьогодні, так і в доступній для огляду перспективі хоч якісь значимі соціальні зміни. Багато пересічних громадян вважають, що, незважаючи на проголошені конституційні права, не зможуть вирватися за межі своєї «соціальної резервації». З їхньої точки зору, у сучасних умовах ані філософія буття індивіда, ані його реальна діяльність не впливають на його соціальну вертикальну мобільність. За даними КМІС (2012 р.), 50% громадян країни висловили різке невдоволення ситуацією, в якій вони перебувають. Про відсутність упевненості в завтрашньому дні заявили 72%, про наростання тривоги – 29%, про свої почуття розгубленості й страху – 33% [10].

Населення сучасної України масово втрачає орієнтацію у виборі життєвих цінностей. Згідно результатів Національного моніторингового опитування, здійсненого Інститутом соціології НАН України у квітні 2010 р., 80,6% респондентів вважають, що більшість людей сьогодні взагалі ні в що не вірять. А на думку 49,8% населення, українцям не слід нікому довіряти взагалі, ані державі, ані сусідам [11].

Таким чином, можна констатувати, що, з точки зору вітчизняного суспільства, діалог з державою є необхідним, проте він малоймовірний через низку причин: 1. Неготовність до нього з боку правлячих еліт (низька мотивація). 2. Невіру в нього з боку суспільства (втрачений соціальний капітал довіри). 3. Величезні соціокультурні відмінності між представниками правлячих еліт та більшістю суспільства (втрата спільних семантичного і аксіологічного просторів).

Роки незалежності, з одного боку, на інституційному рівні значно наблизили державу і суспільство до створення реальних механізмів взаємодії, гармонізації стосунків і переходу до консенсусно-компромісної моделі узгодження інтересів. З іншого боку, функціонально гармонізація стосунків з суспільством не сприймається правлячими елітами як актуальна тема, яка розв'язує питання легітимності державної влади і стабільності правлячого режиму.

Звичка пострадянських еліт довіряти лише тим політичним інструментам, які можна монополювати та використо-

увати (правоохоронна і фінансова системи, адміністративний і інформаційний ресурси, бюджетна і соціальна політика), призводить до того, що держава та правлячі еліти розглядають консенсусно-компромісну модель взаємодії із суспільством переважно як політичну технологію, яку слід застосовувати адресно і локально під час виборчих кампаній або політичних криз. Водночас переважна більшість громадян України компромісними вважають лише такі взаємовідносини, які покращують їх стандарти споживання.

Таким чином, ця модель відносин використовується лише для розв'язання тактичних завдань і не застосовується при формуванні загальної стратегії розвитку країни. Зазначена тенденція існуватиме й надалі протягом найближчих десятиліть, оскільки у цілому відповідатиме як загальносвітовим тенденціям до звуження ролі демократичних практик, так і доволі обмеженій ресурсній базі української держави (яка не дозволить радикально покращити рівень життя більшості громадян).

Незважаючи на подібні прогнози, державі слід розглядати консенсусно-компромісні відносини із суспільством як важливе джерело збереження Україною державної суб'єктності та модернізації українського суспільства (мобілізації населення для проведення непопулярних реформ).

Крім того, систематичне ігнорування державою базових і екзистенційних потреб громадян, суспільних груп та суспільства в цілому може мати для державного проекту вкрай негативні наслідки – ігнорування громадянами держави, її окремих інституцій та норм регламентації. У цій ситуації люди почнуть шукати підтримку в різноманітних групах – родинних, територіальних, етнічних, релігійних, мовних, мафіозних і тощо.

Зазначена тенденція матиме однозначно регресивні наслідки. Головна проблема полягає в довірі до носія влади (суверена). Суспільство в цілому може відчувати довіру тільки до держави. Саме цим визначається поняття законності, і навіть якщо люди не вірили існуючим державам, вони зберігали віру принаймні в ті держави, які, як очікувалося, повинні були виникнути (в результаті реформ) у найближчому майбутньому. Відповідно, поняття держави пов'язане зі справедливістю і розвитком; поняття групи асоціюється із захистом і страхом. Держава в цій ситуації, швидше

за все, перетвориться на одну з конкуруючих організацій, зосереджених на реалізації тих функцій, які дають їй перевагу над конкурентами. А це – насамперед сфера застосування організованого насильства.

Останні події у Врадіївці продемонстрували, що в суспільстві вже зараз відбуваються процеси десакралізації держави та її правоохоронної системи. Зростає потенціал агресивної поведінки щодо представників влади, які, на думку громадян, живуть для себе і за власними законами (поняттями), у випадку коли дії влади становлять загрозу життю, здоров'ю або гідності громадян чи призводять до різкого падіння рівня життя. Образи мають носити персоніфікований характер, а помста вписуватися у канони моральної поведінки. Подібні виступи можуть носити вкрай агресивний і жорстокий характер, позбавлений політичного забарвлення. Існує висока вірогідність, що в країні унормується як суспільна цінність практика лінчування громадськістю окремих злочинців із числа «мажорів», почастишають випадки «народної помсти» щодо посадовців органів влади, місцевого самоврядування, судів та правоохоронної сфери.

Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» і Центру О. Разумкова (2013 р.) засвідчили: загалом 25,5% українців вважають, що найближчим часом у їхньому селі або місті можуть відбутися масові протестні виступи в разі погіршення життя або заради захисту своїх прав і свобод. Порівняно з жовтнем 2012 р. протестні настрої в українському суспільстві зросли. Тих, хто впевнений, що масові виступи відбудуться, або вважає їх дуже ймовірними, стало більше сумарно майже на 9%.

Головними причинами, які можуть спонукати людей особисто вийти на вулицю з виявом протесту, є погіршення їхнього особистого соціально-економічного становища. Згідно з результатами дослідження це зокрема, різке зниження рівня життя (34,5% населення), невилплата заробітної плати, пенсії, стипендії тощо (32%), ухвалення владою рішень, які погіршуватимуть становище соціальної групи, до якої належить громадянин (24%), різке підвищення цін (21%), зростання безробіття (19%) [12].

В умовах, коли влада обмежена у використанні силових сценаріїв розв'язання проблем громадської непокори (кровопролиття

може позбавити режим легітимності), подібні настрої не слід ігнорувати. Вони є прямим викликом суспільства державі, яка не виправдовує очікувань своїх громадян.

Аби унеможливити подібні сценарії, держава має активізувати зусилля з налагодження цивілізованого, системного і змістовного діалогу з населенням країни та впровадження механізмів впливу громадськості на формування стратегії державного розвитку. Ця діяльність передбачатиме наступні напрями роботи та заходи.

1. Активізація зусиль держави з формування засад етичного кодексу правлячої еліти. Без усвідомлення правлячими елітами необхідності вносити у свою поведінку певні корективи та без встановлення етичних самообмежень змістовний діалог із суспільством буде неможливим. І навпаки, здатність еліт встановлювати самообмеження продемонструє їх готовність до адекватного реагування на вимоги суспільства.

2. Інституційне вдосконалення системи державного управління та місцевого самоврядування. Характер розвитку апарату державного управління має бути зрозумілим суспільству та прив'язаним до практики сусідніх країн, які досягли більших успіхів у гармонізації стосунків держави і громади. З огляду на це необхідно: значно скоротити чисельність державних службовців (переважно за рахунок м'якої люстрації родових кланів, осіб із невідповідною освітою та кримінальним минулим), скоротити та реорганізувати міліцію, забезпечити виборність суддівського корпусу, організаційно і фінансово підсилити діяльність органів місцевого самоврядування.

3. Корекція соціальної структури суспільства та соціально-демографічної політики. Ураховуючи вкрай негативні наслідки для українського суспільства процесів посилення соціальної поляризації та звуження соціального прошарку «середнього класу», варто рекомендувати керівництву країни взяти курс на подолання значного розриву між бідними і багатими прошарками населення. Подібна політика має передбачати реформування податкової системи, зміцнення суспільних зв'язків та почуття солідарності між різними соціальними групами. Зазначена мета досягається шляхом реалізації політичних програм у сфері освіти, спорту, житлового будівництва, соціальної інфраструктури та інших соціальних

сферах, які задовольняють базові і екзистенційні потреби населення й стимулюють активну комунікацію і взаємодію громадськості.

4. Активізація співпраці з громадськими організаціями. Необхідно розширити права Громадських рад, що діють при державних і місцевих органах влади, аж до надання їм права накладати вето на дію або прийняття окремих регуляторно-нормативних актів; унормувати обов'язкове проведення експертиз громадськими організаціями проектів законодавчих і нормативних актів; передбачити податкове стимулювання становлення сучасної недержавної соціальної інфраструктури.

5. Створення умов для роботи ЗМІ та реагування на їх діяльність. Слід забезпечити роздержавлення ЗМІ та прийняття довгострокової програми підтримки їх діяльності, створення національної системи суспільного мовлення, стимулювання впровадження в журналістському середовищі етичних стандартів подання інформації, підвищення юридичної відповідальності журналіста та видання за оприлюднену інформацію, формування системи реагування органів влади на публічну критику.

6. Підтримка академічних та прикладних досліджень проблем взаємодії держави і суспільства. Вона передбачає стимулювання з боку держави процесів осмислення історичного досвіду України, формування спільної історичної пам'яті, утвердження модернізаційного характеру української національної ідеї. Державі слід забезпечити чітке перспективне планування і координацію діяльності державних, академічних, вузівських, корпоративних, громадських та інших науково-дослідних центрів, орієнтованих на дослідження проблем взаємодії держави і суспільства. Необхідно організувати в середовищі вітчизняного політикуму й академічного експертного співтовариства низку заходів (конкурсів, грантів, круглих столів), спрямованих на формування чіткої концепції гармонізації цих стосунків.

7. Робота з підвищення рівня політичної культури населення та формування відповідних політичних традицій. Вона передбачає повернення у вузівські програми як обов'язкової навчальної складової предметів «Політологія» і «Соціологія», запровадження проектів громадської освіти для різних верств населення,

популяризацію історії України та підсилення патріотичного виховання молоді, стимулювання міждержавного туризму і культурного обміну з країнами сталої демократії.

8. Активізація практики застосування механізмів прямої демократії. Вона передбачає розширення сфери застосування загальнодержавних і регіональних референдумів; нормативне закріплення процедури обов'язкових публічних звітів політиків за хід виконання передвиборчої програми та механізмів відкликання депутатів; поширення практики проведення громадських слухань із закріпленням механізмів винесення дискусійних питань на доопрацювання або референдум.

Можна із впевненістю стверджувати, що лише подальша гармонізація взаємовідносин між державою і суспільством на консенсусно-компромісних засадах дозволить Україні отримати потужний ресурс сталого розвитку і побудувати конкурентоздатний національний проект. Усвідомлення цього правлячими елітами є запорукою перетворення розглянутої проблеми на пріоритет державної політики у найближчій перспективі.

---

1. Про результати Всеукраїнського референдуму // Урядовий кур'єр. – 1991. – №38-39.

2. Про результати виборів Президента України // Урядовий кур'єр. – 1991. – №38-39.

3. Білецький М. Становлення владних структур в Україні 1991-1996. [Електронний ресурс] // М. Білецький, М. Погребинський. – Режим доступу : Сайт Аналітик. – <http://analitik.org.ua/ukr/publications/joint/3dd12dea/3dd13f15/>, вільний. – Назва з титул. екрану.

4. Результати голосування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Центральної Виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROC0>, вільний. – Назва з титул. екрану.

5. Результати голосування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Центральної Виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>, вільний. – Назва з титул. екрану.

6. Результати голосування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Центральної Виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>, вільний. – Назва з титул. екрану.

7. Результати голосування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Центральної Виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>, вільний. – Назва з титул. екрану.

8. Свобода слова в Україні: загальнонаціональне й експертне опитування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Фонду «Демократичні ініціативи». – <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fiwivirvihvirhvuhv.htm>, вільний. – Назва з титул. екрану.

9. Українцы стремительно теряют веру в свою способность влиять на власть // Зеркало недели. – 2013. – 17 августа.

10. Януковичу пророкують арабську весну // Независимая газета. – 2012. – 14 февраля.

11. Геєць В. Розвиток соціального капіталу – найбільше багатство у світі. [Електронний ресурс] / Валерій Геєць // Віче. – 2011. – №1. – Режим доступу : Сайт «Віче». – <http://www.viche.info/journal/2359/>, вільний. – Назва з титул. екрану.

12. Протестні настрої населення: останні тенденції [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Фонду «Демократичні ініціативи». – <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/hihvihvihhihuhuhuhuh.htm>, вільний. – Назва з титул. екрану.

Олексій Шевченко

ОСНОВНІ СЦЕНАРІЇ ВЗАЄМИН МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА СУСПІЛЬСТВОМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано основні комунікативні сценарії між Владою та населенням згідно з критеріями участі їх у прийнятті управлінських рішень та інституційних можливостей для контролю над діяльністю влади. Виявлено звуження можливості загального впливу на цю діяльність у сучасній Україні згідно з обома критеріям та суцільну корозію «суспільного договору», що суперечить її євроінтеграційній стратегії.

Ключові слова: комунікація, комунікативні сценарії, суспільний договір, авторитаризм, гібридний режим.

Shevchenko A. The main scenario of the relationship between authority and population in modern Ukraine. The author has analyzed the main communicative scenario between the Authority and Population

in according with the criteria of the participation of the citizens in the formation of decisions and institutional possibilities of the control upon the activity of the Authority. It is elucidated the tendency of the diminution of the possibility of the influence on this activity in according with the both criteria and total destruction of the «social contract» and this situation contradicts its Eurointegration strategy.

Key words: *communication, communicative scenario, social contract, authoritarianism, hybrid regime.*

Проблема відносин між владою та суспільством є одним з індикаторів природи та сутності політичного режиму, що сформувався на теренах тієї чи іншої держави. Тому розгляд основних сценаріїв комунікації між владою та суспільством є вкрай актуальним для сучасної України, де склалася загрозлива ситуація поступового сповзання до авторитаризму. Для прояснення ситуації в річищі взаємодії держави та суспільства, що склалася в сучасній в Україні, вважаємо за необхідне стисло окреслити методологію цього розгляду. Найбільш евристичною та доцільною для реалізації цього завдання може вважатися *комунікативна* теорія суспільства, яка розроблена Н. Луманом. Особливість цієї теорії полягає в тому, що об'єктом її аналізу виступає не тільки сфера соціальних комунікацій (мас-медіа, пропаганда, ідеології), але все суспільство розглядається як комунікація (наприклад, економічні відносини, сфера політики, більш звужена сфера владних відносин та управління тощо). В контексті наведеного виявляється цікавим приклад роботи Н. Лумана «Влада» [1], в якій автор розглядає будь-яку владну систему та владний режим не як «примус», а як різновид комунікації, яка спирається на певний код. Розвиваючи ці думки німецького філософа, можна додати, що різні форми насильства, які використовує влада, є нічим іншим, як форма комунікативного коду.

На жаль, поки що практично відсутні роботи, які б комплексно досліджували конкретні форми взаємодії між державою та суспільством. Замість таких досліджень ми маємо вивчення деяких аспектів такої взаємодії (найчастіше пишуть про взаємини державних та владних структур з тим, що називається «громадянське суспільство», хоча точного значення цей термін не має і часто використовується просто як концептуальна метафора).

Саме тому ми маємо підстави сформулювати приблизний набір складових комунікативного коду між владою та суспільством, який має наступний вигляд: а) можливість участі населення в діяльності влади та управлінні державою або наявність зворотного зв'язку між державою та суспільством у вигляді форм та сценаріїв рекрутування управлінських кадрів (таких, як наслідування, конкурсний відбір, виборність тощо); б) можливість контролю діяльності влади з боку населення та інституційні форми і процедури такого контролю (вибори, імпічмент, недовіра, референдум, акції протесту, революції тощо). (Наприклад, численні теорії суспільного договору або народного суверенітету стосуються, головним чином, складової «контролю» діяльності влади та зосереджуються на певних зобов'язаннях з боку влади перед населенням, виконання яких дають їй право на управління).

Якщо формулювати дещо спрощено, то можна стверджувати, що політичний устрій кваліфікується як авторитарний або демократичний, якщо згаданий зворотний зв'язок між Центром (владою та апаратом управління) та Периферією є максимально широким відповідно до двох наведених складових. (Так, наприклад, у вищезгаданих деспотичних імперіях роль суспільства була мінімальною як щодо першої складової (участь в управлінні обмежувалася лише рамками певної замкненої частини), так і по другій складовій (сакралізація Влади в стародавніх імперіях робила контроль над її діяльністю практично нульовим, і лише повстання виступали чи не єдиним інструментом такого контролю). Однак, як ми вже щойно зазначили, в політичних устроях, відносно близьких до нашої сучасності, така характеристика є відносно спрощеною. Наприклад, в СРСР, владний режим якого цілком справедливо кваліфікується як «тоталітарний», деякі дослідники (такі, як російський філософ М. Риклін) відзначають факт відносно широких можливостей участі населення в управлінні через партійну кар'єру та змогу зробити її людям з самих низів соціальної піраміди [2, 78 с.]. Однак при цьому друга складова комунікації між владою та населенням, тобто складова дієвого контролю над діяльністю Центру, практично мало чим відрізнялася від стародавніх імперій, від абсолютистських монархій Старого Режиму, де комунікація між владою та населенням, по суті, зводилася лише до сценарію

наказ/виконання. (За часів «перебудови» ця управлінська технологія дістала назву «командно-адміністративна»).

Узагальнюючи численні теорії та практичні доктрини комунікативних моделей на рівні держава/суспільство, можна констатувати, що мають місце, практично, дві групи таких доктрин, різниця між якими чітко проходить по лінії європейської та євразійської цивілізації. Ідеться йде про моделі: а) залежності держави від суспільства та службову роль першої відносно другого) та б) примату держави над суспільством, її вищої цінності в ієрархії соціально-політичних цінностей. Неважко побачити, що перша модель найбільш повно представлена в ідеології лібералізму та близьких до неї ідеологій, які точно передає відомий вислів Е. Ренана «Нація – це щоденний плебісцит». А етатистська модель самоцінного «державництва» – в російській та східних традиціях авторитаризму. Ця модель наочно представлена в ідеологемі «вертикалі влади», яка стала загальним місцем та штампом російської націонал-патріотичної ідеології. Візьмемо навмання статтю філософа Олександра Казіна «Православний фундаменталізм та російське оновлення» [3], яка написана з апологетичних позицій стосовно російської влади, причому написана без жодної критичної рефлексії. Основний пафос такої статті – як і всіх публікацій такого роду – полягає у послідовній антиєвропейській спрямованості з використанням цивілізаційної риторики (що ще раз доводить нашу тезу про те, що російський етатизм ідентифікує себе по лінії цивілізаційного протистояння «Європа/Євразія»).

Якщо порівняти принципи, на яких будувалася українська державність, то навіть без поглибленого аналізу можна побачити як спільні риси, так і суттєві відмінності з російською традицією. Серед спільних рис ми можемо згадати спільне імперське минуле, яке не могло не позначитися на пануючих технологіях управління, які перейшли від цього минулого в актуальні сучасні політичні практики. Серед них, безсумнівно, основною з них виступає «директивно-командний стиль управління», на базі якого проводилася перша хвиля «українізації» з самого початку української незалежності (і в очах українського тогочасного чиновництва згадана «українізація» виступала формою легітимації директивно-командного стилю управління). Однак зазначений стиль виступав

не єдиною та безальтернативною тенденцією, а лише намаганням скопіювати радянські та російські взірці формування «вертикалі влади». Наявність інших тенденцій в Україні (наприклад, існування опозиції, прецедент «Майдану» та помаранчевої революції, якій довів можливість активності мас та їх здатність до активних соціальних протестів) привела до того, що в ній, на відміну від Росії, сформувався «гібридний режим», ще не зовсім осмислений сучасною політологією та якому американські політологи С. Левицький та Л. Вей дали назву «конкурентний авторитаризм».

Які особливості «конкурентного авторитаризму» в контексті проблеми взаємин між суспільством і державою та базових комунікативних сценаріїв, що існують у рамках такого типу політичного режиму? Перш за все впадає в очі фундаментальна розбіжність між ідеологічними та соціокультурними чинниками (що також відрізняє ці режими від режимів на кшталт Росії чи Білорусі) у формуванні взаємин між державою та суспільством. Повторюємо, що, на відміну від Росії, в таких країнах як Україна, євразійські тенденції до розбудови «вертикалі влади» втілюються у життя всупереч ідеологічним деклараціям про «європейський вибір» та стратегію «євроінтеграції», що створює досить парадоксальну ситуацію в згаданих комунікативних сценаріях. Тому створення такої держави формується потаємно, прикриваючись пропагандистськими (та часто відверто демагогічними) деклараціями. Що стосується більш конкретних особливостей «гібридного режиму», то їх ми можемо відслідкувати як по лінії участі/неучасті населення в управлінні державою, так і по лінії можливостей «контролю» діяльності влади з боку населення. Отже, розглянемо ці особливості більш конкретно.

А.Участь/неучасть населення в діяльності влади. Навіть поверховий аналіз свідчить про те, що міра такої участі значно знизилася, незважаючи на загальну демократизацію політичних режимів у більшості пострадянських країн, порівняно з радянським тоталітаризмом. Звуження соціальної бази «рекрутування» у владу пов'язане з тим, що дослідники та журналісти називають пануванням олігархів. Проблема полягає не тільки в тому, що представники олігархату автоматично перетворюються на можновладців (хоча статистичний аналіз доводить, що у всіх ланках законодавчої та виконавчої влади переважають або мільярдери, або мільйонери).

Проблема ще в тому, що олігархи контролюють партії, які виступають не організаціями певних прошарків населення на ідеологічній основі, а лише інструментами проходження у владу певних олігархічних угруповань. Якими б банальними не здавалися наведені констатації (які щодня наводяться не тільки в академічній літературі, але й у мас-медіа), але вони містять вказівку на очевидні відмінності між технологіями набору в радянську номенклатуру (ці технології описані в класичній роботі М. Восленського «Номенклатура» [4]) як політичний клас можновладців за радянських умов та механізмами входу в владу еліту в пост-радянський період.

Очевидно й те, що за нових умов, від участі в діяльності влади залишаються відлученими не тільки представники різних верств населення з низьким рівнем статків (робітники, службовці, інтелігенція), але й ті, хто виходить на рівень так званого «середнього класу». Зазначену особливість закріплює загрозлива тенденція поглиблення люмпенізації населення, її прогресуючого декласування та швидкого зникнення такої її категорії, яку можна б було за різними критеріями віднести до «середнього класу». Це, в свою чергу призводить до фактичної відмови більшості населення від участі в роботі влади, до «капсулювання» влади у замкнену касту. На жаль, ця тенденція значно посилилася за останні три роки, коли зникнення середнього класу відзначається у більшості публікацій на дану тему та згідно даним аналітиків спостерігається буквально галопуючими темпами, що сприяє перетворенню населення з активного суб'єкта політичного процесу на «охлос», яким управляють за допомогою простих маніпулятивних технологій та елементарного примусу. (Відповідно, режими в пост-радянських країнах та України, зокрема, дуже швидко перетворюються на різновиди охлократії).

Б. Контроль за діяльністю влади з боку населення. На відміну від радянського тоталітаризму, ця сфера взаємин між владою та населенням є більш демократичною у сенсі розширення можливостей контролю над владою (хоча не слід перебільшувати ці можливості). Значною мірою, збільшення можливостей такого контролю пов'язане з конкуренцією еліт, факт якої підвищує роль виборів (як одного з дієвих форм такого контролю) та можливих акцій протесту, уособленням яких може служити феномен «Майдану».

Аналізуючи цей аспект комунікативних складових відносин «влада/суспільство», вважаємо за необхідне зазначити, що, крім країн Балтії, спостерігається дрейф більшості пострадянських держав до перетворення на відверто авторитарні режими (найбільш показовими прикладами цього дрейфу можуть бути режими в Росії та Білорусі). Що стосується України, то модифікація цієї тенденції на її теренах виявилася поступовим дрейфом від **конкурентного** авторитаризму до **авторитаризму як такого**. І саме послаблення можливостей контролю суспільства над діяльністю влади можуть служити критерієм такого дрейфу. Таке послаблення може бути конкретизоване у таких пунктах:

(1) «Монополія», замість «конкуренції». Як ми вже зазначали, згідно дослідженнями американських політологів С. Левицького та Л. Вея Україна була типовим прикладом так званих «гібридних режимів», які вони характеризували як «конкурентний авторитаризм». Сутність таких режимів полягає в тому, що вони мають всі прикмети авторитаризму по параметру «влада–суспільство», але зберігають риси конкурентної боротьби згідно з параметром «влада – політичні опоненти». Остання характеристика призводить до того, що наявність політичних опонентів надає додаткових можливостей для тиску на владу з боку населення. (Нагадаймо, що до типових режимів такого виду автори відносили деякі держави Латинської Америки, наприклад, Перу, з яким порівнюється режим, що склався в Україні). Аналіз процесів, які мають місце в Україні починаючи з 2010 року, свідчить про те, що конкурентна база між «партією влади» та їх політичними опонентами стала примітно звужуватися, чому великою мірою сприяли конституційні реформи, які закріпили безпрецедентну для України форму президентського правління та створили базу для подальшої монополізації влади, в рамках якої конкуренція все більше і більше імітується, хоча тут цей процес не досяг свого завершення завдяки наявності досить (хоча й серйозно послаблених) опозиційних партій та суспільної думки, яка демонструє спротив встановлення однопартійного диктату правлячої партії.

(2) Принцип виконання/невиконання суспільного договору. Соціальний досвід так званого «пересічного громадянина» (який, між іншим, теж є концептуальним *конструктом* соціологів та політологів) свідчить про те, що звужується поле соціальної захи-

шеності і масові настрої населення говорять про тенденцію до *корозії суспільного договору*. Приклади підвищення пенсійного віку або скасування пільг є лише верхівкою айсберга системної руйнації принципів розподільчої справедливості, притаманної патерналістським державам. Як ми вже зазначали, наявність таких принципів є основою суспільного договору між владою та населенням за умов монополізації владних повноважень певною соціальною групою та яка є платою за певне обмеження політичних свобод і участі громадян у виробленні політичних рішень. Крім суто матеріальних аспектів – зростання соціальної незахищеності, наявні й інші показники соціального дискомфорту (наприклад, зростання злочинності, та безкарності злочинців з боку так званих «мажорів», яка говорить про поступове зникнення гарантій елементарного права на життя). Зазначені аспекти порушення суспільного договору між владою та населенням породжують метафори сприйняття можновладців не як захисників, але, навпаки, як «завойовників» та «загарбників». Зазначені почуття є реакцією на звуження можливостей впливу на владу та контролю над її діяльністю, що чітко видно на прикладах наступних основних комунікативних формах взаємодії між населенням та владою, які виступають конкретними виявами суспільного договору:

(а) Імітація виборів. Імітативні вибори (як президентські, так і парламентські) є типовою ознакою авторитарних режимів, які функціонують за ширмою декоративних демократій. За умов авторитарного режиму необхідна перемога досягається за рахунок використання адмінресурсу, контролю над ключовими ЗМІ та масовими фальсифікаціям. Ці технології однаково працюють в Африці, Латинській Америці, в країнах Азії, в Азербайджані, у Білорусі або Росії. (Останні президентські вибори в Росії чітко засвідчили згадану тенденцію). На відміну від інших країн СНД, вибори в Україні (незважаючи на наявність вказаних технологій) зберігали елементи конкурентності. Однак численні порушення на парламентських виборах-2012 на користь представників правлячої партії (є безліч прикладів), безпосереднє втручання в роботу виборчих комісій за допомогою «Беркуту» або кримінальних угруповань довели, що вибори в Україні все більше і більше набувають імітативного характеру, хоча зазначена імітативність ще не наблизилася до рівня «зрілих» авторитарних держав.

Крім того, такий факт, як відміна виборів мера Києва з суттєвим порушенням закону з боку чинної влади виступає яскравим свідченням зниження ролі виборів у політичному житті країни. Як наслідок, формується ситуація, що спотворює сутність демократичного процесу. Тобто, замість контролю діяльності влади за допомогою виборів має місце контроль влади над населенням за допомогою виборів, які виступають інструментом її легітиматії.

(б) Зниження ролі суспільних організацій як основних «суб'єктів» громадянського суспільства в комунікативній взаємодії влади та населення. Зазначена констатація є показовою в тому сенсі, що активність неурядових організацій на «низовому» рівні зростає (за даними соціологічних опитувань, вперше за історію незалежної України їм довіряють більше, ніж державним інститутам), але їх роль в якості механізму контролю над діяльністю влади стрімко падає. Яким чином відбувається процес «зворотного контролю» держави над неурядовими організаціями? По-перше, за допомогою створення так званих «кишенькових» організацій, які імітують громадянську активність, але в реальності знаходяться під повним контролем влади та фінансуються владою. (Згідно з даними інтернет-ресурсів типовим прикладом таких провладних громадських організацій виступає об'єднання «Громадська рада», більшість якої становлять згадані «кишенькові» організації). Другою причиною неефективності діяльності таких організацій виступає парадоксальний факт неучасті в них населення (за даними фонду «Демократичні ініціативи» близько 86 % населення не є членами цих організацій з причини невіри у можливість ефективного впливу таких їх на прийняття рішень з боку влади) за умов її зростаючої підтримки.

Третьою причиною, яка зумовлює відсутність діалогу між громадськими організаціями та владою, є дрейф останньої до авторитарних моделей управління та небажання вступати в такий діалог. Наприклад, керівники багатьох таких організацій у своїх відповідях у соціологічному опитуванні зазначали низький рівень розвитку громадянського суспільства в Україні та оцінювали вплив громадських організацій на владу і прийняття рішень як «переважно неефективний». Причиною такого стану речей опитувані вбачають у

простому небажанні влади йти на співробітництво з неурядовими організаціями або імітувати діалог з такими організаціями.

(в) Обмеження акцій протесту як основних механізмів контролю над діяльністю влади. Після подій в Білорусі, де після чергових президентських виборів було жорстко придушено масові акції протесту, після масових арештів та репресій щодо учасників акцій на Болотній площі під час президентських виборів в Росії, після звинувачувального вироку на адресу Навального як знакової форми залякування стало очевидним, що на нинішньому етапі становлення авторитарних режимів на пострадянському просторі акції протесту як форма контролю над діяльністю влади з боку населення втрачають своє значення і поступово підпадають під повний контроль влади. (Великою мірою така політика пов'язана з успіхом «помаранчевої революції» як приклад того, до яких наслідків для влади може призвести акція на кшталт «Майдану»).

На жаль, аналогічні процеси стали інспіруватися в Україні після 2010 року. «Податковий Майдан», який відбувся восени згаданого року, став каталізатором зазначених процесів. Інструменти обмеження можливостей акцій протесту як дієвого інструменту впливу на владу в Україні відбуваються за сценарієм інших країн СНД (зокрема, Росії) та мають таких вигляд: а) тиск на керівників акцій, відкриття кримінальних справ проти них, фізичне побиття (приклад з Олександром Данилюком тощо); б) заборони таких акцій з боку місцевої влади; в) залякування учасників мітингів з боку силових структур та кримінальних елементів (резонансна історія з В. Титушко), побиття журналістів та самих учасників (у тому числі жінок). Однак, не зважаючи на актину протидію влади зазначеним формам суспільного контролю над діяльністю влади, кількість акцій протесту в Україні настільки зросла, що дозволяє деяким експертам використовувати характеристику «передпомаранчевого» періоду в Україні. Так, за даними фонду «Демократичні ініціативи», за 2012 рік було зафіксовано близько 3636 акцій протесту, а за перше півріччя 2013 року (опитування проводилося у травні) – 1359.

Поки що зазначені акції не відзначаються характером системних політичних вимог, а мають суто локальний, тобто обмежуються масштабом міста проживання та націлені в основному на вирішення економічних питань (невплата зарплати чи пенсії) або

ситуативний характер (незаконна забудівля, ситуація з Гостинним двором, свавілля міліції (феномен «Врадівки») тощо). Але їх частотність, набуття дедалі більш радикалізованих форм, що мають насильницьке забарвлення, з одного боку, та «закручування гайок» з боку влади стосовно учасників масових акцій протесту, з іншого, створюють вибухонебезпечну ситуацію в країні і аж ніяк не сприяють започаткуванню діалогу між населенням та владою.

(г) зростання недовіри до влади та її інститутів. Обмеження можливостей впливу на владу з боку населення та, водночас, зростання недовіри до її діяльності внаслідок зазначених вище прикмет корозії суспільного договору (передусім, уникнення владою будь-яких обов'язків перед населенням, які характеризували державу патерналістського та навіть тоталітарного типу) призводять до явища, яке соціологи називають аномією (категоріальний аналог соціальної емоції «байдужості»). В ситуації домінування таких почуттів «комунікація» населення з владою зводиться до мінімізації будь-яких взаємин, оскільки будь-який контакт з владними структурами та інститутами сприймається в очах населення як загроза. Наведемо відомі статистичні дані, які ілюструють зазначені настрої. Так, згідно з соціологічним опитуванням фонду «Демократичні ініціативи» (поширених по всіх інтернет-ресурсах) Верховній Раді не довіряють 76,8 відсотків, судам – 72,3, політичним партіям – 69,2, уряду – 71 відсоток. Варті увагу заслуговують показники недовіри до силових структур, які мають такий вигляд: міліції не довіряють 70 %, прокуратурі – 63 %, Конституційному Суду – 59. На цьому тлі відносно низький рівень недовіри спостерігається щодо СБУ. Цей факт можна пояснити слабкою поінформованістю стосовно діяльності цієї структури та досить низьким рівнем взаємодії населення з нею. (Якщо порівняти ці дані з 2004 роком, то можна побачити сумну динаміку обвальної недовіри населення до влади взагалі та до силових структур зокрема. В той період рівень недовіри до всіх трьох гілок силових структур, тобто до міліції, судів та прокуратури, коливався в межах 49 відсотків). Зазначену піраміду недовіри до всіх гілок влади вінчає рейтинг недовіри до Президента, який досяг 69 відсотків. За даних умов досить важко говорити про успішний діалог між владою та

населенням, оскільки будь-який меседж влади сприймається або як відверта неправда, або як проста пропагандистська риторика.

Враховуючи той факт, що Україна задекларувала євроінтеграцію як свою стратегічну мету та підписання «Угоди про Асоціацію» у листопаді цього року, все викладене має на меті довести факт протиріччя між ідеологічними (дискурс представників влади проходить переважно в європейських категоріях) та соціокультурними чинниками взаємин між владою та суспільством (що вказують на євразійську цивілізаційну ідетиність).

Таким чином, ми можемо зафіксувати фундаментальну суперечність між євроінтеграційною стратегією України та *ідеологією євроінтеграції*, яка зі сфери політичної риторики поступово набуває рис реального політичного проекту (важливим кроком якого мало стати підписання угоди про Асоціацію у Вільнюсі 29 листопада цього року) та соціокультурною інерцією розбудови авторитарної «вертикалі влади» квазірадянського типу, позбавленої при цьому соціальних гарантій для населення та будь-яких натяків на принципи розподільчої справедливості, притаманних патерналістській державі. (Як ми вже зазначали, в сфері комунікативної взаємодії між населенням та владою такий режим намагається позбутися інструментів громадянського контролю над діяльністю владних структур або імітувати цю діяльність та перетворити згадану взаємодію до простого адміністративного управління «зверху» або до класичної схеми «наказ/виконання»).

За умов проаналізованих суперечностей, процес поглиблення євроінтеграції та прийняття європейських принципів і законодавчих норм може сприяти загальмуванню цієї інерції та відродженню в Україні справжньої політичної конкуренції, відновленню паростків громадянського суспільства та зростанню його ролі в політичному житті і можливостей впливу на прийняття рішень у державі.

---

1. Луман Н. Власть / Н. Луман. – М.: Власть, 2001 – 259 с.

2. Рыклин М. Террорологии/ Н. Рыклин: – Тарту, Ad Marginum, 1992. – 242 с.

3.Казин А. Православный фундаментализм и российское обновление / А. Казин //Развитие и экономика,. 2012. №3. – С.34–42.

4.Восленский М. Номенклатура / М. Восленский. – М: Прогресс, 1989 – 359 с.

Олександр Майборода

ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВІДКРИТОГО УРЯДУВАННЯ У РОЗВ'ЯЗАННІ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

У статті розглянуто можливість запровадження в Україні концепції відкритого урядування, заснованого на принципах взаємодії державних і громадських інституцій задля реалізації національних інтересів.

Ключові слова: відкритий уряд, громадянське суспільство, національні інтереси.

Olexandr Mayboroda. The Perspectives of Realizing the Open Government Conception in Solving the Nation-Wide Problems. The paper deals with the possibility of adaptation to Ukraine the open government conception, based on the principal of cooperation between state and civil institutions for the realization of national interests.

Key words: open government, civil society, national interests.

В оцінках стратегії «відкритого уряду» (або «відкритого урядування») слід виходити з того, що сама ідея цієї стратегії виросла із ідеї «відкритого управління» в бізнесі, авторство якої приписують американському менеджеру Джеку Стеку, який у 1983 р. у м. Спрінгфілді разом із компаньйонами викупив завод з ремонту двигунів, що перебував на межі банкрутства [10].

Досягнення максимальної ефективності «відкритого управління» залишилося головною метою цієї стратегії, переходячи із суто господарської до суспільно-політичної сфери, де вона набула назв «відкритий уряд» або «відкрита держава» і тлумачиться як доктрина державного «відкритого урядування», яка підтримує право громадян на доступ до документів і дій держави з метою мож-

ливості ефективного суспільного контролю за здійсненням нею управлінням країною «[5]. Реалізація концепції «відкритого уряду» не є самодостатньою метою. Вона являє собою засіб швидшого досягнення загальнонаціональних цілей, якими є поглиблення демократії, розвиток продуктивних сил, піднесення культурного рівня населення, поліпшення якості життя.

Ефектогенеруючий результат «відкритого урядування» зумовлений принципами, на яких базується модель взаємодії державної влади та неурядових організацій, такими як відкритість, спільна участь, партнерство, відповідальність, політична незалежність, етичність [9, с. 246].

Популярність концепції «відкритого уряду» впливає із того, що її реалізація дарує суспільству низку позитивних перспектив. У масштабах історичних зрушень «відкрите урядування» покликане вивести людину із маргінального стану, який оцінюється як стан роздвоєної свідомості, викликаний недовершеністю переходу до нових соціальних зв'язків і який проявляється втратою уявлень про державну владу, її місце, роль, функції у житті соціуму, а також кризою участі [6, с. 47–48].

За «відкритого урядування» суттєво зростає політична, соціальна і моральна вага інститутів громадянського суспільства, які виконують роль не лише об'єктів, а й суб'єктів на кожному етапі процесу вироблення політичних рішень.

Діалог громадян з органами влади в рамках «відкритого уряду» має подолати їхню недовіру до органів управління [4, с. 63–64].

Діалог з «відкритим урядом» особливо важливий для громадських організацій з тієї причини, що вони позбавлені можливостей для здобуття політичної влади, а через неї посадової присутності в органах державного управління. Приміром, профспілки в Україні не можуть створюватися на основі політичних інтересів – тільки соціально-економічних і трудових [8, с. 109]. Відкритість уряду надає більшої ефективності і результативності діалогу між ним і профспілками з питань права на працю та її умов, на вдосконалення законодавства про працю і на контроль за його імплементацією.

Модель «відкритого уряду» здатна усунути ті недоліки у відносинах влади і громадянського суспільства, які часом викликають скепсис щодо креативної функції останнього. Адже важко запе-

речити тому, що пострадянська дійсність не підтвердила того, що запорукою змін на краще вважається залучення структур громадянського суспільства до діяльності органів влади з дорадчими, контрольними і погоджувальними функціями та повноваженнями. Скепсис впливає, зокрема, з прикладу України, де створення і діяльність громадських рад при місцевих і центральних органах влади виявили свою низьку дієвість [8, с. 5].

Запроваджуючи модель «відкритого уряду», варто прислухатися до побоювань, що можуть виникнути в ситуації, коли представники неурядових організацій представлятимуть інтереси населення перед владою, не доводячи до відома населення. Крім того, громадські ради при органах влади можуть стати механізмами корупційного лобіювання [8, с. 9].

Наведені слушно обґрунтовані побоювання дійсно можуть справдитися за відсутності транспарентності у діях влади. Але принцип відкритості уряду неминуче тягнутиме за собою і вимогу відкритості самих громадських організацій, оскільки надбанням публічності ставатиме інформація про кожну зі сторін взаємодії.

Наведені слушно обґрунтовані побоювання дійсно можуть справдитися за відсутності транспарентності у діях влади. Але принцип відкритості уряду неминуче тягнутиме за собою і вимогу відкритості самих громадських організацій, оскільки надбанням публічності ставатиме інформація про кожну із сторін взаємодії.

Крім того, «відкрите урядування» передбачає для громадян можливість прямого звернення до органів влади та управління, оминаючи громадські організації, що певною мірою позбавлятиме останніх претензій на роль єдиного представника і захисника інтересів суспільства. З другого боку, пряме спілкування громадян з урядом поза посередництва громадських організацій несе в собі небезпеку атомізації суспільства, яка завжди передуює приходу авторитарних або навіть тоталітарних форм правління. За вірогідності такої перспективи вкрай важливо знайти оптимальний баланс у трикутнику влада – НУО – індивід.

Взаємовідносини громадянського суспільства і влади не вичерпуються контрольно-запобіжною функцією першого щодо другої. «Відкритий уряд» передбачає насамперед співпрацю між

ними, і тут окремої уваги заслуговує питання про її механізм і форми. Серед форм впливу НУО на органи влади називаються представництво і захист інтересів громадян, громадський лобізм і контроль, розробка альтернативних шляхів розв'язання проблем [9, с. 247].

Що ж до каналів «відкритого урядування», то до них можна віднести ЗМІ, якщо вважати їх єднальною ланкою між громадянським суспільством і державою. Втім, щоб бути таким каналом, ЗМІ повинні не бути сліпими виконавцями волі владних структур, а виражати думку інститутів демократії, що в українських реаліях майже нездійсненне [11, с. 116, 117].

Загалом у виборі форм і методів «відкритого урядування» уповні можна орієнтуватися на Меморандум Білого Дому від 8 грудня 2009 року «Директиви щодо Відкритого Уряду», адресований виконавчим департаментам і агенціям США. Меморандум вимагає від них ряд обов'язкових кроків, спрямованих на реалізацію ідеї «відкритого уряду».

Насамперед, органи виконавчої влади США повинні публікувати без затримок урядову інформацію в режимі он-лайн (звісно, із дотриманням законодавства, яке стосується конфіденційності) у доступному для споживача форматі. Важливим кроком є творення та інституалізація культури відкритого уряду, і в першу чергу – забезпечення принципів прозорості, участі та співпраці у поточній роботі установ. Причому на кожному веб-сайті має бути інформація про те, що передбачається у даному напрямі. Меморандум вимагає також створення сприятливих політичних рамок для відкритого уряду, що означає зменшення конфіденційності інформації і застосування нових інформативних технологій [13].

Згідно з меморандумом відповідні електронні сайти були створені не тільки при тих органах, яким було адресовано цей документ, а й при органах влади усіх штатів країни, а також був створений окремий сайт-путівник з інформацією про доступ до них (<http://www.refp.org/open-government-gnide>).

Аналогічних кроків було зроблено і в сусідній Канаді у формі урядового плану дій «Відкрите урядове партнерство» [12]. В остан-

ні роки ідея «відкритого уряду» втілювалася у міжнародну стратегію під такою ж назвою.

До механізмів «відкритого урядування» можна віднести «електронну демократію», зокрема, у вигляді «електронного уряду», суть якого полягає в обов'язковому відображенні усіма урядовими установами своєї діяльності в онлайн-режимі [2 с. 9].

Актуальність запровадження «відкритого урядування» для України зумовлена тим, що трансформаційні очікування населення постійно наражалися на закритість влади, чим блокувалася мобілізація суспільства на вирішення загальнонаціональних завдань. Особливо гострим було розчарування населення у тій владі, яка прийшла на хвилі «помаранчевої революції» і сприймалася більшістю населення як дійсно «народна».

Запровадження моделі «відкритого уряду» в Україні залишається доволі проблемним процесом. Одна із причин – подеколи розбіжність між спрямованістю громадської активності та потребами населення. Так, зверталася увага на те, що найбільш резонансні ініціативи в Україні були зумовлені політичними мотивами. Натомість соціологічні обстеження виносять на верх соціальних пріоритетів населення такі проблеми, як заробітна плата, зайнятість, соціальні гарантії тощо [3, с. 30].

У такій ситуації важливий діалог уряду не тільки з громадськими організаціями, які претендують на роль виразників інтересів і потреб населення, а й безпосередньо з громадянами. На перший погляд у громадян є можливість вирішувати свої повсякденні питання через органи самоорганізації населення (ООН). Але ефективність цих органів суттєво обмежується рядом обставин: зокрема, немає чіткого закріплення їхніх прав та обов'язків у частині підзвітності, підконтрольності та відповідальності перед мешканцями відповідних територій, їм не надано права дорадчого голосу на засіданнях місцевої ради з питань, що стосуються сфери їх діяльності й повноважень [1, с. 167, 169].

Слід сказати, що в Україні і без офіційного оголошення стратегії «відкритого уряду» зроблено багато кроків, яких можна віднести до таких, що фактично реалізують цю стратегію. Існує дово-

лі об'ємний пакет вітчизняних правових актів, якими громадянам гарантуються можливості участі у державному управлінні.

Основними каналами впливу громадськості на діяльність органів влади України є громадські ради при цих органах, що забезпечується Постановою Кабміну «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (3 листопада 2010 року). Разом з тим, перший рік дії положення, як відзначали аналітики, не приніс відчутних результатів, і не лише через обмаль часу, а й через невиконання його вимог частиною місцевих органів влади [7, с. 21–22].

Процес набуття взаємовідносинами влади і суспільства стану належної відкритості поки що обмежений масою невирішених питань організаційного, морально-психологічного, технічного характеру. За таких обставин залишаються актуальними ті висловлені аналітиками пропозиції щодо активізації взаємодії НУО та органів державної влади, виконання яких об'єктивно сприятиме фактичному здійсненню стратегії «відкритого уряду»:

- належної імплементації вимог законодавства щодо консультацій із громадськістю та формування громадських рад;
- подолання вибіркового підходу, формального та епізодичного залучення до співпраці ІГС із органами державної влади;
- недопущення використання громадських рад як лобістського інструменту для просування вузькогрупових інтересів, проведення фальсифікованих або заангажованих громадських обговорень, експертиз, слухань;
- включення процедур залучення громадських рад до ухвалення рішень і консультацій із громадськістю до регламентів органів виконавчої влади;
- забезпечення повноцінного висвітлення результатів взаємодії з ІГС на веб-сайтах органів державної влади;
- посилення відповідальності органів державної влади та їх посадових осіб за перешкоджання участі ІГС;
- поліпшення ресурсного забезпечення органів державної влади, відповідальних за взаємодію із громадськістю;
- підвищення рівня компетентності, інституційної спроможності, відповідальності як ІГС, так і органів державної влади;

- дотримання вимог законодавства щодо врахування конструктивних пропозицій громадськості за результатами консультацій або надання обґрунтувань неврахування таких пропозицій [7, с. 25–26].

---

1. Здіорук О.І. Форми взаємодії органів самоорганізації населення з органами місцевого самоврядування / О.І.Здіорук // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4. – С. 165–170.

2. Кальниш Ю. Г. Пряма демократія в Україні: історичні традиції та перспективи розвитку / Ю.Г.Кальниш // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 9. – С. 5–15.

3. Корнієвський О.А. Громадські ініціативи та їх роль у формуванні демократії участі / О.А.Корнієвський, Г.О.Палій // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2. – С. 27–31.

4. Манжола П.Г. Взаємодія влади та громадян: практика легітимації інститутів влади у новітній історії України / П. Г. Манжола // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1. – С. 58–64.

5. Открытое государство // Материал из Википедии – свободной энциклопедии // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>.

6. Поліщук І. Постмодерні трансформації взаємодії між народом і владою / І. Поліщук // Політичний менеджмент. – 2010. – № 1. – С. 43–53.

7. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь / А.В.Єрмолаєв (Керівн. авт. кол-ву). – К.: НІСД, 2012. – 46 с.

8. Розумний М.М. Громадянське суспільство та «обхідний шлях» до демократії / М.М.Розумний // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 1. – С. 5–10.

9. Сибіга І. Форми та методи впливу неурядових організацій на прийняття державно-владних рішень / І. Сибіга // Вісник національної академії державного управління. – 2012. – С. 242–249.

10. Смирнов В. «Система открытого управления» Джека Стека или как избежать банкротства в условиях экономического кризиса? / В.Смирнов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.top-personal.ru/issue.html?1943>

11. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу / Ю.Турченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 115–118.

12. Canada's Action Plan on Open Government // [Електронний ресурс] . –Режим доступу: <http://data.gc.ca/eng/canadas-action-plan-open-government>

13. Open Government Directive. Memorandum for the heads of executive departments and agencies. December 8, 2009. M10-06 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.whitehouse.gov/open/documents/open-government-directive>

Микола Рябчук

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СПІВТОВАРИСТВО У ВЗАЄМИНАХ З ДЕРЖАВОЮ: ФОРМИ ДІАЛОГУ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИ

Статтю присвячено непростим взаєминам української інтелектуальної спільноти з державою. Ця складність, на думку автора, обумовлена не лише характерними для всіх суспільств і держав відмінностями у ціннісних настановах (на чисту істину – з боку інтелектуалів, на практичний результат – з боку політиків), але також специфічними українськими обставинами, які впливають із не подоланої досі комуністичної та колоніальної спадщини. Аналіз проблеми здійснюється в трьох розділах. Перший має суто теоретичний характер, у ньому обґрунтовується важливість інтелектуального співтовариства для всіх модерних суспільств і обговорюються основні функції цієї неформальної суспільної інституції. У другому розділі розглядаються специфічно українські проблеми у взаєминах між інтелектуальним співтовариством і державою та наголошується потреба їх невідкладного вирішення у рамках ширшого модернізаційного проекту. У третьому розділі окреслюються можливі шляхи вирішення цих проблем та перспективи співпраці держави з інтелектуальним співтовариством.

Ключові слова: інтелектуали й держава, громадянське суспільство, Україна, модернізація.

Mykola Riabchuk. Intellectual community and the state: complex interaction and possible results. The essay discusses complex and controversial relations between the Ukrainian state and intellectual

community. This complexity is determined not only by different value preferences (genuine truth versus practical results) and therefore and policy priorities immanent in any society-state relations. It largely stems also from specific Ukrainian circumstances determined by lingering legacy of Soviet communism and Russian colonialism. The analysis proceeds in three parts. First, the author discusses, in a rather theoretical mode, the importance of intellectual community for any modern or modernizing state and highlights major functions of this crucial, albeit informal, civic institution. In the second part, the author examines specifically Ukrainian problems in society-state relations and emphasizes the urgent need for their solving within a broader national modernization project. And finally, the author implies some advisable ways to tackle the problems and outlines the prospective fields of cooperation between the state and intellectual community.

Key words: *intellectuals and the state, civil society, Ukraine, modernization.*

1. Інтелектуальне співтовариство як суспільна інституція

Інтелектуальна спільнота є однією з найвпливовіших і водночас найменш формалізованих інституцій громадянського суспільства. Її впливовість зумовлена вже самим фактом її інтелектуальності. Члени спільноти є носіями специфічних фахових знань і вмінь, часто унікальних та інноваційних, висококваліфікованих не лише на внутрішньому, а й на міжнародному ринку, де інформація давно вже стала високоліквідним товаром. Це дає інтелектуалам значну особисту свободу і робить їх, як правило, незалежними від політичної та іншої кон'юнктури. Жодна модерна держава чи та, що прагне модернізуватися, не в змозі обійтися без добрих учених, талановитих митців і висококласних професіоналів-практиків [1].

Особиста незалежність сприяє формуванню в інтелектуальному середовищі специфічної етики, головним елементом якої є вірність істині, тобто об'єктивність, що здебільшого переноситься зі сфери фахової діяльності також на всі інші сфери. Понадпартійність, яка є для інтелектуалів нормою, не означає відсутності в них тих чи інших політичних симпатій та ідеологічних преференцій. Ідеться лише про те, що жодні симпатії та преференції, жодна доцільність чи вигода не здатні впливати на визнання ними об'єктив-

ної істини та її обстоювання. «Платон мені друг, але істина дорожча», – ці класичні слова Сократа визначають суть нормативного для інтелектуалів етосу, роблячи їх у край незручними партнерами і співрозмовниками для будь-якої влади і, взагалі, будь-яких політиків, зацікавлених не так істиною, як здобуттям і утриманням тієї ж таки влади, легітимізацією своїх дій та ошляхетненням свого іміджу на внутрішній і міжнародній арені [2].

Інтелектуали як носії специфічних знань – люди, що вміють отримувати й аналізувати, зберігати й поширювати, синтезувати й практично використовувати інформацію, відігравали важливу роль від найдавніших часів. Так само давньою була й їхня роль як носіїв певного професійного етосу – верховенства об'єктивної («наукової») істини над усіма поточними кон'юнктурними міркуваннями та вимогами [3]. А проте окремою, хоча й неформальною суспільною інституцією вони стали в модерну добу – з появою масової преси, публічної політики, демосу як головного актора і глядача історичної сцени, та зі стрімким ускладненням суспільних процесів, що потребували дедалі глибокого аналізу, синтезу й авторитетної публічної інтерпретації. Авторитет інтелектуалів ґрунтувався, з одного боку, на фаховому знанні, здобутках та компетентності, а з іншого – на об'єктивності, тобто відданості понадпартійним, загальнолюдським засадам правди, добра і справедливості [4].

Саме відданість певним принципам, тобто спільний етос, а не лише професійні знання та вміння, й перетворює інтелектуалів на неформальну спільноту, важливий елемент громадянського суспільства. У певному сенсі їх можна окреслити, за Бенедиктом Андерсоном [5], як «уявлену спільноту» – кожен член якої здебільшого не знайомий особисто з іншими, а проте легко може їх собі уявити як людей, що читають ті самі тексти, переживають і публічно обговорюють ті самі суспільні проблеми, а головне – дотримуються тих самих інтелектуальних і моральних принципів.

Формально появу публічних інтелектуалів як суспільної інституції датують 1894 роком, коли Еміль Золя опублікував свого знаменитого листа «J'Accuse» на захист капітана Дрейфуса, під яким підписалися 1200 письменників, науковців, учителів, студентів, і якого прем'єр-міністр Франції Жорж Клемансо назвав «протестом інтелектуалів» [6]. Це було однак радше завершення тривалого

історичного процесу, ніж його початок. Від кінця XIX століття інституція публічних інтелектуалів функціонує в усіх більш-менш демократичних країнах, ведучи непростий діалог як із національним суспільством, котре досить часто воліє не чути неприємної правди, так і з владними елітами, котрі воліють перевести всю неприємну правду в режим «для службового користування». Одні підозрюють часом публічних інтелектуалів у продажності й прислуговуванні власному або й, ще гірше, чужому урядові. Другі – звинувачують їх у прекраснодухому ідеалізмі, утопійності мислення і наздатності запропонувати нічого практично корисного і реально здійсненого [7].

Не можна сказати, що всі ці підозри і звинувачення цілком безпідставні. Серед публічних (і непублічних) інтелектуалів є й чимало таких, що компроментують професійні стандарти і корпоративну етику. Особливо це стосується країн бідних і корумпованих, де інтелектуали нерідко улягають підкупу й шантажу і де громадянські традиції надто слабкі, аби сама інтелектуальна спільнота могла ефективно творити й підтримувати атмосферу корпоративного остракізму («руконеподавання») стосовно таких осіб. Але трапляється це й у країнах заможніших, де інтелектуали подеколи улягають поклику марнославіста, перетворюючись на балакучі голови в десятках телевізійних програм і коментуючи найрізноманітніші речі далеко за межами своєї фахової компетенції [8]. Чи, як саркастично зауважив один американський автор, «стають усе більш публічними і все менш інтелектуальними».

І все ж у сучасному світі роль інтелектуальної спільноти як важливого елементу громадянського суспільства є загально визнаною [9]. У взаєминах із державою інтелектуали як суспільна інституція виконують три основні функції: експертно-аналітичну, комунікативну та арбітражно-легітимізаційну. Вирішальне значення тут має їхня понадпартійність, об'єктивізм, відсутність будь-якого особистого інтересу, окрім з'ясування й відстоювання істини, хоч би й найнеприємнішої для всіх і для самого себе. Усі ті функції інтелектуали можуть виконувати і на державній службі – як експерти, консультанти, працівники прес-служб чи, скажімо, юристи або дипломати. Але в цьому випадку вони є представниками держави, а не суспільства, покликаною контролювати

державу й пропонувати альтернативні погляди та оцінки. Іншими словами, самих професіоналів, хоч би й найкращих, на державній службі не досить: їхні напрацювання повинні пройти експертизу й отримати санкцію суспільства – насамперед в особі інтелектуальної спільноти як однієї з його інституцій.

2. Інтелектуальне співтовариство й українська держава

В Україні взаємини інтелектуальної спільноти й держави складаються поки що не найкращим чином – почасти через їхню взаємну, загалом характерну для всіх суспільств і держав упередженість, зумовлену різними ціннісними настановами (на чисту істину – в одному випадку, на практичний результат – у другому); а почасти – й через певні місцеві особливості, зумовлені посткомуністичною й постколоніальною спадщиною [10-11].

Комуністична спадщина проявляється передусім у суто утилітарному, інструментальному ставленні владних еліт до інтелектуальної і, взагалі, інтелігентської спільноти, в якій вони вбачають різновид державних службовців, покликаних виконувати ті чи інші окреслені владою (державою, партією) функції [13]. Замість ідеологічного контролю і примусу тепер найчастіше застосовується примус фінансовий, проте загальна патрон-клієнтелістська структура взаємин між владою та інтелігенцією залишається незміною: вона й близько не схожа на партнерські стосунки, характерні для цивілізованіших держав. У рамках такої структури експертна функція інтелектуалів, із погляду посткомуністичних еліт, зводиться до політтехнологічної; комунікативна – до медійно-пропагандистської; а легітимізаційна – до суто іміджевої, з курйозним ангажуванням церковних ієрархів та поп-зірок на головні ролі [14].

Що ж до колоніальної спадщини, то вона проявляється передусім у традиційній зорієнтованості владних еліт на метрополітальний культурний простір і, відповідно, вкрай слабкій обізнаності з простором місцевим, «аборигенним» – як на рівні текстів, контекстів і дискурсів, так і на рівні особистих знайомств і включеності в комунікативний процес [14]. Навіть ті мінімальні, суто утилітарні функції, які посткомуністичні еліти покладають на інтелектуалів у ролі медійників, політтехнологів чи поп-зна-

менитостей, в Україні частіше й охочіше відводяться фахівцям метрополітальним – як з огляду на їхній гадано вищий статус, так і з огляду на низьку обізнаність владних еліт з національним інтелектуальним ресурсом. Речі менш знані трактуються апріорі як менш вартісні, а невідомі – як узагалі неіснуючі [15].

Інтелектуальна спільнота реагує на цю ситуацію традиційним ще з радянських часів відчуженням від влади, а разом і від уособлюваної нею держави. Певна частина інтелегенції обирає шлях зовнішньої еміграції, значно більша – обирає еміграцію внутрішню, трактуючи чинну владу в дедалі різкіших термінах – як «марсіанську», «мафійну», «рейдерську», «окупаційну», тобто не лише політично чужу, а й онтологічно ворожу [16-19]. Дедалі поширенішими стають демонстративні відмови чільних інтелектуалів від державних нагород, від участі у державних консультативних органах і, взагалі, від будь-яких контактів із державними діячами [20-25]. Авторитетні особи озвучують пропозиції творення «паралельної держави» – за прикладом косоварів, які формували альтернативні, незалежні від югославської держави інституції на знак протесту проти репресивної політики Слободана Мілошевіча [26].

Окреслена ситуація видається вкрай ненормальною, а в тривалішій перспективі – вкрай небезпечною.

По-перше, вона суттєво обмежує або й зводить нанівець модернізаційний потенціал країни, оскільки не просто виключає з процесу значну частину потенційно активних учасників, а й унеможлиблює відкрите і конструктивне обговорення пропонованих проектів, перекриває життєво необхідний зворотний зв'язок держави із суспільством, ліквідує той креативний простір, в якому тільки й можливий синтез та апробація нових ідей.

По-друге, вона витворює на різних рівнях державної влади інтелектуальний вакуум, який часто заповнюється не найкращої якості фахівцями, що не здатні підтримувати ефективну комунікацію з національними інтелектуальними середовищами, а тим більш міжнародними. Ще гірше, коли важливі посади заповнюються імпортованими з Росії опортуністами, котрі реалізують насамперед інтереси своєї держави чи, у кращому разі, інтереси особисті й корпоративні, але аж ніяк не українські.

По-третє, глибоке відчуження українських інтелектуалів від влади завдає колосальних іміджевих втрат не лише цій владі, а й державі, яку вона уособлює. Ані коштовні PR-компанії, ані дипломатичні служби не здатні змагатися з опінією незалежних інтелектуалів саме тому, що це опінія людей не лише компетентних, а й незалежних, наділених не лише фаховим, а й моральним авторитетом. Ця опінія артикулюється на міжнародних форумах, у мас-медійних виступах і презентаціях, у журналістських цитатах і експертних посиланнях, у суто особистих контактах, які в добу інтернету стають повсякденною практикою між українськими та зарубіжними інтелектуалами. Українська інтелектуальна спільнота є фактично частиною спільноти глобальної, елементом міжнародного громадянського суспільства.

За даними соціологів, незалежні мас-медії та громадські організації – лише дві інституції в Україні, яким довіряє значно більше людей, ніж не довіряє. (Соціологи згадують у цьому ряду також церкву, але в їхніх опитуваннях вона фігурує як абстрактна інституція, без поділу на конкретні конфесії, тож оцінити реальну довіру до конкретних церков нема змоги) [27, с. 52]. Таке ставлення до недержавних інституцій виразно контрастує з різко негативним ставленням громадян до інституцій державних [28]. Прикметно, що найменш довіряють українці саме тим інституціям, яким мали б довіряти найбільше, оскільки власне від них залежить існування (чи неіснування) правової держави, – судам, міліції, прокуратурі [29]. За останнє десятиліття рівень довіри до української судово-правової системи впав із доволі низьких 3,91 бала (за десятибальною шкалою) до абсолютно катастрофічних 1,91 – що є найнижчим показником у Європі [27, с. 440-441].

Інтелектуальна спільнота, поза сумнівом, може відіграти позитивну роль як у внутрішній і міжнародній легітимізації державної влади, так і у виконанні багатьох інших функцій – експертно-аналітичних, опінієтворчих, арбітражних тощо. Для цього держава має зробити важливий крок назустріч, подавши сигнал про рішучу зміну дотеперішньої політики (приблизно у руслі окреслених Євросоюзом рекомендацій [30, с. 3-4]), і перейти нарешті від інфантильної гри з правилами до гри за правилами. Частковим аспектом цих змін повинна стати нова філософія

взаємин держави з громадянським суспільством, зокрема з інтелектуальною спільнотою. Замість колишніх командно-адміністративних і теперішніх патрон-клієнтелістських стосунків мають однозначно утвердитися стосунки рівноправно-партнерські.

3. Перспективи співпраці

Конструктивна співпраця між державою та інтелектуальним суспільством могла б відтак розгортатися наступним чином.

1. Держава повинна відмовитися від будь-яких спроб цензурування мас-медій, прямого й опосередкованого тиску на їхніх власників та журналістів, приховування суспільно важливої інформації, ігнорування запитів, маніпулювання фактами, правилами й законами. Громадське радіо й телебачення повинні стати важливим засобом публічного обговорення суспільно значущих проблем за участю чільних інтелектуалів – обговорення серйозного й відповідального, принципово відмінного від скандальних і профанаційних ток-шоу на комерційних телеканалах [31]. Давно розроблений закон про національний культурний продукт, який передбачає різноманітні пільги і преференції для національного виробника (незалежно, до речі, від мови продукту) повинен бути нарешті прийнятий [32]. Інформаційно й культурно насичене середовище є необхідною передумовою для творчої взаємодії різних ідей, акумуляції соціального капіталу й суттєвого розширення можливостей держави щодо прийняття й апробації оптимальних рішень.

2. Замість дотеперішньої політики обмеження університетської автономії, держава повинна подбати про її максимальне розширення, підтримуючи реформаторські, вестернізаційні сили й процеси в академічній сфері та заохочуючи політику «нульової толерантності» щодо корупції, плагіату та непотизму [33]. Слід відмовитися від громіздких, забюрократизованих процедур затвердження дисертацій, як і від не менш архаїчних процедур нострифікації зарубіжних дипломів, які лише відохочують українських випускників західних університетів від повернення на батьківщину. Стратегічно важлива проблема поєднання науково-дослідної та навчально-виховної роботи не повинна вирішуватися шляхом механічного злиття освітніх і дослідних інституцій; вона потребує

вдумливого фахового аналізу, деталізованої програми й конструктивної дискусії всіх зацікавлених сторін. Давно назріла реформа системи Академії наук не повинна в жодному разі звестися до ліквідації тих чи інших інституції та/або захоплення їхнього майна наближеними до влади бізнес-структурами. Такі «реформи» лише компрометують державу і поглиблюють відчуження від неї інтелектуальної спільноти. Непопулярні реформи будуть набагато прихильніше прийняті цією спільнотою, зокрема науково-технічною інтелігенцією, якщо держава на законодавчому/податковому рівні подбає про розвиток високотехнологічних, наукомістких виробництв та заохочення відповідного експорту – на противагу теперішньому сировинно-напівфабрикатному, який не дає Україні жодних шансів на прорив із третього світу до першого. Державна (грантова) підтримка участі науковців у міжнародних конференціях, стажуваннях та обмінах (за умови володіння іноземними мовами та друкування в міжнародних журналах), і подібна підтримка для організації подібних заходів в Україні була б важливою не лише для інтелектуальної спільноти, а й для самої держави, зокрема для її міжнародного іміджу.

3. Громадські консультативні та експертні ради при різних державних органах можуть відігравати важливу роль у процесах суспільної трансформації та модернізації за умови залучення до цих рад справді найкращих, найавторитетніших фахівців у відповідних галузях, а головне – за наявності справді реального наміру урядовців дослухатися до порад, відверто обговорювати проблеми і втілювати узгоджені напрацювання на практиці. Досвід взаємодії громадських органів із державними є радше негативним. Держава або взагалі не потребує громадської експертизи в таких ключових (і найбільш корумпованих) галузях, як енергетика, правоохоронна система, медицина, освіта, або ж відводить громадським органам суто декоративну функцію – як, скажімо, Конституційній асамблеї чи Гуманітарній раді при Президентові, – демонстративно не рахуючись із їхніми рекомендаціями і часто густо приймаючи без жодного обговорення цілком протилежні рішення [34]. Така позиція, зрозуміло, відштовхує від громадських органів значну, коли не переважну, частину інтелектуалів, знижує

авторитет цих органів у суспільстві й ослаблює, у кінцевому підсумку, модернізаційний потенціал самої держави. Не сприяє ефективності громадських органів і брак публічності – не в сенсі суто рекламної інформації про їхні засідання за участю державних осіб, а в сенсі аналізу обговорюваних проблем, прийнятих рішень і, головне, їхньої практичної реалізації. Громадські ради і незалежні аналітичні центри – як, скажімо, Український незалежний центр політичних досліджень, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України та інші – є тими інституціями, через які інтелектуальна спільнота може вести конструктивний діалог із державою, якщо тільки держава зуміє побачити в них рівноправних партнерів, а не ворогів чи, ще гірше, корисливих опортуністів [35-37]. Держава повинна змиритися з тим, що інтелектуали як інституція підтримують об'єктивну істину, а не той чи інший уряд, ту чи іншу партію, і що критичність є невід'ємною частиною їхнього аналітичного мислення, а не виявом якоїсь специфічної політичної позиції, котра насправді може бути у різних інтелектуалів цілком різною.

4. Українські державні службовці на чолі з Президентом повинні виразно усвідомити, що на своїх посадах репрезентують і, відповідно, служать усім громадянам України, а не лише виборцям Партії регіонів чи вірним Московського патріархату. Інтелектуальна спільнота за самою своєю природою є продуктом модерності та її агентом, засадничо неприхильним до антимодерних форм мислення й поведінки, нав'язуваних суспільству, у тому числі й до елементів теократії, що їх українська влада (за всіх президентів, проте особливо активно за нинішнього) запозичає від східних сусідів. В усіх країнах, які ми вважаємо «цивілізованими» і з якими прагнемо (принаймні декларативно) інтегруватися, конфесійна приналежність урядовців, відвідування ними богослужінь і зустрічі з ієрархами (за винятком суто ділових, присвячених цілком конкретним питанням) є їхньою приватною справою, а не предметом для телевізійних картинок та сумнівної офіційної пропаганди. Інтелектуальна спільнота готова підтримати модернізаційні зусилля держави, у тому числі творення для України

модерного іміджу. Але творення цього іміджу відбувається не в церквах і мечетях, а в сучасних лабораторіях, на високо-технологічних виробництвах, світових наукових і культурних форумах, у якісних законах і їхньому неухильному – не вибірковому і не маніпулятивному – втіленні. Кожного року Президент Швейцарії особисто вручає дипломи випускникам ремісничих училищ, засвідчуючи тим певні національні пріоритети і певну – егалітарну – систему цінностей. Демонстративна байдужість українських урядовців до освіти, науки, культури закріплює не лише за ними, а й за самою державою негативний імідж і відчужує від неї інтелектуальну спільноту, відкриту у принципі до діалогу й співпраці і навіть схильну видавати певний аванс довіри кожному новому президентові – без подальших, на жаль, позитивних наслідків [38].

Діалог потребує принаймні двох учасників, а головне – він має бути результативним у сенсі реалізації досягнутих у ньому домовленостей. Українська держава має можливість розпочати цей діалог або ж і далі ухилятися від нього, обмежуючись розмаїтими імітаціями. Змарнований час погіршує шанси країни на модернізаційний прорив, натомість глобальні структурні чинники дедалі міцніше фіксують її у третьому, неоколоніальному світі.

---

1. Parsons T. «The Intellectual»: A Social Role Category // Rieff Ph. (ed.). *On Intellectuals*. – New York: Doubleday & Co., 1969. – P. 3-24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archive.org/stream/onintellectualst00riefrich#page/n7/mode/2u>.

2. Fuller S. *The Intellectual: The Positive Power of Negative Thinking*. – Cambridge: Icon Books, 2005. – 188 с.

3. Piereson J. *The rise & fall of the intellectual* // *New Criterion*. – 2006. – No. 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.manhattan-institute.org/html/_the_new_criterion-the_rise_and_fall.htm.

4. Gross J. *The Rise and Fall of the Man of Letters: A Study of the Idiosyncratic and the Humane in Modern Literature*. – London: MacMillan, 1969. – 322 с.

5. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження і поширення націоналізму. – Київ: Критика, 2001. – 272 с.

6. Jennings J., Kemp-Welch A. (eds.). *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. – New York: Routledge, 1997. – P. 1-24.
7. Chomsky N. *The Responsibility of Intellectuals* // *New York Review of Books*. – 1967. – No. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nybooks.com/articles/12172>.
8. Grayling A. *Do public intellectuals matter?* // *Prospect*. – 2013. – April 24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/public-intellectual-world-thinkers-ac-grayling/>.
9. Misztal B. *Intellectuals and the Public Good*. – Cambridge University Press, 2007. – 291 с.
10. Кіндратець О. Українська інтелігенція і влада // *Політичний менеджмент*. – 2009. – №2. – С. 46-55.
11. Малахов В. Інтелігенція та еліта: становлення в сучасній Україні // *Політична думка*. – 1994. – №3. – С. 19-20.
12. Shlapentokh V. *Soviet Intellectuals and Political Power*. – Princeton University Press, 1990. – 330 с.
13. Грабовський С. Українські публічні інтелектуали: лихо з розуму? // *Радіо Свобода*. – 2011. – 13 лютого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2308104.html>.
14. Said E. *Intellectuals in the Post-Colonial World* // *Salmagundi*. – 1986. – Nos. 70-71. – P. 44-64.
15. Рябчук М. Квазі-меншинна / квазі-діаспорна модель функціонування української культури в Україні: постколоніальна амбівалентність // *Схід/Захід*. – 2013. – №16-17. – С. 61-73.
16. Носвий Ю. Внутрішня окупація // *Українська правда*. – 2010. – 20 червня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/8/5115764/>.
17. Воронина Л. Агресивні рагулі перемогли закомплексованих інтелігентів // *Українська правда*. – 2013. – 10 липня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2013/07/10/133146/>.
18. Андрухович Ю. Якщо переможуть помаранчеві, то Криму й Донбасу треба дати можливість відокремитися // *УНІАН*. – 2010. – 22 липня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/print/387844>.
19. Забужко О. Я взагалі не бачу в чинній українській владі будь-якої притомної політики до будь-чого неістівного // *Радіо Свобода*. – 2012. – 24 листопада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/24779848.html>.
20. Маринович М. Відкритий лист про причини відмови від звання «Герой України» // *Український католицький університет*. – 2008. –

5 грудня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/library/833/>.

21. Смалюхівська О. Ліна Костенко та Олег Скрипка відмовилися від державних нагород // Газета по-українськи. – 2009. – 10 вересня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics-newspaper/_geroem-ukrajini-mozhna-stati-za-pivmilijona-dolariv/306896.

22. Шкляр відмовився від Шевченківської премії // Українська правда. – 2011. – 4 березня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2011/03/4/74229/>.

23. Позняк-Хоменко Н. Я не хочу бути Героєм України // Буквоїд. – 2011. – 29 серпня. Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/column-/2011/08/29/191310.html>

24. Кириченко І. Нагороди в Україні: престиж чи девальвація? // Дзеркало тижня. – 2008. – 5 грудня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/nagorodi_v_ukrayini_prestizh_chi_devalvatsiya.html

25. Фаріон І. Знак заслуги чи «політична біжутерія» // Високий замок. – 2011. – 27 вересня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/98544>.

26. Стріха М. Будуймо свою альтернативну державу! // Українська правда. – 2012. – 20 вересня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/09/20/6973153/>.

27. Головаха Є., Шульга М. (ред.). Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 2: Таблиці і графіки. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2011.

28. Бекешкіна І. Дискредитація ідеї демократії в країні була однією з причин приходу до влади Віктора Януковича // Дзеркало тижня. – 2013. – 13 липня. – С. 13.

29. Мельник М., Міщенко М. Ставлення населення до правоохоронних органів та судів в Україні // Громадська думка. – 2012. – №4. – С. 3-11.

30. Implementation of the European Neighbourhood Policy in Ukraine. Progress in 2012 and recommendations for action. Joint Staff Working Document // European Commission. – 2013. – March 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/docs/2013_enp_pack/2013_progress_report_ukraine_en.pdf.

31. Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» (проект станом на 3.07.2013); [Електронний ресурс]. – http://www.president.gov.ua/content/humanities_council_proekt_tv.html.

32. Закон України «Про національний культурний продукт» (проект станом на 12.12.2012); [Електронний ресурс]. – http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG0OV00I.html.

33. Пролесєв С. Суверенітет розуму й місія університету // Політична думка. – 2009. – 5 грудня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politdumka.kiev.ua/analytics/politological-journalism/133-university-election.html>.

34. Рахманін С. Збери основний закон // Дзеркало тижня. – 2013. – 13 липня. – С. 1-2.

35. Тищенко Ю., Бакальчук В. Взаємини НУО й влади: між ідентичністю, культурою та політикою // Ляуфер П. (ред.). Рапорт про стан культури та НУО в Україні. – Люблін, 2013. – С. 233-243. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kulturaenter.pl/wp-content/uploads/2013/03/pdf>

36. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? – загальнонаціональне та експертне опитування // Демократичні ініціативи. – 2013. – 8-15 липня. Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzaemodija_neutralitet-chi-borotba_---zagalnonacionalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm.

37. Lutsevych O. How to Finish a Revolution: Civil Society and Democracy in Georgia, Moldova and Ukraine. Briefing Paper. – London: Chatham House, 2013. Режим доступу: <http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/188407>

38. Вітковський В. Про засадничі хиби українського проекту // Універсум. – 2011. – №2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://universum.lviv.ua/journal/2011/2/slred.htm>.

Головка Ірина

ПЕРСПЕКТИВИ ВТІЛЕННЯ СТАНДАРТІВ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Визначено перспективи становлення ліберальної демократії на політико-культурному рівні. Обґрунтовано, що культура є важливим, якщо не визначальним, чинником розбудови повноцінного ліберально-демократичного суспільства, основою для формування цілісної культурно-національної ідентичності. Відзначено, що освіта відіграє вагомую роль у сприйнятті ідей лібералізму,

оскільки незмінною і вирішальною залишається головна соціальна функція лібералізму – стимулювати, осучаснювати суспільство.

Ключові слова: суспільство, культура, лібералізм, освіта, демократія, свобода.

The prospects of becoming a liberal democracy in the political and cultural level are identified. It is proved, that a culture is the important factor of becoming of valuable liberal and democratic society, basis for forming of integral cultural and national identity. Noted, that education plays an important role in the perception of liberal ideas, core is the main social function of liberalism – to stimulate, makes the society is modern.

Key words: society, culture, liberalism, education, democracy, freedom.

Аналіз політичних подій кінця ХХ – початку ХХІ ст. дозволяє стверджувати, що процеси демократизації в сучасному світі набувають небачених масштабів поширення та розгортання. Тому на сьогодні осмислення проблем демократизації та переходів – зокрема до ліберальної демократії – у сучасній науці набуває особливої *актуальності*. В Україні лібералізм наявний декларативно, бо його індикатори – партії та ліберальна економічна реформа – засвідчують його слабкість у політичній системі країни. У культурному та мовному аспектах є певні прояви застосування ліберальних методів, що ставить перед Україною завдання формувати своє бачення та власний сценарій соціополітичного розвитку [1]. *Метою статті* є виявлення ключових умов ефективного функціонування інститутів ліберальної демократії у контексті аналізу основних детермінантів формування ліберальної демократії (культура, освіта).

Постановка проблеми спирається на результати наукових досліджень західних теоретиків у різних галузях суспільно-політичного знання: Дж. Бентам, І. Валлерстайн, Т. Гоббс, Дж. Грей, М. Грондона, Л. Даймонд, Р. Даль, І. Кант, Дж. Локк, Л. фон Мізес, Дж. Ст. Мілл, Ш.-Л. Монтеск'є, А. Сміт, Г. Спенсер, А. де Токвіль, Ф. Фукуяма, Ф. А. фон Хайєк, Д. Хелд, К. Шміттер, Й. Шумпетер та ін.

Дослідник М. Грондона виділяє два типи культури, а саме два ідеальні типи систем цінностей: одна – повністю сприяє політич-

ному та економічному розвитку (прогресивна культура), а інша – повністю йому суперечить (резистивна культура) [2, с. 62–72]. Ця типологія охоплює двадцять факторів, які по-різному розглядаються в культурах, що сприяють чи чинять опір розвитку та демократизації, зокрема переходу до ліберальної демократії.

Зупинимось на аналізі найголовніших з тих двадцяти культурних факторів, які належать прогресивній культурі, що в свою чергу сприяє становленню ліберальної демократії. Це, насамперед: релігія, віра в особистість, моральний імператив, концепції багатства, погляди на конкуренцію, поняття справедливості, цінність праці, бачення демократії, освіта, важливість корисності, менші чесноти, фокус на часі, раціональність, влада, світогляд, погляд на життя, порятунок від світу чи у світі, дві утопії, природа оптимізму, роль плюралізму.

Розглянемо фактор *релігії*. У ст. 35 Конституції України, написано: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [3]. Це підкріплюється тим, що в Україні функціонує достатньо багато релігійних течій та організацій [4].

Що стосується фактору *віри в особистість*, то головним двигуном ліберального демократичного розвитку є творчість і робота людей. Саме клімат свободи, що дає їм контроль над власною долею, змушує їх прагнути і винаходити. Якщо люди відчують, що за них відповідають інші, індивідуальні зусилля слабшатимуть. Довіра до особистості, віра в особистість є елементами сприятливої для розвитку ліберальної системи цінностей. У суспільстві, що довіряє, очевидно є готовність прийняти ризик того, що особистість може робити вибір, який суперечить бажанням уряду.

У політичну культуру українців майже не закладена *відповідальність*. Люди завжди охоче перекладають тягар відповідальності на інших, у цьому випадку – на державу. А тим, хто при владі, це дає можливість триматися біля керма, спекулюючи на таких настроях. «Жодна економіка не зможе витримати такого навантаження соціальними трансфертами, які повісили на україн-

ську економіку. А населення, незадоволене ступенем відповідності рівня свого життя тому ідеалу, який у нього різними способами сформували, чомусь вважає, що держава йому винна, і чекає від неї дедалі більших і більших соціальних виплат. Провокуючи політиків цими своїми очікуваннями на обіцянки. Жоден політик, який іде на вибори, не відмовиться від того, щоб дати багато обіцянок – адже інакше його не оберуть» [5].

Стосовно *морального імперативу* можна зробити висновок, що у сприятливих для розвитку культурах існують загальноприйняті закони і норми, які не є надмірно вимогливими, а тому їх можна виконувати. Моральний закон і соціальна реальність фактично співпадають.

Значимо, що у *концепціях багатства*, сприятливих для розвитку суспільствах, багатство, передусім, складається з того, що ще не існує. У розвинутому світі головне багатство міститься у багатообіцяючих процесах інновацій. Зокрема, фактор *поглядів на конкуренцію* передбачає, що суспільства, які сприяють розвитку, характеризуються необхідністю конкурувати задля досягнення багатства і досконалості не тільки в економіці, але й у будь-якій сфері суспільства. Фактично, можна стверджувати, що конкуренція для українців має стати формою співпраці, при якій обидва конкуренти отримують користь від того, що їх змушують робити якнайкраще, так само як в спорті. Конкуренція виховує демократію, капіталізм і розбіжності у поглядах [6, с. 44–271].

Фактор плюралізму з'явився ще за часів Мартіна Лютера (XV ст.), коли вільне трактування Біблії стало релігійним першоджерелом інтелектуального плюралізму в часи панування догматизму у християнському світі. Слід сказати, що в становленні ліберальної демократії плюралізм відіграє дуже важливу роль.

Розглядаючи роль *освіти*, зауважимо, що система цінностей, яка сприяє розвитку, виховує особистості, які є новаторами. Освіта – головний інструмент такого виховання. Однак форма освіти повинна давати змогу особистості відкривати свої істини, а не диктувати, що є істиною. Лібералізація вищої школи в Україні («Болонський процес»), засвоєння студентами принципів свободи і одночасно відповідальності за свій вибір сприятиме тому, що тільки вільна людина, яка засвоїла навички прийняття рішень і

несе за них відповідальність, може по-справжньому бути свідомим громадянином, мобільним професіоналом [7, с. 220–226].

Фактор *важливості корисності* полягає в тому, що розвинутий світ сторониться недоведених теорій і надає перевагу тому, що можна практично перевірити і що є корисним. Розвинуті суспільства цінують ряд *менших цінностей*, які фактично є недоречними в традиційних культурах: добре виконана робота, ввічливість, пунктуальність. Все це доповнює ефективність і гармонійність людських відносин. Тим не менше, менші чесноти є типовими для суспільств, в яких люди більше зважають на потреби інших.

Для сучасного світу типовим є наголос на *фактор раціональності*. Раціональна особа наприкінці дня отримує задоволення відповідно до результату, прогрес є наслідком великої кількості малих здобутків [8]. У раціональних суспільствах *сила (влада)* базується на законі. Коли встановлено верховенство права, суспільство функціонує відповідно до раціональності, яку філософи (наприклад Дж. Локк, Д. Юм, І. Кант) приписували космосу – природному закону.

У культурі, що сприяє розвитку, *світогляд* розглядають як налаштування до дії. Світ очікує на людину, яка хоче зробити щось, щоб його змінити. У прогресивній культурі погляд на життя – «це те, що я роблю, що б не сталося – я протагоніст. У резистивній культурі життя – це те, що стається зі мною – я мушу цьому підкоритися» [9, с. 120–125]. *Два бачення демократії* характеризуються тим, що резистивна культура – спадкоємиця традиції абсолютизму, навіть якщо вона набирає форму популярної демократії Ж.-Ж. Руссо, яка не допускає ніяких юридичних обмежень чи інституційного контролю. У такому випадку абсолютна влада короля передається народу. Ліберальна демократія характеризує бачення демократії у прогресивній культурі: політична влада розподілена між різними гілками і визнається верховенство права.

Культура відіграє значно важливішу роль у становленні ліберальної демократії, ніж це описувалося в літературі останніх двох десятиліть ХХ ст. Схоже, що синдром цінностей довіри, толерантності, добробуту й участі у прийнятті рішень, виявлений параметром виживання/самовираження, є особливо важливим. Ліберальна демократія не досягається простим запровадженням інституційних

змін чи через маневрування еліти. Її виживання залежить від цінностей і вірувань звичайних громадян.

Тому культура є важливим, якщо не визначальним, чинником розбудови повноцінного ліберально-демократичного суспільства, основою для формування цілісної культурно-національної ідентичності. Так само, як демократичні інституції базуються на здоровому громадянському суспільстві, так і громадянське суспільство має попередників і передумови на рівні культури. Особливо актуальним це питання постає в українській перспективі.

Українська держава, здобувши незалежність і прагнучи втілення ліберальної демократії в умовах глобальної гуманітаризації людства, повинна оптимально визначати зміст, цілі та пріоритети стратегії формування ментальної (духовної) сфери. Для цього потрібно водночас відкривати перед індивідом широкі перспективи діалогу цивілізацій та опанування глобальних ліберальних цінностей [10, с. 176]. Наразі, людство формує гуманітарний світогляд, основою якого є ліберально-демократичні цінності.

Для реалізації «людиноцентричної» («ліберальної») моделі розвитку українського суспільства необхідно зробити гуманітарну політику пріоритетною в державі. Це означає, що головним джерелом, основою і критерієм розвитку сучасного суспільства та держави мають бути культура, наука, освіта, а для цього необхідно сформувати нові підходи до політики в галузях культури та духовної сфери.

У кризових, надто повільних трансформаційних процесах українська суспільна свідомість повільно переорієнтовується на загальнолюдські ліберально-демократичні цінності, бо усвідомлює, що немає альтернативи конституційній демократії та ринковій економіці. Культура в умовах глобалізації та соціально-політичних змін є важливим фактором консолідації українського суспільства. Саме на основі культури як системи цінностей, які спираються на ліберальну традицію, можлива консолідація українського народу, побудова громадянського суспільства та становлення ліберальної демократії [11].

Що стосується України, то попри достатньо високий рівень освіти, яким вирізняється її населення з-поміж інших країн світу, значна частка людей не має системних, цілісних знань щодо полі-

тики лібералізму, що, безперечно, у багатьох випадках пов’язане з особливостями політичної соціалізації за часів СРСР. Наприклад, 63%, населення вважають що Україні потрібна демократія, 67% – свобода, і лише 24,8% вбачають потребу України у лібералізмові, причому, практично така ж частина населення (23,9%) вважає його явищем непотрібним [12] (див. табл. 1).

Соціологічні дослідження свідчать про те, що достатньо часто люди не розуміють глибинного значення терміну «лібералізм». Результатом такого нерозуміння стає відокремлення поняття «лібералізму» від поняття «свободи», у той час коли їх кореляція не підлягає сумніву.

Таблиця 1.

**Розподіл відповідей респондентів на питання:
«Як Ви вважаєте, чи потрібні зараз Україні:»**

	Безумовно, так	Скоріше так	Наскільки так, наскільки й ні	Скоріше ні	Безумовно, ні	Важко сказати
Демократія	34.9	28.2	14.5	4.7	5.3	12.2
Лібералізм	11.3	13.5	24.6	13.4	10.5	26.6
Свобода	42.6	24.4	15.0	4.8	2.3	11.0
Порядок	79.9	13.3	1.4	1.7	0.6	3.1

Виходячи з цих емпіричних даних [14], а також показників підтримки ліберальних ідеологічних течій з боку українського суспільства, мусимо погодитися з М. Михальченком, який зазначав, що «ліберальні, соціал-демократичні, християнсько-демократичні, консервативні, республіканські ідеї дуже повільно входять у духовний простір українського суспільства. Це, скоріше, «модний одяг» у мисленні невеликих груп інтелігенції, ніж сектори масової свідомості» [13, с. 29]. Проте стан суспільної свідомості українців свідчить, що в країні зростає попит на лівоцентристську ідеологію – він має тенденції до посилення в усіх регіонах країни

протягом останніх років. Із цього не витікає необхідність створення або реабілітації відповідного партійного бренду, який мав дуже мало спільного із реальними соціал-демократичними принципами [14, с. 144].

В Україні лібералізм поки не став масовою ідеологією. Вимоги свободи особистості та підприємництва, обмеження втручання держави в бізнес, культуру й особисте життя громадян наразі мало хто розділяє. Окрім рівня популярності партій, який і на популярність відповідних ідеологій, важливу роль відіграє те, що тривалий час соціально-економічні зміни українського суспільства означувалися в ЗМІ не інакше, як «ліберальні реформи». Останнім часом ліберальна риторика в українських ЗМІ якось згасла, але стійка асоціація лібералізму з наявними соціально-економічними процесами в суспільній свідомості залишилася. Тим самим, відмовляючи в підтримці ліберальному ідеологічному напрямку, респонденти, можливо, перш за все виражали протест проти своєї матеріальної невлаштованості, проти того, що панує навколо «ліберального реформування», і, нарешті, проти соціально-економічної політики держави [15].

Існує також інший аспект актуальності лібералізму. Більшість класичних ліберальних принципів сьогодні сприймається як «загальнолюдські цінності» або «природні права людини». Серед них можна назвати такі, як ідея самоцінності індивіда і його відповідальності за свої дії; ідея приватної власності як необхідної умови індивідуальної свободи; принципи вільного ринку, вільної конкуренції та вільного підприємництва, рівності можливостей; система розділення влади, стримувань і противаг; ідея правової держави з принципами рівності всіх громадян перед законом, терпимості і захисту прав меншин; гарантія основних прав і свобод особистості (совісті, слова, зборів, створення асоціацій і партій); загальне виборче право тощо [16, с. 367–375].

Без більшості з перерахованих цінностей важко уявити сучасну європейську цивілізацію. А те, що такі цінності і права вже не завжди ідентифікуються зі своїми ліберальними витоками, лише говорить про всю ту значимість, яку ліберальна ідеологія має в сучасній загальнолюдській культурі. Українське суспільство ще не до кінця зуміло освоїти цей загальнолюдський пласт культури.

Наприклад, це стосується поняття відповідальності – одного із засадничих концептів лібералізму.

У процесі формування української культури, як зазначалося вище, майже не закладено пріоритетності значення категорії відповідальності для державотворчих демократичних процесів. Саме тому українці завжди охоче покладаються на державу, знімаючи, таким чином із себе відповідальність за власні дії.

Таким чином, ХХІ ст. висуває нові, раніше не відомі завдання буквально в усіх сферах життєдіяльності людини і суспільства. Українське суспільство стає дедалі більш антропоцентричним. Індивідуальний розвиток людини, особистості за таких умов стає, з одного боку, основним показником прогресу, а з іншого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства та передумовою для становлення ліберальної демократії [17, с. 220–226].

Узагальнюючи перспективи встановлення в посткомуністичних країнах стабільного і міцного ліберально-демократичного порядку (подібного до того, що існує в країнах Заходу), зазначимо, що вагома роль у цих процесах належить змінам в ціннісних орієнтирах і діях політичних суб'єктів (як на рівні лідерів і організацій, так і на рівні мас) у бік раціоналізації та лібералізації. Поки що ці процеси протікають дуже повільно. Сьогодні в українському суспільстві спостерігається більш сильна орієнтація на націоналістичні ідеї, які певним чином уповільнюють процеси лібералізації.

---

1. Головка І. В. Стан та перспективи формування ліберальної демократії в Україні / І. В. Головка // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 27. – 420 с. – С. 367–375.

2. Грондона М. Культурна типологія економічного розвитку / Мар'яно Грондона // Ї. – 2008. – № 53. – С. 62–72.

3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

4. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2009 р.) [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : <http://gisu.org.ua/ukr/resources/statistics/ukr2009/>.

5. Лібанова Е. «Я не вірю в можливість відродження протестантської етики» / Е. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2009. – № 26 (754). – 11–31 липня.
6. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер ; [пер. с нем. / сост., общ. ред. и предисл. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
7. Застава І. В. Проблематика лібералізму: освітній вимір / І. В. Застава // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2007. – Вип. 15. – 528 с. – С. 220–226.
8. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / Макс Горкгаймер ; [пер. з нім. М. Д. Култаєвої]. – К. : ППС–2002, 2006. – 282 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
9. Мизес Л. фон. Социализм. Экономический и социологический анализ / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ. Б. Пинскера]. – М. : «Catalax», 1994. – 416 с.
10. Тихомирова Є. Б. Паблік рилейшнз у глобалізованому світі : [моногр.] / Є. Б. Тихомирова. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 489 с.
11. Жулинський М. Україна: випробування свободою, або чим зумовлюється прогрес нації [Електронний ресурс] / М. Жулинський // Дзеркало тижня. – 2004. – № 38 (513). – 25 вер.–1 жовт. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3050/47838/>.
12. 2012: політичні підсумки і прогнози – загальнонаціональне опитування : результати загальнонаціонального соціологічного опитування (2012 р.) [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» та «Юкрейніан соціолоджі сервіс». – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/archive>.
13. Михальченко М. Українська національна ідея: підказки для політичних лідерів / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 24–36.
14. Біденко Ю. М. Ідеологічні детермінанти політичного процесу (державний та глобальний виміри) : дис. ... кандидата політ. наук : 23.00.02 / Біденко Юлія Михайлівна. — Харків, 2009. — 241 с.
15. Бублик П. Перспективи лібералізму в Україні [Електронний ресурс] / П. Бублик // Матеріали круглого столу Ліберально–демократичної партії України. – 2004. – 17 лип. – Режим доступу : <http://www.ldpu.org.ua/partners/institution-of-liberalism/4289c47ab87e0/>.
16. Головка І. В. Стан та перспективи формування ліберальної демократії в Україні / І. В. Головка // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 27. – 420 с. – С. 367–375.
17. Застава І. В. Проблематика лібералізму: освітній вимір / І. В. Застава // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2007. – Вип. 15. – 528 с. – С. 220–226.

Катерина Яцура

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В ПОСТРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТІВ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено аналіз соціально-політичних аспектів формування відкритого суспільства. Відкрите суспільство експлікується як суспільство, що спрямоване на розвиток та інновації, на відміну від закритого суспільства, яке має на меті відтворення традиційних форм існування. Виявлено ключові фактори, від яких залежить розвиток країни як держави демократичного, відкритого типів. Окреслено можливі шляхи побудови державної та суспільної моделей України у контексті пріоритетів відкритого суспільства.

Ключові слова: відкритість, демократія, культура, відкрите суспільство, свобода.

Yatsura K.G. State processes in post-ukraine in the context of priorities of open society. *The main aim of the paper is to present the results from analysis of open society's social-political aspects. Open society explicates as society that orients itself to the progress and innovations, as opposed to the close society, that has his aim to reproduce the traditional forms of the existence. We bring to light the key factors, which influence on a development of country as democracy and open state. Moreover, we would like to outline the probable ways to building the state and social systems of Ukraine in context of the open societies' priorities.*

Keywords: openness, democracy, culture, open society, freedom.

Актуальність теми. Україна від початку свого становлення як незалежної країни у внутрішній та зовнішній політиці окреслила конкретні пріоритети, досягнення яких стало головною метою молодій державі. Зокрема, це включення до інтеграційно-цивілізаційних процесів, перехід до ринкової економіки, становлення демократії, формування міцних структур громадянського суспіль-

ства, реалізація принципів та ідей правової держави тощо. Означені процеси характерні для суспільств ліберально-демократичного, відкритого типу. Отже, на нашу думку, розвиток України у статусі самостійного незалежного геополітичного гравця можна охарактеризувати як такий, що націлений на формування відкритого суспільства. Дослідження особливостей перебігу ліберально-демократичних процесів та специфіки формування відкритого суспільства перебувають у центрі наукових доробок багатьох теоретиків (Дж. Горер, Л. фон Мізес, Дж. Ст. Міллер, К. Поппер, Дж. Сорос, Ф. Фукуяма, Л. Харрісон та ін.).

Минуле ХХ століття та початок нового тисячоліття стали свідками інтенсивного залучення цілого світу до політичного, соціального, культурного, історичного простору модерну. Це пов'язано, у першу чергу, із поступовим переходом на рівні самосвідомості та у правовій сфері від «тоталітарного» минулого до «ліберально-демократичного» сьогодення. Ми додержуємося думки, що сучасна Україна перебуває саме на такому перехідному етапі, тому *актуальність* теми зумовлюється необхідністю переоцінки наявних стандартів та пошуку нових, більш досконалих суспільних моделей та схем державного розвитку.

Метою статті є виявлення соціально-політичних аспектів формування відкритого суспільства. *Завдання* статті полягає у знаходженні оптимальних шляхів реалізації процесу українського державотворення у контексті пріоритетів відкритого суспільства.

Маючи вже доволі багатий історичний досвід, людство переконалось у необхідності та доцільності будівництва єдиної цивілізації, що була б побудована відповідно до принципів свободи та розуму. І після численних проб та помилок у цьому напрямі людство поступово починає усвідомлювати всі переваги дотримання ліберальних традицій розвитку. Саме тому виникає неабияка зацікавленість у знаходженні шляхів та напрямів державного та суспільного розвитку відповідно до доктрини «відкритого суспільства».

Певною мірою Україна пододала деякі перепони на шляху від закритого до відкритого суспільства. Адже очевидно, що Україна 90-х років ХХ століття дещо відрізняється від України на початку ХХІ століття. Цей факт доводить вище наведене нами судження

про те, що наша держава і досі переживає перехідний період, який поєднує у собі як рудименти колишнього соціалістичного устрою радянського типу, так і паростки нового, демократичного та правового суспільного устрою.

Слід також звернути увагу на те, що для українського державотворчого шляху занадто часто була характерна певною мірою бездержавність. Звичайно, зараз стосовно до геополітичної ролі України вже стоїть питання не про виживання, а скоріше про пошук власного місця у світі. Але відсутність дійсно демократичного досвіду, а також такої практики конституціоналізму, яка є у багатьох західних країн, поки залишає Україну у своєрідному перехідному становищі на шляху до побудови суспільства відкритого, демократичного типу.

На нашу думку, прискоренню формування в Україні відкритого суспільства значною мірою може посприяти орієнтація державотворчих процесів на додержання ліберально-демократичних принципів і цінностей (свобода індивіда, плюралізм, егалітаризм, індивідуалізм, універсалізм тощо). У цьому контексті слушною є теза про природу ліберальної демократії: «Перехід до демократії починається з лібералізації... оскільки внутрішній зміст процесу формування демократії характеризується найчастіше поєднанням лібералізму і демократії» [1, с. 26]. Сучасна ліберальна демократія значною мірою здатна запобігати появі злочинів та прояву суспільного божевілля завдяки міцній правовій базі. Решту проблем у перспективі можливо буде подолати завдяки арсеналу сучасної науки (науковий розвиток стоїть на пріоритетному місці серед основних завдань відкритого суспільства), що дозволить людині самостійно творити власну долю.

Взагалі, Україна від самого початку свого проголошення як незалежної та самостійної держави намагалася будувати внутрішню та зовнішню політику, спираючись на авторитетний досвід ліберально-демократичних країн, віддаючи перевагу додержанню принципів, що характерні для відкритих суспільств. Окреслена державна тактика була прописана у багатьох нормативних документах, що стали основою української законодавчої бази. Але все ж на практиці Україні не вдається утриматися на прямій, що веде до формування справжнього відкритого суспільства. Причини

цього криються, на нашу думку, глибоко на рівні свідомості, українського менталітету. Справа в тому, що український народ досить багато часу перебував у полоні переважно дискримінаційних режимів, що завжди подавляли суспільну волю, тягу до творчості та пристрасть до інновацій. Це не могло не залишити значного відбитку в свідомості, культурних, духовних традиціях українського народу. Доказом цьому є нестабільна державна політика, що є приводом для недовіри та невпевненості у спроможності України стати надійним партнером з боку геополітичних сусідів. Яскравим прикладом цьому слугує невпинне ухвалення, а потім відміна законодавчих актів, конституційних проектів (найбільш відомий випадок із Законом №2222 «Про внесення змін до Конституції України» [2]), постійна невизначеність щодо вибору зовнішньополітичних векторів розвитку та міжнародних партнерів.

Світ ХХІ століття характеризується новим сплеском інтересу до ліберально-демократичних ідей та пріоритетів. Процес актуалізації теми розвитку суспільств шляхом демократизації та лібералізації охопив суспільствознавців та практиків державного будівництва на початку 1990-х років ХХ ст. Саме цей період С. Гантінгтон описує як «третю хвилю демократизації» [3]. Світ поступово, але невпинно змінюється. Іноді відбуваються доволі різкі зміни, які характерні не плавним переходом з одного суспільнополітичного стану в інший, а призводять до значного дисбалансу між колишнім суспільним устроєм та новоствореним.

Розпад СРСР та падіння комуністичних режимів у Південній та Центральній Європі значною мірою привели до чергового історичного поштовху, результатом якого стало виникнення багатьох нових геополітичних акторів, серед яких була і Україна. З'явившись у статусі самостійної та незалежної держави наприкінці ХХ ст., Україна стала свідком процесу всеохоплюючого сплюснення світу [4]. Термін «плаский світ», запропонований Т. Фрідманом, означає, що людство опинилося у полоні невпинного плину подій (у технічній, культурній, економічній та інших сферах), який неможливо зупинити, а можна лише намагатися скеровувати у потрібне русло. Але такий процес сплюснення світу, на нашу думку, не загрожує, а навпаки, сприяє становленню відкритого суспільства. Завдяки формуванню відкритості у глобальному масштабі

стає можливою реалізація одного з головних принципів ліберально-демократичних держав – рівності можливостей.

Отже, на межі минулого і теперішнього тисячоліть відбувається нове осмислення ліберально-демократичних цінностей, що підводить людство до вирішення питання щодо долі майбутнього. Таким рішенням стало обрання нової мети – формування відкритого суспільства. Важливо, що становлення відкритого суспільства можливе тільки в умовах демократії – такої «форми політичного устрою, яка дозволяє пристосовувати уряд до бажань, керованих без насильницької боротьби» [5, с. 45]. К. Поппер визнавав демократію найкращою політичною системою з усіх відомих людству, що здатна захистити відкрите суспільство [6].

Необхідно розуміти, що демократію неможливо ввести указом. Саме такої помилки, на нашу думку, припустилася українська влада. Але демократія може бути ефективною тоді, коли її сприймають як ідеал, і, у той же час, вона буде слугувати ідеалом тільки тоді, коли зможе бути ефективною. Демократія залежить від творчого потенціалу тих, хто бере у ній участь. Основа відкритого суспільства – творча особистість, його властивість – дух новаторства, що здатний зламати будь-які фіксовані схеми закритого суспільства. Потяг до творчості виникає там, де представлена свобода дії та мислення. У відкритому суспільстві індивіди вільні у своїх діях та водночас самостійно відповідають за них. Свобода в цьому випадку розуміється як функція людської здатності змінювати своє становище у суспільстві. Демократія дарує свободу як право або ж систему прав (свобода слова, вибору тощо). У відкритому суспільстві свобода набуває значно ширшого розуміння – це наявність альтернатив.

У відкритому суспільстві індивіди приймають рішення самостійно. Розвинута особистість дозволяє суспільству процвітати, а людині – вести повноцінне життя. Народ сам є відповідальним за створення і подальше збереження вільного та справедливого суспільства [7]. Це означає, що люди повинні чітко усвідомлювати, що саме виступає в ролі морального фундаменту демократії, мають брати на себе відповідальність за дотримання поваги до прав людини, добровільного підпорядкування закону, турботи про спільний добробут.

На наш погляд, відкрите суспільство – як абсолютна модель – не може бути досягнуте шляхом виконання чітких поступових кроків. Українське суспільство до сих пір перебуває у полоні політичної культури колишнього радянського режиму. А культура, у свою чергу, тісно пов'язана з самосвідомістю людей. Для того, щоб переорієнтувати свідомість людей, на наш погляд, необхідно перш за все змінити їхню культуру, оскільки саме культура є визначальною детермінантою політичного, соціального та економічного розвитку держави.

Культура як найбільш глибокий рівень людського буття містить у собі такі елементи, як структура сім'ї, релігія, моральні цінності та установки, етнічна свідомість, громадянськість та певні історичні традиції. Подібно до того, як демократичні інститути засновані та спираються на громадянське суспільство, так само і громадянське суспільство, у свою чергу, має попередників і передумови на культурному рівні. Культуру можна визначити як ірраціональну етичну звичку, що передається за традицією. Хоча вона і піддається впливу подій, але все ж схильна лише до найповільніших змін.

Ще одним пріоритетом для сучасної України може стати перехід до нової моделі сталого розвитку. Ціннісним ядром цього поняття є збалансований у всіх відношеннях розвиток [8, с. 134]. Перехід України до моделі сталого розвитку, на нашу думку, не суперечить дотриманню принципів відкритого суспільства. Навпаки, ця концепція сприятиме розробці механізмів утримання прогресивного розвитку у потрібних рамках. Сприйняття стратегії переходу до моделі сталого розвитку кардинально змінює концепції національної та глобальної безпеки. Тобто, держава перш за все буде турбуватися про збереження біосфери (визначальною для концепції сталого розвитку є екологічна складова) на планеті в цілому, а особливо у своїх власних екосистемах, а не тільки про безпеку своїх громадян та суспільства. Дотримання стратегії сталого розвитку у поєднанні зі становленням відкритого суспільства дозволить Україні вийти на новий, глобальний рівень у державотворчих процесах.

Важливу роль у процесах державотворення відповідно до принципів відкритого суспільства також відіграє чітка організація

інформаційних каналів та зв'язків. У відкритому суспільстві інформаційна підсистема припускає різноманітність джерел інформації, а також контроль з боку громадськості, що не дозволяє їй стати інструментом пропаганди. Формоване ЗМІ інформаційне поле має найбільш максимальну широту та простір дії. Зв'язок у відкритій системі зворотний. Він розрахований на відповідну реакцію, інформація завжди запитана, а її досяжність максимальна. Отже, основні завдання ЗМІ у відкритій системі визначені таким чином: інформувати, розважати, контролювати владу, рекламувати і переводити конфлікти у дискусію.

Відкрите суспільство потребує активної позиції, максимального прояву творчого потенціалу від усіх своїх членів з приводу будь-якого питання, що виникає перед суспільством та державою. Спираючись на той факт, що Україна значний час перебувала під владою авторитарних політичних режимів, а тому український народ певним чином втратив навички критичного творчого мислення та виявлення власної свідомої позиції, ми робимо припущення, що формування в Україні відкритого суспільства – процес довготривалий та кропіткий, що потребує певних зрушень та трансформацій у соціально-політичній, культурній та інших не менш важливих сферах життєдіяльності.

Отже, у державотворчих процесах України завжди провідне місце посідала орієнтація на ліберально-демократичні цінності та принципи. Доказом цьому є декларація цих принципів у законодавчій базі України. Також, зі зростанням інтересу теоретиків та практиків до ідей концепції відкритого суспільства Україна почала здійснювати певні кроки у розробці системи забезпечення відкритості, прозорості, публічності, гласності та зрозумілості відносин між індивідами та державою.

Але, не зважаючи на задекларовані принципи, Україні не вдавалося додержуватися поставлених цілей та розвиватися у напрямі до відкритості. Певне неприйняття стрімких інновацій пов'язане із багатовіковим поневоленням минулим українського суспільства. Для переорієнтації українського суспільства на «відкритий» формат необхідним є проведення значних культурних змін, що не можна здійснити за короткий проміжок часу.

Одним із варіантів розвитку українського суспільства, на нашу думку, є можливість консолідації стратегії сталого розвитку та відкритого суспільства. Але тільки як варіант вдосконалення та більш глобального осмислення останнього. Взагалі ж, ми додержуємося думки, що для України сліпе копіювання досвіду західних суспільств, що досягли успіху у державотворчих процесах за ліберально-демократичними принципами, неминуче призведе до невдачі. Україна має свою власну історію, свої традиції, духовність, релігійність та свій менталітет. Тому доцільно було б, додержуючись ліберально-демократичного вектора державного розвитку та залишаючи на пріоритетному місці мету формування відкритого суспільства, зберегти та спиратися на глибинні пласти власних традицій та устоїв.

---

1. Застава І. В. Концепції ліберальної демократії в західному політичному дискурсі: порівняльний аналіз / І. В. Застава // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». – Харків, 2008. – № 796. – Вип. 11. – 196 с.

2. Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2222-15>.

3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

4. Фрідман Т. Світ плаский! / Томас Л. Фрідман ; [пер. з англ. М. Руденко]. – Харків : Акта, 2008. – 676 с.

5. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ. А. В. Куряева]. – М. : ООО «Социум», ЗАО Издательство «Экономика», 2001. – 239 с.

6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : В 2-х т. / Карл Поппер ; [пер. з англ. О. Коваленка]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1: У полоні Платонових чарів. – 444 с.

7. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм / Джордж Сорос ; [пер. с англ.]. – М. : Некоммерческий фонд «Поддержки культуры, образования и новых информационных технологий», 2001. – 458 с.

8. Урсул А. Д. Перспективы эволюции государства в модели устойчивого развития / А. Д. Урсул // Общественные науки и современность. –1996. № 2. – С. 134–144.

Антоніна Митко

НОВІТНІ ФОРМИ НАЛАГОДЖЕННЯ ДІАЛОГУ МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА ГРОМАДЯНАМИ

У статті проаналізовано контур інфокомунікаційної стабілізації політичної системи через канали комунікацій «суспільство – влада – громадянин». Розглянуто такі форми, як електронна держава, електронний громадянин, блогосфера та блогерство як механізми консультаційної взаємодії. Проаналізована «нанодемократія» як демократія окремо взятих індивідів.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянин, держава, блог, «нанодемократія», електронна держава.

Mytko A. New form of dialogue between the state and citizens. *The article analyzes the contour information and communication stabilize the political system through communication channels «society – government – citizen.» We consider such forms as e-government, e-citizen, blogosphere as a mechanism for consultation interaction. Analyzed «nanodemocracy «as a democracy of individual individuals.*

Keywords: civil society, citizen, country, blog, nanodemocracy, electronic state.

Постановка проблеми та наукова розробка теми. Враховуючи зростаючу роль ЗМІ в демократичному суспільстві, доступність засобів масової інформації стала основою для ідей нового сучасного виду демократії – інформаційної, суть якої полягає в забезпеченні політичної комунікації суспільства і влади. У процесі становлення інформаційної демократії спостерігаються як прогресивні процеси, так і проблеми її функціонування, це ми пов'язуємо з принципово новим підходом до розуміння значення інформації і влади. Констатуємо розвиток політикою якісно нових форм організації влади, можна спостерігати просування нової епохи в розвитку політичної системи, коли на рівні з іншими сферами життєдіяльності демократичного суспільства суттєво

зростає значення політико-комунікативної складової, що зумовлює актуальність цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Наростання обсягів, соціальної, економічної та політичної значущості, що не враховуються і не аргументуються державною владою під час прийнятті рішень приватних і корпоративних інтересів громадян та інституційних структур громадянського суспільства, створює загрозу втрати соціально-політичної стабільності та стійкості політичної системи. Ця загроза багаторазово посилюється, коли державні рішення реально чи лише уявно обмежують певні особисті і групові інтереси, а державна влада ігнорує необхідність роз'яснювати суспільству сенс і зміст своїх рішень і дій, обґрунтовувати їх пріоритетність для досягнення загальнонаціональних, загальнозначимих цілей розвитку.

Для запобігання цій загрозі в демократичних політичних системах паралельно з основною політичною ланцюгом реалізується постійно діючий контур інформаційно-комунікаційних (комунікаційних) взаємодій між громадянським суспільством і державною владою, який можна визначити як контур інфокомунікаційної стабілізації політичної системи.

Контур інфокомунікаційної стабілізації політичної системи утворюють канали комунікацій «суспільство – влада» і «влада – суспільство». Функціонування каналу комунікацій «суспільство – влада» забезпечують механізм громадської думки та механізм лобіювання, а каналу комунікацій «влада – суспільство» – механізм зв'язків з громадськістю або «public relations» і механізм консультативної взаємодії. Всі перераховані механізми функціонують у тісній взаємодії і реалізуються фактично паралельно з використанням аналогічних методів і засобів інфокомунікацій [8].

Найефективнішим демократичним механізмом впливу громадянського суспільства на державну владу є механізм громадської думки. Громадська думка – це реальне соціальне явище, найбільш динамічний та варіабельний стан суспільної свідомості. Однак для цього явища до цих пір не існує загальновизнаного визначення. Для того, щоб під час формування громадської думки запобігти найголовнішій загрозі – маніпулюванню цією думкою, необхідні безліч альтернативних джерел інформації і свобода

доступу до них для всіх громадян та інституційних структур громадянського суспільства. Одним із найпотужніших джерел значимої соціальної, політичної та економічної інформації є система органів державної влади. У громадянському суспільстві його інституційні структури виступають в ролі не тільки споживачів, але й джерел первинної інформації. Достатньою мірою консолідована групова думка може бути сформована лише за наявності свободи комунікацій та обміну інформацією на міжособистісному і груповому рівні [8].

Для того, щоб громадська думка стала реальним і впливовим чинником суспільного життя, необхідна свобода публічного висловлення думок, як в різних формах поширення та подання інформації, так і в різних формах проведення масових акцій (зборів, мітингів, демонстрацій, ходів, пікетів).

Основною функцією механізму громадської думки є інтеграція суспільства на основі базових для нього норм і цінностей. Реалізація цієї функції забезпечує підтримку цілісності і стабільності суспільства. Механізм громадської думки виконує і інші функції, наприклад, такі, як соціалізація особистості, легітимація владно-примусових відносин, мобілізація соціальної та політичної активності та інші. Механізм громадської думки забезпечує як становлення і розвиток самого громадянського суспільства, так і його взаємодію з державною владою.

В аспекті стабілізації політичної системи найбільше значення має функціонування механізму громадської думки в режимі громадського контролю, при якому об'єктом громадської думки стає діяльність інститутів і посадових осіб держави. Громадський контроль – це систематичний моніторинг і громадська експертиза інституційними структурами громадянського суспільства діяльності інститутів і посадових осіб держави з метою виявлення і припинення різних видів зловживання владою. Для здійснення ефективного громадського контролю необхідна, перш за все, наявність достатньо повної і достовірної інформації про діяльність органів державної влади, звичайно, за винятком інформації, що становить державну таємницю, вміння інституційних структур громадянського суспільства у сфері їх компетенції професійно здійснювати моніторинг діяльності органів державної влади та отримувати

об'єктивні і значимі у правовому й юридичному сенсі результати, а також організувати ґрунтовне публічне представлення результатів моніторингу та власних позицій [7].

В умовах постіндустріального розвитку новітні інформаційно-комунікаційні технології і створені на їхній основі мережі та системи проникають у всі сфери життєдіяльності суспільства та держави і трансформують не тільки безпосередньо інформаційне середовище, але й соціальну структуру суспільства, яка набуває мережевого характеру. Відбувається інтенсивне зміщення соціальної активності в якісно нове інформаційне середовище, інфокомунікаційна інфраструктура якої стає переважаючою мережевою формою самоорганізації і розширення такої активності. Це вимагає адекватної відповіді у полі політики і, перш за все, у сфері державного управління.

Одним із дієвим механізмів взаємодії державної влади з громадянським суспільством, що забезпечує підвищення довіри суспільства до рішень і дій влади, є механізм консультативної взаємодії. Суть цього механізму, призначеного для здійснення проблемно-орієнтованих взаємодій, полягає в залученні органами державної влади для взаємних консультацій і обговорень представників професійних спільнот і авторитетних фахівців недержавного сектору.

Для реалізації такого механізму при органах влади створюються постійні або тимчасові громадські консультативно-експертні ради або комісії, спеціалізовані з найважливіших проблемних напрямів діяльності в зоні відповідальності цих органів. Такі консультативні структури формуються, як правило, на тристоронній основі з відповідальних посадових осіб органів влади, представників недержавних професійних об'єднань і наукових організацій та авторитетних фахівців-експертів.

Основне завдання діяльності таких структур полягає у виявленні найбільш гострих професійно-орієнтованих проблем, які хвилюють суспільство, об'єктивному з'ясуванню ставлення професійної і широкої громадськості до рішень і дій влади щодо вирішення, причин такого ставлення і у визначенні зон можливих компромісів і найменш конфліктних підходів до розв'язання суперечностей, що виникають.

Для того, щоб консультативні структури могли продуктивно вирішувати своє основне завдання, суб'єкти консультативної діяльності повинні дотримуватися певних правил. Представники державної влади не повинні апріорі негативно сприймати жорсткі та, можливо, неприємні дискусії і ставити перед собою завдання максимально «згладити гострі кути» в ході обговорень. Зі свого боку, представники недержавних об'єднань і організацій та фахівці-експерти не повинні сприймати свою участь у роботі консультативних структур як безпосереднє «входження у владу» і використовувати таку участь для лобіювання та розв'язання окремих проблем своїх організацій та як трибуну для висловлення політичних пристрастей і самореклами.

Робота консультативного механізму взаємодії може справляти позитивний вплив на процес досягнення взаєморозуміння і партнерських відносин між державною владою і громадянським суспільством у вирішенні навіть складних для загального розуміння професійно-орієнтованих проблем тільки за умови, що така робота є відкритою та інформаційно прозорою для суспільства і її результати об'єктивно публічно висвітлюються [7, с. 76].

У процесі формування громадянського суспільства первинним є питання про становлення громадянина [10]. Відбувається це в процесі громадянської соціалізації, яка є найважливішою частиною загальної соціалізації особистості. Громадянська соціалізація пов'язана з освоєнням громадянських цінностей і норм, усвідомленням цивільних прав, обов'язків, відповідальності і формуванням мотивів громадянської активності. У таких умовах набула розвитку концепція «електронного громадянина (громадянства)» (e-citizenship) [12], коли громадяни активно реалізують свої права та виконують обов'язки за допомогою використання інформаційних технологій (надалі – ІТ). «Електронний громадянин – громадянин, здатний володіти комп'ютерною технікою і, головне, вміє поставити питання перед джерелом інформації, сам виробляє корисну інформацію» [1].

«Електронний громадянин» для реалізації своїх прав і виконання деяких обов'язків активно використовує такий новий інструмент сучасної демократії, як блог – мережевий журнал або щоденник подій. Сьогодні блоги ведуться всіма активними інтернет-

користувачами і становлять новий засіб комунікації (в тому числі політичної). Блог – це веб-сайт, в основний вміст якого – регулярно додаються записи, зображення або мультимедіа. Для блогів характерні недовгі записи тимчасової значущості, відсортовані у зворотному хронологічному порядку (останній запис зверху). Відмінності блогу від традиційного щоденника обумовлюються середовищем: блоги зазвичай публічні і передбачають сторонніх читачів, які можуть вступати в публічну полеміку з автором (у відгуках до блог-запису або в своїх блогах). Блогерами називають людей, які ведуть блог. Сукупність усіх блогерів мережі прийнято називати блогосферою.

Професор Гарвардської школи права Л. Лессиг так описує сутність блогів і діяльність блогерів: «Є такі, хто використовує їх для того, щоб просто розповісти про своє приватне життя. Але багато людей зайняті тим, що читають публічні лекції, обговорюють питання суспільної важливості, критикують інших за помилкові погляди, критикують політиків за прийняті рішення, пропонують рішення очевидних для всіх проблем. Блоги створюють відчуття віртуального віче, віче особливого, де ми необов'язково сподіваємося зібратися всі відразу, де розмови можуть бути і незв'язаними. Блоги є, можливо, найважливішою формою громадського полілогу з усіх, що ми маємо» [6].

Зміни характеристик сучасної демократії можуть виявлятися також у наступному. В інформаційному суспільстві будь-яка людина де-факто має можливість через використання інтернет-технології самостійно вибудовувати приватну управлінську політику, не прохаючи на це санкцію у статусних структур і «типових ролей». Простіше кажучи, в інформаційному суспільстві істотну, якщо не вирішальну, роль починає грати нестатусна демократія – «нано-демократія» [11]: демократія індивідів, а не традиційна демократія організацій. Про епоху, що реально настає і багато в чому вже діє, епоху «нанодемократії» як демократії індивідів пише чимало російських дослідників [5]. Наприклад, А.Панарін вважає, що «сама демократія втрачає колишню зовнішність, пов'язану з вимогами «масового суспільства». «Демократія рівності», яку асоціюють з «рівною доступністю» благ і послуг, з насадженням стандартних еталонів і норм, поступається місцем новому образу

демократії – «демократії свободи». Вона передбачає синхронність двох процесів: все більш вільне усвідомлення специфіки різних групових інтересів (замість колишнього «монолітної єдності») і більш інтенсивну культурну стратифікацію населення (замість колишньої тяжіння до «єдиних зразків поведінки»). Все більш дефіцитними, престижними і соціально значущими виступають такі цінності, як автономія, самобутність, самовизначення, самодіяльність» [9]. Л. Лессиг вважає, що «сама архітектура блогу вирішує одну з цих проблем. Люди роблять записи, коли їм того хочеться, і читають постинги, коли забажають. Найскладніше – це синхронізація. Технології, що забезпечують асинхронні повідомлення, такі як електронна пошта, розширюють можливості комунікації. Блоги забезпечують можливість організувати суспільні дискусії без необхідності збирати публіку в одному місці» [6].

Входження світового співтовариства в координати «нанодемократії» – це, в тому числі, і якісь нові ризики для людства, пов'язані з тим, що в умовах «нанодемократії» (яка як інформаційна демократія, глобальна) завжди будуть знаходитися особистості, налаштовані рішуче здійснювати без всякої на те громадської та офіційної санкції свої глобальні проекти, не обов'язково бездоганні з погляду моралі. На нашу думку саме цей «нанодемократичний» виклик статусному пристрою (в межах держави і права) соціального життя і спонукає традиційні статусні організаційні форми суспільства до відповідної зміни.

Це вказує на те, що демократизується вплив ІТ в сенсі формування більш зацікавленої, більш політично активної громадськості.

Як вважають європейські експерти, внаслідок впровадження інформаційної демократії слід очікувати: поліпшення якості послуг з надання інформації держорганами; зменшення часу обслуговування клієнтів (громадян і бізнесу); зниження адміністративних бар'єрів; зменшення витрат на адміністрування; розширення набору державних послуг; підвищення ефективності діяльності держорганів і якості наданих ними громадянам і бізнесу послуг; поліпшення показника задоволеності клієнтів послугами [3].

Серед політичних результатів варто виділити: відкритість і прозорість діяльності органів влади; підвищення ступеня участі

громадян і органів влади в інформаційному суспільстві; зростання рівня залученості громадян у демократичні процеси; збільшення результативності й ефективності впроваджуваної політики.

«Електронна держава» робить ще один крок, щоб наблизити державний апарат до населення. Інтернет-технології дають можливість звертатися в державні структури, по суті, в будь-який час і з будь-якого місця, де є комп'ютер, під'єднаний до мережі.

Державні органи стають більш відкритими і доступними для суспільства, орієнтованими на громадян. Таке становище відображається в урядових програмах [2]. У 1988 р. федеральний уряд Німеччини оголосив про нову доктрину, спрямовану на перебудову органів державного управління в умовах мінливого соціального середовища. Усвідомлюючи необхідність суспільного прогресу, держави виробляють програми, виходячи зі своїх економічних можливостей, а також політико-правових традицій.

В умовах «електронної держави» суспільство дістає не тільки широкий доступ до інформації, але і можливість впливати на процес прийняття державних рішень, брати в їх підготовці інтерактивну участь, що, врешті-решт, також підвищує прозорість роботи державного сектору. Електронна держава» в цілому створює нові можливості для розвитку демократії. Це надзвичайно важливо в умовах, коли «глобалізація процесу демократизації світу супроводжується проблемою кризи сучасної демократії» [4, с. 101], що виражається «у вичерпаності можливостей саморозвитку демократії, її прогресу».

---

1. Бачило И.Л. Правовая платформа построения электронного государства / И.Л. Бачило // Информационное право. – 2008. – № 4. – С. 5.

2. Богдановская И. Ю. Информационное общество и государство. «Электронное государство» / И. Ю. Богдановская // Общественные науки и современность. – 2004 – № 06. – С.106.

3. Дрожжинов В. И. Электронные правительства и повышение конкурентоспособности стран–членов ЕС / В. И. Дрожжинов, А. А. Штрик // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : [Труды VIII Всероссийской объединенной конференции], (Санкт-Петербург, 8–11 ноября 2005 г.). – СПб., 2005. – С. 143.

4. Ковлер А. И. Кризис демократии? / А. И. Ковлер. – М., 1997.

5. Костюк В.Н. К теории информационного общества. Системные исследования: методологические проблемы: Ежегодник. 1997 / В.Н. Костюк [Под ред. Д.М. Гвишиани и др.]. – М.: Эдиторкал УРСС, 1997. – С. 65–79.
6. Лессиг Л. Свободная культура: Прагматика культуры / Л.Лессиг. – М., 2007.
7. Нисневич Ю.О. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системой // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2006. – №1 (6).
8. Нісневіч Ю.А. Інформаційно-комунікаційна стабілізація політичної системи / Ю.А. Нісневіч [Електронний ресурс] / Ю.А.Нісневіч. – Режим доступу: http://refs.co.ua/56539-Informacionno_kommunikacionnaya_stabilizaciya_politicheskoiy_sistemy.html.
9. Панарин А.С. Философия политики / А.С. Панарин. – М., 1996. – С. 39.
10. Прохоров Е. П. Журналистика и демократия. Очерк 4. Журналистика и формирование «адекватного гражданина» / Е. П. Прохоров. – М.: РИП-холдинг, 2007.
11. Сарафанов В.И. PR как информационно-технологическое обеспечение современных организационно-управленческих систем / В.И. Сарафанов // Организационно-управленческие системы информационного общества: теоретические и методологические проблемы: [Сб. обзоров и рефератов РАН ИНИОН] / [Отв. ред. А.М. Кулькин]. – М., 2003. – С. 145.
12. Steven L. Clift E-Government and Democracy. Representation and Citizen Engagement in the information age / Released February, 2004.

Дмитро Бірюков

КОНЦЕПЦІЯ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ

У роботі досліджується роль концепції захисту критичної інфраструктури в системі забезпечення національної безпеки країн ЄС. Представлено короткий огляд етапів імплементації даної концепції в нормативно-правових документах ЄС та

охарактеризовані основні чинники та тенденції, що спричиняють загрози для об'єктів критичної інфраструктури в країнах ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС) регіональна безпека, критична інфраструктура (КІ).

Dmytro Biriukov. Concept of Critical Infrastructure Protection as a component of common European security policy. *In this paper we investigate the role of the concept of critical infrastructure protection in European security policy. A brief overview of implementation stages of this concept in the EU legislation is presented. Also we describe major factors and trends that cause threats to critical infrastructure in the EU.*

Keywords: European Union, regional security, critical infrastructure.

На сьогодні високий ступінь впровадження новітніх технологій є ознакою рівня розвиненості країни, визначальним чинником її економічної конкурентоспроможності, а отже, і необхідною умовою для досягнення цілей, які визначаються національними інтересами. В той же час, поряд з багатьма перевагами технологічний прогрес утворив умови безпрецедентної залежності як окремої людини, так і суспільства від систем, що надають інформаційні, комунікаційні, транспортні, енергетичні, фінансові та інші послуги. З руйнуванням таких систем на сьогодні пов'язують найбільш небезпечні безпекові сценарії для провідних держав світу, зокрема для країн ЄС. Тому, зважаючи на обмеженість ресурсів, об'єктивну неможливість забезпечити абсолютний захист і безпеку всіх інфраструктурних систем, в багатьох країнах світу імплементується концепція критичної інфраструктури (КІ), що дозволяє сконцентрувати увагу на системах, мережах та окремих об'єктах, знищення або порушення роботи яких матиме найсерйозніші негативні наслідки для національної безпеки цих країн [1;2].

На початку двотисячних років у наукових роботах почали наголошувати на необхідності подальшого розвитку механізмів захисту європейської КІ на основі трансатлантичних взаємовідносин в економічній та безпековій сферах [3]. На той час у Сполучених Штатах уже були скоєні безпрецедентні терористичні акти, і у відповідь на них прийняті законодавчі акти, в яких захист КІ від терористичних загроз визначався як одне з основних завдань системи захисту національної безпеки.

В ЄС створення правових та організаційних механізмів захисту КІ було ініційовано в 2004р. у зверненні Європейської ради до Європейської комісії (ЄК), в якому ЄК доручалося підготувати загальну стратегію захисту КІ. В жовтні 2004 р. ЄК оприлюднила офіційне повідомлення [4], яке містило як огляд дій ЄК у цій сфері, так і пропозиції щодо додаткових заходів заради вдосконалення європейської системи запобігання, готовності та реагування на терористичні атаки спрямовані проти елементів КІ. У згаданому повідомленні зазначається, що через значну кількість об'єктів, які потенційно можуть бути віднесені до КІ, забезпечити їх захист на загальноєвропейському рівні неможливо, тому дотримуючись принципу субсидіарності, загальноєвропейським інституціям потрібно сконцентрувати зусилля на захисті тих об'єктів, припинення функціонування яких буде мати транскордонний вплив, залишивши за країнами ЄС відповідальність за решту об'єктів. В той же час, як наголошується в даному повідомленні, підхід до захисту КІ у всіх країнах ЄС повинен бути методологічно близьким. В офіційному повідомленні №786 за 2006р [5]. ЄК рекомендувала всім країнам ЄС вжити таких заходів:

- розробити національну програму захисту КІ;
- забезпечувати такий рівень охорони здоров'я, технологічної безпеки, соціально-економічного благополуччя, який би гарантував «стійкість» нації до загроз;
- уніфікувати зусилля, спрямовані на захист КІ, надавши єдиному державному органу, що звітує з цього питання, функції координації дій державних органів влади, що відповідають за окремі галузі промисловості, до яких належать об'єкти КІ;
- визначити органи державної влади, відповідальні за сектори КІ, та відповідні приватні компанії;
- створити умови для ефективної взаємодії та обміну інформацією, даними і досвідом між країнами-членами ЄС, урядовими структурами та приватним сектором;
- зробити внесок у створення гармонізованої методології аналізу ризиків.

Встановлення критеріїв та визначення показників, за якими певні інфраструктури або їх елементи можна віднести до КІ, є окремим питанням для вивчення. Пропозиції щодо процедури та

критеріїв визначення об'єктів КІ на загальноєвропейському рівні були представлені в Зеленій книзі (2005р.) [6]. В ній розглядалося 11 секторів КІ, в які було включено 37 підсекторів. Надалі, під час підготовки проекту директиви, були внесені цих 11 секторів із 29 підсекторами [7], а вже в ухваленій директиві ЄК [8] згадується тільки два сектори енергетики та транспорт.

Елементи всередині КІ, у свою чергу, також можуть бути впорядковані за значимістю. Наприклад, у Швейцарії найвище значення надано двом підсекторам енергетики (постачання газу та електроенергії), банківським установам, інформаційним технологіям і телекомунікаціям, залізничному транспорту та автомобільним шляхам, а також мережі постачання питної води [9].

Визначення категорій об'єктів КІ дозволяє встановити диференційовані вимоги до гарантування безпеки цих об'єктів з урахуванням, зокрема, ступеня потенційної небезпеки здійснення акту незаконного втручання або теракту і його можливих наслідків.

Функціонування КІ пов'язується із підтриманням життєво важливих функцій у суспільстві, захистом базових потреб і гарантуванням відчуття безпеки і захищеності у населення. Наприклад, у Норвегії це питання було порушено в звіті урядової комісії, яку очолював екс-прем'єр-міністр Коре Віллок. Серед нових викликів, пов'язаних з безпекою суспільства, були, зокрема, названі технологічні зміни, підвищення економічної ефективності та тиску, зниження повноти державних послуг і аутсорсинг державних послуг для комерційних підприємств [10; 11]. Ці проблеми, поряд з появою «нових» загроз, таких як тероризм, організована злочинність і кліматичні зміни принципово змінили контекст для відомств та спеціалізованих служб, відповідальних за підтримку та захист КІ.

Терористичні акти, скоєні в європейських країнах у 2000-х рр., показали, що навіть за наявності розгалуженої системи протидії тероризму, на їх території існує значний терористичний ризик. Аналіз офіційного звіту, складеного після теракту в Лондоні (липень 2005р.), свідчить, що інфраструктурні об'єкти та місця масового скупчення людей є дуже вразливими до терористичних загроз [12].

Інша група загроз – природного характеру, як свідчить статистика міжнародної бази даних з надзвичайних ситуацій [13], характеризується тенденцією до зростання чисельності стихійних

метеорологічних явищ та розміру їх наслідків для країн ЄС. Тому все більше уваги приділяється дослідженням стійкості електроенергетичних мереж, які вважаються найбільш вразливими до кліматичних чинників. Небезпечність стихійних лих та кліматичних чинників викликана одночасним впливом на різні об'єкти і, навіть, сектори КІ, виникненні аварій через так звані відмови із загальної причини, або каскадний вплив таких відмов [14].

Масштабні аварії в електроенергетичних мережах демонструють щільний взаємозв'язок між різними секторами КІ, різноманітні прояви ефекту каскадних відмов. Наприклад, «затемнення» в Італії, що відбулося у вересні 2003 р., призвело до перебоїв у функціонуванні залізничного транспорту, служб та установ надання медичної допомоги населенню, фінансових електронних сервісів, і, взагалі, усіх телекомунікаційних мереж [15].

Не викликає сумніву те, що *серед техногенних загроз для КІ особливу небезпеку становлять кіберзагрози*. Кібератак через мережу Інтернет зазнають сервери державних установ, великих компаній, фінансових установ. Новітньою тенденцією стали кібератаки на промислові системи автоматизованого управління технологічними процесами [16].

Слід відзначити, що *в ЄС виділяються значні кошти на проведення науково-дослідних проєктів з тематики захисту КІ*. У вищезгаданому робочому документі апарату ЄК наводяться дані про виконання понад сотні науково-дослідних проєктів на загальну суму в 45 млн. євро [17]. Загрози для об'єктів КІ оцінюються із застосуванням різноманітних методик та прикладного програмного забезпечення, в основі яких лежить загальна методологія оцінки ризиків, причому ключовою особливістю оцінки ризиків для КІ є врахування численних взаємозв'язків та залежностей. Про це свідчить звіт Інституту захисту та безпеки громадян (входить до складу Об'єднаного дослідницького центру ЄК) [18].

Захист КІ потребує партнерської взаємодії між власниками та операторами КІ, з одного боку, та урядовими структурами країн ЄС з іншого. В офіційному повідомленні ЄК зазначається, що «*посилення відповідних заходів безпеки органами державної влади, пов'язаних з хвилею атак, які спрямовані проти суспільства в цілому, а не проти окремих діючих гравців промисловості, мають*

бути здійснені за рахунок держави» [19]. Тобто, на державу покладається фундаментальна роль щодо захисту КІ. В той же час відповідальність за управління ризиком пов'язаним із промисловими об'єктами, системою поставок, інформаційними технологіями та комунікаційними мережами лягає на власників та операторів об'єктів КІ. Тому інформаційні попередження, консультативні та дорадчі матеріали повинні бути доступні та допомагати громадськості й приватному сектору в захисті ключових систем інфраструктури.

Водночас забезпечення безпеки та надійності функціонування вимагає значних фінансових витрат, а прийняття рішень щодо таких інвестицій здійснюється на основі ретельного економічного аналізу в розрізі «витрати-вигоди». Як показують дослідження, компанії, що працюють в телекомунікаційному секторі КІ, приділяють значно більше уваги здатності технічних систем впорюватися з відмовами (аваріями), що характеризуються високою ймовірністю настання але низьким рівнем втрат, в той же час як аваріям, що характеризуються низькою ймовірністю настання та вкрай високим рівнем наслідків приділяється менше уваги і ресурсів [20]. Використання такого підходу пояснюється намаганнями компаній створити для себе ринкові переваги (за показником якості послуг) хоча б в середньо терміновій перспективі, залишаючись привабливими для інвесторів.

Необхідно також відмітити, що розбудова КІ неминуче пов'язана з економічною конкуренцією, лобіюванням та політичним тиском. Показовим є приклад протидії впровадженню європейської супутникової системи позиціонування Галілео з боку урядових кіл Сполучених Штатів (заступник міністра оборони США Пол Вольфовіц у грудні 2001 р. надіслав лист 15 міністрам оборони країн ЄС, у якому наводив аргументи проти створення Галілео), які усвідомлювали, що Галілео створюється як альтернатива, що може витіснити американську Глобальну систему позиціонування [21].

Для України може бути корисним *досвід імплементації концепції захисту КІ в законодавствах деяких східноєвропейських країн.* Наприклад, в нормативно-правовій базі Республіки Польща введено термін «захист критичної інфраструктури», під яким розу-

міються всі «зусилля, спрямовані на забезпечення функціональності, неперервності та цілісності критично важливих об'єктів інфраструктури в цілях запобігання загрозам, ризикам і вразливості та обмеження, а також нейтралізації їх наслідків і швидкого оновлення інфраструктури у випадку відмов, атак та інших випадків, що порушують її належне функціонування»[22].

Подібна ж ситуація спостерігається у нормативно-правовій базі Словацької Республіки, де в 2007 р. уряд ухвалив «Концепцію критичної інфраструктури в Словацькій Республіці, її захисту та оборони» [23], а на її основі в 2008 р. була розроблена «Національна програма захисту та оборони критичної інфраструктури»[24]. Ці документи визначають загальні (концептуальні) характеристики стратегії захисту КІ, але не надають детального опису заходів з її здійснення.

У законодавстві Республіки Болгарії термін «критична інфраструктура» подано в Законі «Про захист від стихійних лих» (жовтень 2011р.): «критична інфраструктура» є системою або її частиною, яка необхідна для підтримки життєво важливих соціальних функцій, здоров'я, безпеки, економічного чи соціального добробуту населення, її руйнування або знищення матиме серйозний негативний вплив та спричинить для Болгарії нездатність підтримувати такі функції. Прийнята постанова Ради Міністрів «Про порядок, спосіб та компетентні органи для визначення критичної інфраструктури та об'єктів і оцінки ризиків» (жовтень 2012р.) [25]. Також діють нормативні документи, що регламентують порядок взаємодії між окремими відомствами щодо питань захисту критичної інфраструктури (див., наприклад, інструкцію) [26]. Відповідно до положень директиви ЄК №114 2008р. Рада Міністрів Республіки Болгарія прийняла постанову, в якій визначається порядок визначення об'єктів критичної інфраструктури в двох секторах (енергетика та транспорт) та заходів з їх захисту.

Таким чином, на сьогодні концепція захисту критичної інфраструктури імплементована як в загальноєвропейському законодавстві, так і в національних законодавствах окремих країн-членів ЄС. Загальноєвропейською критичною інфраструктурою вважається та, що має транскордонне, в межах ЄС, значення. Нині лише два сектори (енергетика та транспорт) визначені як пріоритетні на загальноєвропейському рівні.

Україна за своїм географічним положенням є частиною енергетичного та транспортного паневропейського простору, а, отже, де-факто пов'язана з європейською критичною інфраструктурою, що відкриває можливості для діалогу з питань безпеки критичної інфраструктури між вповноваженими органами влади України та країн європейських сусідок України.

---

1. *CEPS task force report: Protecting critical infrastructure in the EU* / В. Hammerly, A. Renda. – Brussels: Centre for European policy studies, 2010. – 100 p.

2. *Critical infrastructure protection at the European level* [Електронний ресурс] // *Studia diplomatica*. – 2011. – LXIV-1. – Режим доступу: <http://www.nonproliferation.eu/>

3. *Lembke J., EU critical infrastructure and security policy / European economic and political issues*. – Vol.6. – Nova Science Publishers Inc., 2002. – P. 49 – 79.

4. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament of 20 October 2004 – Critical infrastructure protection in the fight against terrorism (COM/2004/702 final)*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/>

5. *Communication from the Commission on a European Programme for Critical Infrastructure Protection (COM/2006/786 final)*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/>

6. *Green paper on a European programme for critical infrastructure protection (COM/2005/576 final)*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/>

7. *Proposal for a Directive of the Council on the identification and designation of European critical infrastructure and the assessment of the need to improve their protection (COM/2006/787 final)*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/>

8. *Council Directive 2008/114/EC «On the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection»*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/>

9. *Brem S., Developing a national CIP strategy: Swiss experiences and results* // *European CIP Newsletter*. – 2009. – Vol.5, No.2. – P. 13 – 15.

10. *Protection of critical infrastructures and critical societal functions in Norway* [Електронний ресурс] // Report NOU 2006:6 submitted to the Ministry of Justice and the Police by the government appointed commission for

the protection of critical infrastructure on 5th of April 2006. – Режим доступу: <http://www.regjeringen.no/>

11. *Report* into the London terrorist attacks on 7 July 2005. Presented to Parliament by the Prime Minister / Intelligence and Security Committee, 2006.

12. *EM-DAT* : The OFDA/CRED International Disaster Database / Université Catholique de Louvain, Брюссель, Бельгія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.emdat.be

13. *Rubbelke D., Vogele S.*, Impacts of climate change on European critical infrastructures: The case of the power sector // *Environmental science and policy*. – 14. – 2011. – P. 53 – 63.

14. *Modelling* interdependent infrastructures using interacting dynamical models / Rosato V., Issacharoff, L., Tiriticco, F., Meloni, S., Porcellinis, S.D., Setola, R. // *Int. J. of Critical Infrastructures*. – 2008. – 4. – P. 63 – 79.

15. *International* CIIP Handbook / Edt. Wenger A., Metzger J., Dunn M. – Zurich: Swiss Federal Institute of Technology, 2012. – 218 p.

16. *SWD(2013) 318 final*: On a new approach to the European Programme for Critical Infrastructure Protection. Making European Critical Infrastructures more secure [Електронний ресурс]. – EC staff working document. – Режим доступу. – <http://ec.europa.eu>

17. *Risk* assessment methodologies for critical infrastructure protection. Part I: A state of the art / G.Giannopoulos, R.Filippini, M. Schimmer. – Luxembourg: Joint Research Centre of Institute for the Protection and Security of the Citizen, 2012. – 70 p.

18. *Communication* from the Commission to the European Parliament and the Council – The repercussions of the terrorist attacks in the United States on the air transport industry (COM/2001/574 final). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/>

19. *Protection* of critical infrastructures and critical societal functions in Norway [Електронний ресурс] // Report NOU 2006:6 submitted to the Ministry of Justice and the Police by the government appointed commission for the protection of critical infrastructure on 5th of April 2006. – Режим доступу: <http://www.regjeringen.no/>

20. *Tanner J.C.*, Galileo is go, despite Pentagon pressure – First Mile – Brief Article // *Telecom Asia*, 31 May, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://findarticles.com/p/articles/mi_m0FGI/is_5_13/ai_86827056/

21. *Act* of 26 April 2007 on Crisis Management. – Пер. англ. мовою [Електронний ресурс]. – Веб-сайт Урядового центру з питань безпеки, Республіки Польщі. – Режим доступу: <http://rcb.gov.pl/eng/wp-content/uploads/2011/03/ACT-on-Crisis-Management-final-version-31-12-2010.pdf>

22. *Koncepcia* kritickej infraštruktúry v Slovenskej republike a spôsob jej ochrany a obranu [Електронний ресурс]. – Веб-сайт Міністерства внутрішніх справ Республіки Словаччина. – Режим доступу: <http://www.minv.sk/?ochrana-kritickej-infrastruktury&subor=10691>

23. *Národný program* pre ochranu a obranu kritickej infraštruktúry v Slovenskej republike [Електронний ресурс]. – Веб-сайт Міністерства внутрішніх справ Республіки Словаччина. – Режим доступу: <http://www.minv.sk/?ochrana-kritickej-infrastruktury&subor=10692>

24. *Наредба* за реда, начина и компетентните органи за установяване на критичните инфраструктури и обектите им и оценка на риска за тях [Електронний ресурс]. – Българският правен портал. – Режим доступу: <http://www.lex.bg/bg/mobile/ldoc/2135816878>

25. *Инструкция* № М-3 от 18.06.2011 г. «За взаимодействие между министерството на отбраната и министерството на вътрешните работи» // Издадена от Министерството на отбраната и Министерството на вътрешните работи (Обн. ДВ. бр.60 от 5 Август 2011г.) [Електронний ресурс]. – Българският правен портал. – Режим доступу: <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135744408>

26. *Постановление* №18 от 01.02.2011 г. «За установяването и означаването на европейски критични инфраструктури в република България и мерки за тяхната защита» [Електронний ресурс]. – Българският правен портал. – Режим доступу: <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135716127>

Віктор Шпак

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ ТА ПІДТРИМКИ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

Висвітлено основні етапи створення законодавчої бази видавничої справи України. Проаналізовано основні закони, за якими працює галузь, показані їх здобутки та прогалини.

Ключові слова: *видавнича справа, видавець, закон, поліграфія, розповсюджувач видавничої продукції.*

Shpak V.I. Regulatory and legal support of development and support the of publishing. *Illustrated the basic steps of creating a legal*

basis the publishing industry of Ukraine. Analyzed the basic laws by which the industry operates, showing their achievements and gaps.

Keywords: *Publishing, publisher, law, printing, publishing products distributor.*

Видавнича справа є об'єктивною складовою та невід'ємним атрибутом повноцінного функціонування будь-якої країни. Не є винятком і Україна, яка переживає період формування демократичної політичної культури і кардинальних економічних перетворень. Ці процеси позначаються на еволюції національної видавничої справи, яка кореспондується з парадигмою політико-владних відносин, політичною системою, устроєм суспільства та завданнями, які вона реалізує. Перехід до сучасного інформаційного ладу і нової системи соціальних відносин є складним і суперечливим. Не так просто відмовитися від заідеологізованих нашарувань недавнього минулого і зберегти свої засадничі принципи в умовах боротьби за створення нової демократичної політичної культури. Ці процеси актуалізують нормативно-правове забезпечення процесів розвитку та підтримки видавничої справи – основи функціонування галузі.

Проблемам законодавчого забезпечення галузі присвячені дослідження вітчизняних науковців Ю. Алексеєва, В. Андрушенка, О. Бабкіної, І. Бідзюри, В. Бебика, Ю. Бондаря, М. Головатого, В. Горбатенка, Л. Губерського, В. Кременя, С. Кульчицького, А. Кудряченка, А. Москаленка, М. Нагорняка, Ф. Рудича, С. Телешуна, В. Шевчука та інших.

У статті автор ставить завдання проаналізувати у хронологічному аспекті створення законодавчого підґрунтя видавничої справи, з'ясувати здобутки, виявити прогалини, які стримують розвиток галузі.

Законодавчі аспекти видавничої діяльності визначає Конституція України. Стаття 34 гарантує право на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань. Таким чином, кожен громадянин може займатися видавничою діяльністю у рамках закону. Статтею 54 Конституції України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової, технічної творчості, захист інтелектуальної власності та авторських прав [5, с.196, 197].

Проголошення незалежності України, процеси формування власної економіки не могли не позначитися на стані книговидавництва. Оцінивши масштаби і місце інформаційної, в тому числі, видавничо-поліграфічної сфери в суспільному процесі, держава мала допомогти їй зайняти належне місце, вивести на нові напрями розвитку. Ситуація вимагала осмислення і концентрації зусиль уряду, його законодавчих ініціатив, конкретних практичних заходів, спрямованих на підтримку та координацію програм щодо залучення інвестицій, впровадження нових технологій, розвитку видавничої інфраструктури в центрі і регіонах.

5 липня 1991 р. Президія Верховної Ради України ухвалила постанову щодо державного захисту книговидавництва та преси в умовах переходу до ринкової економіки. Згаданою постановою Кабінету Міністрів давалося доручення передбачити з 1 січня 1992 року пільгове оподаткування видавництва і торговельних організацій, які видають і реалізують літературу, що випускається українською мовою (не менш як 70 % загального виробництва). Це був позитивний крок влади щодо підтримки національного книговидавництва, але він уже не міг суттєво вплинути на стан галузі, стримати негативні явища, пов'язані з загальною економічною кризою. Початок 1990-х особливо відзначається значним зменшенням показників книговидавництва в країні. Крім того, рішенням уже наступного уряду у 1994 р. всі пільги були відмінені, що значно поглибило кризові явища. Лише у 1998 р. українське книговидавництво досягло рівня 1990 р. за кількістю назв, проте за тиражами становило тільки 25,9 %. Книги українською мовою становили 78 % за назвами і 32,3 % за тиражами [2].

26 вересня 1995 р. Парламентська асамблея РЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи (Висновок Парламентської асамблеї (ПА) РЄ № 190 (1995). 19 жовтня 1995 р. Комітет міністрів РЄ ухвалив резолюцію про запрошення України стати 37-м членом Організації [3]. Тим самим держава взяла на себе низку зобов'язань, закріплених у рекомендаціях Ради Європи.

Тенденції розвитку українського книговидавництва були визначені учасниками міжнародної конференції «Законодавство в світі книги: шляхи реалізації в Україні рекомендацій Ради Європи», що

проходила в Києві 21–22 квітня 1996 р. за підтримки і участі Ради Європи. Конференція зафіксувала таке становище:

– зниження до критичної межі кількості освітніх та наукових видань (за назвами і накладками), що спричинило до поглиблення кризи освіти і науки в державі;

– припинення бюджетного фінансування бібліотек і цільових видавничих проєктів, покликаних забезпечити поповнення фондів бібліотек, що стало головною причиною різкого зубожіння останніх і, таким чином обмеження інформованості населення та зниження його інтелектуального потенціалу;

– падіння авторитету країни в очах європейської спільноти, яка почала сприймати Україну як державу, влада якої не опікується книгою, освітою, культурою;

– перетворення України на джерело прибутків для видавництва ближнього закордоння, які, використовуючи податковий тиск влади на власних виробників та протекціоністські закони своїх держав, мають змогу поставляти до нашої держави значно дешевшу та якіснішу в поліграфічному відношенні книжкову продукцію;

– втрату кваліфікованих фахівців, а отже, зниження загального фахового рівня видавничої сфери, зростання кількості підприємств, які припиняють видання книжок і перепрофілюються;

– прогресуючий занепад поліграфічних підприємств, спричинений зменшенням замовлень, а також моральним і фізичним старінням обладнання через брак коштів на його модернізацію;

– стрімке зростання собівартості української книги, внаслідок чого вона стала недоступною пересічному читачеві [4].

Отже, основні причини занепаду – не лише загальноекономічні. Протягом тривалого часу практично відсутня системна державна політика, яка повинна сприяти розвиткові справи. Є недостатнім політичне, економічне та правове забезпечення підтримки видавничої справи. Ігнорується специфіка цієї важливої сфери економіки і культури, книга не сприймається як стратегічний продукт. Сюди ще слід додати застарілу матеріально-технічну базу, брак редакційно-видавничого й поліграфічного обладнання вітчизняного виробництва, повільне впровадження у виробництво новітніх технологій, низьку купівельну спроможність населення, руйнацію мережі реалізації поліграфічної продукції, брак у підприємств цієї

галузі обігових коштів, зростання цін на основні поліграфічні матеріали та видавничі й поліграфічні послуги. За цих умов для багатьох видавців їхній бізнес дедалі більше ставав економічно не вигідним, а отже, непотрібним.

Економічна і культурна політика української влади нічого не змогла протиставити експансії російського видавничого бізнесу на книжковий ринок. Із жалем можна констатувати, що попри позитивні зрушення останніх років український видавничий бізнес перебуває лише на початковій стадії розвитку.

Важливим стало прийняття у 1997 р. Закону України «Про видавничу справу». Відповідно до Конституції України цей закон покликаний сприяти національно-культурному розвитку українського народу – громадян України всіх національностей, утвердженню їхньої духовності та моралі, доступу членів суспільства до загальнолюдських цінностей, захисту прав та інтересів авторів, видавців, виготовлювачів, розповсюджувачів і споживачів видавничої продукції. Він визначив загальні засади видавничої справи (видавнича діяльність – сукупність організаційних, творчих, виробничих заходів, спрямованих на підготовку і випуск у світ видавничої продукції; виготовлення видавничої продукції – виробничо-технологічний процес відтворення визначеним тиражем видавничого оригіналу поліграфічними чи іншими технічними засобами; розповсюдження видавничої продукції, тобто доведення її до споживача як через торговельну мережу, так й іншими способами), врегулював порядок організації та провадження видавничої діяльності, розповсюдження видавничої продукції, визначив об'єкт видавничої справи (видавнича продукція), суб'єкти видавничої діяльності (видавець, виробник видавничої продукції та її розповсюджувач), умови взаємовідносин і функціонування суб'єктів видавничої справи [1; 235, 237, 241].

Суб'єкти видавничої справи, згідно з законом, підлягають внесенню до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Є винятки: без внесення до Державного реєстру діяльність у видавничій справі здійснюється органами законодавчої, виконавчої і судової влади. Це – випуск офіційних видань законодавчого, нормативно-правового характеру, бюлетенів судової практики. Окрім того, підприємства, організації,

навчальні заклади, наукові установи, творчі спілки здійснюють випуск і безоплатне розповсюдження інформаційних, бібліографічних, реферативних, рекламних видань, видань, що містять нормативні акти з виробничо-практичних питань, методичних матеріалів, документації для потреб статутної діяльності їх видавця, а також матеріалів на правах рукопису, розмножених за допомогою технічних засобів. Розповсюдження видавничої продукції здійснюється також після внесення розповсюджувача до Державного реєстру. Воно може здійснюватися шляхом реалізації (продажу) видавничої продукції в роздрібній та оптовій торгівлі, безплатного поширення чи обміну на договірних засадах з науковою, культурно-просвітницькою, благодійною, рекламною метою тощо. Вивезення за межі країни та ввезення видавничої продукції здійснюється відповідно до законодавства України.

Доля закону непроста. Робота над ним розпочалася вже в перші роки незалежності і була фактично завершена у 1995 р. Однак у Верховній Раді тоді не знайшлося достатньої кількості голосів для його ухвалення. Лише 5 червня 1997 р. він був затверджений українським парламентом. Однак він належним чином не запроваджувався, оскільки вимагав внесення принципових змін в інші законодавчі акти, а вони не відбулися. Зокрема, статтею 6 передбачалося, що «приватизація книжкових, газетно-журнальних видавництв, підприємств поліграфії та книготорговельних підприємств загальнодержавного значення, що мають на своєму балансі приміщення і/або високі технологічні лінії для випуску високоякісної друкованої продукції та її поширення, може здійснюватися шляхом акціонування в такому порядку: 51 % акцій залишається за державою; 25 % акцій передається акціонованим поліграфічним та книготорговельним підприємствам; 24 % акцій передається юридичним особам – видавцям, які випускають продукцію на цьому поліграфічному підприємстві або розповсюджують її через це підприємство оптового книготорговельного підприємства, що перетворені в акціонерні товариства відкритого типу або є такими. Пакети акцій між ними розподіляються пропорційно до обсягів продукції, що друкується і розповсюджується [1, 236].

Держава зобов'язувалася надавати, згідно з законом, підтримку видавництвам, видавничим організаціям, поліграфічним та

книготорговельним підприємствам, що випускають або розповсюджують не менше 50 відсотків продукції державною мовою та малотиражні (до 5 тисяч примірників) видання мовами нечисленних національних меншин. Підтримка здійснюється шляхом надання пільг щодо сплати податків та зборів. Така підтримка має надаватися і у разі вивезенні видавничої продукції, випущеної в Україні, та ввезення видавничої продукції вітчизняних видавців, виданої українською мовою та мовами нечисленних національних меншин, що проживають в Україні. Закон вимагає, щоб видавництва користувалися послугами організацій поштового, телеграфного і телефонного зв'язку за тарифами, передбаченими для бюджетних організацій та установ» [1, 236].

На його підтримку були прийняті укази Президента України: «Про деякі питання державної підтримки книговидавничої справи» (№ 816/98 від 23.07.1998). та «Про додаткові заходи щодо державної підтримки національного книговидавництва та книгорозповсюдження» (№ 1217/2000 від 09.11.2000). Ці заходи, безумовно, могли дати позитивний результат, але й дотепер залишаються благими намірами.

Незважаючи на відсутність дієвої законодавчої підтримки, галузь продовжувала розвиватися. У 2000 р. працювало 35 видавництв, видавничих організацій державної форми власності та 367 видавництв і видавничих організацій різних форм власності [2]. Але ефективність їх роботи була низькою. Обсяги виробництва падали і у 1999 р. досягли абсолютного мінімуму, коли протягом року було виготовлено лише 22 млн примірників, що становило 0,37 книжки на одного українця. Громадськість забила на сполох і влітку 2000 р. учасники Всеукраїнських загальних зборів видавців, поліграфістів і книгорозповсюджувачів у черговий раз ухвалили звернення до Президента України з клопотанням про необхідність нагальних змін у видавничій галузі і, зокрема, у податковому законодавстві, яке було основним стримувачем розвитку. Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України був вимушений оперативно розробити і подати на розгляд Верховної Ради України необхідні документи. Ішлося, зокрема, про зміни й доповнення до Законів України «Про податок на додану вартість», «Про єдиний митний тариф», «Про оподат-

кування прибутку підприємств», «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» та «Про видавничу справу» [6]. Гальмом стала Верховна Рада, яка розглянула подані матеріали у вересні 2000 р. і перенесла порятунок української книги на січень 2001 р.

Законопроект «Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з питань оподаткування в частині, що стосується видавничої справи» з великими труднощами був проголосований, до речі, конституційною більшістю депутатів, наприкінці березня 2001 р. Але з невідомих причин його було відкликано, змінено і знову проголосовано лише у травні 2001 р. Документ не виправдав сподівань ані видавців, ані поліграфістів, ані розповсюджувачів. Він вийшов усіченим, переполовиненим, малосприятливим до започаткування кардинальних змін. Крім того, термін його дії був надто обмежений – до 1 січня 2003 року [4].

І все ж цим законом держава подала сигнал про свою участь у роботі галузі. Галузь миттєво на це відреагувала. Уже у 2002 р. кількість видавництв, видавничих організацій державної форми власності збільшилася до 48. Кількість видавництв і видавничих організацій усіх форм власності зросла більш ніж у 3 рази (1 200 підприємств) [2].

Кардинально мав поліпшити ситуацію у книговидавничій сфері, в першу чергу, через запровадження особливого режиму оподаткування Закон України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» від 6 березня 2003 р. Згідно з законом тимчасово у період з 1 січня 2004 р. до 1 січня 2008 р. звільнялися від оподаткування операції з ввезення на митну територію України: поліграфічних матеріалів, обладнання, комп'ютерної та іншої організаційної техніка, запасних частин, витратних матеріалів до них, які не вироблялися в Україні і ввозилися на митну територію України для використання у видавничій діяльності та діяльності з виготовлення книжкової продукції. Звільнялися від оподаткування операції з виконання робіт та надання послуг у видавничій діяльності, діяльності з виготовлення та розповсюдження видавництвами, видавничими організаціями, підприємствами поліграфії книжкової продукції, виробленої в Україні, а також операції з продажу книжкової продукції та паперу і

картону до неї. Звільнився від оподаткування прибуток видавництва, видавничих організацій та підприємств поліграфії, отриманий від видавничої діяльності, діяльності з виготовлення і розповсюдження книжкової продукції, виробленої в Україні [7, 280].

Усі ці заходи мали бути забезпечити створення надійної матеріально-технічної та ресурсної бази для розв'язання загальнонаціональних проблем у галузі освіти, економіки, науки і культури, зменшення собівартості книжкової продукції, оновлення та перенадання видавничо-поліграфічної бази суб'єктів видавничої справи, розроблення і запровадження новітніх технологій, збільшення випуску книжкової продукції в Україні, завантаження вітчизняних поліграфічних підприємств, забезпечення видання конкурентоспроможної книжкової продукції та зменшення залежності книжкового ринку України від іноземної видавничої продукції, скорочення обсягів тіньової економіки через легалізацію всієї господарсько-фінансової діяльності суб'єктів видавничої справи. Важливим також є те, що закон визначив засади державної політики у книговидавничій справі як такі, що ґрунтуються на визнанні духовної, науково-освітньої і культурно-творчої функції книги в суспільстві та на принципах дотримання свободи у книговидавничій справі, протидії її монополізації, зміцнення матеріально-технічних, організаційних, правових і наукових засад книговидавничої справи, гарантії соціального і правового захисту її працівників. Декларується, що державна політика у книговидавничій справі спрямовується на підтримку розвитку національного книговидання, задоволення духовних, освітніх і культурних потреб українського народу за допомогою книг [7, с. 279]. Закон створив вагомні передумови для конкурентного лідерства української книги в масштабах національного ринку та підвищення конкурентного потенціалу з подальшим виходом на світові ринки. Однак він мав обмежені часові рамки і його дію періодично призупиняли закони про державний бюджет України, що негативно впливало на плановість і передбачуваність роботи підприємств галузі.

У 2006 р. у видавців знову виникла іскорка надії на системне реформування галузі. Підставою була низка законодавчих актів Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів

України щодо поліпшення стану книговидавничої галузі в Україні. Йдеться, зокрема, про укази Президента України: «Про деякі заходи з розвитку книговидавничої справи в Україні» («№ 243/2006 від 21.03.2006»), «Про проведення в Україні у 2007 році Року української книги» (№ 1088/2006 від 15.12.2006). Була також прийнята постанова Кабінету Міністрів України № 1846 (від 27.12.2006) «Про внесення змін до Методики розрахунку і порядку використання плати за оренду державного майна», згідно з якою встановлювалися низькі орендні ставки для суб'єктів книговидавничої справи.

16 травня 2007 р. Кабінет Міністрів затвердив «План заходів щодо створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного книговидання та книгорозповсюдження». 28 травня 2008 р. Кабмін своїм розпорядженням ухвалив Концепцію державної цільової програми популяризації вітчизняної книговидавничої продукції на 2009–2012 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України № 772-р від 28 травня 2008 р.), спрямовану на підвищення рівня культурної компетентності українського суспільства, створення потужної системи інформування про вітчизняну книжкову продукцію та умов для розвитку вітчизняної книговидавничої галузі. Передбачалося законодавче стимулювання вітчизняних видавців нарощувати випуск книжкової продукції, зокрема, бюджетна підтримка її виготовлення, спрощення тендерної процедури щодо випуску книг та їх закупівлі бібліотеками, створення єдиної мережі книгорозповсюдження, посилення боротьби з друкованою контрабандою тощо. Планувалося на підтримку вітчизняної книговидавничої галузі виділити 1,08 млрд. грн. [8].

18 вересня 2008 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки книговидавничої справи в Україні», яким для суб'єктів видавничого бізнесу було збережено пільги з оподаткування до 1 січня 2015 р. Тобто українських видавців, поліграфістів, які виготовляють книжкову продукцію, звільнено від сплати податку на додану вартість (ПДВ) і податку на прибуток, а книжкову торгівлю – від ПДВ. [9 с. 281-283]. А втім, і цей закон мав половинчастий характер: бажання законодавців зменшити вартість продукції для споживача за рахунок звільнення від ПДВ не дає

очікуваних наслідків, оскільки поліграфічні підприємства мусять купувати основні матеріали (папір, фарбу тощо) лише з урахуванням ПДВ, а тому змушені «накручувати» вартість своїх послуг щонайменше на величину цього податку. А саме витрати на поліграфію є лівовою часткою видавничої собівартості. У той же час у підготовленому до розгляду Верховною Радою проекті Закону України «Про Концепцію національної інформаційної політики» жодним словом навіть не згадана книговидавнича справа.

Певні преференції книговидавцям у вирішенні майнових питань надає Закон України «Про внесення змін до статті 9 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» щодо книговидавничої справи», який наділяє вітчизняні видавництва та підприємства з розповсюдження книжкової продукції, що забезпечують підготовку, випуск та (чи) розповсюдження не менш як 50 % книжкової продукції державною мовою, переважним перед іншими фізичними та юридичними особами правом на укладення договору оренди приміщень державної та комунальної власності. [10; 321]

Збереження існуючої мережі видавництв і книгарень передбачено Указом Президента України «Про деякі невідкладні заходи щодо підтримки культури та духовності в Україні» від 12 січня 2009 р. № 6, Постановою Верховної Ради України «Про запровадження мораторію на виселення редакцій друкованих засобів масової інформації, закладів культури, у тому числі бібліотек, видавництв, книгарень, підприємств книгорозповсюдження» від 16 січня 2009 р. № 901-IV. У червні 2009 р. розпорядженням Кабінету міністрів України «Про вимоги щодо функціонування об'єктів роздрібною торгівлі книжковою продукцією» встановлено обов'язкові норми забезпечення населення України книготорговими площами. Розмір цих площ визначається кількістю населення на конкретній території. [11]

Таким чином можна зробити певні висновки. Державна політика у видавничій справі здійснюється на підставі наступних нормативно-правових актів: Конституції України; Господарського та Цивільного кодексів України; Законів України «Про видавничу справу», «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про

державну підтримку книговидавничої справи в Україні», «Про рекламу», «Про державну таємницю», «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки книговидавничої справи в Україні», «Про захист суспільної моралі», «Про обов'язковий примірник документів», «Про авторське право і суміжні права»; постанов Кабінету Міністрів України: «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав», «Про Державний реєстр видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції», «Про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації, інформаційних агентств та розміри реєстраційних зборів», «Про впровадження штрихового кодування товарів» тощо.

Отже, можна зробити висновок, що для розвитку української видавничої справи влада уклала достатньо регулюючих документів у кількісному вимірі і недостатньо – в якісному. Загалом, вони забезпечують життєдіяльність галузі, але не сприяють її швидкому розвитку. Серед основних проблем: відсутність системного підходу, комплексності в аналізі реального стану речей, поверховість висновків, формальність. Більшість законів приймалася під тиском громадськості, як вимушений захід, а не перспективно-розвиваючий. Нерідко практичність та універсальність статей законів вирішувалася лише юристами, без дієвої участі науковців та практиків галузі. Але навіть ухвалені закони не завжди мали комплексний характер, що не давало змоги отримувати плановані результати. Як наслідок, втрачався час і українська книга програвала у конкурентній боротьбі. Але, найголовніше, – навіть наявні закони виконуються настільки ж, наскільки реалізуються і всі інші закони в Україні. В умовах чергової політичної та економічної кризи реалізація їх взагалі видається примарною.

---

1. Закон України «Про видавничу справу» від 05.06.97 № 318/97-ВР // Видавничий бізнес. – К.: УВПК Ексоб, 2010. – С.384.

2. Історія видавничої справи // Державний комітет телебачення та радіомовлення [Електронний ресурс]. – 28.10.2003. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=34096&cat_id=34095.

3. Україна і Рада Європи // Сайт Делегації України в Конгресі місцевих і регіональних влад Європи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.municipal.gov.ua/27>. – 12.01.2011.

4. Тимошик М. С. Видавнича справа в Україні на сучасному етапі: тенденції, проблеми. // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=345>. – 12.09.2010.

5. Конституція України // Видавничий бізнес. – К.:УВПК Ексоб, 2010. – с.384.

6. Тимошик М.С. Ситуація у видавничій справі вийшла з-під контролю держави: післямова до Всеукраїнських загальних зборів видавців, поліграфістів і книгорозповсюджувачів // Друкарство. – 2000. – № 4. – С. 4–7.)

7. Закон України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» від 6.03.2003 № 601-IV // Видавничий бізнес. – К.:УВПК Ексоб, 2010. – С.384.

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції державної цільової програми популяризації вітчизняної книговидавничої продукції на 2009–2012 рр.» від 28.05.2008 № 772-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 39. – С. 54.

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки книговидавничої справи в Україні» від 18.09.2008 № 521-VI // Видавничий бізнес. – К.:УВПК Ексоб, 2010. – С.384.

10. Закон України «Про внесення змін до статті 9 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» щодо книговидавничої справи» від 4.02.2009 № 911-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 26. – С. 321.

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про вимоги щодо функціонування об'єктів роздрібної торгівлі книжковою продукцією» від 25.06.2008 № 902-р // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 127.

Ірина Оніщенко

ПОЛІТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК ІГРОВА СИСТЕМА

У статті аналізується феномен політичної гри крізь призму понять «політичне поле» та «ігрова система».

Ключові слова: *система, політичне поле, гра, ігрова система, політична гра.*

Iryna Onishchenko. Political field as game system. The article analyses the political game phenomenon through the prism of concepts «the political field» and «game system».

Keywords: *system, political field, game, game system, political game.*

Для розв'язання теоретичних та практичних завдань у різноманітних сферах людської діяльності вчені сьогодні дедалі частіше звертаються до застосування системного аналізу як методу дослідження. У статті спробуємо розглянути поле політики як певну ігрову систему. Для цього спочатку уточнимо деякі поняття, якими будемо оперувати. Під системою, як правило, розуміють множину взаємопов'язаних елементів, кожен з яких зв'язаний прямо або побічно з кожним іншим елементом, а дві будь-які підмножини цієї множини не можуть бути незалежними [1, с.5].

Безліч істотних властивостей, якими система володіє в певний момент, характеризує стан цієї системи в деякий момент часу. Кількість властивостей будь-якої системи необмежено велика. Сукупність значень істотних властивостей безпосередньо утворює стан системи. Для характеристики системи важливим є знання та розуміння її оточення. Під оточенням системи зазвичай мають на увазі безліч елементів та їх істотних властивостей, які самі не є частинами системи, проте зміна в будь-якому з них може привести до змін стану всієї системи. Таким чином, у поняття оточення системи включаються всі змінні, які можуть вплинути на її стан. Складні соціальні системи мають цілеспрямований характер. Вони, з одного боку, можуть продукувати функціональні результати одного типу структурно різними засобами в структурно однаковому оточенні. З іншого боку – викликати функціонально різні результати в однаковому оточенні, або навіть в структурно різних оточеннях. Таким чином, цілеспрямована система може змінювати свої завдання за постійних навколишніх умов: вона обирає не лише завдання, але й інструменти для їх виконання. Отже, можна стверджувати, що така система здатна до проявлення волі [1, С.28–40].

Стан і поведінку соціальної цілеспрямованої системи складно розглядати поза характеристикою інструментів, якими користується сама система. Такий інструмент – це об'єкт, що продукує

результат дії системи. Водночас, цей процес продукується самою системою. Отже, інструмент виконує функції певного спеціального «пристрою», що застосовується функціональною системою задля свого існування.

Функціональний рівень інструменту, що використовується системою, як правило, нижчий за рівень самої системи. Якщо цілеспрямована система хоче використовувати певний інструмент цієї системи, вона повинна обмежити свободу вибору цього інструменту. (Наприклад, політик вважає за краще використовувати виборця як односпрямованого, а не цілеспрямованого індивіда, як своєрідний інструмент приходу до влади). Таким чином, для дослідження цілеспрямованих складних систем необхідно використовувати різні наукові методи дослідження систем.

Навіть у простих системах, таких як арифметика, трапляються випадки, коли неможливо довести всі істинні твердження у рамках постулатів самої арифметики. У ній завжди будуть існувати істинні твердження, котрі можливо довести лише за допомогою більш великої системи, підсистемою якої і є арифметика [2. С.382–383]. Так само і у політиці іноді важко пояснити певні процеси лише за допомогою методів наукових досліджень політології. І тут нам може стати у пригоді фізика як універсальна наука для пояснення об'єктивної реальності і, зокрема, фізичні закони поля. Дослідження сучасної політики вимагає розширення інструментарію для її опису та пояснення. Вчені постмодерністи запропонували можливість показати складність політичних процесів крізь нові парадигми дослідження політичного простору. Сучасний політичний дискурс використовує нові поняття на кшталт «політичне поле», «правове поле», «інформаційне поле» тощо. Так само у політичній мові виокремлюється і поняття «політична гра».

Концепцію фізичного поля – одного з найважливіших понять в історії світової науки було запропоновано ще у XIX столітті у роботах британського вченого Майкла Фарадея. Вчений стверджував, що невидиме поле магніту здатне на відстані змусити рухатися електрони, створюючи струм. Силкові поля виявилися реальною матеріальною силою, що рухають об'єкти і генерують енергію. Силкові поля М.Фарадея – це ті саме сили, що рухають сучасну цивілізацію від електричних машин до портативних комп'ютерів та Інтернету.

Наука довела, що матерія може існувати у двох основних формах: у вигляді речовини та у вигляді поля. Соціум також уявляють як структуру поля та розглядають її в інституалізованій формі або як «правила гри» або як саму «гру». [3, с.43].

У роботах М. Вебера, П. Бурдьє суспільство розглядається як складна, багатовимірна структура поля. У політичному полі діють власні відносини, своя ієрархія та специфічні форми боротьби за легітимність. Соціум виступає як надскладна система магнітів, силові поля яких постійно перебувають у процесі взаємодії. Отже, у сучасній політології під політичним полем розуміють простір політичних позицій у певному суспільстві та об'єктивних зв'язків між цими позиціями, специфічних для кожного поля, та простір політичних агентів, що посідають ті чи інші позиції у політиці [4.]

Відтак політичне поле – це простір стратегічних можливостей, на які претендують учасники політичного процесу. У політичному полі відбувається постійна боротьба, з одного боку, за монополію розробки та поширення принципу розподілу соціального миру, соціалізуючи групи, а з іншого – за монополію застосування об'єктивних засобів та інститутів влади, тобто за владу над органами державної влади. Боротьба у полі політики фактично виступає як боротьба за владу.

Отже, по суті, політик, виборюючи владу, грає на політичному полі за головний приз – владу. Влада – дуже складний соціокультурний феномен, якого завжди не вистачає. В сучасних демократичних суспільствах влада обмежена певними правовими нормами та інституціями. Останні виступають певними «правилами гри». Деякі дослідники, зокрема соціологи, пропонують скористатися термінами гри для визначення сутності влади як можливості встановлювати власні правила гри. Політик ніколи не хоче грати на полі за чужими правилами. Він щосили намагається бути одночасно і гравцем, і рефері, а подекуди і автором гри як такої. Для більш чіткого розуміння поняття «політична гра» необхідно з'ясувати саме поняття «гра», під яким іноді розуміють зовсім різні речі.

Один із засновників аналітичної філософії Людвіг Вітгенштейн, намагаючись визначити поняття «гра», відзначив такі її елементи, як розвага, правила, змагання. У роботі «Філософські дослідження» вчений зробив висновок про неможливість єдиного

визначення цього поняття. Пізніше французький соціолог Роже Кайуа визначив гру як певний вид діяльності, під час якої гравці об'єднуються у групи добровільно з метою гри. Сама гра обмежена певним місцем і часом, її перебіг відбувається відкрито, а кінець наперед невизначений. Гра не приносить корисних результатів, бо в ній людина живе у фіктивній реальності. Перебіг гри зазвичай визначається встановленими правилами. У науковій праці «Ігри та люди» вчений запропонував власну класифікацію ігр.

Перший тип – ігри, які будуються за принципом змагання, боротьби із супротивником. Це більшість спортивних ігр, які об'єднані вимогами перемогти супротивника. Під час такої гри встановлюються чіткі правила справедливих змагань. Такий тип гри передбачає, що переможець обов'язково має бути визначений.

Другий тип – ігри, які будуються на випадковості, жребії, долі. Це – карти, рулетка, скачки. Такі ігри зазвичай називають азартними. Ігровий ризик породжує певний стан – транс або, навіть, зміну свідомості. Людина часто потрапляє у залежність від такої гри, їй важко зупинитися і реально оцінити власні можливості.

Третій тип ігр – мімікрія. Це сюжетно-ролеві ігри – театр, дитячі ігри («дочки-матері» або «війна»), маскаради тощо.

Четвертий тип гри спирається на стрес, він безпосередньо пов'язаний із форсованою зміною стану свідомості – каруселі, гірські лижі, альпінізм. Страх і транс, як основа будь-якого задоволення в цьому типі ігр продукуються у чистому вигляді [5, с.16–34].

У наш час з'явився новий тип ігр – комп'ютерні, які замінюють об'єктивну реальність віртуальним світом. Комп'ютерна гра пропонує простий та доступний спосіб відсторонитися від життєвих проблем та позбутися душевного дискомфорту. Персонаж, котрим стає гравець, потрапляє у ситуації, в яких у реальному світі ніколи не буває. Він може відчувати інші емоції і «приміряти» на себе інше життя.

Політична гра як своєрідна закрита система має свої особливості. Вона завжди відбувається у доволі обмеженому просторі, до якого потрапити дуже складно. Люди, котрі грають у політичні ігри, завжди вважають своє середовище обраним, певним чином утаємниченим. Кулуари влади закриті для необізнаних, зберігається сакральність.

Будь-яка ігрова система – це інший світ, який протиставляється світу повсякденності. В середині системи гри діють власні особливі правила, своя мова, що зрозуміла лише гравцям, певні знаки, раціональність, які доступні лише їм та творцям гри. Встановлювати чи змінювати правила гри у системі спроможен лише її автор, який одночасно є власником цієї гри. Порушник правил має бути або покараний тимчасово, або, навіть, видалений з поля [6.] Зміна правил викликає зміни у самій грі. Може бути змінено розташування гравців у полі, а отже, це вже інша ігрова система. У політиці зміна гри відбувається повсякчас. Чим більше різних типів гри, тим зручніше.

Мета гри – завжди перемога. У грі є супротивники, котрі намагаються перемогти за допомогою будь-яких засобів, проте, залишаючись у межах встановлених правил. Деякі дослідники інтерпретують політику як особливий тип соціальних відносин «ворог – друг», що передбачає запеклу боротьбу. Людина-гравець докладає максимум зусиль заради перемоги. Однак, коли гра перетворюється у гру заради самої гри, це стає небезпечним для суспільства. Відбувається заміна реального світу віртуальним. Політичний геймер втрачає прямий зв'язок із повсякденною реальністю і існує у власному світі – віртуальній ігровій системі, де все інакше. Він стає рабом нової реальності, отримує задоволення від своєї нової ролі, набуває рис цього персонажу, не помічаючи, як втрачає власне «Я».

Політик-гравець, виконуючи віртуальну роль, насолоджується її новими можливостями, задовільняє пов'язані з нею потреби. Він спілкується всередині ігрового поля лише з подібними собі, водночас, намагаючись переграти іншого геймера. Закрита залежність потребує відмови від спілкування з реальним світом. З часом гравець перестає розрізняти власну сконструйовану систему від реального буття. Потреба у грі стає фатальною та повністю визначає поведінку політика.

Якщо для дитини гра – це головний засіб ознайомлення зі світом, то для політика-гравця, навпаки, це можливість побудувати власний зручний світ, який відгороджений великим муром від тих, хто надав йому можливість потрапити до ігрового поля.

Політична гра в умовах демократії обмежена у часі. До наступних виборів необхідно готуватися одразу після попадання до ігрового поля. Важливо, щоб ті, хто дозволив потрапити до поля, залишалися як умога довше вболівальниками. Їх не можна розчаровувати. А вболівальники вимагають не лише красивої гри, а й перемоги. Помилитися не можна. Всередині поля діють свої владні відносини та ієрархії, специфічні форми боротьби за легітимність. Якщо це командна гра, то кожен член команди має власні завдання, своє місце на полі, проте всі гравці підпорядковуються капітану. А капітан, у свою чергу, є повністю залежним від власника команди та гри.

Політик намагається бути одночасно гравцем, який підпорядковується встановленим правилам, і самому створити власні правила гри. Це робить політичну гру дворівневою системою за характером здійснення. Таким чином, є дві особливі підсистеми – підсистема публічної гри та підсистема закритої власної гри. У підсистемі публічної гри політик діє в межах загальних правил, граючи нарівні з іншими гравцями. У закритій підсистемі він намагається сформулювати «власну гру», встановити свої правила, підкупити суддів, домовитися із супротивником щодо рахунку тощо. Саме в цій, другій підсистемі політик і набуває реальної влади. Тільки встановивши власні правила гри, політик залишається на полі за будь-яких обставин. Іноді для збереження реальної влади необхідно змінити і команду [6].

Проте, головне, встановивши власні правила гри, політик сам ніколи за ними не грає. Створені ним правила призначені для тих, хто знаходиться поза системою, для себе існують особливі правила. Останні не оголошуються. Таким чином, люди, які на виборах обрали собі гравців, фактично обрали собі тих, хто буде встановлювати нові правила. Фактично – це веберівська модель політики як суспільного підприємства, за якою всім громадянам задається те чи інше місце у владних відносинах.

Політична гра закритого типу – це середовище маніпуляцій, коли під час боротьби за владу відбувається вплив на психіку окремої людини і на поведінку мас. Соціологи називають такий тип гри псевдогрою. Чи можливо не допустити у політиці виродження гри у псевдогру? Для цього необхідно посилити

публічність через максимальне ознайомлення всіх гравців з діючими правилами і їх незмінність під час самої гри. Велика відповідальність покладається на суддів, які уважно стежать за тим, чи дотримуються гравці встановлених правил. У демократичних суспільствах народ виступає не лише рефері, а, головне, власником гри.

---

1. Аккофф Рассел Линкольн, Эмери Фред Эдмунд О целеустремлённых системах /; пер. с англ. / Под ред. И с предисл. И.А.Ушакова. Изд.2-е, доп. Аккофф Рассел Линкольн – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 272 с.

2. Каку М. Физика невозможного / [пер. с англ.] – 3-е изд. Митио Каку; – М.: Альпина нон-фикшн, 2012. – 456с.

3. Нарижный Ю. Философия и культура постмодерна / Монография. Ю. Нарижный – Днепропетровск: Издательство ДГУ, 2008 – 464 с.

4. Нарижный Ю. Социум как полевая структура. Политическое поле. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://postmodern.in/ua>

5. Кайуа Роже Игры и люди. Статьи и эссе по социологии культуры / Роже Кайуа – М.: ОГИ, 2007. – 304 с.

6. Кершис О., Мотузенко Б. Политика как игра (основы игрового анализа политики) // О. Кершис, Б. Мотузенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://netgorod.narod.ru/>

Олександр Корнієвський

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ПОЛЯРИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Розглянуто вплив функціонування базових демократичних інститутів на процес структурування сучасного політичного простору України. Доведено недоцільність подальшого еkleктичного поєднання в українській політиці елементів вестмінстерської (мажоритарної) та узгоджувальної (консенсусної) моделей демократії.

Ключові слова: моделі демократії, виборчі системи, політична конкуренція, політична опозиція, інституціональна модернізація.

Kornievsky O. *The institutional factors of polarization of the modern political space of Ukraine.* The influence of functioning of the basic democratic institutions on the process of structuration of the modern political space of Ukraine was treated. The irrelevance of further eclectic unification of the elements of Westminster (majority) and conciliatory (consensual) models of democracy in Ukrainian policy was proved.

Key words: models of democracy, electoral systems, political rivalry, political opposition, institutional modernization.

Перспективи розвитку демократії багато в чому визначаються спроможністю держави виконувати свої основні функції – сприяти мирному й конструктивному розв’язанню різноманітних суперечностей, запобігати небезпечним суспільством конфліктам, розробляти й проводити в життя легітимні політичні рішення. Відповідне функціональне навантаження на органи державної влади особливо зростає в умовах негетерогенного перехідного суспільства, глибоко розмежованого відразу за кількома критеріями (мовно-культурним, політико-ідеологічним, соціально-майновим та іншими), яким нині є й український соціум. Саме від рівня легітимності вищих владних інстанцій та перебігу політичної конкуренції за контроль над ними залежать перспективи збереження громадянського миру й політичної стабільності, а нерідко і державно-територіальної цілісності розділених суспільств.

Оскільки у більшості держав світу становлення демократичного врядування відбувалося, так само як і в Україні, за відсутності гомогенного суспільного «фундаменту», то питання інституціональних чинників суспільно-політичної стабільності є одним із найбільш актуальних напрямів досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних політологів. Зокрема, взаємозв’язок соціальної структури та громадянської культури суспільства із інституціональними формами політичної організації та політичної конкуренції є предметом аналізу Г. Алмонда [1; 2], С. Верби [2], Д. Горовіца [3], А. Лейпгарта [4], Х. Лінца [5], С. Мейнверінга [6] та інших

зарубіжних політологів. Серед вітчизняних дослідників цієї проблематики: А. Білоус, Ю. Ключковський, В. Кремень, В. Медведчук, М. Ніколаєва, М. Шаповаленко. Однак українській політичній науці дотепер бракує системного підходу до осмислення впливу базових демократичних інститутів не лише на еволюцію політичної системи суспільства, а й на забезпечення стабільності політичного поля (як апріорі ширшого феномену, що включає в себе весь контингент виборців) та суспільної єдності загалом. Ліквідувати наявні пробіли, принаймні частково, має на меті пропонована стаття.

Неоднорідність українського суспільства зумовлює підвищені вимоги до «техніки безпеки» владної конкуренції. Саме плюральний, полісегментний характер соціуму, що закономірно відбивається на структурі політичного простору країни, повинен обумовлювати вибір тієї чи тієї моделі демократичного розвитку та, відповідно, правил «політичної гри». Насамперед має враховуватися історико-соціальний контекст формування різних різновидів демократії та можливості його співвіднесення із сучасною вітчизняною дійсністю.

Оскільки сьогодні найбільш поширеними у світі різновидами демократії є вестмінстерський (або мажоритарний) та узгоджувальний (або консенсусний), варто детальніше зупинитися саме на них. Так, перший сформувався на основі британської системи врядування, що, як відомо, вже досить давно «...ґрунтується на принципі згоди; вільному голосуванню та зверненні до здорового глузду; досягненні результату аргументом, а не силою» [7, с. 151]. «Зовнішні» риси такої моделі можуть здаватися не надто демократичними: двопартійна система із різким поділом за підсумками виборів на «переможців», що формують уряд, та «переможених», які утворюють «тіньовий» кабінет; принцип відносної більшості під час голосування; фактичне злиття виконавчої та законодавчої влад у руках партії-переможця. Вестмінстерська модель врядування передбачає верховенство більшості як у випадку прийняття виборцями конкретного рішення, так і під час формування уряду. В кожному окрузі обирається один кандидат з чіткою політичною програмою. Уряд, спираючись на більшість обраних кандидатів, реалізовує програму переможців. За такої моделі принципові рішення ухвалюються згідно з правилами влади більшості на рівні маси виборців.

Завдяки наявності століттями вибудовуваної системи стримувань і противаг історично вкоріненим традиціям порозуміння владна конкуренція у вестмінстерському політичному полі хоч і може здаватися жорсткою, проте ніколи не повинна переростати, так би мовити, «у війну на знищення». Як свідчить світова практика, останнє твердження є справедливим лише для досить однорідних суспільств, де принаймні 80 % громадян спілкуються однією мовою, сповідують єдину релігію чи ідеологію, належать до одного етносу. Не в останню чергу за такої ситуації необхідність дотримання певного рівня політичного балансу була настільки самозрозумілою для британського суспільства, що подекуди навіть не вимагала фіксації у вигляді писаних норм. Лише пізніше, при спробі виявити сутнісну специфіку вестмінстерської демократії, до числа згадуваних стримувань та противаг було зараховано колегіальний характер роботи кабінету міністрів, бікамералізм парламенту, взаємовідносини в парламенті між урядом і опозицією та між самими депутатами, баланс між центральними та місцевими органами тощо [8, с. 121].

За вищезначених обставин протиставлення уряду (сформованого до того ж на засадах лише відносної більшості) та політичної опозиції не несе жодної небезпеки для держави завдяки «відшліфованості» норм політичного дискурсу (насамперед, неформальних). Навпаки, таке «протиставлення», як і чергування політичних сил біля владного керма, є корисним, адже сприяє оперативній асиміляції конфліктного потенціалу суспільства. Застосування ж елементів вестмінстерського врядування у менш гомогенних спільнотах загрожує стрімкою політизацією усіх наявних суперечностей (етнічних, релігійних, соціально-класових) та, відповідно, дестабілізацією і поляризацією політичного простору країни.

Другою моделлю, до певної міри альтернативною вестмінстерській, є узгоджувальна (консенсусна) демократія, спрямована на запобігання політичній дестабілізації на ґрунті світоглядної або соціальної розмежованості. Така модель характеризується, насамперед, чітким дотриманням розподілу влад, багатопартійною системою, пропорційним парламентським представництвом та коаліційним принципом формування національного уряду. Основною положенню тут є необхідність формування великої і стабільної

коаліції політичних сил для управління країною, без різкого розмежування на владу й опозицію, правлячий уряд та його «непримиренних» конкурентів. Свідоме обмеження правлячого угруповання властиве лише двом типам суспільств: гомогенним із високим ступенем громадянської згоди, коли загальна користь приймається як належне (про що йшлося вище); тим суспільствам, які є до перших цілковитою протилежністю, будучи розмежованими принципово непримиренними, антагоністичними суперечностями. Отже, застосування принципу обмеженості є органічним явищем тільки там, де учасники політичного процесу розглядають політику або як гру, або як тотальну війну. Для розділених суспільств не підходить ідея перетворення політики на свого роду гру, як у Британії та в інших успішних демократіях вестмінстерського зразка. Їх умовам відповідає створення якомога ширшої коаліції, а не втілення принципу «уряд проти опозиції» [4].

Перебіг політичного процесу та основні тенденції структуривання політичного простору України визначаються досить суперечливим поєднанням обох названих моделей демократії. З одного боку, характер розподілу влад, реальна багатопартійність та наявність пропорційного представництва політичних партій у Парламенті України наближають вітчизняну систему врядування до узгоджувальної моделі, тоді як відносини між владою та політичною опозицією будуються фактично за «вестмінстерськими» стандартами. Вибори Глави держави на основі відносної більшості також є сутнісно спорідненими саме з мажоритарною моделлю [3, с. 832].

Найбільш негативним чинником, який значно ускладнює перспективу порозуміння між владою та політичною опозицією, слід визнати неоформленість статусу останньої, невизначеність алгоритму її стосунків із владними структурами та співпраці в обговоренні та виробленні політичних рішень, зрештою, невизначеність меж обов'язкової компетенції та політичної відповідальності.

Парламентська більшість та парламентська опозиція – необхідні атрибути вищого представницького органу країни, який повинен відображати соціальні інтереси усіх верств населення. Владна більшість та політична опозиція у парламенті мають максимально

адекватно віддзеркалювати наявні політичний та ідеологічний спектри суспільства. Парламентська більшість не повинна бути знаряддям для економічно-фінансових кланів у їхньому прагненні утверджувати своє політичне та економічне панування. Водночас, політична опозиція повинна мати гарантії вільної діяльності у справі відстоювання інтересів народу, створення ефективних механізмів стримування і противаг владі (правлячому класу), будучи, однак, належним чином залученою до реальних управлінських, а не лише контрольних важелів влади. Натомість, в українському політикумі перманентно циркулюють розмови про «урядову більшість» та «тіньовий уряд» – інститути, притаманні скоріше вестмінстерській, аніж узгоджувальній моделі демократії.

Тенденції до протиставлення «партії влади» та опозиційних політичних сил помітні з обох боків. У кращому випадку йдеться про налагодження діалогу та надання політичній опозиції певних повноважень контролю за діями офіційної влади. Якщо, приміром, для відносно гомогенної Великої Британії з її традиціями політичного етикету (правила якого «...заохочують і навіть вимагають дружніх стосунків чи хоча б доброзичливих слів між прибічниками опозиційних одна до одної партій» [2, с. 129]) цього цілком досить, то для плюральних суспільств (до яких належить й сучасне українське суспільство) парламентських дискусій та контролювання «партії влади» з боку опозиційних політичних сил замало, тому що реалізація принципу коаліційності передбачає їх активну участь в управлінні державою. Втім, в Україні заручниками конфронтаційного характеру взаємин між провладними та опозиційними силами стають навіть ті державні органи, які мали б бути далекими від політичної кон'юнктури – згадаймо, наприклад, резонансні перипетії навколо зміни керівництва Національного банку України у 2002 та 2010 роках.

З іншого боку, негатив вітчизняної специфіки полягає ще й у тому, що сама політична опозиція часто-густо є суто кон'юнктурною, «фрондоподібною» (що, не в останню чергу, є наслідком недоліків вітчизняної партійної системи), тому вона навряд чи готова розділити владну відповідальність. Розмежованість сучасного українського суспільства робить цей факт особливо прикритим, адже, з позиції В. Медведчука, «...інституційна консолідація – це

якраз те, що може стати на перешкоді дефіциту суспільної солідарності, який є однією з основних причин перманентно виникаючих протистоянь» [9, с. 87–88].

Наявний характер взаємовідносин на владній верхівці, зокрема в системі «влада – опозиція», здатен поставити під загрозу чи не єдиний вагомий здобуток незалежної України у сфері порозуміння – міжнаціональний мир. Адже виборчі кампанії періодично засвідчують наявність кореляції між мовною належністю і політичними вподобаннями, між етнокультурним і політико-ідеологічним поділом українського суспільства. У підсумку, як пише М. Рябчук, «розрив між формальним і реальним статусом українського (україномовного) населення ... є причиною багатьох непорозумінь та дедалі глибшої ідеологічної конфронтації» [10, с. 159].

Для забезпечення пропорційності представництва інтересів під час створення правлячих об'єднань (коаліцій) першорядного значення набувають вибори. Відповідно, основним засобом адекватного розподілу політичної впливовості суспільних сегментів виступає виборча система. Остання в умовах негомогенності суспільства може не мати пропорційного характеру тільки у тому разі, коли межі виборчих округів цілковито збігаються із межами розселення сегментів. В інакшому разі мажоритарний принцип порушуватиме адекватність представництва сегментних спільнот. В Україні цей недолік вестмінстерського мажоритарного принципу найбільш наочно виявився під час проведення президентських виборів, адже загальнонаціональний виборчий округ, в якому вони проходили, був вкрай неоднорідним та відтворював увесь спектр наявних у вітчизняному соціумі розбіжностей.

Слід підкреслити, що схема обрання, за умовами якої «переможець отримує все», виявляє свій деструктивний вплив ще на етапі передвиборчої боротьби. Фактично заохочуються демагогія і популізм, практика тотальних взаємозвинувачень, персоніфікація помилок і невдач, штучне стимулювання та експлуатація народного невдоволення, створення під вибори квазігромадських (фальшивих, за висловленням зарубіжних політологів) структур. Останнє стає потужним чинником падіння довіри до демократичних інститутів, політико-правового нігілізму та соціальної аномії. Однак найнебезпечніше є те, що за таких обставин однозначно

політичного забарвлення набувають історично зумовлені розбіжності між регіонами України.

Навіть якби загальнонаціональні вибори обмежувалися одним туром голосування, в якому переможець визначався б відносною більшістю голосів, то це все одно посилювало б ризик загострення політичного радикалізму внаслідок тактичних поступок кандидатів на користь радикально налаштованих соціальних груп. У такому разі крайні, «флангові» політичні погляди можуть набувати непропорційно значної ваги. Проведення другого туру для двох найпопулярніших кандидатів першого туру теоретично може полегшити створення союзу поміркованих сил, проте все це, зі ще більшою часткою ймовірності, сприятиме конфронтації між двома основними претендентами, що може спричинити небезпечні антагонізми в політикумі, суспільстві загалом. У цьому разі, як зазначає Х. Лінц, «...потенціал поляризації лишається, так само як і труднощі ізоляції екстремістських фракцій, до яких украй неприхильно ставиться значна частина виборців та еліт» [5, с. 808]. Отже, припустимося суб'єктивної думки, що в Україні президентські мажоритарні вибори у два тури щоразу лише роз'єднують і поляризують суспільство, жодним чином не сприяючи його консолідації.

Головним чинником поляризації українського суспільства та політичного спектра від часів президентської кампанії 2004 року є питання геополітичного позиціонування та цивілізаційного вибору між Заходом (Європейський Союз, НАТО) і Сходом (Росія, Єдиний економічний простір, Митний союз). Саме навколо цих двох векторів міжнародної інтеграції й відбувалося партійно-політичне блокування як у ході, так і після проведення президентських виборів. Прикро констатувати, але «експлуатація» відповідного спрямування гасел дає стабільний результат. Натомість, політичні сили, що не акцентували своєї зовнішньополітичної ангажованості (наприклад, партія «Віче», Народний блок Литвина у парламентських виборах 2006 р.) відзначалися досить скромними електоральними результатами.

Слід також констатувати, що звернення до інших, не пов'язаних із зовнішньою кон'юнктурою, критеріїв структурування вітчизняного соціуму (а отже, і політикуму) взагалі не дає будь-

якої певної картини. В Україні немає, приміром, чіткої трієстої суспільної структури на зразок ізраїльської, де соціалісти, несоціалісти та релігійні ортодокси являють собою стійкі та надзвичайно організовані у громадсько-політичному сенсі сегменти, кожен із яких репрезентовано великою партією та кількома дрібними [4, с. 166].

Постійній бінарній поляризації вітчизняного спектра партійно-політичних сил сприяють також загальні проблеми молодих демократій: неструктурованість суспільства, несформованість груп інтересів та взагалі будь-якої сталої системи ідейно-ціннісних орієнтацій, що, своєю чергою, значно полегшує маніпулювання масовою свідомістю.

Варто відзначити й низьку функціональну ефективність абсолютної більшості сучасних українських партій як репрезентантів реальних суспільних позицій та інтересів, що призводить до переважання егоїстичних мотивів електоральної мобілізації. Партійна активність здебільшого виявляється безпосередньо у зв'язку з виборами, в розрахунку на здобуття одномоментного успіху задля потрапляння до владної верхівки. Така «багатопартійність» навіть потенційно не спроможна відображати реальної соціально-політичної структури суспільства.

За вище зазначених умов вибір на користь того чи того способу обрання Верховної Ради України вже не впливатиме вирішальним чином на еволюцію вітчизняної партійної системи. Партійні структури залишаються заручниками своїх «брендових» лідерів і фінансових спонсорів, експлуатуючи певні ідеї та гасла переважно з метою здобуття ситуативної підтримки виборців. Фрагментований корпоративними інтересами та особистими амбіціями політичний спектр за будь-якого виборчого законодавства тяжітиме до групування навколо кількох найрейтинговіших «облич», які для мобілізації своїх прихильників муситимуть акцентувати всі наявні в українському суспільстві лінії поділу – мовно-культурні, релігійно-конфесійні, соціально-майнові, регіональні, цивілізаційні. Зробимо також акцент на тому, що державні структури, від яких у посттоталітарних країнах надмірно залежать суспільно-політичні процеси, наразі не відповідають плюралістичному характерові українського суспільства й не сприяють досягненню балансу

соціально-владних інтересів. Двотурова мажоритарна система президентських виборів надзвичайно загострює міжсегментні суперечності, спричиняє невиправдану соціально-політичну напруженість. Використання системи відносної більшості під час обрання Глави держави, по суті, нав'язує Україні вестмінстерську модель демократії, яка ґрунтується на політичному суперництві та різкому розмежуванні між переможцями і переможеними, Урядом та політичною опозицією.

Отже, вважаємо за необхідне зазначити, що основним завданням інституціональної модернізації України, безумовно, стає впровадження такої політичної моделі, яка дала б можливість значно послабити об'єктивно наявну в межах будь-якої поляризованої структури напруженість, що в умовах розділеного суспільства перманентно накладається на всі без винятку соціальні, регіональні та етнокультурні його характеристики. С. Мейнверінг у таких випадках радить або обрати орієнтиром розвитку класичну континентальну модель напівпрезидентської чи навіть парламентської республіки, або просуватися у бік створення двопартійної системи, подібної до вестмінстерської [6, с. 859].

На наш погляд, більш реалістичним для України є той варіант, який передбачає, насамперед, відмову від «вестмінстерського» формату взаємин між владою та опозицією, законодавче (а не тільки внутрішньопарламентське) врегулювання статусу останньої, в перспективі – відмову від прямих загальнонаціональних виборів Глави держави. З позиції зарубіжних політологів, «президентська система, парламентська чи якийсь гібрид їх обох; централізм чи федералізм; вибори в один тур чи в два – в кожному випадку перед нами постає одне питання: яке поєднання законів та інституцій спрямує суперечливі інтереси даного суспільства на шлях миру і демократії?» [5, с. 825].

Насамкінець, припустимося думки, що демократичні трансформації у політичному полі негетерогенних суспільств повинні спрямовуватися на делегування всім зацікавленим групам прав вироблення та втілення в життя політичних рішень разом із пропорційним розподілом державних коштів між усіма сегментами громадсько-політичного простору країни. Одночасно це має становити потужний стимул до становлення різноманітних організацій,

що репрезентують увесь спектр суспільних інтересів. При цьому, слід підкреслити, що одним із аспектів визначення полісегментного суспільства є те, що межі між його складовими переносяться також і на інститути громадянського суспільства. До того ж сутності консенсусної демократії цілком відповідає стимулювання різнорідності розділеного суспільства, оскільки її сенс полягає не в усуненні чи суттєвому послабленні відмінностей між сегментами, а у відкритому визнанні перших та перетворенні їх на конструктивні чинники демократичного політичного простору країни. Втім, питання «деполяризації» вітчизняного суспільства та політикуму не є однозначним і не вичерпується інституціональним аспектом проблеми. На наше переконання, подальшої поляризації політичного поля сучасної України неможливо уникнути самим лише реформуванням потенційно конфліктогенних інститутів демократії. Тож, серед необхідних умов гармонізації вітчизняного політичного «ландшафту» особливої уваги заслуговує наявність загальновизнаної системи базових громадянських цінностей як фундаменту (основи) для здійснення демократичного узгодження різних соціально-групових позицій. Розроблення й популяризація такої системи цінностей є одним із найголовніших завдань державної політики та громадянської активності на сьогоднішньому етапі розвитку Української держави – не менш важливим, ніж завдання її інституціональної модернізації.

---

1. Almond G. A. Comparative Political Systems / G. A. Almond // Almond G. A. Political Development: Essays in Heuristic Theory /. – Boston: Little, Brown & Co., 1970. – Ch. 1. – P. 29–49.

2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–134.

3. Горовіц Д. Л. Порівняння демократичних систем / Д. Л. Горовіц // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 827–833.

4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / пер. с англ. / Аренд Лейпхарт. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.

5. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Хуан Лінц // Демократія: Антологія... – С. 802–826.
6. Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння / Скотт Мейнверінг // Демократія: Антологія... – С. 834–860.
7. Harvey J. The British constitution / J. Harvey, L. Bather. – London etc.: Macmillan; New York: St Martin's press, 1966. – 572 p.
8. Буржуазное общество в поисках стабильности / [А. А. Галкин, А. М. Салмин, С. В. Михайлов и др.] ; Отв. ред. А. А. Галкин. – М.: Наука, 1990. – 272 с.
9. Медведчук В. Новий вимір демократії / Віктор Медведчук. – К.: Основні цінності, 2001. – 144 с.
10. Рябчук М. Протистояння двох міфологій: імперський виклик, націоналістична відповідь: / Микола Рябчук // Дух і Літера. – 1998. – № 3/4. – С. 154–166.

Наталія Кононенко

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Байдужість українців до майбутнього і практично неконтрольована діяльність наділеної владою еліти – найсерйозніші соціально-політичні проблеми сучасної України. Вихід для України (із її слабким громадянським суспільством, фрагментованою елітою, слабкими традиціями інституційного впливу на політичний процес, низьким рівнем політичної культури) – визнання екзогенного тиску з боку ЄС і реформування згідно з європейськими стандартами процесів, інститутів, законодавчих та нормативних актів.

Ключові слова: політичні права, право бути обраним, право обирати, право брати участь у референдумі, Дарон Асемоглу, Джеймс Робінсон, еліта, Європейський Союз.

Indifference to the future of Ukrainian and virtually uncontrolled activity endowed with the power elite – the most serious social and political problems of modern Ukraine. Output for Ukraine (with a weak civil society, fragmented elite, weak institutional traditions influence the

political process, a low level of political culture) – is the recognition of exogenous pressure from the EU and the reform according to the European standards processes, institutions, laws and regulations.

Keywords: *political rights, the right to be elected, the right to vote, the right to participate in the referendum, Asemohlu Daron, James Robinson, the elite, the European Union*

Актуальність теми забезпечення політичних прав та свобод для сучасних політичних режимів. Відчуження переважної більшості українців від держави, їхня байдужість як до власного, так і до суспільного майбутнього і, як наслідок, практично неконтрольована діяльність наділеної владою еліти – найсерйозніші соціально-політичні проблеми сучасної України. Втім, подолання егалітаризму (одна з характеристик якого – активне залучення громадян до ухвалення політичних рішень), досягнення стану «відчуженості» простої людини від процесу творення політики на тлі істотного зростання влади національних і транснаціональних еліт щодо суспільних груп є, на думку сучасних політичних філософів, соціологів та економістів, визначальним трендом організації соціально-політичного життя західного суспільства протягом останніх двох-трьох десятиріч.

Так, У.Бек, автор концепції «рефлексивної модернізації», пояснює цей рух надзвичайною складністю керувати в умовах сучасного вкрай динамічного «суспільства ризиків», де «незбагнено всеосяжним» чином трансформуються і фундамент соціальної взаємодії, і практики, і інститути, і цінності. У межах цього процесу, наголошує У.Бек, суспільство поділяється на дві групи – еліту, яка концентрує владу і гроші, та нееліту, яка працює із ризиками (негативними результатами ухвалених елітою рішень). У влади (в еліті) зникають кордони між інтернаціональним та національним, оскільки процеси, що відбуваються, створюють глобальний простір внутрішньої політики для складної взаємодії національних еліт, дії яких набувають наднаціонального характеру у процесі інтеграції в міжнародне середовище [1].

Політичний філософ та антиглобаліст З. Бауман, аналізуючи сучасні комунікації між елітою «нового часу» та *неелітними* суспільними групами, наголошує на тому, що пересічні громадяни

нічого не здатні протиставити новій ієрархії влади. Головна причина, на думку вченого, в тому, що ключові риси еліти – мобільність, екстериторіальність та наднаціональний характер влади – дозволяють їй представникам жити серед хаосу, рухатись швидко і за першою потребою та відчувати себе «відсутніми господарями життя». *Неелітні* групи суспільства, вважає філософ, індивідуалізовані, атомізовані, подрібнені швидкоплинними зв'язками – нерухомі і приречені на програш мобільній еліті [2].

Владні групи, концентруючи все більше ресурсів, стаючи все більш мобільними, високо адаптованими, тим не менше не можуть ігнорувати головний для них виклик – послаблення зв'язку із суспільством, вважає філософ та соціолог Ю. Габермас. Це серйозна проблема для західних політичних режимів, оскільки каркас існування західної політичної системи полягає в тому, що інституційно еліта отримує легітимність (політичну, перш за все) від суспільства [3]. У класичній роботі «Елітизм» Г. Філд і Дж. Хігл саме механізм легітимації політичної влади еліти з боку *нееліти* називають таким, що залишає суспільству інструменти контролю влади, забезпечує як стійкість самих еліт, так і політичного режиму [4].

Після фінансової кризи 2008 р., в умовах тривалої економічної рецесії (2009-2013 рр.) необхідність модернізації механізму політичної легітимації влади та еліти дуже активно почали обговорювати і західні економісти в ході дискусії щодо основних чинників економічного зростання. На думку американських дослідників Дарона Асемоглу (Massachusetts Institute of Technology) і Джеймса Робінсона (Harvard University), економічний розвиток залежить від «правил гри»/принципів, за якими взаємодіють люди та інститути/організації [5]. Асемоглу та Робінсон доводять, що успішним державам, які створили більш менш коректні системи рівномірного розподілу доходів серед своїх громадян, притаманні так звані «інклюзивні»/заохочувальні інститути (*inclusive institutions*), які забезпечують максимальну «включеність» громадян у політичне та економічне життя. У цьому випадку еліта стає більш підзвітною простим громадянам, що створює стимули для зростання серед них підприємництва. Ризик закрити «соціальні ліфти», переробити «правила гри» на свою ко-

ристь і повернути до extractive institutions, застерігають вчені, лишається навіть в сучасних «інклюзивних» суспільствах. Для держав-лузерів характерні контрольовані правлячими елітами інститути «вичавлювання» з решти суспільства максимального доходу і обмеження впливу громадян на політику.

На відміну від країн Західної Європи, де процес політичного впливу *neelit* (через використання політичних прав та свобод) на еліту/владу складався протягом кількох століть і потребує сьогодні лише вдосконалення і «перезавантаження», Україна змушена пройти цей шлях протягом кількох десятиліть. Такий темп створює, безперечно, певний дискомфорт. Утім цей шлях, який передбачає подолання кризи легітимності, зростання довіри громадян до влади та еліти, є неминучим для України та українців, якщо ми дійсно прагнемо стати повноцінною складовою Західного світу із соціально-орієнтованою державою та конкурентною економікою.

Політичні права українців. Політичні права громадян (перш за все – право на управління справами держави) складають органічну основу цивілізованого суспільства, створюють підґрунтя легітимації демократичного політичного режиму та владної еліти, виступають як цінності, якими влада повинна обмежувати себе і на які повинна орієнтуватися.

На відміну від прав людини, права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою (сферу публічних інтересів), надають йому інструменти впливу на зовнішню і внутрішню політику держави. Народ, зафіксовано в Основному законі, здійснює владу безпосередньо і через органи державної (законодавчої, виконавчої і судової) влади та органи місцевого самоврядування.

Важливо, що політичні права громадян визначені у Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права, який прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року та набрав чинності в Україні 23 березня 1976 р. Політичні права громадян України визначені Конституцією України та Законами України. Рівень гарантованості політичних прав і свобод постійно піддається моніторингу з боку впливових міжнародних організацій (ООН, ЄС, Рада Європи, ПАРЄ та ін.) і свідчить про рівень демократії в Україні.

Отже, політичне *право на управління справами держави* українці здійснюють через:

✓ *право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах* (регулюється ст. 38, ст. 140-145 Конституції України, Законом України «Про Всеукраїнський референдум». Щодо місцевих референдумів – у Верховній Раді з грудня 2012 р. є відповідний законопроект, підготовлений урядом і спрямований на правове врегулювання цієї сфери);

✓ *право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування* (регулюється ст.38, 70, 71 Конституції України, Законами України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України»);

✓ *право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування* (регулюється Законами України «Про державну службу», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування»).

Крім того, до політичних прав громадян України належать:

✓ *право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації* (ст. 36, 37 Конституції України, Закон України про «Про політичні партії»);

✓ *право громадян України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації* (ст. 39 Конституції України);

✓ *право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування* (ст. 40 Конституції України, Закон України «Про звернення громадян»);

✓ *право на свободу пересування* (ст. 33 Конституції України, Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»);

✓ *право на свободу слова* (ст. 34 Конституції України).

Кожне з цих прав є самостійним, має свої особливості.

У межах новітньої історії України практичні успіхи в реалізації українцями своїх політичних прав послідовно здійснювались протягом **2004-2010 рр.** З'явилися певні надії на формування нової, цивілізованої політичної культури. В усякому разі, парламентські вибори 2006р., 2007р. та президентські вибори 2010 р. – за

експертними оцінками великої кількості міжнародних спостерігачів – відбулись у відповідності із міжнародними стандартами демократичних електоральних процедур [6]. Втім, протягом **2010-2011 рр.** царина політичних прав та свобод (як і більшість політичних балансів, створених в попередні роки ХХІ ст.) зазнає суттєвого регресу. Наведемо лише, на наш погляд, найяскравіші тому свідчення:

- ✓ внесення у 2010 р. Конституційних правок до Основного Закону України, які повернули політичний режим в межі президентсько-парламентської форми правління без участі Верховної Ради України, єдиного органу державної влади, якому народ України надав право ухвалювати від його імені правки до Конституції;

- ✓ формування пропрезидентської конституційної більшості «Коаліція стабільності та реформ» у Верховній Раді в 2010 р., незважаючи на те, що на парламентських виборах 2007 р. рівень легітимація Партії Регіонів з боку населення складав всього лише 32,14% місць у парламенті;

- ✓ згортання свободи слова;

- ✓ початок політичних репресій (засудження экс-прем'єр-міністра Юлії Тимошенко, экс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка, экс-міністра оборони Валерія Іващенко та інших);

- ✓ порушення права на мирні акції та збори (розгін Податкового Майдану, тиск на футбольних фанів та інші).

Протягом 2012-2013 рр. політика держави щодо забезпечення прав і свобод українців була строкатою та мозаїчною. З одного боку – позитив: звільнення у квітні 2013 р. экс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка і экс-міністра охорони навколишнього природного середовища Георгія Філіпчука, погодження влади внести зміни до Закону «Про Всеукраїнський референдум», початок судової реформи. З іншого, негативні кроки та рішення, які лише погіршують ситуацію із дотриманням владою політичних прав і свобод громадян, кульмінацією яких можна вважати парламентські вибори (жовтень 2012 р.). За практично консолідованою оцінкою українських та закордонних експертів, ці вибори були визнані найбільш проблемними з 2004 р., такими, що пройшли із порушеннями стандартів чесних та демократичних виборів, перш за все

на етапах передвиборчої агітації, формування виборчих комісій та встановлення підсумків голосування [7].

На думку більшості експертів, каркас українського законодавства, що регламентує здійснення громадянами своїх політичних прав, вже створений. Так, європейські експерти вважають, що доопрацювання потребують новий виборчий закон (стосовно зменшення прохідного бар'єра, скасування заборони на участь у виборах політичних блоків, також громадян України, які відбули покарання), новий Закон «Про Всеукраїнський референдум» (перш за все – щодо повернення парламенту права ухвалювати Конституцію) і решта документів, які регламентують форми політичної участі громадян [8]. Крім того, успішна реалізація громадянами своїх політичних прав не можлива без реформи неефективної та корумпованої – за станом на сьогодні – судової та правоохоронної систем [9].

На наше переконання, складнощі взаємодії громадянина і держави в Україні обумовлені не лише – і не стільки – дефектами юридичного бекграунду, а, по-перше, інфантильністю більшості громадян, яка пов'язана із слабкістю інститутів громадянського суспільства та відсутністю тривалої безперервної традиції реальної легітимації громадянами влади. По-друге, якістю вітчизняної політичної еліти, яка, використовуючи лексику Ю. Габермаса, настільки агресивно колонізує «життєвий простір» та інтенсивно збільшує власні ресурси, що механізм легітимізації влади просто не встигає за нею. Як результат – українська політична еліта підтримує існування в межах (з точки зору юриспруденції) демократичного каркасу «деполітизованих спільнот» та «пасивних громадян». Фактично, йдеться про недостатній – на даний момент – розвиток ендогенних (внутрішніх) факторів, здатних стимулювати формування і функціонування в межах вітчизняного політичного режиму демократичного і прозорого механізму забезпечення політичних прав громадян. У таких умовах зростає вплив на процес формування політичної культури екзогенних (зовнішніх) чинників, зацікавленість в Україні (поки що зацікавленість, переважно, як в території, що допоможе подолати економічну рецесію в Єврозоні) з боку ЄС.

Важливо, що інтерес до зближення з ЄС, а точніше – з ринком і можливостями регіону «золотого мільярду», демонструють і українські елітні групи. Потрібно визнати, що сучасна локальна влада більше зацікавлена в легітимації з боку європейських еліт, ніж у зростанні довіри до неї в середині країни. Як зазначає український політолог Максим Розумний, підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС буде «асоціацією для багатих» [10]. Втім, навіть прагматичне зближення української і європейської еліт відбувається на тлі вимог Європейським Союзом інституційних змін від України, що залишає країні надію в межах осяжної перспективи створити політичний режим, де працюють заохочувальні політичні інститути та практики між державою і громадянином та формуватиметься конкурентна інноваційна економіка. В усякому разі, саме непослідовність, поривчатість кроків держави протягом 2012-2013 рр. в царині дотримання політичних свобод і прав українців можна пояснити тим, що сучасна українська еліта згодна заради приєднання до європейської ділової спільноти, її етики, її захисту і системи безпеки йти на будь-які поступки щодо функцій режиму, ігноруючи лише ті питання, які загрожують самому існуванню сучасної української влади.

Для того, щоб наш висновок виглядав більш аргументовано, розглянемо декілька практичних кейсів.

Політичні практики: право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах. Референдум – один з важливих елементів т.зв. «прямої/безпосередньої демократії». В європейських конституціях питання референдумів пророблено дуже ретельно, щоб запобігти як ухвалення на них рішень вузькими більшістями, так і дискримінації – через ухвалені рішення – прав опозиції на участь у політичному процесі. А, наприклад, у Німеччині референдуми законодавчо заборонені після Другої світової війни – це пов'язано з тим, що гітлерівський режим був затверджений шляхом плебісцитів.

06.11.2012 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про всеукраїнський референдум». За новим законом, предметом всеукраїнського референдуму може бути як ухвалення громадянами (без подальшого погодження парламентом) повністю нової редак-

ції Конституції України, так і внесення суттєвих змін до чинного Основного Закону. Референдумом можна також скасовувати, домагатися втрати чинності чи визнавати нечинним закон про внесення змін до Конституції України. У цей же спосіб можна ухвалювати і скасовувати звичайні закони України, вносити зміни до цих законів (крім законів про податки, бюджет та амністію). Закон дозволяє вирішувати на всеукраїнському референдумі будь-які питання, за винятком тих, стосовно яких референдум не допускається за Конституцією України.

У день ухвалення Закону **опозиційні фракції** в парламенті, посилаючись на те, що референдум може стати юридичним інструментом «узурпації влади» Президентом, зазначили, що будуть вимагати його скасування.

Зазначимо, обговорення Закону «Про всеукраїнський референдум» як вітчизняними, так і закордонними експертами, політиками та громадськими діячами набуло широко публічного резонансу. **У цій дискусії домінують критичні оцінки ухваленого закону**, оскільки її учасники роблять акцент на тому, що закон, по-перше, створює підґрунтя для використання референдумів в якості обмеження впливу громадян на політику і, по-друге, робить високим ризик використання референдуму проти інтересів України, як держави.

Основні промоутери переваг нового Закону з боку влади – Марина Ставнійчук (керівник Головного управління з питань конституційно-правової модернізації Адміністрації Президента), Олександр Лаврінович (екс-міністр юстиції, Голова ВРЮ), Юрій Мірошніченко (представник Президента у Верховній Раді), Олена Лукаш (екс-міністр Кабінету Міністрів, Міністр юстиції). Їхній головний аргумент – Закон збільшує вплив громадян на процес творення політики. В експертному середовищі таку риторику щодо нового Закону про референдум підтримують переважно представники Конституційної Асамблеї, Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства при Президенті України, Національного конгресу місцевого самоврядування. Так, Всеволод Речицький (конституційний експерт Харківської правозахисної групи, представник УГСПЛ в Конституційній Асамблеї України) акцентує увагу на тому, що референдум – це є відповідь на

хронічну недієздатність українського парламенту; це наповнення реальним змістом ст. 5 Конституції України про повновладдя українського народу, загрозою для якого є, перш за все – необмежена парламентська більшість, а також виконавча та судова гілки влади, Президент; це поміркована українська відповідь до існуючого в євроатлантичному конституціоналізмі «права народу на демократичне повстання» [11].

Критично налаштовані до закону експерти погоджуються із тезою, що законодавче врегулювання процедури референдуму – як базового інструменту прямої інклюзивної (заохочувальної) демократії – вже давно на порядку денному в Україні. *Викликає сумнів ставляться конституційність діючого ухваленого Закону, його відповідність міжнародним правовим актам, доцільність його використання в ухваленому вигляді в сучасній Україні.* Правник, народний депутат Верховної Ради України попередніх чотирьох скликань Борис Беспалий підкреслює, що референдум – дуже демократичний інститут, але в перехідні періоди (*який триває в Україні – прим.авт.*) референдуми використовувалися для встановлення диктатури і ніколи – для демократичних реформ» [12]. Інший правник, экс-заступник Голови ВР Віктор Мусіяка називає ті положення Закону про референдум, які «здатні перетворити на фікцію участь громадян в політичному процесі» [13]. По-перше, дільничні комісії формуються ЦВК не за поданням рад відповідного рівня, а за поданням виконкомів рад, а в разі їх відсутності – **голови** Верховної Ради АР Крим, голів обласних рад, районних, які **не повинні** затверджуватися відповідними Радами (ст. 46 п.1). По-друге, в законі не прописана участь в діяльності дільничних комісій інститутів громадянського суспільства – партій і громадських організацій. По-третє, за законом, у референдумі може взяти участь *будь-яка кількість людей*. Тобто, меншість може вирішити долю більшості [14]. Той факт, що референдум перевіряється та узаконюється виключно органами влади, робить висновок Олег Рибачук (керівник Секретаріату Президента 2006 р., керівник ГО «Центр UA»), перетворює його в ще один серйозний та небезпечний інструмент впливу влади на суспільство [15] **10.12.2012.** до Президента і Парламенту із відкритим листом звернулись представники переважної більшості недержавних

аналітичних центрів із пропозицією визнати Закон України «Про всеукраїнський референдум» таким, що не відповідає Конституції України. Серед аргументів, які використовували експерти, були такі.

1) Закон встановлює антиконституційний механізм проведення всеукраїнського референдуму, який визначає організацію та порядок проведення всеукраїнського референдуму у спосіб, що належним чином не забезпечує право народу здійснювати владу шляхом участі у всеукраїнському та місцевому референдумах, оскільки не гарантує відображення реального волевиявлення.

2) Закон містить багато неконституційних положень, зокрема – встановлюється можливість зміни Конституції України (у тому числі прийняття її в новій редакції) на референдумі за народною ініціативою без участі Верховної Ради та Конституційного Суду; зростає ризик проведення маніпулятивного референдуму, оскільки відсутній виписаний порядок підготовки, обговорення та попереднього схвалення проекту нової Конституції України, який буде розглядатись на всеукраїнському референдумі.

3) Закон позбавляє громадян конституційного права брати участь у місцевому референдумі.

4) Закон прийнято з порушенням встановленої Конституцією України процедури розгляду та ухвалення.

У червні 2013 року Венеціанська комісія, яка проводила експертизу Закону «Про всеукраїнський референдум», остаточно визначила, що ухвалення конституційних змін на референдумі може завдати шкоди законності в Україні, і наголосила на тому, що ухвалення нової Конституції має відбуватися за процедурою, що встановлена чинним Основним Законом – через підтримку конституційною більшістю голосів у Верховній Раді. Секретар комісії Томас Маркерт наголошував, що «нас дуже стурбувало те, що цей законопроект дає можливість вносити поправки до Конституції шляхом референдуму». За його словами, в більшості європейських країн референдуми проходять лише по тих життєво важливих питань, на які громадяни повинні відповісти «так» чи «ні». Він зазначив, що на референдуми «не виносять більш складні альтернативи, наприклад, про те, як поліпшити текст певного документа». «Для внесення змін до Конституції необхідно мати широ-

кий консенсус, і правки до Основного Закону не повинні вноситися вузьким більшістю без участі опозиції. А референдум в цьому випадку може бути використаний для того, щоб обійти вимоги для досягнення достатнього консенсусу «, – зазначив Маркерт. [16].

Зазначимо, що незважаючи на широку критику ухваленого Закону як в Україні, так і за її межами, позиція Президента і судової влади з приводу внесення змін до цього Закону свідчила про ігнорування владою протягом тривалого часу точки зору політичних опонентів у середині країни. Фактично, рішення про необхідність корекції Закону ухвалювалось під тиском зовнішніх факторів. Чи не єдиним кроком влади «назустріч опозиції» можна вважати внесення 13 грудня 2012 р. Кабінетом Міністрів на розгляд Верховної Ради законопроекту про місцевий референдум. Тема була продовжена в Щорічному посланні Президента Віктора Януковича до Верховної Ради (6 червня 2013 р.), в якому було зроблено акцент на необхідності якнайшвидшого ухвалення парламентом законопроекту про місцевий референдум у другому читанні. Наприкінці лютого 2013 р. Голова ЦВК Володимир Шаповал назвав неконституційними окремі положення Закону «Про всеукраїнський референдум», які регулюють механізм ухвалення за допомогою референдуму нової Конституції України» та механізм формування дільничних комісій. Крім того, голова ЦВК піддав сумніву доцільність проведення референдуму в Україні, «народ якої і так розділений за мовними, політичними чи іншими інтересами» [17]. 04.07.2013. В.Шаповала було звільнено Верховною Радою України з посади з формулюванням «досягнення максимального для держслужбовця віку». 29.04.2013 Вищий адміністративний суд України заявив про те, що він не розглядатиме оскарження опозицією закону про референдум. І 25.06.2013. (лише після критичної експертизи Венеціанської комісії та внесення пункту про необхідність корекції закону про референдум в перелік заходів, необхідних для підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС) в ході засідання Ради з питань співробітництва Україна–ЄС Прем'єр-міністр України М.Азаров зазначив, що Україна погодилась змінити спірні норми цього Закону.

Політичні практики: право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Вибори – не самоціль, вибори – це інструмент забезпечення функціонування представницької демократії, у межах якої народ України делегує обраним представникам право виявляти, узгоджувати, реалізовувати та захищати свої народні інтереси. Згідно зі ст.5 Конституції України, народ (носіє суверенітету та єдине джерело влади) може здійснювати владу через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Два органи державної влади – одноосібний Президент і колегіальна Верховна Рада – мають найвищий рівень легітимності (визнання населення), оскільки обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права (ст.1. Закону України «Про вибори Президента України» і ст.1 Закону України «Про вибори народних депутатів України»). І, відповідно, мали бути найбільш впливовими державними інституціями. На наш погляд, для того, щоб в загальних рисах усвідомити рівень забезпечення сучасним політичним режимом України політичних прав і свобод громадян, достатньо:

✓ дати оцінку виборчій процедурі Президента (2010 р.) і Верховної Ради (2006 р., 2007 р., 2012 р). Цей крок дозволить з'ясувати, наскільки вільно та свідомо громадяни брали участь у виборах, чи була їм надана така можливість політичним режимом.

✓ визначити місце у владній системі та управлінській функціонал Верховної Ради і Президента. Цей крок надасть можливість отримати відповідь на питання, чи співпадає фактичне наповнення діяльності парламенту та глави держави з тією компетенцією, якою українці наділяють їх під час реалізації свого виборчого права (під час легітимізації).

14 лютого 2010 року ЦВК оголосила офіційні результати останніх виборів Президента України, згідно з якими в них переміг лідер Партії регіонів Віктор Янукович. За результатами обробки 100,00% протоколів у другому турі виборів переміг лідер опозиції Віктор Янукович – 48,95% (12 481 268 голосів). Юлія Тимошенко відстала на 3,48 відсотки – 45.47% (11 593 340 голосів). Юлія Тимошенко не визнала своєї поразки, заявила про масові фальсифікації «в цілому по Україні на понад 1 млн. голосів за різними технологіями» і оскаржувала результати виборів у суді.

Незважаючи на загострення політичних пристрастей в ході досить поляризованої кампанії, вибори відбулись відповідно до міжнародних стандартів – такий висновок української ЦВК був підтверджений практично всіма міжнародними спостерігачами. Це унікальний випадок для пострадянського простору: всі без винятку міжнародні спостерігачі – від Місії СНД до спільної Місії ОБСЄ, Європарламенту, Парламентської асамблеї Ради Європи та Парламентської асамблеї НАТО – визнали ці вибори в цілому відповідними міжнародним стандартам. Спостерігачі наголосили, що:

✓ чинна законодавча база – попри певні недоліки, такі як внесення змін до виборчого законодавства між першим та другим туром виборів, – може бути основою для проведення демократичних виборів у майбутньому;

✓ Центральна виборча комісія України (ЦВК) працювала переважно неупереджено та забезпечила ефективну організацію виборів;

✓ медіа надали виборцям можливість зробити поінформований вибір

✓ якість списків виборців покращилася [18].

«Громадянські та політичні права були дотримані, у тому числі свобода зібрань, об'єднань громадян та самовираження, що засвідчило суттєвий прогрес, якого досягнуто у порівнянні із попередніми виборами (*президентські вибори 2004 р.- прим. авт.*)», – йдеться у звіті Міжнародної місії спостереження за виборами – 2010 [19]. У цілому коректна і конкурента електоральна президентська кампанія, яка привела до перемоги представника опозиції, висока якість парламентських виборів 2006 р., 2007 р. (які відбувались за пропорційною системою виборів) дозволяють зробити висновок про те, що протягом 2004-2010 рр. політичний режим України прямував у напрямку «інклюзивної» (заохочувальної) демократії громадян до участі в політичному житті. На думку російського політолога С.Белковського, висловлену ним у січні 2010 р., «сьогодні Україна – демократична країна і дає урок демократії і вільних виборів більшості інших країн пострадянського простору. І це значним чином заслуга Президента В.Ющенка, що йде з посади» [20].

Про інклюзивний тренд розвитку вітчизняного політичного режиму протягом 2005-2009 р. (коли громадяни не лише «ходять» на вибори, а й отримують можливість впливати на формування влади та політики в країні) свідчив і перерозподіл влади за Конституційною реформою 2006 р., ухваленою на самому піку Помаранчевої революції (8 січня 2004 р.) і кваліфікованою більшістю аналітиків визначений як «компроміс елітних груп». Щоб це не було, але новий конституційний закон руйнував характерну для більшості напівавторитарних/дефектно демократичних пострадянських країн «президентську вертикаль» і надавав політичний вплив парламенту (за рівнем легітимності не поступається президенту) та уряду. У 2006р. та 2007 р. Кабінет Міністрів формувала коаліція депутатських фракцій, основою для програми дій уряду була коаліційна угода. Так, поряд із «помаранчевим» Президентом України В.Ющенком з 4 серпня 2006 по 18 грудня 2007 рр. Прем'єр-міністром був Віктор Янукович, лідер ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, яка на парламентських виборах 26 березня 2006 року набрала 32,14% голосів, посівши перше місце.

Зробимо акцент на двох, на наш погляд, важливих моментах. По-перше, під час президентської кампанії 2010 р. українці на вільних та демократичних виборах обирали президента, для функціонування якого в межах парламентсько-президентської республіки було створено інституційний бекграунд. Вплив Голови держави на політичні процеси мусив би збалансовувати Парламент із впливовою опозицією, яка братиме активну участь у формуванні державної політики через формування урядових коаліцій. По-друге, в 10-і рр. ХХІ ст. українці увійшли з мінімальним досвідом здійснення легітимізованими ними органами державної влади в межах парламентсько-президентської конфігурації. І скажемо відверто – досвід цей був девальвовано конфліктом між Президентом та Прем'єр-міністром, які для більшості українців є представниками «помаранчевих» політичних сил. Живучі в нових інституціональних реаліях, більшість українців (**44% населення**), згідно з проведеним соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 5 жовтня 2010 року в усіх регіонах України опитуванню, вважали президента України найвпливовішим органом державної влади в межах політичного режиму. Ця дуальність не в

останню чергу обумовили політичні події, які відбувались після президентських виборів 2010 року і свідчать, на жаль, про певний регрес демократичної трансформації вітчизняного політичного режиму і обмеження (замість забезпечення) політичних прав і свобод українців [21].

Рішенням Конституційного Суду України від 30.09.2010 було скасовано зміни до Конституції від 08.12.2004 р. Політичний сенс повернення до Конституції 1996 р. полягає, узагальнюють експерти Центру Разумкова, у переході до моделі президентсько-парламентської республіки та усуненні можливості проведення виконавчою владою політичного курсу, відмінного від президентського. Програмними основами для Уряду стали передвиборна програма Президента та його Щорічне звернення до ВР. Усунена необхідність міняти Кабінет Міністрів після наступних парламентських виборів. Унаслідок створення в Парламенті пропрезидентської більшості до президентської вертикалі потрапила й Верховна Рада. Відбулося звуження законодавчої, представницької, установчої і контрольної функцій Парламенту, а його вплив на політичний курс і державну політику знизився до мінімуму. Президент зосередив у своїх руках практично всі механізми формування, коригування, реалізації державної політики та контролю над нею. Вплив решти механізмів, включно з парламентським контролем, нівельовано [22].

Наступний крок – зміна формату формування Парламенту, яка була затверджена Законом «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011р. Зробимо акцент на тому, що його оцінки локальними експертами (так само як і з проаналізованим Законом «Про Всеукраїнський референдум») були переважно негативні. Перерахуємо лише базові принципи застереження експертів щодо його змісту:

✓ практика постійних змін виборчого законодавства напередодні чергових виборів, що склалася в Україні, є хибною, негативно впливає на виборчий процес і результати виборів;

✓ вибір і закріплення у виборчому законодавстві змішаної системи формування Парламенту, підвищення проходного бар'єра та заборона брати участь у виборах базувалися не на прагненні забезпечити максимально адекватне представництво суспільних верств у Парламенті, а на політичній доцільності, зумовленій інтересами провідних політичних гравців – влади та, частково, най-

більших суб'єктів опозиції. Розробники нового виборчого закону сподівались, що за змішаною системою формування Верховної Ради ПАРТІЯ РЕГІОНІВ отримає «конституційну більшість» за рахунок мажоритарних депутатів;

✓ новим законом легалізовано багато технологій, які створюють умови для різного роду зловживань і маніпуляцій з виборчими процедурами;

Згідно з дослідженнями, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова, в серпні 2011 р. за опозиційні партії (БЮТ, Свободу та Удар) були готові проголосувати 32% виборців, а за Партію Регіонів – 22%. [23]. Такі результати соціологічних досліджень свідчили про те, що поставлена «партією влади» мета – контрольований Парламент із пропрезидентською конституційною більшістю на тлі падаючих рейтингів Глави держави та Партії Регіонів – **не була б досяжна** без певного маніпулювання волею громадян під час виборів. За результатами моніторингу перебігу виборчої кампанії аналітиками Громадської мережі «ОПОРА», найбільш розповсюдженими порушеннями виборчого законодавства у 2012 р. були:

✓ зловживання адмінресурсом: примушення «бюджетників» до агітації за партію влади; використання бюджетних програм для агітації; агітація в державних і комунальних закладах; перешкоджання агітації (не провладних) політичних сил і кандидатів у депутати; публічна підтримка провладних кандидатів державними посадовцями. У цілому ГМ «ОПОРА» зафіксовано 457 випадків протягом офіційної виборчої кампанії (серпень-жовтень 2012 р.).

✓ підкуп виборців. Використання бюджетних коштів відбувалось насамперед з боку провладних політичних сил і кандидатів. Серед топ-10 ВО, що отримали найбільші субвенції з бюджету, 8 округів, у яких балотувались члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Загалом ГМ «ОПОРА» зафіксовано 366 випадків підкупу виборців за цей же період.

✓ перешкоджання політичній діяльності;

✓ нечесна агітація [24].

Порушення виборчого законодавства відбувалось на тлі недотримання владою інших політичних прав і свобод українців, які мусять супроводжувати чесні та прозорі вибори. Мова йде про:

✓ порушення свободи слова и незалежності медіа. У цьому контексті зробимо акцент на, по-перше, незбалансованості присутності різних політичних сил у телебаченні, як правило – на користь «партії влади» (ПР), яка відзначена в рамках фактично всіх моніторингових проєктів, які виконувалися незалежними громадськими організаціями [25]. По-друге, на широкому суспільному резонансі конфлікту між телеканалом ТVІ та Державною податковою службою, яка заявила про ухиляння каналом від сплати податку в сумі понад 3 млн. грн. По-третє, на внесенні 19 липня 2012 р. законопроєкту народним депутатом В.Журавським, який передбачав насамперед встановлення кримінальної відповідальності за «наклеп» та «образу» – як злочини проти волі, честі та гідності особи;

✓ порушення свободи мирних зібрань та демонстрацій. Ситуацію ускладнювала та обставина, що на той час процедури організації і проведення мирних зібрань в Україні законодавчо не були врегульовані. 6 вересня 2012 р. Законопроєкт «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо свободи мирних зібрань» Верховна Рада відхилила і зняла з розгляду. Розгляд законопроєкту відкладено на невизначений термін. Форми обмеження права громадян на мирні зібрання: прийняття органами місцевого самоврядування власних нормативних актів про порядок організації та проведення мирних зібрань; проведення партією влади альтернативного зібрання («контрмітингу») в місці та в час, заявлений або передбачений для проведення акції опозиційними силами.

Зазначимо, що переважну більшість критичних зауважень локальних експертів та опозиційних політиків щодо змісту нового виборчого закону і практик виборчої парламентської кампанії 2012 року влада проігнорувала, що підтверджує наш висновок про слабкість ендогенних (внутрішніх) факторів, не готових не здатних сьогодні без серйозного тиску екзогенних (зовнішніх) чинників формувати в межах вітчизняного політичного режиму демократичного і прозорого механізму забезпечення політичних прав громадян. Вплив на соціально-політичну ситуацію з боку екзогенних/зовнішніх чинників (ЄС, США – з одного боку, та СНД, Митного союзу та Росії – з іншого) зростає паралельно із регресом демократичних процесів в Україні, організаційним, моральним та інституційним послабленням опозиції, гурбим

порушенням з боку влади практик використання громадянами своїх політичних прав і свобод протягом 2010-2012 рр. Щодо виборчої парламентської кампанії 2012 року, то вона проходила на тлі:

✓ глибокої кризи відносин Києва і Брюсселя, переважно – через внутрішньополітичні події в Україні (насамперед, через низьку ефективність соціально-економічних реформ, боротьби з корупцією, корозію судової системи, відчуження влади від суспільства, політичне переслідування лідерів опозиції);

✓ негативної оцінки внутрішніх процесів в Україні з боку влади США. 22 вересня 2012р. Сенат США ухвалив резолюцію із засудженням «вибіркового та політично мотивованого переслідування та ув'язнення колишнього Прем'єр-міністра Юлії Тимошенко» та закликом до Держдепартаменту США запровадити заборону на видачу віз «особам, відповідальним за ув'язнення...» [26].

✓ гострої критики ситуації в Україні з боку впливових міжнародних організацій (ПАРС, ОБСЄ, Freedom House, Amnesty International, Transparensy International, Economist intelligence та ін.).

Якщо у 2011 р. закон «Про вибори народних депутатів України» отримав обережну критику з боку західних урядів та Венеціанської комісії, то вже за рік в Україні (за оцінками західних спостерігачів) настільки погіршилася, що:

✓ вже в остаточному звіті Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ від 3 січня 2013 р. зазначено, що «... деякі аспекти передвиборчого періоду стали кроком назад у порівнянні з останніми загальними виборами..., ці вибори характеризувалися відсутністю рівних правил гри переважно внаслідок зловживання адміністративними ресурсами, відсутності прозорості передвиборчої агітації та фінансування партій, а також браку збалансованого висвітлення у ЗМІ. Незважаючи на те, що процеси голосування та підрахунку голосів загалом отримали позитивну оцінку, процес встановлення підсумків голосування був оцінений негативно майже у половині виборчих округів, де здійснювалося спостереження. У день після голосування чесність результатів у деяких округах була поставлена під сумнів з урахуванням випадків маніпулювання з результатами та інших невідповідностей, що не

були виправлені Центральною виборчою комісією (ЦВК) або судами»[27].

✓ а Закон «Про вибори народних депутатів» став частиною законодавчого пакету, правки до якого мусить внести Україна для підписання Угоди про асоціацію з ЄС. За висловлюванням Міністра юстиції О.Лукаш, отримані від Венеціанської комісії рекомендації до Закону можна поділити на дві групи: організаційно-технічні і політичні. Друга частина рекомендацій прагматичних європейців містить три основні побажання Венеціанської комісії: по-перше, допустити до виборів осіб, які мають судимість, у тому числі й за тяжкі злочини; по-друге, допустити до виборів тих, хто не проживав в Україні; по-третє – прийняти виборчий кодекс.

Саме тиск зовнішніх чинників (позиція ЄС та США) стає тим чинником, під тиском якого українська влада вкотре змушена робити кроки в напрямку вдосконалення законодавства, що регламентує політичні права українців. Так, у Щорічному посланні до Верховної Ради Президент Віктор Янукович в червні 2013 р. визнав необхідність правок до виборчого законодавства [28]. А у вересні 2013 р. В.Янукович наголосив на тому, що всі необхідні зміни у законодавство, які потрібні для підписання Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною, будуть ухвалені українським Парламентом.

Висновки. Ми робимо акцент на тому, що в Україні (із її слабким громадянським суспільством, фрагментованою елітою, слабкими традиціями інституційного впливу на політичний процес, низьким рівнем політичної культури) відсутній локальний суб'єкт (політичний актор), який здатний ініціювати та сприяти втіленню політичних кроків, спрямованих на розбудову в нашій країні повноцінного інклюзивного політичного режиму. В усякому разі проаналізовані практики законодавчої імплементації процедур прямої демократії та реалізації процедур представницької демократії свідчать про те, що українська еліта не повною мірою розуміє, що реалізація українцями своїх політичних прав – це не лише легітимізація влади, а ще і здійснення громадянами свого права керувати державою. На нашу думку, ситуація ендогенної слабкості, в якій перебуває сьогодні Україна, – не атипова для переважної більшості постсоціалістичних країн. Досвід цих європейських

країн, які зробили центром своєї зовнішньої політики приєднання до ЄС, а ідеологічним мейнстрімом – повернення до Європи, пройшли через європеїзацію (а саме тиск з боку ЄС став визначальним зовнішнім фактором перетворень в цих країнах), дотягнення до європейських стандартів процесів, інститутів, законодавчих та нормативних актів. Постсоціалістичні країни, які стали членами ЄС (чи стануть найближчим часом), визнали екзогенний тиск з боку ЄС. Більше того, європеїзація стала підґрунтям модернізаційної внутрішньої політики. Чи скористається українська еліта цим досвідом – питання відкрите.

---

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, – 2000. – 384 с.; Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия. М.: Прогресс-Традиция; Территория будущего (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. – 464 с.

2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. Л.; М.: Весь мир, 2004. – 188 с.; Бауман З. Текущая современность. СПб.: Питер, 2008. – 240 с.; Бауман З. Индивидуализированное общество. М.: Логос, 2005. – 390 с.

3. Хабермас Ю. Расколотый Запад / пер. с нем. М.: Изд-во «Весь мир», – 2008. – 192 с.

4. Field G., Higley J. Elitism. London; Boston. Routledge and Kegan Paul, 1980. – 135 p.

5. Daron Acemoglu, James Robinson. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. – Crown Publishing Group. – 2012 – 544 p.

6. Більш детально – за посиланнями: <http://electioninfo.org.ua/index.php?i=6>;

7. Підсумковий звіт за результатами спостереження за виборами народних депутатів України 2012 року кв. Більш детально – за посиланням: <http://electioninfo.org.ua/index.php?i=1315>

8. Резолюція ПАРЕ щодо функціонування демократичних інституцій в Україні 26.01.2012

9. Більш детально за посиланням: <http://khpg.org/index.php?id=1362642126>

10. Більш детально за посилання: http://tvi.ua/program/2013/08/29/okrema_dumka_vid_29082013
11. Права людини в Україні 2012. Узагальнена доповідь правозахисних організацій. Більш детально за посиланням: <http://khp.org/index.php?id=1362637534>
12. Більш детально за посиланням: <http://www.unian.ua/news/540327-bytes-danaytsiv-scho-dari-prinosyat-navischo-rada-priynyala-zakon-pro-referendum.html>
13. Виктор Мусияка: «Закон о референдуме – абсолютно антиконституционный акт». Більш детально за посиланням: <http://racurs.ua/84-viktor-musiyaka-zakon-o-referendume-absolutno-antikonstytucionnyy-akt>
14. Закон про референдум від 1991 року передбачав поріг явки. Мова йшла про те, що в референдумі мусить взяти участь не менше 50 відсотків громадян
15. Олег Рыбачук: закон про референдум дозволить рвати Україну по живому. Більш детально за посиланням: http://ipress.ua/articles/oleg_rybachuk_harkivski_ugody_tse_kvitchky_u_porivnyanni_z_zakonom_pro_referendum_12081.html
16. Більш детально за посиланням: <http://www.unian.net/news/579787-v-venetsianskoj-komissii-obyasnili-pochemu-tak-raskritikovali-zakon-o-referendume.html>
17. Див.: Володимир Шаповал: «Той, хто сьогодні ініціюватиме загальнонаціональний референдум, діятиме як політичний провокатор»- К. – Юридичний вісник України №9, 2-8 березня 2013.
18. Більш детально – за посиланням: <http://electioninfo.org.ua/index.php?i=407>
19. Більш детально – за посиланням: <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/41156>
20. Україна: події, факти, коментарі. Інформаційно-аналітичний журнал. – 2010 -№ 2. – <http://archive.nbuv.gov.ua/siaz/Ukraine/2010/ukr02.pdf>
21. Центр Разумкова. Соціологічні опитування. Більш детально – за посиланням: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=579
22. Журнал «Національна безпека і оборона». – К. – 2012. – №7. Більш детально – за посиланням: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD_136-137_ukr.pdf
23. Там само
24. Сьомий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження – парламентські вибори 2012: жовтень, 26 жовтня 2012р. Більш детально – за посиланням <http://opora.org.ua>.

25. Зокрема, моніторинг «Відкриті новини заради чесних виборів» (виконавці – Академія української преси, видання «Телекритика», Комітет «Рівність можливостей»); проект «Політична реклама на телебаченні у період передвиборчої кампанії» (Академія української преси, потижневі звіти див.: <http://www.aup.com.ua/?cat=monitoring&subcat=newst>); моніторинг теленовин (Інститут соціології НАН України, Академія української преси).

26. Текст Резолюції див.: Сайт Сенату США, <http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/S%20Res%20466.pdf>.

27. ВИБОРИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ 28 жовтня 2012 року. Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ. Більш детально – за посиланням: <http://www.osce.org/uk/odhr/elections/98746>

28. «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році». Звернення Президента України до Верховної Ради України VII скликання

Овчар Ірина

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК СФЕРА ПУБЛІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: МОТИВАЦІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ ПРОДУКУВАННЯ

Система публічної взаємодії, притаманна сучасній політиці, має ряд особливостей і відмінностей, особливо порівняно з періодом до здобуття Україною незалежності. На сьогодні продукування публічної політики значною мірою здійснюється за допомогою іміджевих технологій, декларативних конструкцій, які з'являються залежно від мотивів суб'єкта взаємодії, потреб суспільства та тематичного наповнення інформаційного простору.

Ключові слова: публічна політика, інформаційні технології, PR сфера, політичні технології, комунікація.

Ovchar Iryna. Information policy as an area of public engagement: motivation and production technology. The system of public interaction inherent in modern politics, has a number of features and differences, especially compared to the period before Ukraine gained its independence. Today the production of public policy largely by means of image technology, declarative structures that appear depending on the motives of subject interaction, social needs and thematic content of the information space.

Key words: public policy, information technology, PR field, political technologies, communication.

Інформаційні технології як складова публічної взаємодії

Сьогодні день без інформаційних технологій неможливий не лише український політикум, а й загалом сфера побуту і комунікацій громадян. Важливість інформаційного ресурсу в політичному середовищі зумовлена тим, що завдяки джерелам інформації та доступу до них певний політик або партія можуть зайняти своє місце в політичному рейтингу, що, зрештою, дозволить їм отримати преференції під час виборів. Інформаційна сфера стає технологією для задоволення запитів суспільства або для продукування можливих пропозицій. Її активно підтримують громадські організації, аналітичні центри, соціологічні групи та піар агентства, які в різних ракурсах обслуговують політикум. Залучення іноземних політтехнологів дає підстави говорити про експорт піар-концепцій.

У перекладі з англійської *public relations* (PR) – мистецтво досягнення взаємопорозуміння та згоди між людьми. Інституційно зв'язки з громадськістю почали оформлюватися кілька століть тому. У 1622 році у Ватикані Папа римський Григорій XV заснував *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (Священну конгрегацію пропаганди віри), що займалася пропагандою католицизму. Вперше поняття «*public relations*» використав президент США Т. Джефферсон, коли у 1807 р. у першому варіанті «Сьомого звернення до Конгресу» вписав його замість поняття «стан думки». Наприкінці XIX – на початку XX ст. у США PR утверджуються як мистецтво формування й управління громадською думкою, зокрема, через викладання PR у вузах, формування PR відділів в організаціях і окремих PR-агенцій. З'являється розуміння того, що умовність та змістовність піар-технологій залежить від цільової аудиторії, методики подачі інформації та її запитаності.

Частково до сфери інформаційних технологій потрапляє й наукова сфера. Адже посібники, статті та інші друковані матеріали на суспільно-політичну тематику залежно від обставин, авторитетності автора, значимості теми, змісту та структури тексту можна використовувати будь-яким способом. За допомогою певних

технологій інформація стає основним фактором взаємодії чи протидії в публічній сфері. Серед відомих авторів, які писали про інформаційні технології, використовуватимемо роботи Н. Абельмаса [1], С. Лісовського [4], Е. Малкина і Е. Сучкова [5], А.В. Манойло [6], Г. Почепцова [8] тощо.

*Політичні трансформації в процесі
публічної взаємодії через інформаційні технології*

Фактами модернізації політичної системи України є усі ті події, які належать до етапів нашого державотворення (історичні дати), і процеси, які за роки незалежності сформували нормативно-правову базу та регуляторну основу відносин у середині держави та за її межами [7]. До таких явищ у першу чергу належить питання визначення статусу держави, системи внутрішнього управління, характеристика функцій та повноважень влади, взаємодія між суб'єктами й об'єктами політичної участі тощо. Лише називаючи прописані фактажні речі, нам не вдалося обійтися без слів, які використовують у своїй практиці усі ті, хто причетний до формування та поширення інформаційних технологій [9]. Суть інформаційних технологій, зокрема в межах політичного контенту, полягає в правильній подачі будь-якої інформації. Слово «правильна» в цьому контексті вказує на змінність усіх складових, які наповнюють інформацію змістом, значимістю, впливовістю і таким чином роблять технологією. Правильність залежить від взаємозв'язку – від кого поширюється інформація і на кого вона спрямована. При цього вираховується результат чи ефект від поширеної інформації. Все це досягається за допомогою певних маніпуляцій, через рекламу, піар-менеджмент, політичні технології, авторські блоги, сайти, соціальні мережі тощо. Мета інформаційних технологій змінюється в часі та просторі. На сьогодні для України головною метою інформаційних технологій – це показати наявність громадянського суспільства та забезпечити фактор його участі в політичних процесах держави [10]. Цю мету ефективно виконують громадські організації та політичні ток-шоу. Вони забезпечують формальну участь громадян у політичних процесах через поширення інформації. Але при цьому слід враховувати, що будь-яка інформація, яка потрапляє в медіапростір, працює на певну

аудиторію і розрахована на популяризацію теми, яка набуває в певний часовий проміжок максимальної актуальності.

У контексті поширення інформації та ролі медіапростору в інтерпретації політичної системи через ті події, які відбуваються в українському суспільстві, здійснюється її словесна трансформація. На цьому етапі політична система стає відображенням не правових основ, закладених у процесі державотворення, а суб'єктів та об'єктів політичної взаємодії, їх інтересу, сприйняття, розуміння, симпатій, довіри тощо. Тому в європейській політичній практиці вирізняють різні види демократії, авторитаризму і т.д.; в кожній країні має свої особливості система державного управління та розподіл повноважень між представниками влади. Усі ці контекстні складові говорять про особливість політичної системи через роль людського фактора на тлі державно-правового регулювання.

Короткий огляд питання про інформаційну політику в Україні вказує на необхідність звернути увагу на аспект, який часто виступає інформаційним приводом щодо змін у політичній системі. Йдеться про проведення реформ (адміністративної, конституційної, судової), зміну представників політикуму через вибори, ініціювання законодавчих змін, прийняття першими особами держави стратегічних рішень щодо внутрішньої або зовнішньої політики, а також значимі заяви дипломатів, послів, іноземних політиків тощо. Усі ці питання використовують як інформаційні приводи для поширення інформаційних технологій, інтерпретації подій, пояснення фактів, сприйняття явищ через публічних осіб. Повторно зауважимо, що основною метою такого засобу впливу на суспільство є переконання, досягнення ефекту участі громадян у політичних процесах та отримання перемоги або реваншу, в тому числі з акцентом на взаємодію між політиками та громадськістю. Водночас різне сприйняття громадянами політичної дійсності сприяє протиставленню одних політиків іншим на рівні їх поділу на владу та опозицію, проукраїнських чи проросійських, прихильників і противників певної ідеї і т.д. Різниця в тому, що в політичному оточенні, в кулуарах влади такий поділ часто є штучним, створюється ситуативно. Однак громадяни України роблять реальний вибір та виправдовують його отриманим інформаційним ресурсом.

Таким чином, у процесі трансформації політичної системи інформаційні технології часто набувають супровідної ролі, є першоджерелами змін та водночас інтерпретують її в ту дійсність, яка доходить до громадськості. Адже від реальної політики до розмов про неї пролягає проміжок інформаційного ресурсу у вигляді реклами, піар-менеджменту, роботи прес-служби, коментарів журналістів і політичних експертів, словами самих політиків та усіх тих, хто володіє словом як ресурсом, технологією, контекстом подій.

Інформаційний ресурс як технологія в процесі взаємодії

Інформаційний ресурс стає технологією за посередництва громадян. Американський теоретик Уілбур Шрамм свого часу відзначив, що комунікація – це те, що здійснюється людьми і без них не може існувати. Саме люди закладають у неї той зміст, який передають під час спілкування. За допомогою інформації та її обміну здійснюється маніпуляція, вплив, навчання тощо [3, с. 187]. При цьому вчений влучно, на нашу думку, зауважив, що важливими в інформаційних технологіях є якісні характеристики джерела інформування: тобто статус, надійність, кваліфікація, важливість повідомлення, тривалість озвучення, поінформованість аудиторії про риси інформатора, довіра [3, с. 190 – 191]. Доповнимо ці показники вже згаданою вище правильністю інформації, часом озвучення, значимістю, готовністю аудиторії сприймати повідомлення, змістовністю тексту, інтонацією подачі, доповненням слів жестами.

Такі інформаційні технології максимально використовуються як під час виборів, так і в передвиборчий період. Вони є головним ресурсом спілкування політика з громадянами, способом озвучення або донесення інформації, чи представлення певної точки зору. Повторюваність такої інформації за умови її важливості відіграє роль відведення уваги громадян від одноразово озвученої, але при цьому тієї, яка містить не менш важливі дані. Отже, частота озвучення та правильність підібраних слів є однією з можливих технологій. При чому їх ефективність також залежить від вибору джерела її протегування.

Завжди в кожній інформації є її власник, особа, яка використовує інформацію, та ті, на кого вона розрахована. Власник інфор-

мації – це суб’єкт, який в повному обсязі реалізує повноваження розпорядника інформації. До власників інформації часто належать власники інформаційних ресурсів, інформаційних систем, технологій, способів їх забезпечення і поширення. Саме посередництво таких суб’єктів трансформує одну і ту саму інформацію у різну в різних джерелах її використання. Остання доходить до користувачів інформації, які звертаються до інформаційних систем за отриманням та використанням інформації [6, с. 42]. Об’єднання зусиль обох сторін може створювати зовсім інший інформаційний продукт через спотворення первинної інформації в процесі її обробки за участю власника інформаційного ресурсу та користувача інформації. Важливо враховувати аудиторію, яка є споживачем інформації. Адже для усіх інших вона стає статичним показником і фактично проходить повз громадян. Це одна з найпопулярніших технологій, яка більше спровокована об’єктивними, аніж суб’єктивними чинниками.

Тепер спробуємо спроектувати дієвість інформаційних технологій через залучення інших інформаційних ресурсів. Найпростіший варіант для забезпечення популярності публічної особи чи для нагадування про її участь у політиці є зовнішня реклама у вигляді білбордів, листівок, календарів, ручок, блокнотів. Як правило, вона побудована за принципом донесення головного меседжа та популяризації фото публічної особи. Таким чином, досягається впізнаваність публічної особи та розуміння її ідей. Посилюється вона соціологією, яка може розглядатись як окрема інформаційна технологія. Якщо провідні компанії ставлять високий рейтинг кандидату чи партії, це значно додає йому відсотків під час голосування.

До прикладу, на виборах 2012 року серед популярних були меседжі мажоритарних кандидатів: «Збережемо та захистимо Київ», «З людьми і для людей», «Кияни передусім», «Ми команда, яка перемаже», «Вибори 2012 – це наш бій за киян», «Добро завжди перемагає», «Людина справи», «Єдина команда», «Обери зміни – захисти своє майбутнє» і т.д. Зазвичай у ключових інформаційних повідомленнях використовувалися дві складові: прив’язка до території та головних проблем її жителів або апеляційні фрази, побудовані на бренді тієї політичної сили, яка

підтримувала кандидата. Меседжі від політичних партій звучали в дусі: «Справедлива держава», «Чесна влада», «Гідне життя» і т.д.

У процесі популяризації кампанії та її поділу на основні етапи здійснюється доповнення до головних меседжів. Рекламна продукція поширюється через випуск газет, запуск сайтів, поширення аудіо та відео роликів, друк іншої рекламної агітаційної продукції. Загалом, у ході виборчої кампанії усі агітаційні ніші мають бути заповнені [5, с. 100].

Під час просування бренду, партійного чи індивідуального, важливо розуміти, що інформація, яка потрапляє в інформаційний простір, виконує як функцію створення, так і руйнування. Тому слід враховувати додаткові фактори, які здатні змінювати зміст контенту, а саме: інтенсивність інформаційного простору, в який потрапляє конкретний матеріал та який контекст у нього закладений. Слід пам'ятати, що за посередництвом інформації можна управляти громадянами, політиками [8, с.9].

Отже, інформація, яка потрапляє в суспільну мережу мовлення, імідж політика, оточення публічної особи, – все це може бути засобом управління та способом публічної взаємодії. Головна відмінність полягає в об'єкті управління: під час формування іміджу ним є кандидат, під час донесення образу – виборець [5, с. 105]. Ключовими фігурами в цьому процесі є особи, які залишаються за плечима публічної особи: спічрайтери, рекламисти, технологи іміджу і т.д. Без перебільшення, практично усі інформаційні матеріали, сказані політиком або надруковані від його імені, виходять з-під пера помічників, рейтерів, технологів. У вузьких колах добре знають, що ще з радянських часів саме ці особи були тінню публічних політиків, перших осіб держави. Їх роль мало змінилася в сучасних умовах. Самі спічрайтери свою професію називають конформістською або, як мінімум, системною, одна з головних складових якої відображає ступінь особистого переконання в правильності слів, адже це спосіб покращити словом реальність, яку політик обіцяв народу [2, с. 11–12, 14].

У технології інформаційного піару політика, просування публічного образу в інформаційний простір усе зводиться до роботи в кілька етапів, серед яких, зокрема, найважливіші: «за кадром» та в інформаційному просторі. Робота «за кадром» відзначається фор-

муванням іміджу публічної особи; виборі тем, які будуть задавати стабільність у його публічності; підбір опонентів та соратників, які доповнюватимуть створений образ; розгляді варіативних змін, залежно від форс мажорних ситуацій. Усі напрацювання здійснюються для завоювання й утримання певного електорату через правильність маніпуляцій. При цьому в будь-яку інформаційну технологію закладається маніпулятивна функція.

Робота в інформаційному просторі забезпечується шляхом супроводу, підтримки та просування сформованого образу політика в систему мережі мовлення. Цей процес і відносять до взаємодії між публічною особою та громадськістю. В сучасних українських реаліях таке просування потрібне ще й на рівні третього сектору, який представлений різноманітними громадськими організаціями. Останні активно включаються в роботу щодо спотворення інформації або її трансформації в зручну для одних політичних акторів і абсолютно не вигідну для інших. Важливу роль в політичному сьогоднішні відіграє також причетність публічної особи до благодійної роботи.

У процесі переосмислення усіх можливих у політичному просторі схем використання інформаційного ресурсу для просування публічної особи важливо деталізувати роль реклами як способу непрямого донесення інформації, при чому часто незмістовної або мало інформативної. Через рекламу виборець перетворюється на покупця запропонованого продукту, яким у нашому випадку, виступає політик.

Перевага реклами над іншими засобами поширення інформації в тому, що окрім словесного наповнення, вона використовує безліч візуальних засобів, які часто на підсвідомому рівні впливають на тих, хто її споживає. В такому разі остання є прийомом, способом дії. А. Дейян, поділивши рекламу через спосіб дії на раціональну та емоційну відзначав, що раціональна (предметна) реклама звертається до розуму потенційного покупця (виборця), наводить аргументи, щоб переконати його. Свої переконання наповнює змістом через текст, словесну форму донесення інформації. При цьому малюнок, інша графіка використовуються для посилення враження від слів. Натомість емоційна (асоціативна) реклама викликає спогади і наводить на думку. Її дієвість досягається через асоціацію ідей

шляхом відтворення ситуацій, подій, обставин тощо. Малюнок у такому разі посилюється присутністю звуку [4, с. 9].

Сучасне суспільство технологій створило не один десяток інформаційних технологій та способів маніпулювання ними для досягнення поставленої мети. За допомогою інформації можна поглинути суперника, утримувати громадян у певному інформаційному вакуумі, забезпечити просування особи з продуманим іміджем тощо. При цьому важливо розуміти, що будь-яка публічна особа – це продукт того соціуму, в якому він був сформований. І саме тому цей соціум його сприйме в своїх електоральних симпатіях. Власне на такий результат націлена технологія просування, позиціонування політика та утримання його електорату.

На завершення хочемо згадати про ще одну інформаційну технологію, яка нерідко використовується в сучасному українському політикумі й далеко за межами нашої країни. Вона належить до оберненого боку використання інформаційних ресурсів, і застосовується тоді, коли політику в певний момент потрібно пропасти з інформаційного простору або до відповідного етапу не потрапляти в мережу інформаційного мовлення. Така технологія найбільш поширена в Інтернет-ресурсах та теле- і радіомовленні. Спрацьовує дуже ефективно за умови правильної роботи прес-служби та спічрайтерів конкретної публічної особи. Досягається шляхом заповнення інформаційного простору контентом, який не належить до предмета відання конкретної публічної особи. Таким чином, колись розкручена публічна особа зникає з інформаційного простору і до потрібного їй моменту не претендує на його заповнення своїм тематичним блоком. При цьому з інформаційного простору можуть зникнути ряд тем або осіб, які безпосередньо або опосередковано пов'язані зі статусом особи, яка перестала бути публічною. Це жодним чином не означає, що політик втратив свою значимість або інтерес до взаємодії з суспільством. Просто він перестав бути публічним для засобів масової інформації, рекламної сфери, громадського сектору.

Загалом, інформаційна політика виконує функції публічної взаємодії через технології, які використовують на певних етапах просування публічної особи в інформаційний простір. Цей процес

забезпечує взаємодію між політиком та суспільством, включаючи обох у відносини між суб'єктом та об'єктом взаємодії. Інформаційний простір завжди пропонує безліч технологій, які можуть використовуватися політиком та його оточенням. Усе залежить від мети, засобів доцільності, очікуваного результату, PR технологів, інших ресурсів, у тому числі й фінансового. А найголовніше, що громадяни, іноді самі цього не розуміючи, а іноді цілком свідомо, стають учасниками інформаційних технологій, і цим самим забезпечують суспільно-політичні трансформації.

---

1. Абельмас Н.В. Универсальный справочник по ПабликРилейшнз / Н.В. Абельмас. – М.: Феникс. – 2008. – 95 с.

2. Колесников А. Спичрайтеры: Хроника профессии, сочинявшей и изменявшей мир / Александр Колесников. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 318 с.

3. Королько В.Г. Основы Паблик Рилейшнз / В.Г. Королько. – М., «Рефл-бук», К.: «Ваклер», – 2001. – 528 с.

4. Лисовский С.Ф. Политическая реклама / С.Ф. Лисовский. – М.: ИВЦ «Маркетинг», 2000. – 161 с.

5. Малкин Е. Основы избирательных технологий и партийного строительства / Е. Малкин, Е. Сучков. – М.: SPSL»Русская панорама», 2003. – 480 с.

6. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография / А.В. Манойло. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с.

7. Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні. Навчальний посібник / Анатолій Дмитрович Пахарев. – К.: Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 182 с.

8. Почепцов Г.Г. Информационные войны / Г. Почепцов. – М., 218 с.

9. Сибирякова А. Украина. Точка G. / Алена Сибирякова. – К.: ТОВ «Інсайт-Плюс», 2012. – 280 с.

10. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В.Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; ІПіЕНД. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

Оксана Зорич

МІСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ПОЛТАВА)

Стаття присвячена з'ясуванню дихотомії міської ідентичності та політики пам'яті в структурі соціальної комунікації. Визначено, що політика пам'яті як спосіб повсякденного відтворення в часі відчуття приналежності до однієї спільноти у місті Полтава має характерні табу щодо меморіальної фіксації подій національної історії, що посилює тенденції до ізолювання, відчуження городян від публічного простору міста.

Ключові слова: міська ідентичність, політика пам'яті, розвиток локальних спільнот.

Oksana Zorych. City identity through the politics of memory (on the example of Poltava city).

The article provides a clarification of dichotomy among city identity and politics of memory in the structure of social communication. The paper defines that politics of memory as a method of everyday reproduction in time of the feeling of belonging to one community in Poltava city has specific taboos in relation to the memorial fixing of events of national history, that strengthens tendencies of isolation, alienation of townspeople from public space of the city.

Key words: city identity, politics of memory, development of local communities.

Середньовічна Європа з-поміж низки культурних артефактів лишила нам у спадок сентенцію «*Stadtluft macht frei*», що в перекладі з німецької означає «Міське повітря робить вільним». Історичною передумовою для цього афоризму став середньовічний правовий принцип вважати кріпосного селянина, що прожив у місті принаймні рік та один день, вільною людиною. З моменту відколи ця традиція стала надбанням історії, минули століття, однак загальні засади сприйняття міста як певного топосу, що дає

унікальні можливості для самореалізації особистості в структурі соціальної комунікації лишаються актуальними до сьогодні. Ф. Бродель, французький історик, представник школи Анналів, у своїй роботі «Ідентичність Франції» зазначав, що «міста можуть нагадувати одне одне, але за загальним правилом, скільки міст, стільки схем, стільки «соціальних рівнянь» [5, с. 62]. У цьому ж інтерпретативному контексті охарактеризував стан розвитку сучасної Європи П. Вайль у книзі «Геній місця»: «... сучасна Європа чимдалі більше складається не з країн, а з міст» [6, с. 279]. Таким чином у сучасному науковому дискурсі особливо важливим стає завдання «портретування» міст, визначення їх топонімічних та темпоральних структур, що дозволить специфікувати світогляд городянина та прогнозувати історико-культурну та політичну траєкторію розвитку локальних спільнот.

Теоретико-методологічні концепції щодо вивчення феномену міста налічують тисячі фоліантів. Місто аналізується у багатьох вимірах, зокрема, через символічний, фізичний, соціальний, психологічний, архітектурний простори. Разом із тим, місто перебуває в центрі уваги багатьох дисциплінарних дискурсів – географічному, культурологічному, економічному, політичному тощо. Такий багатогранний інтерес до міста зумовлює і неоднозначність визначень того, чим власне є міська ідентичність. Так, наприклад, якщо звернутися до словника термінів та понять, пов'язаних із підходами до інтерпретації ідентичності як категорії політичної науки, виданого Інститутом світової економіки та міжнародних відносин Російської академії наук у 2012 році, то ми натрапляємо передовсім на розрізнення територіальної та локальної ідентичностей, яке не позбавлене певних смислових колізій. Територіальну ідентичність трактують як «комплекс уявлень про належність до територіального суспільства, про спільні інтереси, що виникають у зв'язку з місцем проживання, особливим зв'язком із територією, що має (а може і не мати) адміністративних кордонів, і з функціонуючими у межах даної території політичними інститутами» [20, с. 135]. Далі, у цьому ж виданні ми подибуємо ще один термін – локальна ідентичність. Його дефініція надзвичайно близька за значенням до першого поняття – територіальна ідентичність. Порівняймо: «Локальні ідентичності...

пов'язані із відчуттям співпричетності людини до місця її проживання та/або походження... Локальна ідентичність заснована на понятті «мала батьківщина» та може бути визначена як сукупність смислів, емоційних та ціннісних значень, яких набуває важливе для самовизначення людини місце» [16, с. 140]. Як бачимо, до певної міри ці два поняття – локальна та територіальна ідентичності є тавтологічними, адже будь-яка територія як частина певної поверхні (найчастіше земельної) із конкретними межами є неунікнено локалізованою, тобто розміщеною у фізичному трьохмірному просторі. Таким чином, розрізнення локальної та територіальної ідентичностей залишається доволі умовним, що проковує особливий інтерес до конкретних історичних форм організації суспільного життя у просторі та часі, а саме – феномену міста.

Сучасна урбаністична антропологія пропонує два провідні концептуальні підходи до аналізу міста, що історично здобули назву чиказької та лос-анджелеської. Перший, чиказький напрям, був розроблений у роботах Р. Парка, Е. Берджеса, Л. Мамфорда та обґрунтовував системність, впорядкованість міського простору. Другий, лос-анджелеський, підхід, репрезентований у роботах Е. Соджа, М. Девіса, Д. Волча, акцентує увагу на багатовимірності, поліфункціональності та децентрованості міста. Англійський соціолог польського походження З. Бауман зазначав, що «міста прийнято називати місцем зустрічі незнайомих, де вони залишаються поблизу один одного і де вони взаємодіють один з одним протягом довгого часу, не припиняючи при цьому бути незнайомцями. Чужинці – явище не нове, але незнайомці, які залишаються незнайомцями упродовж довгого часу і навіть завжди, з'явилися в добу Нового часу» [3, с. 26]. Таким чином, місто постає як простір публічної та одночасно анонімної взаємодії індивідів та груп, які формують та ретранслюють у часі конвенційні погляди та оцінки, що регулюють певний порядок колективного співжиття. Як зазначав російський дослідник С. Пирогов, «місто – це завжди «моє місто» та «наше місто», а не місто взагалі. Таким чином місто як феномен має не тільки об'єктивні характеристики, але й інтерсуб'єктивне значення та інтрасуб'єктивний смисл» [18]. С. Пирогов характеризує це як ситуацію палімпсеста текстів міста,

коли на матеріалі однієї і тієї ж архітектоніки співіснують різні символічні простори. Міське середовище, в якому існує локальна громада, отже, є місцем фіксації ціннісних преференцій городян через солідарно визначені та визнані меморіальні знаки та символи. Саме тому важливим чинником розвитку міста є політика пам'яті, що постає як спосіб повсякденного відтворення в часі відчуття приналежності міської громади до однієї історико-культурної спільноти.

Загалом, якщо звернутися до даних соціологів щодо поточного стану розвитку українського суспільства, зокрема таких, що наведені у Аналітичному звіті по результатах дослідження «Регіональна толерантність, ксенофобія та права людини в Україні в 2012 році» (проведеного Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Інституту прав людини і запобігання екстремізму та ксенофобії (IHRPEX)), можна побачити, що в Україні сьогодні спостерігається тенденція до посилення громадянської ідентичності на фоні послаблення локально-територіальної ідентичності, що є основною самовизначення лише для кожного четвертого українця (25,1%) [1].

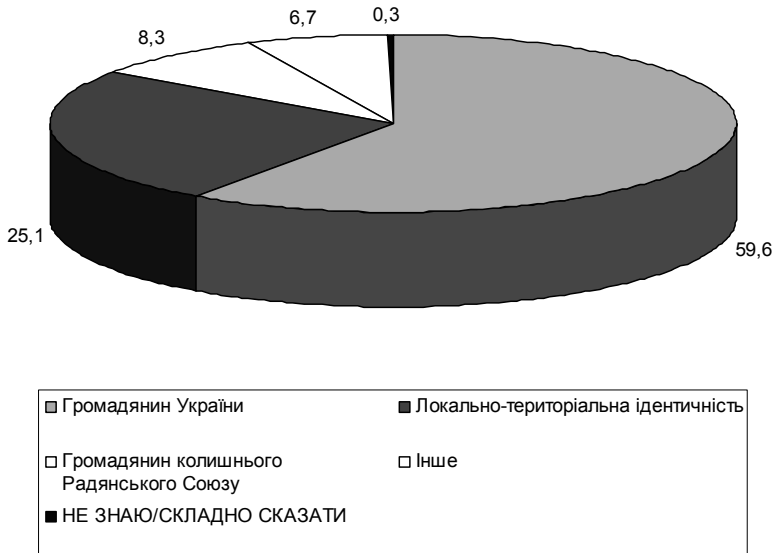

Рисунок 1 [1].

Таким чином актуалізується потреба з'ясування основних чинників, що впливають на прогресуючу слабкість локально-територіальної ідентичності на фоні зростання недовіри до інститутів влади та збільшення кількості політичних спекуляцій довкола дискусійних тем національної історії.

На конструювання образу міста впливає безліч факторів – від ідеологічного нарративу, домінуючого у суспільстві, до рівня освіти та громадської активності кожного городянина, що постійно трансформуються. Т. Возняк зазначає, що «міста постійно пишуть свій нескінченний текст. Це і архітектура, яка до нас промовляє...назви вулиць, кварталів, вивіски, нумерація будинків змінюються. Змінюються соціальні типи. Змінюється і місто як простір знаків та слідів» [7]. У межах даної статті на прикладі міста Полтава ми сфокусуємо увагу на місцях пам'яті та топоніміці міських вулиць, що увиразнюють світоглядні засади ідентичності локальної спільноти полтавчан.

Якщо міське середовище, як зазначав Т. Возняк, є певним текстом, то для Полтави цей текст має однозначний титул, за допомоги якого здійснюється «дистиляція складної суміші історичних сил» [2, с. 21] – це Полтавська битва 1709 року. Одним із її меморіальних утілень в сучасній Полтаві є пам'ятник «доблесному коменданту Полтави полковникові Келіну і славним захисникам міста в 1709 року», який був встановлений у місті 1909 року з нагоди 200-річчя Полтавської битви, та містив у своїй композиції двоголового орла, що був демонтований більшовиками у 1921 році як символ Російської імперії. У червні 2010 року радник колишнього мера Полтави Андрія Матковського, доцент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка Валерій Трегубов заявив про реконструкцію пам'ятника з метою відновлення його втраченої частини та загалом відтворення аутентичного вигляду цього меморіального об'єкта. Дана заява сколихнула громадськість та спровокувала низку критичних зауважень: «А що, якщо завтра якийсь меценат захоче «заради історичної справедливості» відновити пам'ятник Сталіну чи завішати міські установи портретами російських царів і більшовицьких вождів?», – йдеться у заяві руху добровольців «Простір свободи». Під час полтавського рок-фестивалю «Мазепа-фест-

2010» активісти цієї громадської організації влаштували біля монументу полковникові Келіну міні-перформанс, патраючи символічну двоголову курку-мутанта і скандуючи гасла «Мазепу – в Полтаву, мутанта – в канаву!» та «Геть мутанта-окупанта!» [21].

Ще більш дискусійним є питання щодо встановлення у Полтаві пам'ятника І. Мазепі, що було задекларовано у 2009 році у відповідній постанові Кабінету Міністрів України та Указі Президента України, отримало легалізацію через рішення міської ради (згодом скасоване). До сьогодні Полтава лишається без меморіального вшанування гетьмана України, що уклав українсько-шведський союз. У серпні 2010 року экс-кандидат на посаду мера міста від партії «Свобода» Василь Ковальчук запропонував встановити пам'ятник Мазепі (без постаменту) на подвір'ї його приватного будинку – тимчасово, допоки не зросте національна свідомість полтавців. Тим часом виготовлений для полтавчан пам'ятник зберігається на території творчо-виробничого комбінату «Художник» в Києві, що, зокрема, свідчить про те, що окремі питання вшанування національної історії перебувають сьогодні у залежності від персональних уподобань місцевих посадовців та тактики партії, яку вони представляють.

Разом із тим, у сучасній Полтаві паралельно відбуваються поодинокі спроби реабілітації національної історії через встановлення нових пам'ятників, серед яких – хрест на честь загиблих козаків, монумент прем'єрові Української Народної республіки Борисові Мартосу, меморіальна табличка із нагадуванням про зв'язок із Полтавою Симона Петлюри, часткова реконструкція домівки Петлюриного племінника, першого Патріарха Української автокефальної православної церкви Мстислава (Степана Скрипника). Також у Полтаві періоду незалежності української держави з'явилися скульптурні композиції на честь гоголівських персонажів, монумент Марусі Чурай, «годувальниці українського народу» свині, пам'ятник гастрономічному бренду Полтавщини – галушці.

На особливу дослідницьку увагу з точки зору формування політики пам'яті локальної спільноти полтавчан заслуговують назви вулиць міста, що значною мірою ретранслюють події національної історії та є ключем для розуміння сучасних ідентифікацій-

них кодів мешканців Полтави. За часів незалежності топоніміка вулиць Полтави зазнала певної історичної реабілітації. Так, вулиця Радянська стала Монастирською, Карла Маркса – Володимира Козака, частина Куйбишева – В'ячеслава Чорновола, частина вулиці Рози Люксембург – Раїси Кириченко, Червона площа перейменована на Соборний майдан, Ленінградська – Сінна, Раднаркомівська – Михайла Грушевського, а вулиця Луначарського – 1100-річчя Полтави. Однак і ці перейменування не були позбавлені деяких колізій. Так, наприклад, вулиця Кричевського, що розташована в центрі міста, до 2000 року мала ім'я С. Кірова. Більше ніж через 10 років після перейменування даної вулиці, станом на лютий місяць 2011 року, виявилось, що лише на двох будинках з двадцяти чотирьох була зазначена нова назва вулиці. Крім цього, до сьогодні в Полтаві зберігаються такі «кальковані» з російської мови топонімічні назви, як Бумажний, Вугловий, Лодочний провулки, вулиці Кузнечна, Уютна, район Октябрський. Великою мірою це зумовлено індивідуальністю мешканців міста до процесів переозначення символічного простору Полтави та збереженням конформістських установок у сприйнятті публічного життя, що сягають своїм корінням радянської доби. Російська дослідниця Т. Круглова характеризує цей соціальний психотип через такі визначальні риси, як «дистанціювання від «великої політики»; домінування «ближніх» інтересів: родина, діти, дім, друзі, професійне оточення; вражаюча здібність до виживання та пристосування за умов відсутності уміння захищати свої інтереси (як точно сформулював В. Беньямін, «прагнення виразити себе, але не реалізувати свої права»); багатогранні форми та багатоманіття практик співпричетності: дивитися, брати участь, «закривати очі», триматися на відстані, отримувати невелику вигоду» [13, с. 56]. Зазначені вище маркери колективної ідентичності великою мірою зберігають власну актуальність для локальної спільноти полтавчан.

Полтава сьогодні активно розвивається, з'являються нові вулиці та житлові масиви, однак за свідченням О. Правденко, «люди не бажають пов'язувати місця, в яких живуть, з іменами політичних чи громадських діячів, письменників. Віддають перевагу нейтральним, часто романтичним назвам. Тож тепер у нових мікрорайонах міста існують провулки Романтичний, Вічний,

Незабутній, Блакитний, Весняний, Вечірній, Абрикосовий, Барвистий, Казковий, Тихий, Тіньовий, Фруктовий, Тракторний, Баварський. Вулиці Співоча та Колоритна. А на Червоному Шляху є 7-й проїзд, 1, 2 та 3-й проспекти і 9 ліній» [19]. Рішення про назву вулиці легалізує комісія із питань найменування й перейменування елементів міського середовища та інфраструктури, увічнення пам'яті осіб та подій. У квітні 2013 року у Полтаві пройшли чергові громадські слухання щодо перейменування вулиць Пролетарської та Паризької комуни на Анатолія Кукоби (перший мер Полтави часів незалежності) і Героїв Крут. Однак, ані перша, ані друга ініціатива щодо перейменування вулиць не була підтримана городянами. Таке рішення для більшості, зазначає О. Правденко «не ідеологічні погляди, а звичайні питання із документами, які доведеться переоформлювати за власний кошт після присвоєння нової назви» [19]. Реакція нинішнього мера Полтави Олександра Мамаєва щодо цього питання є наступною: «Доки я буду міським головою, я на сесію зроду не винесу питання про перейменування жодної вулиці. Крапка» [12]. Таким чином можемо висновити, що сьогодні в Полтаві вкрай повільно відбувається декомунізація міського простору на фоні духовного інфантилізму частки міського населення, у системі ціннісних преференцій якого домінують приватно-побутові потреби. Разом із тим, громадські активісти Полтави обрали іншу стратегію щодо перейменування вулиць – так, наприклад, на афішах місцевих концертів часто зазначається вулиця не Паризької комуни, а Героїв Крут. У такий спосіб полтавчани вводять нову топонімічну назву у повсякденний вжиток.

Варто відзначити також деякі позитивні зрушення у інформаційному забезпеченні політики пам'яті регіону, зокрема той факт, що окремі структурні підрозділи органів влади, як наприклад, Управління культури Полтавської облдержадміністрації, генерують інформаційні повідомлення про ключові віхи в історичній долі регіону. Так, наприклад, інтернет-сторінка Управління культури містить знаменні й пам'ятні дати Полтавщини на 2013–2017 роки [11], у яких, зокрема, містяться згадки про видатних постатей (як відомих за радянських часів, так і реабілітованих у період незалежності) та важливі дати в історії полтавського краю (перші документальні засвідчення нових поселень, утворення

закладів культури тощо). Наявність такої зведеної інформації безперечно сприяє підвищенню рівня обізнаності громадян з краєзнавчої історії. Крім цього, важливим етапом у культурному житті регіону останніх років стала підготовка видання «Звід пам'яток історії та культури» [10] (2010–2012 рр.), під час якого працівниками музеїв, науковцями, активістами була проведена значна робота з обліку пам'яток місцевої громади. Також важливим етапом у фіксації культурного надбання регіону була підготовка та друк видання «Полтава. Пам'ятки єврейської культури», у ході якої було проведено численні польові дослідження з розшуку та реєстру єврейських артефактів [8]. Ці зрушення є безперечно необхідними, однак явно недостатніми для продукування ідеологічно неангажованої політики пам'яті, що потребує подальшої наполегливої роботи зі збереження та відтворення історико-культурного надбання Полтавщини, з якою пов'язані безсмертні імена таких видатних постатей, як Г. Сковорода, М. Драгоманов, М. Остроградський, Ю. Кондратюк, І. Котляревський, М. Гоголь, Є. Гребінка, П. Мирний, В. Боровиковський, Г. Левицький, М. Ярошенко, М. Лисенко, І. Дунаєвський та багатьох інших.

Проаналізувавши міську ідентичність Полтави крізь призму політики пам'яті, ми можемо констатувати: по-перше, тенденцію до ізолювання, відчуження основної маси городян від публічного простору міста, превалювання приватно-побутових орієнтирів над історико-культурними цінностями національного значення; по-друге, явище історичної дискримінації як інструмента локальної політики, що частково віднаходить своє вираження у політичних спекуляціях довкола теми героїчного минулого Полтавщини. На сьогодні найбільший інтегративний, об'єднавчий потенціал для мешканців міста мають меморіальні наративи, що перебувають поза політичним контекстом.

---

1. Аналітичний звіт по результатах дослідження «Регіональна толерантність, ксенофобія та права людини в Україні в 2012 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ihrpex.org/upl/doc/zvit_jan_2013_58.doc

2. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 270 с.
3. Бауман З. Город страхов, город надежд / Зигмунд Бауман // Логос. – 2008. – № 3. – С. 24-53.
4. Бауман З. Идентичность в глобализирующемся мире / Зигмунд Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева] // Индивидуализированное общество. – М.: Логос, 2002. – С. 176-192.
5. Бродель Ф. Идентичність Франції. Простір та історія. Книга 1 / Фернан Бродель; [пер. з фр. Світлани Глухової]. – К.: Видавництво Жупанського, 2013. – 368 с.
6. Вайль П. Гений места / Петр Вайль. – М.: Независимая газета, 2000. – 484 с.
7. Возняк Т. Феномен міста / Тарас Возняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/misto/misto-zmist.htm>
8. Гладиш К., Цирюльник Е. Полтава. Пам'ятки єврейської культури: історико-архітектурний нарис / К. Гладиш, Е. Цирюльник. – Полтава, 1996. – 87 с.
9. Головка О. Перейменування вулиць Полтави у першій чверті ХХ століття / Оксана Головка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/istoricheskieocherki?id=8162#158>
10. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область / Упр. культури Полтав. облдержадмін., Центр охорони та дослідження пам'яток археології упр. культури Полтав. облдержадмін., Полтав. краєзнав. музей; [упоряд. та наук. ред. Мокляк В. О.]. – Полтава: АСМІ, 2011. – 359 с.
11. Знамennі й пам'ятні дати Полтавщини на 2013 –2017 роки // Управління культури Полтавської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kultura.pl.ua/kalendar-znamennikh-taramyatnikh-dat-poltavshchini.html>
12. Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltava.pl.ua/news/21973/>
13. Круглова Т. К вопросу о содержании концепта «социалистический коллективизм» / Татьяна Круглова // СССР: жизнь после смерти. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. – С. 55-66.
14. Малахов В. Образ города в современном гуманитарном дискурсе: некоторые проблемные направления / Виктор Малахов // Образ міста в контексті історії, філософії, культури: киевознавчі читання / ред. В. Горський; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К.: Парапан, 2005. – С. 16-18.

15. Мусієздов О. Феномен міської ідентичності в контексті соціологічного аналізу / Олексій Мусієздов // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип. 9–10. – Харків: ООО «НТМТ», 2008. – С. 115-126.

16. Назукина М. В. Локальная идентичность / Мария Викторовна Назукина // Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий. Т. 1. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 140-143.

17. Несвіцький О. О. Полтава у дні революції та в період смуги 1917-1922 рр. / Олександр Олександрович Несвіцький; Держ. арх. Полтав. обл., Полтав. крайове об-ня Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – Полтава, 1995. – 277 с.

18. Пирогов С. В. Топология городской жизни / Сергей Владимирович Пирогов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/topologiya-gorodskoy-zhizni>

19. Правденко О. Полтавські вулиці: хто і як називав / Ольга Правденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kolo.poltava.ua/2013/06/20/poltavski-vulici-xto-i-yak-nazivav/>

20. Прохоренко И. Л. Территориальная идентичность / Ирина Львовна Прохоренко // Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий. Т. 1. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 135-140.

21. Шебеліст С. Пам'ять і пам'ятники: Полтава без Мазепи і Петлюри / Сергій Шебеліст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/pamyat-i-pamyatniki-poltava-bez-mazepi-i-petlyuri.html>

Євген Куценко

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОДІЛ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються особливості соціополітичного поділу політичного простору сучасної України. Досліджено електоральні «розломи» в українському суспільстві. Проаналізовано географічні, історичні, етнолінгвістичні, релігійні, економічні та політичні чинники, що впливають на голосування виборців.

Ключові слова: політичний простір, електоральні «розломи», вибори, чинники голосування.

Yevhen Kutsenko. The social and political divisions of political space of modern Ukraine: regional dimension. The article is about social and political divisions of political space of modern Ukraine. Electoral «faults» in Ukrainian society are investigated. In the research levels geographical, historical, ethnolinguistic, religious, economic and political reasons of voting are analyzed.

Key words: *political space, electoral «faults», elections, reasons of voting.*

Під регіональними особливостями соціополітичного поділу політичного простору ми розуміємо відмінності між групами людей, які склалися за територіальною ознакою і є базою для наступної політичної інституалізації. Такий тип поділів має декілька форм виявів: регіональні та центр-периферія.

Характерною ознакою соціополітичного поділу на територіальній основі є наявність регіональних партій або загальнонаціональних партій, які вибрані в більшості представниками одного регіону і у своїй діяльності відстоюють його інтереси. До причин піднесення регіональних партій А. Романюк відносить, поперше, наявність певної правової непорядкованості відносин між центром і регіоном, незалежно від того, які питання покладено в основу – економіка, розвиток національної мови, релігії, культури. По-друге, сучасне піднесення регіональних питань є певною реакцією на зростання повноважень наднаціональних європейських інститутів, коли національні державні органи змушені були передавати до Страсбурга частину своїх повноважень. Часто територіальна основа соціополітичного поділу підсилюється етнічними та релігійними поділами [6, 114].

Водночас територіальний чинник може набувати самостійного значення, коли державна влада стає непропорційно поділеною між групами еліт, які представляють різні території країни, або коли існують суттєві відмінності у соціально-економічному та культурному розвитку окремих територій країни.

Р. Туровський визначає географічні чинники, які впливають на голосування і виділяє чотири базові географічні ефекти голосування [1, с. 5]:

1) *ефект друзів і сусідів*. Кандидат отримує додаткові голоси на батьківщині чи в районах, з якими так чи інакше пов'язаний його життєвий шлях.

2) *проблемне голосування*, коли кандидат чи партія отримує додаткові голоси в тих районах, де підняті ним проблеми особливо актуальні.

3) *ефект виборчої кампанії*. Грунтується на територіальних відмінностях в інтенсивності та ефективності ведення кампанії, що має свій електорально-географічний результат. Існують такі партії, які можуть провести дві-три регіональні кампанії, але не здатні конкурувати з потужними партіями на всіх регіональних виборах.

4) *ефект сусідства*. Популярність визначеної політичної сили може посилюватися за рахунок ефекту мультиплікатора в компактних соціальних групах і поширюватися від однієї соціальної групи до іншої.

Щодо особливостей поділу сучасного політичного (насамперед, електорального) простору України, то, на думку В. Фесенка, він чітко окреслився у різних електоральних вподобаннях мешканців Сходу і Заходу України [2, с. 10].

Як зазначає український дослідник П. Кір'яков, у російських аналітичних розробках усе виразніше простежується намагання протиставити дві політичні культури, які нібито склалися в Україні, а саме «самостійницьку» західну та «малоросійську» східну. Відтак робиться спроба довести, що рубіж Східної (Центральної) Європи проходить по самій Україні, а тому орієнтація на «західну» геополітичну доктрину загрожує цілісності української держави [3, с. 45].

А. Марчуков вважає, що цивілізаційний розлом в українському суспільстві проходить не просто за територіальним принципом. Він є, скоріше, «розломом» у світогляді, де «Схід» уособлює собою радянську, «православно-слов'янську» свідомість, а «Захід» – національну українську свідомість і національні українські цінності [4, с. 48].

Електоральні «розколи» в українському суспільстві не виникають самі по собі. Вони виникають на основі суттєвих ціннісних та інших відмінностей, які існують між україномовними і російськомовними регіонами.

Слід відзначити, що поняття «розкол» і «розбіжності» від-різняються. Поняття «політичний розкол» доцільно вико-ристовувати лише тоді, коли виникає розкол політичної еліти, з'яв-ляються впливові сепаратистські рухи, виникає загроза тери-торіальній цілісності країни. В умовах України коректніше гово-рити про наявність суттєвих політичних розбіжностей між регі-онами, ніж про політичний розкол країни як базову характеристику сучасного українського суспільства. Акцентування уваги в суспільних дискусіях саме на політичному розколі країни сприяє його закріпленню і відтворенню, працює на так звану концепцію «двох Україн», яка широко використовується в Росії [5].

Соціополітичний поділ політичного простору держави напряму пов'язаний із регіональними ідентичностями – набором об'єктивних та стійких ознак, з якими асоціюють себе мешканці конкретного регіону. Як свідчать дані соціологічного опитування, проведеного центром Разумкова в квітні 2012 року, 47,4 % українських громадян визнають наявність розколу за регіональною ознакою [6, с. 25]. Проте регіональна диференціація в Україні набагато складніша, ніж стереотипізований поділ на західну та східну Україну. Адже неможливо не брати до уваги існування таких регіонів, як Центр та Південь, які характеризуються і спільними, і відмінними рисами із Заходом та Сходом, а Центр має величезний потенціал консолідації й синтезу регіонального розмаїття України. До того ж і Схід, і Захід також регіонально диференціюються, наприклад, на Заході вирізняють ще чотири субрегіони – Галичина, Волинь, Закарпаття та Буковина. Все ж регіональні ідентичності Західної та Східної України найбільш акцентовані, знакові в масовій свідомості, ЗМІ, політичному дискурсі, науковій літературі й найбільше впливають на суспільно-політичні процеси в сучасній Україні.

Водночас слід наголосити, що більшість науковців сходяться на тому, що Україна складається з чотирьох субрегіонів з різною історичною традицією, різними типами політичної культури і специфічною електоральною свідомістю [7, с. 84]:

- *Західний регіон*: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;

- *Центральний регіон*: Київ, Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області;

- *Східний регіон*: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області;

- *Південний регіон*: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим.

За національно-патріотичною та мовною складовою в Україні можна виділити два ідеологічних полюси:

- *Західний* (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська область), який характеризуються абсолютним домінуванням українського і україномовного населення, націонал-демократичних і націоналістичних ідеологічних орієнтацій;

- *Східний* (Донецька, Луганська область, АР Крим) – переважно індустріальні регіони, з домінуванням російського і російськомовного населення, проросійських, етатистських політичних і економічних ідеологічних орієнтацій.

Причинами таких ідейно-ціннісних відмінностей можна назвати:

1) історичний чинник: розвиток українського суспільства в межах різних держав;

2) етнологістичний чинник: етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства;

3) релігійний чинник: конфесійна гетерогенність;

4) економічний чинник: суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України;

5) зовнішньополітичний чинник: зовнішньополітичні орієнтації регіонів, питання НАТО;

6) інформаційний чинник: несформованість в Україні єдиного інформаційного простору;

7) політичний чинник: суттєві розбіжності політичної культури між регіонами України, використання суттєвих міжрегіональних розбіжностей у політичних та виборчих технологіях.

Детальніше розглянемо кожну групу чинників, що сприяли встановленню соціополітичного поділу політичного простору за територіальною ознакою в Україні.

Історичний чинник

Україні як пострадянській державі після розпаду СРСР у спадок залишилися чітко окреслена неоднорідність політичного простору. На зміну однопартійній гомогенності прийшла багатоманітність партій і рухів. Така мозаїка політичного поля зумовлена відмінностями в електоральних преференціях жителів різних регіонів.

Складне історичне минуле України детермінувало появу регіонального «розлому» по лінії «Схід-Захід». Західний регіон належав до європейської цивілізації та католицької (греко-католицької) традиції християнства, а східний – до євразійської цивілізації та православного християнства.

Відтак географічне і геополітичне становище українських земель зумовили формування української спільноти на межі цивілізацій, перетині православно-візантійської та католицької традицій – на культурному пограниччі. Різний історичний досвід, почуття й переживання, закріплені в історичній пам'яті, архетипах і міфах, зумовили інші параметри розмежування – ментальність, цінності, політичну культуру.

Етнолінгвістичний чинник

Різна основа західноукраїнської і східноукраїнської ідентичностей зумовила один з важливих параметрів розмежування між Сходом та Заходом – мовний. Історично Захід України формувався як переважно україномовна спільнота, Схід – російськомовна. Наслідком є існування таких ідентичностей, як «російськомовні» та «українськомовні», що накладаються на інші параметри регіональної диференціації.

Українське суспільство в мовному питанні має досить складну структуру й складається як з монолінгвістичного населення, серед якого представлено україномовне та російськомовне, так і з білінгвістичного та носіїв суржику. Виділяються два переважно україномовних регіони: Захід і Центр країни, і два переважно російськомовних регіони – Південь і Схід.

У деяких регіонах знову ж у зв'язку з мозаїчним історичним формуванням території проживають також компактні, але набагато менші групи носіїв угорської, молдавської, румунської, польської,

кримсько-татарської та інших мов. Крім того, у неформальному спілкуванні в Закарпатті використовують, в основному, місцеві говори (русинську мову).

Релігійний чинник

Домінуючою в Україні є православна церква. Але після 1991 р. керівництво незалежної України підтримувало процес створення автокефальної Церкви й перенесення Центру церковної влади з Москви до Києва. Відбувся свого роду розкол православної церкви на УПЦ, що залишилася в юрисдикції Московського Патріархату, і УПЦ (КП – Київського Патріархату), що оголосила про самостійність. Зустрічається також іудаїзм й іслам (останній особливо серед кримських татар).

Регіонально зберігається і конфесійне розмежування: більший вплив католицької (Української Греко-Католицької) або Української Православної церкви Київського Патріархату й Автокефальної Церкви на Заході, і вагомий вплив Православної Церкви Російського Патріархату на Сході та Півдні, що взаємо детермінується російським політичним і культурним впливом у цих регіонах.

Глобальним трендом останнього десятиліття став процес активного збільшення прихожан нетрадиційних церков. Так, на думку директора Релігійно-інформаційної служби України Т. Антошевського, парафіянами таких церков називають себе близько 2 млн. українців, серед яких абсолютна більшість належить до різних течій неохристиянства. Прикметно, що найбільш активно розвиток цих церков відбувається у східних регіонах, де частка неохристиянських громад становить 36%, тоді як у центральних – 28%, а в західній частині країни – трохи більше 20% [9].

Економічний чинник

Цивілізаційні за своїм походженням ознаки розмежування наклалися на економічне розмежування великих регіонів України. Схід України історично розвивався як промисловий, індустріальний регіон, в якому зосереджено понад половину виробництва промислової продукції, зокрема металургійної, хімічної, машинобудівної, вугледобувної тощо.

На Заході більше розвинуті сільське господарство, сфера послуг, дрібне підприємництво, а також деякі високотехнологічні галузі. Утім східні області, суттєво поповнюючи загальноукраїнський бюджет, отримують з нього значні дотації та інвестиції, оскільки виробництво енергомістке, екологічно шкідливе і характеризується зношуваністю обладнання. За період незалежності склалася диспропорція у структурі народного господарства, його фінансуванні, що також розмежує на Схід та Захід.

Найбільш розвинені в економічну плані регіони – Донбас (Донецька і Луганська області), Придніпров'я (Дніпропетровська і Запорізька області), а також міста Київ, Харків, Одеса і Львів.

В Україні структура економіки така, що, у порівнянні з іншими країнами (наприклад, з Польщею), існує незначна частка і роль в економіці дрібного та середнього бізнесу й величезна роль великого бізнесу. Великий бізнес відіграє значну роль не тільки в економіці, але й у політиці країни. Для країни характерно глибоке взаємопроникнення економічної й політичної сфери суспільства.

Зовнішньополітичний чинник

У рамках шкали «Захід – Схід» можна виділити ще одну складову – зовнішньополітичні орієнтації регіонів. Так, Схід традиційно підтримує політику дружніх відносин з Росією й негативно ставиться до вступу в НАТО, схиляється до членства в Митному Союзі. Захід України у свою чергу підтримує вступ країни в НАТО, виступає за максимальне віддалення від Росії та зближення з країнами Європи й США. Однак такий територіальний розкол країни значною мірою є умовним. Крім того, спостерігається зростання впливу ЄС, що пов'язане із прагненням країни в європейський простір.

Крім найважливішого чинника – цін на енергоносії та прагнень здобути контроль над газотранспортною системою України, Росія ще й активно присутня в економічному просторі країни. Російський бізнес прийшов у країну ще на початку 2000-х років, коли президент Кучма мав потребу в підтримці Росії на тлі кризи політичної легітимності та внутрішньої нестабільності. Тоді в країну прийшли такі компанії, як Сибірський алюміній, Татнафта, ТНК, Лукойл.

Внутрішньополітичний чинник

На думку Р. Хербута, «стабільний стан поляризації політичної спільноти простежується тоді, коли в її межах певні суспільні групи надають підтримку конкретним політичним напрямам або політичним структурам, які є представниками цих напрямів, тоді як інші суспільні групи підтримують опозиційні напрями політики або репрезентують їхні політичні партії» [5, с. 145].

Прослідковуючи еволюцію електоральних переваг жителів різних регіонів України, слід відзначити, що ключовими чинниками соціополітичного поділу політичного простору держави у 1991 – 2012 роках. були розколи: «комунізм – націоналізм (націонал-демократизм)» (до 2002 р.), «ліві-праві ідеології» (з 2002 р.), що проявляється у географічному зрізі «Схід-Захід», а також чинник підтримки правлячої політичної еліти чи опозиції.

Під час президентських і парламентських виборів ці розколи виглядали так (червоним кольором виділені переможці виборчих кампаній):

Таблиця 1

**Поділи електорального простору України
під час виборчих кампаній**

Періодизація виборів	Тип виборів			
	Президентські вибори		Парламентські вибори	
	<i>Підтримка у регіонах</i>			
	Схід	Захід	Схід	Захід
1991 р.	Л. Кравчук	В. Чорновіл		
1994 р.	Л. Кучма	Л. Кравчук	КПУ, СПУ	НРУ, -----
1998 р.			КПУ, СПУ, СДПУ(о)	НРУ, Національний Фронт
1999 р.	П. Симоненко	Л. Кучма		
2002 р.			«За ЄдУ», КПУ, СДПУ(о)	«Наша Україна», БЮТ, СПУ
2004 р.	В. Янукович	В. Ющенко		

Продовження табл. 1

2006 р.			Партія регіонів, КПУ	БЮТ, НУ, СПУ
2007 р.			Партія регіонів, КПУ	БЮТ, НУ-НС, Блок Литвина
2010 р.	В. Янукович	Ю.Тимошенко		
2012 р.			Партія регіонів, КПУ	БЮТ, «СВОБОДА» «УДАР»

На думку О. Кнутсена та І. Скарброуга, про наявність соціо-політичного поділу країни можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі, мінімум дві виборчі кампанії [8, с. 535]. Як видно із таблиці 1., такий зв'язок в Україні яскраво простежується в усіх електоральних циклах.

Можна зробити висновок, що запорукою перемоги політичної сили, чи її представника – кандидата в Президенти України є його підтримка виборцями регіону «Схід». Підтвердженням цього – є перемога у 3 із 5 президентських кампаніях представника «Сходу» (Л. Кравчук у 1991 р., Л. Кучма у 1994 р. та В. Янукович у 2010 р.), а також перемога у 4 із 6 парламентських кампаніях «східних» партій (у 1994 р. – КПУ, СПУ; у 1998 р. – КПУ, СПУ і СДПУ(о); у 2002 р. – Блок «За ЄдУ», КПУ, СДПУ(о), у 2012 р. – Партія регіонів та КПУ). Винятками були вибори Президента України 1999 та 2004 рр., а також парламентські вибори 2006 та 2007 рр. Так, на думку більшості політологів II тур виборів Президента України у 1999 р. був суто технічним – політехнологам Л. Кучми вдалося домогтися того, щоб у II тур потрапив саме П. Симоненко, якого більшість виборців не бажало бачити на посаді глави держави.

Щодо виборів Президента України 2004 р., а також парламентських кампаній 2006 та 2007 рр., то у них корекцію результатів не на користь «Східного» регіону зробили виборці із регіону «Центр», яких завдяки успішним виборчим технологіям вдалося переконати не голосувати в унісон із виборцями зі «Сходу».

Таким чином, як свідчать досліджені нами історичний, економічний, етнолінгвістичний, релігійний, політичний чинники, в Україні сформувався яскравий соціально-політичний поділ політичного простору на територіальний (регіональний) основі, що відображається в кардинально різних електоральних перевагах жителів східних та західних областей України, інституалізація політичних партій, які орієнтуються на свій (західний/східний) електорат протягом усіх виборчих кампаній в період незалежності України.

---

1. Гальчинський А. Схід-Захід: небезпечне передвиборче протистояння. <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/den29092004.htm>.

2. Фесенко В. Від політичного роз'єднання до стратегії інтеграції українського суспільства. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/club_ua_full.php?m_id=9058

3. Шульга М. Цивілізаційна рубіжність України у дзеркалі російської науки // Політичний менеджмент, 2008 р., № 2(29) <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=79&c=1908>.

4. Бекешкіна І. Е. Партійні ідентифікації та партійні переваги як характеристики політичної свідомості І.Е. Бекешкіна // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 5. – К: Іс НАНУ, 2001. – с. 41-56.

5. Фесенко В. Від політичного роз'єднання до стратегії інтеграції українського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/club_ua_full.php?m_id=9058.

6. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія. Анатолій Семенович Романюк. – Львів: – Вид-во Львівського ун-ту ім. І. Франка, 2007. – 391 с.

7. Буркут І. Вибочі технології: регіональний досвід / І.Г. Беркут, О.В., Колесников. – Чернівці: Букрек, 2009. – 240 с.

8. Куц Г. М. Концептуалізація політичного простору: проблема визначеності / Г. М. Куц // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 43 (1). – С. 530-537.

9. Матлак Ю. Хрестовий підхід. Нові християнські церкви завойовують прихильність все більшої кількості українців. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/journal/1576508-korrespondent-hrestovij-pidhid-novi-hristiyanski-cerkvi-zavojovuyut-prihilst-nist-vse-bilshoyi-kilk>

Микола Волгов

БАГАТОРІВНЕВІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ТРЕНД ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті зроблено огляд сучасних аналітичних моделей дослідження системи взаємодії центральних та локальних організацій багаторівневих політичних партій. Увагу приділено поглядам на цю проблему таких вчених, як П. ван Хаутен, Л.Торлєксон та Дж.Хопкін.

Ключові слова: багаторівнева політична партія, децентралізація, Дж.Хопкін, Л.Торлєксон, П. ван Хаутен, партійна організація.

Mykola Volhov. Multi-level Party and the trend of the decentralization: theoretical aspect in modern English academic discourse. The paper overviews the modern analytical models of researching the system of the relationships between the central and local organization in the multi-level party. The attention is given to the viewpoints on this problem of the such scholars like P.van Houten, L.Thorlakson and J.Hopkin.

Keywords: decentralization, J.Hopkin, L.Thorlakson, multi-level party, party organization, P.van Houten.

Стратархіальні політичні партії є одночасно активними на різних територіальних рівнях. Крім національного рівня, як правило, більшість з них працюють на одному або декількох субнаціональних рівнях, а також в рамках наднаціональних структур. Ці політичні реалії призвели до виникнення та подальшого розвитку у сучасній англійській науковій літературі концепту «багаторівнева партія» (multi-level party/MLP). Д.Мун (David S. Moon) та О.Бретберг (Oivind Bratberg) наводять наступне її визначення – це «партійна організація з множинними лініями підзвітності та розділенням повноважень між відносно автономними підрозділами

на суб- та наднаціональних рівнях» [1; с.54]. З цієї дефініції ми можемо побачити, що вчені чітко вказують на специфіку цієї структури, яка полягає в особливостях внутріпартійного розподілу влади та повноважень.

На думку Р.К.Карти, регіоналізація передбачає ослаблення національних партійних ієрархій на користь більш гнучкої структури, де місцеві еліти можуть адаптувати організаційну конфігурацію та меседжі до потреб локальних виборців [2]. Особливо часто таку диверсифікацію можна спостерігати там, де присутня конкуренція з боку етнорегіональних партій [3]. Як наслідок, ці можливості політичної дивергенції можуть ставити під сумнів претензії центрального офісу партії на загальну узгодженість та керованість структурою на національному рівні [4], і, більш того, заохочувати сепаратний розвиток та інтереси окремих регіональних відділень [5].

П. ван Хаутен розглядає ці особливості партійного функціонування з позицій процесу делегування повноважень, приділяючи основну увагу взаємодії головного офісу та партійних структур на регіональному рівні [6]. Тобто, основу цього підходу складає вивчення взаємовідносин двох акторів чи груп акторів: принципала та агента, де принципал дозволяє агенту здійснювати ту діяльність, котра може принести користь принципалу, але для самостійного ведення якої у нього не вистачає ресурсів – часу, досвіду, інформації тощо. Адаптація цього підходу до проблеми політичних партій за П. ван Хаутеном полягає у тому, що лідери національної партії можуть розглядатися як принципали, а регіональні підрозділи – як агенти [6; с.139].

Вчений виокремлює декілька можливих зисків для національної партії у тому, що вона матиме регіональні відділення з автономією від центрального офісу. По-перше, регіональне відділення може мати більш повну інформацію і знання про те, як мобілізувати виборців на місцях і як донести партійні меседжі до електорату. І, по-друге, регіональні відділення можуть мати більший рівень довіри виборців у регіоні, ніж національна партія загалом. Отже, на думку П. ван Хаутена, можна очікувати, що обсяг і тип повноважень, делегованих регіональному відділенню, змінюється в залежності від потреби центрального офісу на регіональному рівні у інформації, компетенції, довірі [6; с.141].

Центральне керівництво хоче якомога більше контролювати осередки, але існує і необхідність надати їм значні повноваження та самостійність з метою отримання обумовлених цим вигод. Ця дилема стає стрижневою для усієї моделі відносин делегування, адже внаслідок таких стосунків спостерігаються не лише здобутки, а й витрати. Дослідник вказує на три можливі причини цих витрат: прихована інформація, приховані дії і конфлікти інтересів.

«Прихована інформація відноситься до конфіденційної інформації, що має у своєму розпорядженні агент щодо наслідків або причин конкретних дій» [6; с.143]. Хоча така інформація, в першу чергу, може бути причиною для делегування повноважень цим агентам, це також означає, що важко розрізнити, чи слугує вона інтересам принципала, чи власній вигоді агента. П. ван Хаутен зазначає, що приховані дії можуть бути більш значною проблемою ніж попередня. Цей феномен з'являється, коли принципал не може адекватно оцінити вплив дії агента на результат політичних практик. Чим шкодить власним інтересам через звільнення ефективних функціонерів або підтримку неефективних.

Конфлікт інтересів представляється найбільш визначним джерелом витрат у відносинах делегування. Сутність цієї проблеми полягає у тому, що головний офіс партії в першу чергу піклується про результати на національних виборах, чому сприятиме уніфікована для всієї країни партійна програма. Коригуючи її на користь специфічних потреб певних регіонів, особливо тих, що існують у відмінному від загальнонаціонального політичному контексті, можливо досягти певного збільшення показників електоральної підтримки серед виборців, що мешкають там. Але це може коштувати голосів в інших регіонах, де виборці можуть бути невдоволені такою «унікальністю».

Інший вимір конфлікту інтересів, на думку дослідника, може стосуватися керівних позицій в партії. Їх масштаб та інтенсивність залежить від моделі, за якою будуватиметься кар'єра в партії. Якщо партійні еліти часто переміщуються між рівнями партії (національним, регіональним і наднаціональним), то конфлікти інтересів у першому вимірі (щодо виборчих стратегій на різних рівнях) будуть менш масштабні, а конфлікти щодо керівних посад більш гострими. А у випадку, коли рівень мобільності еліт низький, то

співвідношення конфліктів виглядає зворотно пропорційним попередньому випадку.

Відносини делегування повноважень не передбачають відмову від використання певних механізмів контролю агентів з боку принципала: підбір і скринінг агентів, угоди та санкції на основі звітності і моніторингу, а також інституційні стримування.

Очевидним механізмом відбору агентів є відбір лідерів регіональних підрозділів. Відбір кандидатів для участі у виборах (особливо національних) також може бути потенційним механізмом контролю, який характеризується різноманітністю характерів процедур, які залежать від партійної традиції, нормативних документів, політичної культури тощо. П. ван Хаутен припускає існування більш неформальних способів впливу на ці процеси. Наприклад, публічну або таємну підтримку конкретних кандидатів [6; с.146].

Використання контрактів є ще одним механізмом контролю. «У цьому контексті, поняття «контракт» використовується в широкому сенсі і стосується формальних і неформальних конвенцій та правил, регламентуючих поведінку агента» [6; с.146]. Також це можуть бути певні принципи поведінки у публічній сфері, такі як уникання критики рішень та дій головного партійного офісу з боку місцевих структур, особливо це стає важливим у країнах, де регіональні відділення відіграють значну роль у формуванні загальнонаціональної партійної політики.

Санкції щодо агента, що діє проти інтересів принципала, представляють третій тип можливих механізмів контролю [6; с.147]. Це вимагає моніторингу та звітності про діяльність агента. І більш важливим у цьому питанні стають не формально-бюрократичні звіти про активність підрозділів, а безпосередній нагляд з боку членів партії, засобів масової інформації і виборців.

Останній різновид можливих механізмів контролю агентів включає інституційні стримування [6; с.147]. Це стосується такого організаційного дизайну партії, де кілька органів несуть відповідальність і конкурують один з одним за вплив на прийняття рішення або вироблення партійної політики. Він може бути менш актуальним для ієрархічних моделей, але там, де кілька партійних органів працюють на різних рівнях і мають можливість взаємного

балансу та стримування, боротьба за вирішальний вплив на те чи інше рішення стає більш важливою та гострою.

Свій погляд на проблему організації та систему взаємовідносин у багаторівневій партії запропонувала Лори Торлексон (Logi Thorlakson). Вона емпірично виокремила три аспекти, що визначають характер такої структури: ступінь формального зв'язку між національним та субнаціональним рівнями – «вертикальна інтеграція», ступінь фактичного контролю національного рівня над субнаціональними партійними організаціями – «вплив», і простір для самостійних дій цих субнаціональних організацій – «автономія» [7].

За своєю сутністю вертикальна інтеграція є наслідком формальних організаційних зв'язків, таких як членство в партії, механізм розподілу фінансування та система управління. Адже, коли ці зв'язки існують, партія інтегрована та спостерігається взаємозалежність між різними рівнями партійної структури, і, відповідно, навпаки.

Таким чином, партії класифікуються вченою як інтегровані, якщо національний і субнаціональний рівні мають загальну управлінську та єдину членську структури. Якщо партії мають організаційні одиниці і беруть участь у політичному житті на національному та субнаціональному рівнях, але не мають ані загального керівництва, ані членської структури, то вони класифікуються як неінтегровані. «Усічені» партії, ті які діють лише на одному з рівнів, на думку вченої, за визначенням не можуть бути інтегрованими [7; с.161].

Вплив відноситься до того виміру, в якому субнаціональна партійна організація виявляється більш або менш важливою силою в національній структурі. І вплив тоді значніший, коли її інституціональні інтереси представлені на рівні керівних органів національного рівня саме лідерами локальних партійних організацій. Високий рівень впливу субнаціональних організацій породжує те, що іноді описується як «конфедеративна» партійна структура, де баланс партійної влади розподілений серед субнаціональних організацій. Так, високий ступінь впливу характеризується станом, коли виконавчі органи партії складаються переважно з представників субнаціональних організацій; помірний – якщо

місцеве представництво здійснюється через функціональні групи або регіональні об'єднання місцевих партійних організацій; і, на-решті, слабкий, якщо регіональні представники становлять меншість [7; с.162].

Автономія служить виміром «свободи субнаціонального рівня партії вести справи без втручання з боку національних партійних структур» [7; с.162]. Усічені та неінтегровані регіональні організації є автономними за визначенням, але в інтегрованих партіях рівень автономії може варіюватися, в залежності від ступеня контролю головного офісу таких питань, як дисципліна, політика, вибори, внутрішня організація, висування кандидатів та вибори керівників [7; с.162]. Повна автономія, як вказує Л.Торлексон, спостерігається у «розколотих партіях» [15; с.162] (*split parties*), де субнаціональні організації існують окремо і паралельно з організаційними підрозділами національної партії. Однак, як зазначає вчена, основним гарантом збереження автономії партійних організацій у багаторівневій політичній партії є незалежні від центрального керівництва медіаторські органи [7; с.162].

Великобританський політолог Джонатан Хопкін (Jonathan Hopkin) запропонував аналітичну модель дослідження того, як напруженість між центром і периферією та інституційні реформи впливають на організаційні параметри загальнонаціональних партій (*statewide parties*) у контексті тренду до «денационалізації» електоральної політики. Під цим терміном вчений розуміє процес, завдяки якому національна арена політики стає все менш значущою для партійної боротьби.

На думку Дж.Хопкіна, однією з перших площин, де може бути утворена напруженість між центром і периферією, є процес політичного рекрутингу взагалі, та висування кандидатів зокрема [8; с.230].

Цей конфлікт, головним чином, виникає навколо формального процесу відбору та ратифікації кандидатур, який регіональні еліти намагатимуться «вирвати» з-під контролю центрального рівня. Однак сам процес боротьби за голоси та праймеріз, може стати ареною, на якій буде розгорнуте протистояння. Адже регіональні лідери будуть використовувати ці процеси для акумуляції локальної підтримки проти централізації влади. Більш відкрита процедура

висування перешкоджає спробам центрального керівництва нав'язувати кандидатів проти волі регіональних організацій, оскільки регіональні еліти мають потенціал для мобілізації опозиції через виборчий процес.

Другою важливою ареною конфлікту, за Дж.Хопкіном, є рекрутинг та кар'єра непарламентських партійних еліт [8; с.231]. Однією з особливостей виникнення «картельних партій» [9] є використання центральних ресурсів та фінансування для зміцнення партійних організацій, а також їх апаратів та «територіальних бюрократій» [8; с.231] – участь у яких не обов'язково передбачає обрання на державні посади. Ці бюрократи мають власні корпоративні інтереси, а їх розвиток спрямований на централізацію структури. «Блокування децентралізаційних процесів може бути важливою частиною стратегії професійного виживання цих бюрократів» [8; с.231].

Іншою площиною для утворення внутрішніх конфліктів є вимір електоральної активності. Потенціал для виникнення центр-периферійної напруженості тісно пов'язаний з рівнем націоналізації чи денаціоналізації у виборчих змаганнях. Відповідно до того, як виборці схильні бачити себе учасниками «загальнонаціональної електоральної події» [8; с.231], голосуючи за місцевих кандидатів як «представників» (*лапки Дж.Хопкіна – М.В.*) партійних лідерів національного рівня, місцева партійна організація буде мати слабкі можливості для перерозподілу внутріпартійного впливу на свою користь. У цьому випадку контроль над такими питаннями, як стратегія кампанії, партійний дискурс та програмні пропозиції, буде зосереджений переважно в руках центрального керівництва, що не дозволить регіональним партійним елітам розробити та запровадити диференційовану стратегію.

Регіональні еліти можуть чинити тиск на національних лідерів в інший спосіб. Через присутність у лавах локальної організації популярних або навіть харизматичних регіональних політичних діячів з особистими прихильниками (можливо клієнтелістського типу), які мають набагато більше можливостей для мобілізації підтримки, ніж будь-який «делегат» (*лапки Дж.Хопкіна – М.В.*) центрального керівництва. У такому випадку, національні лідери не мають іншого вибору, окрім як вести переговори з такими фігу-

рами, бо останні мають дуже високі шанси на перемогу у конфлікті, апелюючи до своєї електоральної бази.

Третьою площиною, де в політичній партії утворюються вертикальні внутрішні конфлікти, Дж.Хопкін вважає державну службу. «Партійна активність в органах виконавчої влади та легіслатурах втягує їх у різні дилеми, що стосуються внутрішнього балансу між національним і регіональним керівництвом партії» [8; с.234].

Незалежно від того, на якому інституціональному рівні партія виконує свою владну функцію, територіальне питання одразу ж виникає, як тільки її представники обираються до національного парламенту, де повинні бути утворені певні парламентські групи та фракції. Так само внутрішні конфлікти між регіональними та національними елітами можуть загрожувати парламентській дисципліні, незалежно від того, існуватимуть чи ні ці окремі групи. Звичайно, чим більше регіональної автономії у відборі кандидатів та стратегії виборчої кампанії, тим більше ризиків для парламентської згуртованості на національному рівні, якщо не буде заздалегідь визначений відповідний режим управління парламентською фракцією.

Одним з основних питань є координація дій органів виконавчої та представницької влади на регіональному та національному рівнях. У цьому випадку дуже чутливою проблемою стає питання узгодження коаліційних стратегій. Адже партії можуть зіткнутися з незручною ситуацією, коли на одному рівні вони співпрацюють у межах коаліцій, і виступають супротивниками на іншому.

Таким чином, децентралізаційний тренд у партійному бутті проявляється у вигляді формування або трансформації сучасних структур у «багаторівневі політичні партії», організація та система взаємодії підрозділів всередині яких задовольняє вимоги до можливості продуктивного функціонування на різних адміністративно-територіальних рівнях. Сучасними англомовними партологами було запропоновано декілька аналітичних моделей щодо вивчення організаційно-структурних аспектів діяльності таких партій.

П. ван Хаутен пропонує розглядати це питання через модель відносин «принципал – агент». Де у якості першого виступає цен-

тральний офіс партії, а роль агента виконує субнаціональний підрозділ. У якості переваг такої організації партійної структури вчений наводить можливість використання знань «агентів» про регіональну специфіку, виборців, ефективність інструментарію та більший рівень довіри виборців до них у конкретному регіоні. Але існують і «витрати» у вигляді прихованої з боку «агентів» інформації, дій та конфліктів інтересів. Відповідно, це призводить до застосування певних механізмів контролю: підбір агентів, угоди та санкції, а також, взаємні інституційні стримування.

Л.Торлексон, запропонувала три характеристики, що, на її думку, визначають характер багаторівневої партії. Перший – «вертикальна інтеграція» – ступінь формального зв'язку. Другий – «вплив» – ступінь фактичного контролю головного офісу над субнаціональними партійними організаціями. Третій – «автономія» – простір для самостійних дій регіональних юнітів.

Дж.Хопкін виходить з позиції, що на організаційні параметри загальнонаціональних партій впливають напруженість у стосунках між центром і периферією, а також інституційні реформи. Відповідно, його модель аналізу будується на дослідженні «площин», де породжуються конфлікти. У якості таких він визначає рекрутинг та висування кандидатів; електоральну активність та ступінь націоналізації чи денационалізації менеджменту виборчої кампанії; партійне представництво у органах державної влади та легіслатур на різних рівнях і забезпечення балансу інтересів відповідних функціонерів.

---

1. Moon D. S., Bratberg Ø. Conceptualising the multi-level party: two complementary approaches //Politics. – 2010. – Т. 30. – №. 1. – С. 52-60.

2. Carty R. K. Parties as Franchise Systems The Stratarchical Organizational Imperative //Party Politics. – 2004. – Т. 10. – №. 1. – С. 5-24.

3. Hough D., Jeffery C. An introduction to multi-level electoral competition //Devolution and Electoral Politics. – 2006. – С. 2-13.

4. Laffin M., Shaw E. British devolution and the Labour Party: how a national party adapts to devolution //The British Journal of Politics & International Relations. – 2007. – Т. 9. – №. 1. – С. 55-72.

5. Stolz K. Moving up, moving down: Political careers across territorial levels //European Journal of Political Research. – 2003. – Т. 42. – №. 2. – С. 223-248.

6. Van Houten P. Multi-Level Relations in Political Parties A Delegation Approach //Party Politics. – 2009. – Т. 15. – №. 2. – С. 137-156.

7. Thorlakson L. Patterns of party integration, influence and autonomy in seven federations //Party Politics. – 2009. – Т. 15. – №. 2. – С. 157-177.

8. Hopkin J. Political Decentralization, Electoral Change and Party Organizational Adaptation A Framework for Analysis //European Urban and Regional Studies. – 2003. – Т. 10. – №. 3. – С. 227-237.

9. Katz R. S., Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy The Emergence of the Cartel Party //Party politics. – 1995. – Т. 1. – №. 1. – С. 5-28.

Лариса Кочубей

ГРОМАДЯНСЬКА САМОСВІДОМІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ЩО ЗАВАЖАЄ БУТИ ВІДПОВІДАЛЬНИМ ЗА СТАН СПРАВ У СУСПІЛЬСТВІ?

У статті аналізуються основні чинники, які зумовлюють низький рівень громадянської самосвідомості в українському суспільстві. Охарактеризовано суспільнозначущі цінності, які забезпечують участь громадян у суспільно-політичному житті, та визначено основні шляхи підвищення національної свідомості і політичної активності громадян України.

Ключові слова: громадянська самосвідомість, політична участь, особиста відповідальність.

Larysa Kochubei. Civil Ukrainian identity: what hinders be responsible for the situation in society? *Is article analyzes the main factors that cause low levels of civic consciousness in Ukrainian society. Characterized socially important values that ensure the participation of citizens in political life and the main ways of increasing national consciousness and political activity in Ukraine.*

Keywords: civic identity, political participation, personal responsibility.

Розбудова економічного і духовного фундаменту незалежної держави потребує дослідження усіх важливих чинників становлення та ефективного розвитку державотворчого процесу. Серед таких чинників важливе місце посідає національна самосвідомість як засіб консолідації та інтеграції зусиль нації. Саме усвідомлення державної політичної, громадсько-територіальної спільності, духовно-культурної єдності та історичної спорідненості виступає дієвим чинником соціально-економічних, політичних, духовних перетворень у суспільстві [1]. Необхідним є розмежування понять «національна самосвідомість» та «національна свідомість»: «Національна самосвідомість – вищий рівень національної свідомості, що національна самосвідомість виражає якісні зміни в самій людині та нації. Люди починають усвідомлювати себе як активних суб'єктів історичної творчості, а також визначати свою позицію у національному відродженні й значення своєї діяльності в його здійсненні, самовиражають і самоутверджують себе у цьому процесі» [2].

Так склалося, що для українців проблема самоідентифікації та формування національної самосвідомості ускладнювалася пануванням тоталітарних режимів, заборонаю на все «українське». 22-річчя незалежної державності призвело до пасивності та байдужості українців. Вони втомилися від задекларованих прав і свобод, від тих змін і невизначеності, що характеризують сучасне суспільство, їм надзвичайно хочеться стабільності і визначення подальшого напрямку руху країни. Але рух часу не можна ані прискорити, ані зупинити, і зміна реальної ситуації, вирішення конфлікту, проблемної ситуації залежить виключно від самих українців і тих соціальних процесів, що супроводжуватимуть їх існування протягом життя.

Моральні цінності є системоутворюючою основою національної самосвідомості. Розвиток духовності, національний ренесанс, зміцнення громадянської самосвідомості кожного українця – це основа всіх демократичних перетворень у нашому соціумі. Проблема в тому, що впродовж десятиліть ми багато чого втратили стосовно нашої історії, духовних коренів, національних особливостей та традицій. Український народ упродовж століть не мав власної державності, територіально перебував у складі багатьох іноземних

держав, був поділений між двома найбільш могутніми імперіями, які поступово деформували національні цінності та самосвідомість українців. Нам нав'язували різні принципи організації життя, іншу культуру, інші традиції. Будь-які натяки на організацію власної державності викорінювались. У свідомість українського народу дуже глибоко «засіло» розуміння себе як чогось вторинного, неважливого, здатного виконувати лише найпростішу, найменш престижну та найбільш тяжку і брудну роботу. Впродовж тривалого часу була зросійщена та сполонізована українська еліта, а кращі її представники взагалі були знищені.

Як результат, у свідомості багатьох людей, у тому числі *молоді*, розуміння національної самосвідомості, особистої відповідальності перед суспільством деформоване та розмите.

Якщо «покоління 90-х», яке пройшло через розпад Радянського Союзу і утворення незалежної України, яке пережило всі труднощі, пов'язані з державними перетвореннями, ще якось з цим мириться та має надію на краще майбутнє, то українська *молодь* як менш загартована частина населення є найбільш вразливою до соціальних змін і катаклізмів, котру до певного часу виховували на ідеї світлого майбутнього, втрачає віру в будь-які ідеали та ідеали взагалі. Ця ситуація ускладнюється ще й тим, що сьогодні у молодіжному середовищі можна побачити виразні «західні» тенденції до так званого «космополітизму», замість українського патріотизму.

Нестабільна економічна і політична ситуація в Україні, недовіра до представників влади, державних інститутів, які повинні забезпечувати своєму народові достойний рівень життя, посилює бажання громадян *мігрувати* з держави.

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою у 2010 році провів опитування, яке показало, що майже половина львів'ян віком до 30 років готові назавжди полишити Україну. Якщо 5-7 років тому вік українського мігранта становив у середньому 40-45 років, то сьогодні – люди з вищою освітою, переважно технічних спеціальностей до 30 років бажають мігрувати з України.

У 2011 році Україна посідала четверте місце в світі за кількістю трудових мігрантів. За словами кандидата медичних наук, психотерапевта Романа Кечура, українці сьогодні сприймають

власну державу як загрозу, від неї відчують страх, агресію, що вбиває будь-які перспективи, життя надії і сподівання [3].

Дослідження з приводу еміграційних настроїв серед молоді України дають підстави стверджувати, що майже 82% респондентів має бажання виїхати з України. З них повернулися б 55%. Не мають бажання виїжджати з України лише 18% респондентів [4].

Громадянська самосвідомість українського населення наразі перебуває на дуже низькому рівні. Відсутність політичної еліти, яка б представляла інтереси народу, а не власні, недосконала законодавча база, невідповідна вимогам сьогодення система державного управління та місцевого самоврядування, відсутність ефективних соціально-економічних реформ – ось основні причини, які гальмують розвиток української спільноти. І це ще не весь перелік.

Так, під час проведення соціологічного дослідження на тему «У якому випадку у Вас може з'явитися потреба в активній громадській діяльності?» службою Українського центру економічних і політичних досліджень О.Разумкова, які проводилися у червні 2008 р., респонденти відповіли, що у них з'явиться потреба у активній громадській діяльності, якщо:

- «за це будуть платити гроші (21,9%);
- така діяльність принесе конкретну користь мені і моїй сім'ї (31,7%);
- така діяльність буде приносити конкретну користь суспільству (14,8%);
- така діяльність буде сприяти ліквідації цієї загрози (29,2%);
- така діяльність допоможе стати відомою людиною (3,9%);
- інше (5,7%);
- важко відповісти (14,5%)» [5].

З цього дослідження випливає припущення, що українці досить пасивні у громадській діяльності і єдине, що їх може зацікавити у ній, це гроші та страх за своїх близьких. А все це тому, що якщо людина є матеріально незабезпеченою, вона ні про що, окрім цього, не може думати, єдині її думки – як прокормити себе і свою сім'ю.

Говорячи про відчуття особистої відповідальності за стан справ у суспільстві, потрібно зробити огляд економічної політики, яка проводиться понад двадцять років у країні і свідчить про те, що

переважною частиною інтересів українців залишаються економічні. Не може голодна людина думати про додаткові потреби. І оскільки в нашій країні не забезпечуються найнеобхідніші потреби, більшість населення турбується лише про життя більше, ніж про хліб насущний [6].

Під час опитування українців, «Що є важливим для успішного розвитку України?», вони відповіли [7]:

Табл.1

	Так	Ні	Важко відповісти
Зведення до мінімуму втручання держави в економічні процеси	40,6	27	32,4
Поява сильного лідера, який має широкі владні повноваження	62	18,4	19,5
Забезпечення свободи підприємницької діяльності	70,5	9,2	20,3
Розвиток ринкової економіки	76,5	6,4	17,0
Втілення ідей рівності та справедливості	88,4	4,8	6,8
Гарантування державою соціального захисту громадян	96,3	0,9	2,8
Створення правової держави	91,7	1,1	7,2

З цього можна зробити висновки, що громадянам України не вистачає соціального захисту та справедливості з боку держави.

Протягом 9–19 лютого 2012 року КМІС (Київський міжнародний інститут соціології) провів всеукраїнське опитування громадської думки. Методом інтерв'ю було опитано 2031 респондента, що мешкає в усіх областях України (включно з містом Києвом) та в Криму, віком від 18 років.

Найбільше українців турбують:

- Зростання цін на харчові продукти – 58%
- Зростання цін на комунальні послуги – 54%
- Втрата роботи – 34%

- Несвоечасна виплата зарплат та пенсій – 32%
- Втрата здоров'я – 30%
- Поглиблення економічної кризи – 27%
- Зростання корупції – 27%
- Розгул злочинності – 20%
- Побоювання за долю рідних та близьких – 19%.

Найменше українців турбують:

- Співпраця України з НАТО – 1%
- Міжцерковні проблеми – 2%
- Територіальні претензії з боку країн-сусідів України – 3%
- Поглиблення співпраці з Євросоюзом – 3% [8].

З цього дослідження можна зробити висновок, що українське населення зовсім не турбують проблеми України міжнародного та політичного характеру. Про яку громадянську самосвідомість і особисту відповідальність українців можна говорити, якщо вони перебувають на найнижчому рівні задоволення власних потреб за пірамідою Маслоу? Немає сенсу відтворювати всю піраміду, адже українське населення турбує лише те, як прожити від зарплати до зарплати.

Люди не відчувають себе захищеними і щасливими у власній державі. Опитування КМІС показало, що рівень щастя суттєво зменшився в період 2011–2012 року. Так у 2011 році щасливими себе почували 63% опитаних українців, а в 2012 – 53% [9]. Якщо розглядати 2012 рік, можна помітити, що кількість щасливих і задоволених життям людей, з одного боку, і незадоволених життям та нещасних, з іншого, приблизно однакова. Тобто, суспільство поділяється на незадоволених життям повністю і незадоволених із певними сподіваннями на майбутнє. А якщо говорити про те, наскільки люди впливають на своє життя, бачимо, що середній бал за десятибальною шкалою становить 5,42, – тобто впливають на своє життя люди «наполовину», але з тенденцією до зростання свого впливу на обставини. Таким чином, дані демонструють дуже повільну зміну свідомості суспільства, надію людей на власні сили.

Аналізуючи діаграму(1)[10], можемо зробити висновки, що за відсотковим співвідношенням у населення переважають настрої негативні, а також відчуття невпевненості та тривоги. Це є наслідком політичної та соціально-економічної ситуації, яка

перебуває на занедбаному рівні. Звичайно, коли у суспільстві така картина настрою, то ми не можемо говорити про високий рівень громадської свідомості.

Діаграма 1

На жаль, зазобоване за допомогою ЗМІ населення не має бажання брати активну участь у громадському житті, а тим більше відстоювати свою позицію, тому що останньої просто не існує.

Для прикладу подаємо цікаву для дослідження методичку, яка використовується у мас-медіа. Під час аналізу певної події автор програми подає на свій власний розсуд декілька варіантів коментарів того, що сталося, або подальшого розвитку події з аналізом даних, фактів, документів, висловлювань конкретних політиків з цього приводу. Але варіанти добираються автором телепередачі тенденційно, для того щоб ввести до свідомості слухача наперед запланований «правильний» висновок. Для цього підтверджуюча інформація щодо «непотрібних» варіантів буде представлена доволі слабкою, а «потрібний» варіант буде підживлюватися «конкретним» фактажем. Усе це супроводжується відповідними коментарями ведучого і наприкінці теми, як правило, ставиться риторичне запитання. Цей приклад впливу можна вважати одним із найпрофесійніших прийомів маніпуляції свідомості на українському телебаченні. Але більшій ефективності таких програм сприяє

довіра громадян до самої постаті ведучого та вплив його харизми, а перешкоджає недовіра до українського телебачення. Зовсім протилежним підходом на телебаченні є трансляція подій «наживо» і «без коментарів», що дає глядачеві можливість скласти свою власну думку про побачене на телеекрані. На жаль, на сьогодні таких телепрограм не так і багато, а більшість телевізійного ефіру займає перший наведений вище тип.

Наведені приклади повністю підтверджують думку про те, що головною метою існуючого режиму є знищити громадську думку цілком і повністю. Звідси і мовні закони, які не лише не розширюють права нацменшин, а, в першу чергу, не дають розвиватися державній мові. До цього варто додати також останні події, а саме – провладну «антифашистську» акцію, яка має на меті запламувати і ототожнити все українське з фашистським. Для прикладу про низький рівень громадської свідомості подаємо журналістське розслідування програми «Гроші» (1+1) від 19 травня 2013 року. Події відбуваються на цій-таки «антифашистській» акції. Журналіст з прихованою камерою записується в лави мітингувальників, які, як і очікувалося, заробляють на подібних акціях гроші. Тобто, самі ж українці продають свою ідентичність за якихось 15 гривень за годину. Хоча журналіст все-таки знаходить не проплачених мітингувальників – ветеранів війни. Але на цьому розслідування не закінчується, на сусідній площі у цей же час проходить акція опозиції «Вставай, Україно», де журналіст теж фіксує ідентичну картину, тільки на місці ветеранів група свідомих українців з написом на грудях «Я стою не за гроші». Потім журналіст запропонує учасникам протилежних таборів змінити акцію за гроші і, звісно отримає згоду. Зауважимо, що завдяки такому журналістському розслідуванню ми можемо з середини побачити весь процес зомбування населення. Якщо ж уявити, що в телеефірі мільйони українців побачать лише гарну картинку велелюдної акції, то, звісно, саме це і сформує їх думку про нинішні події. Також наголосимо ще на тому, що ось ті «непроплачені» громадяни і становлять те малочисельне свідоме населення з високим рівнем громадської свідомості. Соціологи вже давно дослідили, що саме ці декілька відсотків свідомого населення

України, які не бояться відстоювати свою громадську позицію, активно проявляють інтерес до політичної ситуації в державі. Так, фондом Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва [11] у 2010 р. було проведено соціологічне дослідження «*Молодь Азербайджану, Росії та України: спільне та відмінне (2002-2010)*», що засвідчило, що для молоді України не властивий значний інтерес до політики. Значною мірою цікавляться політикою лише 8% українців. Серед українців більше тих, хто виявив середню міру зацікавленості політикою (40% – стільки ж, скільки було й у 2002 році). Зовсім не цікавиться політикою 23% українців. Проте навіть цей поміркований інтерес має в основному теоретичний характер і не знаходить вияву у практичній площині. В українців участь у різних формах громадянської активності мізерна. Порівняно з 2002 роком, в Україні не зросла кількість тих, хто брав б участь у діяльності бодай однієї громадської організації (у 2002 році в країні не брали участі у діяльності громадських організацій 90%, у 2010 – 88%). Максимальна участь, як і у 2002 році, припадає на молодіжні організації в Україні – у їх діяльності бере участь 2,3% (у 2002 році – 2,5%) українців.

Безпосередньо політикою займається мізерна частина молодих людей – 0,8% українців. І тих, хто відповів, що займеться політикою у майбутньому, теж небагато – у цьому впевнені 5% українців. Відповіли, що, скоріше за все, це зроблять – 10% українців (як і було 2002 року). Це ж саме опитування показало значне зменшення рівня довіри до навчальних закладів (з 78% – 2002 р. до 42% – 2009 р.), до медичних закладів (з 61% – 2002 р. до 43% – 2009 р.), прокуратури (з 39% – 2002 р. до 21% – 2009 р.), судів (з 37% – 2002 р. до 22% – 2009 р.), міліції (з 29% – 2002 р. до 18% – 2009 р.), державних установ (з 35% – 2002 р. до 34% – 2009 р.), парламенту (з 22% – 2002 р. до 7% – 2009 р.), Президента (з 21% – 2002 р. до 7% – 2009 р.), ЗМІ (з 67% – 2002 р. до 50% – 2009 р.).

Отже, простежується наступна тенденція: чим більше людина залучена до певної сфери діяльності, тим менше вона замислюється про сенс життя, – у неї цей сенс є, і вона, швидше всього, замислюватиметься над тим, які нові цілі перед собою ставити. За

даними Інституту соціології НАНУ, 83% не належать до жодної з громадських організацій, асоціацій чи об'єднань. Наше відчуження від інтересів і забезпечує спокій на вулицях та безлад у владних структурах.

Характер громадсько-політичної участі визначається такими показниками, як:

- політична ефективність – оцінка громадянами своєї змоги впливати на рішення влади;
- політична компетентність – наявність у індивіда політичних знань та досвіду, необхідних для участі в політичному процесі;
- інтерес до політики;
- довіра громадян один до одного;
- довіра населення до громадських і державних інститутів;
- громадянська відповідальність – відчуття особистої відповідальності щодо стану суспільних справ.

Активність участі громадян у суспільно-політичному житті також залежить від ступеня поширеності у суспільстві патерналістських установок, екстернальних орієнтацій (суб'єктивна впевненість у тому, що все у житті залежить переважно від зовнішніх обставин), а також від ступеня суб'єктивної важливості для населення політико-громадянських цінностей [12].

Протягом останніх років простежується тенденція до зниження низки політико-культурних показників громадсько-політичної участі населення України. Так, політична ефективність населення, найвищі показники якої були зафіксовані у 2005 р., зменшилась і нині майже досягла рівня початку 2000-х р. За п'ять років кількість українців, які вважають, що не можуть впливати на рішення уряду, зросла майже на 7 %. Зменшилась і впевненість населення щодо своєї змоги контролювати місцеву владу (14,4 % у 2010 р. проти 17,2 % у 2005р.) суспільства [13].

Зберігається переважна орієнтація масової свідомості на матеріалістичні цінності. Для більшості українців найбільш значущими є такі цінності, як «стабільність», «порядок» та «матеріальний добробут» (Табл.2). Динаміка цінностей публічної сфери українського соціуму за 2003–2012 (1-5 балів)

Таблиця 2

Публічні цінності	2000	2003	2006	2009	2012
1. Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	4,41	4,31	4,33	4,23	4,07
2. Сприятливий морально-психологічний клімат у суспільстві	4,69	4,21	4,18	4,16	4,01
3. Державна незалежність країни	3,60	4,07	3,98	3,63	3,91
4. Національно-культурне відродження	3,80	3,94	3,82	3,57	3,75
5. Свобода слова	3,16	3,90	3,72	3,57	3,77
6. Демократичний розвій України	3,28	3,85	3,90	3,66	3,82
7. Соціальна рівність	4,16	3,63	3,72	3,61	3,92
8. Демократичний контроль рішень влади	2,99	3,45	3,50	3,33	3,53
9. Можливість підприємницької ініціативи	3,10	3,43	3,27	3,26	3,40
10. Участь у політичному житті	1,90	2,67	2,69	2,46	2,78
Сумарна середня	3,51	3,75	3,71	3,55	3,70

Становлення української державності у всіх її аспектах (соціально-економічному, політичному та культурно-етичному) вимагає якісно нового підходу до розв'язання проблеми виховання громадянської самосвідомості молоді, надання пріоритетності та об'єднання зусиль державних органів, громадських організацій, педагогічної науки у визначенні змісту та основних напрямів здійснення державної програми громадянського виховання.

Причиною недостатньої сформованості громадянської самосвідомості молоді є : не розроблена система громадянського виховання молоді у сучасних умовах, неефективне використання засобів національного мистецтва у навчально-виховному процесі школи і недостатній теоретичний та практичний рівень підготовленості майбутніх учителів до розв'язання цієї проблеми Основними компонентами у дослідженні громадянської свідомості, на нашу

думку, мають бути: пізнавальний (наявність світогляду громадянина України, що включає систему знань та норм і правил поведінки у суспільстві); державно-патріотичний рівень національної свідомості; емоційно-пізнавальний (сформованість національних та патріотичних почуттів); занепокоєння проблемами національного державотворення; сформованість системи цінностей, що виявляється в ставленні особистості до явищ матеріальної і духовної культури; здатність оцінювати прояви сучасного суспільного життя, свою поведінку та інших; праксеологічний (здатність застосовувати знання та вміння в різних видах діяльності, дотримання норм і правил поведінки в родині та суспільстві); взаєморозуміння, взаємоповага до інших націй, прагнення до соціальної творчості.

Розвиток української незалежної, демократичної, правової держави потребує об'єднання зусиль нації, сформованої національної самосвідомості, яка забезпечує духовну та ідеологічну основу функціонування держави. Для того, щоб повноцінно жити і впорядкувати своє життя, виступати в ролі безпосереднього «творця історії», українська спільнота повинна мати цілісне уявлення про себе, свої потреби, інтереси та завдання через призму національних цінностей та ідеалів, усвідомлювати своє місце і роль у світовій політиці. Високий рівень національної самосвідомості зумовлює соціальну і політичну активність народу, виступає тим нездоланим «духом», завдяки якому успішно вирішуються назрілі у суспільстві питання державотворення.

На нашу думку для підвищення національної свідомості перш за все необхідна постійна ініціатива держави щодо освіченості громадян, чітке формулювання позицій національних лідерів, активне залучення молоді у всі ці процеси. По-друге – створення великої кількості організацій, які на добровільних основах змогли б реально підвищувати свідомість молоді і, таким чином, виховувати відчуття відповідальності за стан справ у суспільстві. Ми — нація, яка здатна сприймати інформацію, формувати позицію, відстоювати свої інтереси.

Національна самосвідомість виступає творцем ціннісних орієнтацій народу, його різних соціальних груп і верств. Знання про те, хто Ми є, нерозривно пов'язане зі знанням і можливими відповідями на питання про здатність і шляхи політико-культурної державотворчої діяльності. Акт національного самоусвідомлення

багато в чому визначає подальшу мотивацію та сферу прикладання сил у державотворчих процесах. Більшість молодих людей зводять національну свідомість до однієї або декількох її форм. Вона ще не набула розвиненого характеру й не переросла у вищий рівень – національну самосвідомість. Найгіршим є те, що ці вартості здебільшого не перетворилися на глибинні внутрішні переконання й не виступають спонукальним чинником волі і установкою до дії. На сьогодні є величезна потреба у вихованні самосвідомості молоді та формуванні цінностей, яку слід подолати за допомогою навчальних закладів та державної політики. Таким чином, одним з основних завдань суспільства є визначення принципів формування сучасної молодіжної політики у контексті розвитку громадянського суспільства задля перетворення молодіжної активності на дієву складову самоорганізації українського суспільства.

Політико-громадянські цінності, які забезпечують участь громадян у суспільно-політичному житті, поки що посідають останнє місце в ієрархії суспільно-значущих цінностей. Їх наразі вважає дуже важливими лише кожен п'ятий українець. Утім, за роки незалежності значущість деяких демократичних цінностей для українців зросла. Зокрема, помітно зріс рейтинг цінності «демократичний розвиток країни», яка з периферії ціннісної системи громадян перемістилась у групу цінностей середньої важливості. Цінність «участь у діяльності політичних партій і громадських організацій» хоча й залишається на периферії масової свідомості, проте її суб'єктивна важливість, порівняно із 1991 р., підвищилась [14].

---

1. Бергер П., Социальное конструирование реальности. / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995.

2. Черниш Н. Стан національної самосвідомості студентської молоді / Н. Черниш // Політологічні читання. – 1992. – №1. – С. 33.

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2011/03/42283>

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=92285

5. У якому випадку у Вас може з'явитися потреба в активній громадській діяльності? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=369.

6. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: у 2-х т. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2011. – Т.2: Таблиці і графіки / За ред. Головахи Є., Шульги М. – С.22.
7. Що є важливим для успішного розвитку України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=336.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=88&page=2>
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=84&page=2>
10. Українське суспільство в шоці чи в шоколаді? // Дзеркало тижня. – 2012. – 3 серпня.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/publications/articles/bek4_.htm
12. Політична культура сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-912.html>
13. Люди розчарувались не в ідеалах Майдану, а в їх нездійсненні // Голос.ua. – 2011. – 28 листопада.
14. Прес-реліз: 20 років моніторингу: зміни у суспільній свідомості населення України; Інститут соціології НАН України (за інформаційної підтримки Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва); Опитування Центру Разумкова. Посилання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=196

Олесь Лісничук

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ВПЛИВ НА ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті розглядаються новітні тренди розвитку громадських організацій в Україні. Прослідковуються напрями та канали впливу громадських організацій на дискурс національних інтересів України.

Oles Lisnychuk NGOs in Ukraine: the latest trends and the impact on the discourse of national interests. In this article are examined latest trends of Ukrainian NGOs development. Also lines and channels of influence of NGOs on the discourse of the national interests of Ukraine are observed in it.

Середовище громадських організацій України тривалий час являє собою складний гетерогенний простір, відіграючи при цьому свою помітну роль у політичному процесі. В останні роки в цьому середовищі відбуваються динамічні, суперечливі, неодносторонні процеси. Громадський сектор зберігає значний потенціал впливу на політику і суспільство, і, зокрема, на дискурс національних інтересів України, однак у наслідок різних причин та бар'єрів цей потенціал не знаходить відповідного розвитку.

Ситуація в громадському секторі має великий потенціал нарощування динаміки. На користь цього свідчить низка чинників:

- тенденція до стрімкого зростання кількості ГО;
- лібералізація умов утворення нових ГО і (до певної міри) їх діяльності внаслідок вступу в дію Закону «Про громадські об'єднання» та низки інших нормативних новацій;
- розширення форм діяльності ГО за рахунок надання права вести комерційну діяльність;
- наближення президентських виборів, у контексті яких традиційно поживалювалася активність ГО;
- активізація сегмента політично орієнтованих ГО.

Останні роки офіційна статистика засвідчує послідовне зростання кількості зареєстрованих громадських організацій в Україні. З 2008 по 2012 р. середнє збільшення їх кількості на рік коливалося навколо показника в 4000. Статистичні дані на початок 2013 р.[1] свідчать про стрімкий стрибок у створенні нових громадських організацій: за даними на 1 січня поточного року в Україні нараховувалося вже 91317 організацій цього профілю. Таким чином, за 2012 р. їх кількість зросла на 19550 одиниць, або на 27,2%.

Зростання в декілька разів темпів офіційної реєстрації громадських організацій та їх осередків у минулому році цікаве тим, що в 2012 р. не спостерігалось видимих для того причин. Новий закон «Про громадські об'єднання», згідно з нормами якого суттєво спрощується процедура реєстрації організацій цього профілю, почав діяти з 1 січня 2013 р. і перший статистичний ефект від його дії буде зрозумілий лише наприкінці поточного – на початку 2014 р.

Утім, дані офіційної статистики є неоднозначними і, на жаль, хибують відносністю. За їх допомогою можна скласти хіба уявлення про певні тенденції в середовищі громадських організацій. В даному випадку – про стрибкоподібне зростання кількості реєстрованих структур в останній період. Однак оцінити рівень реальної працездатності та впливу ГО України за цими показниками не можна, для цього треба розробляти і застосовувати більш складні.

Деякі організації намагаються оцінити ступінь активності НУО. В останньому огляді «Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України, 2002–2011 роки» Творчий центр Каунтерпарт провів аналіз, де «активно діючою» визнається організація, яка відповідає таким критеріям:

- є офіційно зареєстрованою;
- працює не менше двох років;
- має досвід виконання не менше двох програм чи проєктів;
- має успішний досвід виконання проєктів та відома в регіоні.

На думку авторів зазначеного звіту, під ці критерії на момент завершення звіту підпадало 3-4 тисячі зареєстрованих організацій [2, с.14–15].

Останні дані більше узгоджуються із результатами соціологічних опитувань.

Соціологічне дослідження «Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба?»¹ зафіксувало, що лише 8% громадян вважають себе залученими до активної громадської діяльності. На противагу позитивній динаміці в статистичних даних по зареєстрованих організаціях, цей показник зменшується. В 2008 р. він становив 12% [3].

Потребу брати участь в громадській діяльності українці бачать передусім тоді, коли така діяльність принесе конкретну користь їм або їхній сім'ї (37%), або у разі, якщо під загрозою опиниться життя, здоров'я або добробут близьких і така діяльність сприятиме ліквідації цієї загрози (33%). Однак для кожного четвертого такою

---

¹ Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова з 17 по 22 травня 2013 року. Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

причиною може бути, якщо така діяльність приносить конкретну користь суспільству – 26,4 %. Для 17,2% важливо отримувати за таку діяльність платню.

Рівень довіри до громадських організацій не надто високий: 5,4% цілковито довіряють громадським організаціям, а 33% радше довіряють, ніж не довіряють. При цьому зберігається позитивний баланс довіри-недовіри на рівні 2,8%. Більшим відповідний показник є лише в церкві, армії та ЗМІ.

За останні роки суттєвих змін зазнало правове поле, в якому діють громадські організації та об'єднання в Україні.

З 1 січня 2013 р. набрав чинності новий Закон «Про громадські об'єднання». Прийнятий 22 березня 2012 р. він став результатом тривалого законотворчого процесу, активним учасником якого увесь період були представники громадянського суспільства. На новий закон поклалися очікування, пов'язані із лібералізацією процедури реєстрації ГО та усуненням адміністративних бар'єрів в їхній діяльності. Резонансною новацією також стала норма, згідно з якою вимагаються обов'язкові консультації з громадськими організаціями з питань їх правового статусу та державного фінансування. Також громадським об'єднанням відтепер дозволяється проводити комерційну діяльність, що відповідає меті об'єднання. Ця можливість, як очікується, дасть поштовх для покращення фінансової спроможності ГО.

Утім, після вступу нового закону в дію почали виявляти деякі юридичні колізії, невирішеність яких ускладнює діяльність тих ГО, яких вони зачіпають. Передусім це стосується використання права на ведення підприємницької діяльності, що викликає перешкоди в отриманні громадськими організаціями статусу неприбутковості в органах податкової служби.

Прийнятий у липні 2012 р. Закон України «Про благодійність та благодійні організації» також в цілому орієнтований на спрощення реєстраційних процедур, а також забезпечення ефективнішого контролю за використанням благодійних коштів.

Свою роль в організації взаємодії влади та громадського сектору відіграє створена у січні 2012 р. Президентом України Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства. Значний вплив на організаційний розвиток громадського сектору

мала кампанія зі створення консультативно-дорадчих структур при органах державною влади.

У ряді областей країни місцевою владою ухвалено спеціальні програми сприяння розвитку громадянського суспільства.

Законодавчі новації, втім, поки мають невизначений ефект і можуть викликати неоднозначні наслідки з погляду розвитку мережі ГО, покращення їх діяльності, реалізації через них суспільних інтересів та ініціатив.

Визначальним чинником інституційного потенціалу ГО в Україні є режим відносин громадського сектору і влади. За роки незалежності співпраця держави і громадськості складалася по-різному, але ніколи влада не наважувалася повністю ігнорувати необхідність комунікації з організованою громадськістю. Так чи інакше, але саме влада, її позиція і впливи з її боку залишаються головним модератором базових процесів у середовищі громадянського суспільства.

В останні роки український уряд досить послідовно реалізовує курс на офіційне інституційне оформлення відносин із ГО. Основною площиною реалізацією цієї політики стала розбудова мережі консультативно-дорадчих органів у вигляді громадських рад при органах державної влади (міністерствах, центральних органах виконавчої влади, обласних, міських, районних державних адміністраціях).

Громадські ради як формат співпраці держави і громадського сектору існували ще з 2003 – 2004 рр. Цей орган спочатку викликав активізацію діалогу, але досить швидко перетворився в абсолютній більшості виявів в інертну формальну структуру. Прийнята 3 листопада 2010 року постанова КМ № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» була орієнтована на відновлення ролі ГР (громадських рад) і вводила низку суттєвих інновацій у цьому напрямі. Це рішення дало старт кампанії з утворення мережі ГР при органах влади різного рівня. Менше ніж за рік, станом на 1 жовтня 2011р. було сформовано 566 громадських рад із 608 запланованих, тобто 93% [4, с.4].

Досвід реалізації такого підходу виявився суперечливим. З одного боку, відбулася помітна активізація контактів між пред-

ставниками державних органів та представниками громадських організацій, обмін інформацією, краще ознайомлення із інтересами, потребами й можливостями одне одного, пошук форм оптимізації співпраці. Влада отримала ефективний інструмент легітимізації власних рішень у вигляді демонстрації участі громадськості у процесі їхнього прийняття. Громадські організації, в свою чергу, демонстрацію власного визнання, значущості, запиту на результати діяльності.

З іншого боку, кампанія з розбудови мережі ГР у багатьох проявах набула негативного резонансу, продемонструвала низку конфліктів, у тому числі й системних, призвела до несприятливих наслідків.

Створення ГР при деяких центральних органах (МВС, СБУ, КМДА, Державному агентстві земельних ресурсів) [5] супроводжувалося публічними конфліктами і викликало негативний розголос як у середовищі громадського сектору, так і за його межами. З боку частини ГО з'явилися звинувачення у порушеннях під час формування нових ГР, непрозорості діяльності ініціативних груп з їх створення, їхньої підконтрольності владі та залежності від неї, лобіюванні приватних інтересів у межах ГР, фантомності ряду їхніх учасників, зрештою, в імітації й маніпуляції з боку влади в реалізації ідеї ГР.

З боку представників держави, ГО дістало критику за участь у процесі створення і діяльності ГР за: не завжди продуктивну роботу в ініціативних групах; відсутності готовності до «саморегулятивного» процесу і делегування до складу громадських рад представників, які найбільш фахово представлятимуть інтереси громадськості»; непомірне розширення складу ГР; за «рейдерство» в ініціативних групах; за відсутність розумінні «в повній мірі...основних завдань та специфіки роботи громадських рад, що здебільшого полягають у волонтерській (безоплатній) експертній роботі з підготовки пропозицій та зауважень щодо напрямів реалізації державної політики у певній сфері» [6].

У цілому варто визнати, що ця обопільна критика загалом мала під собою основу. Обидві основні сторони виявилися недостатньо готовими до рівноправного діалогу в пропонованому форматі.

Основним же індикатором зазначеного процесу стала демонстрація дефіциту довіри між середовищем активних громадських організацій та владою. Ця особливість відображається як на роботі ГР, так і на взаємодії ГО з органами влади в цілому. Згідно з опитуванням, проведеним у середовищі ГО, яке наводиться в «Індексі сталості розвитку організацій громадянського суспільства України в 2012 році» від Агентства США з міжнародного розвитку, 16% організацій координують свою діяльність з органами влади, 23% займають конфронтаційну позицію, 46% вважають, що їхня діяльність доповнює діяльність органів влади, а 12% зазначили, що влада використовує їх діяльність у своїх цілях[7]. Таким чином, більше третини активних ГО має упередження щодо співпраці з державою та її представниками.

Варто також враховувати, що постанова №996 стала не тільки хоч і важливим, але одним із низки урядових документів. Це рішення позначила перехід до нового режиму взаємин ГО та влади. Від того часу дедалі виразнішою стає тенденція до спроб влади робити акцент на своїх організуючих та структуруючих функціях щодо громадянського суспільства в Україні. В Україні почав все більш впевнено утверджуватися феномен ГОНГО (GONGO)².

Поява і розвиток організацій цього типу відбувається двома головними способами. По-перше, створюються структури зі статусом ГО, пов'язані з тим чи іншим органом влади чи його представниками за ініціативи та організуючої ролі останніх. По-друге, інтерес влади до контролю за громадським простором знайшов відгук у частини представників останнього, які почали виявляти ознаки своєрідного громадського антрепренерства. В цьому випадку або вже існуючі, офіційно зареєстровані організації, або окремі активісти з певним досвідом громадської роботи розпочинають діяльність з просування інтересів влади. Яскравим прикладом останнього сценарію є участь в роботі ГР при МЗС організацій, пов'язаних із релігійним об'єднанням «Посольство Боже» [8].

---

² ГОНГО (GONGO – Government-Organized (или Operated) Non-Governmental Organization) – «організовані урядом неурядові організації», аббревіатура, що позначає формально неурядові громадські організації, які створені за участі держави і які працюють на її інтереси.

Через сприяння масовому розвитку організації такого типу влада може отримати контроль за ситуацією в середовищі ГО. Відкриваються широкі можливості для використання селективного підходу, коли структури типу ГОНГО та інші лояльні до влади ГО визнаються як «справжні», «конструктивні» інститути громадянського суспільства, а громадські організації та ініціативи, які виявляють критичну щодо неї позицію, маркуються як «політичні», «ангажовані», «екстремістські», їм відмовляється у визнанні дотичності до громадянської самоорганізації та необхідності діалогу з ними. Ідентифікуються «справжні» ГО, з якими можлива і необхідна співпраця, а – і це головне – активне пропагандистське використання інформації про такі взаємини. Таким чином демонструється наявність діалогу та кооперації держави та громадянського суспільства, наявність широкої громадської підтримки як окремих ініціатив влади, так і політичного курсу в цілому. Влада резервує за собою право наділяти «мандатом» відповідності справжньому громадянському суспільству. Відповідно, вона декларує відсутність такого статусу в структур, які демонструють гостру критику і несприйняття її дій. Щодо них включається логіка маргіналізації, ігнорування й очікування їхньої деактуалізації. Це доповнюється репресивними, але здебільшого нежорсткими впливами переважно щодо окремих активістів, які ведуть резонансну і нетолеровану владою діяльність – заборона в проведенні акцій, затримання міліцією, відкриття кримінальних справ (у тому числі і щодо епізодів, які безпосередньо не пов'язані із громадською діяльністю) тощо.

Така політика наразі є радше тенденцією, яка остаточно ще не вкорінилася і не витіснила інші. Однак сама її наявність породжує серйозні проблеми для розвитку ГО і всього простору громадянського суспільства, а також і загрози суспільній та політичній стабільності в країні. Сконструйований у подібний чином простір ГО означає цілковите витіснення державою суспільної самоорганізації.

Варто відмітити ще один важливий аспект. Надмірний акцент з боку влади на громадських обговореннях підважує важливість і, потенційно, навіть доцільність електорального представництва. Адже таким чином відкриваються можливості для деактуалізації необхідності діалогу із політичними конкурентами, які отримали

меншу підтримку під час демократичної процедури боротьби за владу – на виборах. Опозиційні меншості в представницьких органах влади дистанціюються від реального процесу прийняття рішень. У них залишаються два головні способи впливу на владу та її рішення. По-перше, це використання можливостей формальної процедури, існуючої в тому чи іншому органі представницької влади, що є достатньо малоефективним, особливо з огляду на контроль над регулюванням цього механізму, яку отримує правляча владна сила. По-друге, використання позапублічних, тіньових способів впливу (від неформальних особистих домовленостей до негласних міжпартійних пактів).

Таким чином курс на демонстрацію активної комунікації із громадськістю для влади привабливий можливістю перенесення легітимізаційних практик у площину, більш придатну для контролю. Отже, така політика попри її позірну відкритість на рівні реалізації в конкретних інституційних умовах не може вважатися апіорі демократичною.

Загалом же, таким чином реалізований курс на активну демонстрацію підтримки публічних обговорень цілковито вкладається в логіку домінування популістського дискурсу.

Структури громадянського суспільства намагаються активно виступати організатором публічних дискусій щодо проблем, які стосуються національних інтересів. Переважно це відбувається у вигляді публічних заходів – конференцій, круглих столів, семінарів. Ця форма є звичною для українських громадських організацій, однак використовувати її на постійній основі здатна невелика група із них, які мають відповідні інституційну спроможність, ресурси, досвід. Зазвичай такі позиції здобуваються складно, через подолання багатопланових обмежень і бар'єрів. Для звичайної, нехай і активно та успішно працюючої української НУО, самостійна організація подібного заходу стає надскладним завданням і потребує залучення зовнішньої допомоги.

Найбільш системно і послідовно в організації публічних діалогів підходить Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. Більшість публічних заходів цього think-tank пов'язані із виходом чергового числа його часопису «Національна безпека і оборона». Кожен номер – тематичний, і тема

журналу стає магістральною для публічного зібрання, де його представляють, а потім запрошені представники політикуму, державних органів, експертного середовища, громадського сектору, медіа дискутують як з приводу доповіді центру, так і з інших питань проблематики. Всі ці дискусії повністю потрапляють під обговорення загальнонаціональних інтересів – це визначає позиціонування часопису центру.

У цілому, структури громадянського суспільства є активними у зусиллях щодо організації дебатів з приводу загальнонаціональних інтересів. Їм властивий більш інноваційний підхід як до формулювання тем і визначення актуальних проблем, так і до пошуків шляхів їх розв'язання. Реалізувати наявний у цьому контексті евристичний потенціал вітчизняним ГО суттєво перешкоджає обмеженість ресурсів, не до кінця врегульовані правові аспекти діяльності, дефіцит інституційованих форм горизонтальної кооперації, складнощі, що виникають у відносинах із державою та організаціями-спонсорами.

Саме до практики громадянської самоорганізації можна віднести і таку дискусивну платформу з формулювання національних інтересів і пріоритетів, як Ініціативну групу «Першого грудня». Створення цього об'єднання стало відповіддю на звернення трьох традиційних українських церков (Української православної церкви, Української православної церкви Київського патріархату та Української греко-католицької церкви), в якому містився заклик «засвідчити соборність, розкрити духовний потенціал, даний Богом нашому народу, та утвердити в суспільстві принципи любові, справедливості й взаємодопомоги»[9]. До ініціативи «Першого грудня» приєдналися відомі українські інтелектуали та громадські діячі: В. Брюховецький, Б. Гаврилишин, В. Горбулін, С. Глузман, Л. Гузар, І. Дзюба, М. Мариневич, М. Попович, Є. Свєрстнок, В. Скуратівський, І. Юхновський.

У прийнятій за результатами першого зібрання групи в грудні 2011 р. «Декларації» після відзначення «морального і соціального занепаду та втрати життєвих орієнтирів» на 20-ту річницю незалежності констатувалося, що «всі виразки нашого суспільства є лише проєкціями головної проблеми – замулення нашого духу». Відтак наголошувалося на необхідності «відродження... усіх пластів українського суспільства» [10]. Головним інструментом на шляху до цього було обрано Національний круглий стіл, від якого

очікувалося, що він стане «новим суспільним інститутом вираження суверенної волі громадянського суспільства» [10].

Крім самих учасників групи «Першого грудня», до участі в зібраннях Національного круглого столу запрошувалися представники широких кіл громадськості, в тому числі тієї категорії, яка претендує на роль лідерів думки. Група позначила своєю головною метою – «не давати готові відповіді, а насамперед привернути увагу суспільства до тем, які для України є життєво важливими» [11].

Образ «круглого столу» як форми формування широкого консенсусу з базових питань розвитку країни тривалий час була доволі поширеною в суспільних дискурсах України. Суттєву роль у підтриманні його актуальності відіграло, з одного боку, усвідомлення масштабності і глибини конфліктів в українській політиці та соціумі, з іншого, відсилання до позитивного досвіду роботи таких інститутів у європейських країнах, які долали спадщину тоталітаризму та авторитаризму (Польщі, Іспанії тощо). Останньою помітною (але малоефективною) спробою використати цей формат співпраці стали зусилля тодішнього Президента В. Ющенка влітку 2006 р. і завершилися підписанням «Універсалу національної єдності».

Якщо круглий стіл 2006 р. був вразливим через вузьку платформу сторін, що домовлялися, та їхніх інтересів, то національні круглі столи Ініціативи «Першого грудня» відчувають тиск викликів практично протилежного змісту – від початку за основу діалогу було взято занадто абстрактні позиції.

При цьому практика групи «Першого грудня» не уникла певної корпоративної герметичності. Як «Декларація», так й інші документи, а також подальша робота групи (як власне започаткування її як відповіді на церковний документ) має виразні ознаки консервативної реакції на кризові процеси в українському суспільстві і державі та завдання і виклики, які перед ними постають. До об'єднання увійшли учасники, які більшою чи меншою мірою, але розділяють і підтримують таку платформу. В той же час, за всієї їхньої авторитетності і відомості, ані вони персонально, ані засади діяльності Ініціативи не відображають повною мірою підходи, настрої, інтереси як українського суспільства в цілому, так і активної його частини, яка артикулює для себе проблему необхідності стратегічного поступу країни.

У публічному просторі стає дедалі більше критичних відгуків про роботу групи та її круглих столів з боку потенційних учасників обговорень. Так, наприклад, філософ С. Дацюк, який бере доволі активну участь в інших дискусійних об'єднаннях, піддав критиці позиції Ініціативної групи за відсутність стратегічних пріоритетів, замість наявних політичних, ігнорування інноваційності, «вузько національних» пріоритетів [12].

Ця критика має під собою підґрунття, оскільки в цілому запропонований і поки підтримуваний групою «Першого грудня» формат діалогу із питань національних інтересів не спричинив поки відчутного впливу на домінуючі суспільні і політичні дискурси.

У той же час, ці узагальнення є проміжними, давати остаточні визначені висновки стосовно продуктивності організації діалогу про загальнонаціональні інтереси в рамках формально абстрагованого від політики всеукраїнського столу поки зарано.

Однак можна зауважити, що так чи інакше, але в формі діалогу, яка претендує на загальнодержавний статус, неможливо зректися політики і, вочевидь, політиків. Враховуючи всі витрати та загрози, які може викликати долучення представників політичного класу до такого спілкування, все ж варто шукати шляхи мінімалізації можливостей перенесення політико-групових інтересів та конфліктів у дискусійне поле з одночасним включенням у комунікацію представників усіх зацікавлених у ній політичних сил.

Тим більше, що ідея круглих столів як способу пошуку компромісів залишається актуальною у власне політичному середовищі. Останню примітну заяву з цього приводу зробив у серпні 2013 р. перший Президент України Л. Кравчук, на думку якого, саме такої форми діалогу сьогодні потребує правляча більшість і опозиція, а його організатором доцільно зробити Верховну Раду [13].

---

1. Кількість зареєстрованих політичних партій та громадських організацій в Україні на 01.01.2013 року // Експрес випуск Державної служби статистики України від 05.03.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2013/03_13/53.zip

2. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2011 роки: Звіт за даними дослідження/ Автори-упорядники: Любов Паливода, Софія Голота – К.: [БФ «Творчий центр ТЦК»], 2012.

3. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/sdklfmvlkdmfklvm.htm>

4. Громадські ради в цифрах: загальнонаціональний звіт із моніторингу формування громадських рад при центральних та місцевих органах виконавчої влади / М. В. Лациба, О. С. Хмара, А. О. Красносільська [та ін.]; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: Агентство «Україна», 2011. – С.4.

5. Громадські ради: гора народила мишу? // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – 11 листопада.

6. Окша Н. Громадські ради: криза демократії чи її розвиток? / Н.Окша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/04/8/6088504>

7. The 2012 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. 16th edition. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2012CSOSI_0.pdf. – P.213.

8. Бекешкіна І. Рейдерські новації: як захоплюють громадські ради / І. Бекешкіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/04/4/6077869>

9. Звернення традиційних Українських Церков до вірних та до всіх людей доброї волі з нагоди двадцятиліття референдуму на підтвердження Акту проголошення незалежності України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua/2077.0.html>

10. Декларація // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1-12.org.ua/deklaratsiya>

11. «Освіта в Україні: творення суспільного замовлення». Позиція ініціативної групи «Першого грудня» // Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1-12.org.ua/2013/06/04/1943>

12. Дацюк С. Я бачу Україну інакше / С. Дацюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/4fc455c78ea17>

13. Прес-конференція Першого Президента незалежної України Леоніда Кравчука: «Віхи Незалежності: становлення Держави – процес не односторонній» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1-12.org.ua/deklaratsiya>

Арабаджієв Дмитро

ВПЛИВ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ПОЛІТИЧНЕ ПОЛЕ

Обґрунтовано роль громадських організацій для становлення демократії і розвитку громадянського суспільства. Визначено взаємозалежність між демократизацією українського політичного поля і діяльністю громадських організацій. Визначено основним механізмом впливу на політичну систему України діяльність громадських організацій щодо забезпечення демократичних виборів.

Ключові слова: *громадська організація, громадянське суспільство, демократія, участь, політичне рішення, виборчий процес, політичне поле.*

Arabadjyiev Dmytro. Public organizations' influence on modern Ukrainian political field. *Public organizations' role for democracy becoming and civil society development is proved. Ukrainian political field democratization and public organizations' activity interdependency is defined. It's stated that public organizations' activity related to democratic elections providing is a basic mechanism of their influence on the political system of Ukraine.*

Key words: *public organization, civil society, democracy, participation, political decision, electoral process, political field.*

Збереження функцій і повноважень інститутів самоорганізації та самодіяльності громадян, тобто громадських організацій, визначають ступінь розвиненості громадянського суспільства і сприяють розвитку демократії й підвищенню рівня політико-правової культури соціуму на всіх етапах розвитку держави в будь-якій країні. Тому не дивно, що по мірі становлення громадянського суспільства та узагальнення досвіду його розвитку зростає увага вітчизняних та зарубіжних дослідників до громадських організацій як до одного з гравців на сучасному українському політичному полі.

Отже, метою статті є визначення напрямків впливу громадських організацій на сучасне українське політичне поле в контексті становлення громадянського суспільства і розвитку демократії в Україні.

Дослідження громадських організацій має досить давню історію. Так, у роботах класиків соціологічної думки М. Вебера, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, А. де Токвіля дається уявлення про соціальні інститути й організації, групи інтересів і групи тиску. У західній науці основи сучасних досліджень громадських організацій заклали основоположники психологічної парадигми Г. Тард і Г. Лебон. На базі розробленої ними теорії колективної поведінки в середині минулого століття сформувався впливовий напрям у вивченні громадських організацій і соціальних рухів. З появою на Заході в 60-70-і роки ХХ сторіччя небачених раніше великомасштабних форм колективних дій («нові громадські рухи») виникають такі теоретичні напрями, що пояснюють природу і сутність громадської самодіяльності, як парадигма мобілізації ресурсів (У. Гемсон, К. Дженкінс та ін.) і парадигма нових соціальних рухів (М. Кастелс, Х. Крізлі, А. Мелуччі та ін.).

Оскільки громадські об'єднання історично відігравали центральну роль в американській політиці, значний доробок в теорії досліджень громадських організацій належить саме американським науковцям (Ф. Баумгартнер, Б. Ліч). Більшість існуючих досліджень розглядають соціальний ефект діяльності громадських організацій, причому, як правило, з точки зору факторів, зовнішніх по відношенню до цих організацій, а саме, який доступ до ресурсів та політичні можливості вони мають.

У публікаціях Е. Броді, Дж. Корбіна, А. Мейнхорда, Б. О'Коннела, А. Ортман, П. Руні, Д. Ренцо, К. Стейнберга, С. Топлера, М. Фостера, Р. Хермана, П. Холла, Р. Ебзага, Д. Янга та інших розглядаються різні аспекти діяльності громадських організацій у структурі громадянського суспільства, надається систематика потреб особистості у створенні об'єднань, аналізуються мотиви об'єднання людей в організації, виявляється характер взаємин громадських організацій, бізнесу та влади в історичній, правовій та економічній перспективі, досліджуються особливості дрібних некомерційних організацій, їх взаємодія з більш великими громадськими об'єднаннями тощо.

Деякі вчені розглядають громадські організації з точки зору ролі, яку вони відіграють у залученні людей до колективної діяльності і формуванні соціального капіталу (Т. Скопол, Р. Путнам). Інші

дослідники зосередилися на тому, як громадські організації впливають на політику і результати виборів (К. Шлоцман, Дж.Тієрні, Дж. Гросман, Е. Хелпман). Власне громадським організаціям як добровільним некомерційним асоціаціям людей присвячені роботи Г.Г. Дилигенського, С.Г. Климової, А.А. Ослон, К.В. Петренко. Неурядові організації як суб'єкт суспільно-політичної дії досліджує політолог Д.Н. Неčasв. У роботах М.Г. Анохіна, Г.Г. Дилигенського, В.Г. Хорос розглядається проблема активізації взаємодії держави з «третім сектором».

Дослідження громадських організацій здійснювали вітчизняні вчені у різних галузях науки. Так, політологи вивчають громадські організації в контексті громадянського суспільства (В.Д. Новохацький, В.І. Пашенко), історики розглядають питання діяльності окремих громадських організацій в певний період (Н.І. Загребельна, І.К. Патриляк, С.Є. Пономаренко, Т.Є.Богданова, Н.В. Борисенко, О.С. Гнатчук). Значний внесок у дослідження питань розвитку і діяльності громадських організацій зроблено такими представниками вітчизняних громадських організацій як О.Айвазовська, О. Черненко, І. Попов, М. Шелеп, Ю. Тищенко, І. Когут, О. Ключев, О. Неберікут, Ю. Лісовський та ін.

Громадські організації аналізують у рамках різних напрямів і теорій – втім, їх аналіз у більшості випадків природним чином пов'язаний з концепцією громадянського суспільства, інститутом якого вони визнаються.

Зусиллями низки дослідників концепція громадянського суспільства значною мірою осучаснена, пристосована до умов теперішнього суспільства. Однак, поряд із здобутками, спостерігаються і деякі втрати. Чи не найголовнішою серед них є надмірна увага до проблем опору суспільства державі. Зосередження уваги на наслідках протистояння груп та об'єднань, що належать до громадянського суспільства, репресивній державі було закономірним явищем для періоду, коли сила тоталітаризму була підірвана саме завдяки колективним акціям громадянського суспільства. Однак в теоретичному плані такий підхід веде сьогодні до політизації категорії «громадянське суспільство», до того, що до уваги береться лише одна його модель. У деяких випадках політизація доходить до ототожнення «громадянського суспільства» із свідомо створеною опозицією до владних структур [1, с.21-38].

Втім, роль громадянського суспільства, як і його інститутів, значно ширше і різноманітніше, ніж протистояння державі. Громадські організації не протиставлені, а взаємопов'язані із державою і політичним полем України.

Існування громадських організацій у сучасному українському суспільстві є необхідністю, адже двадцяте сторіччя переконливо продемонструвало, що без громадських організацій навіть найрозвиненіші держави не можуть забезпечити стабільність і справедливість у суспільстві. Сила чи слабкість громадянського суспільства в Україні, демократичний характер її політичного поля є похідною характеристикою від активної участі її громадян у різних громадських організаціях, які саме і формують основу громадянського суспільства.

Справедливою є теза Алексіса де Токвіля, який стверджував, що без активної участі громадян у діяльності егалітарних інститутів, громадських асоціацій та інших політично релевантних організацій неможливо забезпечити демократичний характер політичної культури і соціально-політичних інститутів. Досвід вироблення політичної волі і колективного прийняття рішень має кардинальне значення для відтворення демократії саме тому, що сучасне громадянське суспільство засноване на егалітарних принципах і універсальному доступі [2, с.41].

Основна заслуга в розробці концепції громадянського суспільства, безумовно, належить Г. Гегелю, за яким ідеальна держава, визначаючи громадянське суспільство та утримуючи його під своїм контролем (при забезпеченні його свободи), спрямовує його на побудову високорозвиненого суспільства, яке зорганізоване політично [3, с.17].

Для концепції Гегеля особливого значення набувають декілька категорій, однією з яких є категорія публічності. За Г.Гегелем, категорія публічності сама по собі є вказівкою на те, що легітимними суб'єктами законотворчості є лише справжні представники громадськості. Запроваджені ними закони можуть бути визнані легітимними лише у тому випадку, якщо суворо дотримуються процедура публічного обговорення.

Ключовим для розуміння громадянського суспільства є поняття громадянства. У розумінні Толкотта Парсонса, комплекс

явлення про громадянство зводиться до трьох типів складових: громадського-політичного соціального. Для Парсонса громадянство в сучасному розумінні означає рівні умови членства в соціетальному співтоваристві, а не в державі. Громадський чи правовий компонент такого членства полягає в рівності прав, що гарантує автономні форми діяльності щодо держави. Права, що поширюються на власність, свободу слова, релігію, асоціації, збори та особисту безпеку, так само як на рівність (процесуальну і матеріально-правову) усіх перед законом, вперше були сформульовані в рамках традиції природних прав і закріплені у французькій Декларації прав людини, а також в американському Біллі про права. У поданні Парсонса вони являють собою принцип конституціоналізму, перетворений в суб'єктивні права окремих осіб, функція їх полягає в тому, щоб стабілізувати відокремлення соціетального співтовариства від держави.

Політичні права – це не «свободи» або «вольності», а позитивні права рівної участі; вони припускають як можливість непрямої участі через голосування, так і право впливати на політику.

Організаційною формою соціетальної спільноти, аналогічної бюрократії в рамках державного устрою або ринку в економіці, Парсонс вважає принцип асоціацій. Своїми глибинними структурами асоціація пов'язана зі взаємною солідарністю її членів, і в цьому полягає відмінність соціетального співтовариства від індивідуалістичних моделей, властивих ринку і бюрократії.

Концепції впливу також належить важлива роль у парсонсівській теорії відокремлення соціетальної спільноти. Вплив, поряд із грошима, владою та ціннісними орієнтаціями, є одним з чотирьох узагальнених символічних посередників взаємообміну, що заміщають собою стосунки прямих переговорів або «бартеру» в чотирьох підсистемах, регулюючи їх внутрішні зв'язки, так само як і їх обмін. Громадськість, лобі, політичні партії тощо – все це канали соціетального впливу на державу.

Не поглиблюючись в інші теорії, зробимо узагальнення, що розробники концепції громадянського суспільства, незважаючи на різницю у поглядах на те, що вважати громадянським суспільством, яка його роль, у яких відносинах воно знаходиться з державою та інститутами державної влади, вже до кінця ХХ століття

відокремили такі складові громадянського суспільства та обов'язкові передумови його існування, як:

- взаємні добровільні відносини між громадянином і державою;
- активна участь громадян у діяльності інститутів громадянського суспільства, що опосередковують відносини між індивідом і державою і, залежно від ситуації (інтересів, цілей тощо), можуть протиставлятися державі або діяти разом з нею;
- розвиненість таких категорій, як громадянська ідентичність, вільна публічна участь, громадська думка, громадянська освіта,
- наявність у громадян прав і свобод, у т.ч. прав політичних: права участі зацікавлених осіб у виробленні державних рішень (державної політики) та права контролю за діяльністю органів влади, свободи слова, свободи преси тощо.

У сучасному розумінні громадянське суспільство – це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами держави, її директивного регулювання й регламентації, але гарантуються та охороняються державою [4, с.216]. О.В. Бабкіна зауважує, що головна ознака громадянського суспільства полягає в його відмежованості, відокремленості від державної машини як апарату громадського адміністрування [5, с.11].

Політична основа громадянського суспільства – це демократична правова держава, що забезпечує кожному громадянину можливість узяти участь у державних та громадських справах. У демократичній правовій державі абсолютно неприпустимою є будь-яка дискримінація за національно-етнічними, політичними, релігійними та іншими ознаками. Як характерну ознаку такої держави можна назвати можливість вільного самовизначення людини щодо світоглядних та духовних уподобань, гарантій життя та безпеки людини, усебічний захист найрізноманітніших прав людини з боку судових органів та громадських організацій.

Громадські організації формуються, перш за все, як інструмент для реалізації потреб і інтересів. Природна потреба людей в об'єднанні, які у такий спосіб прагнуть позначити свою своєрідність, впливає зі спільності їхнього становища в суспільстві, схожих рис і цілей і породжує різні типи суспільних зв'язків між ними. Водночас

ознаками громадських організацій є і те, що з моменту створення їхні цілі йдуть далі інтересів їхніх організаторів [6].

Що стосується впливу громадських організацій на сучасне українське політичне поле, то на перший погляд громадські організації відсторонені від сфери політики. Відносна відстороненість організацій від політики пов'язана насамперед з тим, що держава безпосередньо не втручається в їхню діяльність, а лише регулює її відповідно до чинного законодавства. До того ж громадські організації, на відміну від державних інститутів, не наділені владними повноваженнями. Відрізняються вони й від політичних партій, оскільки не ставлять за мету оволодіння державною владою. Відмінність їх від усіх інших суспільних угруповань пов'язана з особливостями функціонування (виникнення за ініціативою знизу, фактична єдність, забезпечення інтересів своїх членів та прихильників незалежно від мети та характеру об'єднання, нетрадиційність) та принципами діяльності (добровільність, поєднання особистих і суспільних інтересів, самоврядування, рівноправність, законність, гласність).

У сучасному суспільстві громадські організації забезпечують самоорганізацію, спільну діяльність громадян щодо реалізації соціальних цінностей і суспільних цілей, виникнення місцевих ініціатив та вирішення проблем на локальному рівні та рефлектують різноманітність суспільної думки стосовно різних сфер життя – культурної, освітньої, економічної тощо.

Отже, за своєю природою і характером діяльності громадські організації не є політичними організаціями. Однак їх діяльність почасти набуває політичного характеру і є беззаперечно важливою і обов'язковою для демократичної політичної системи, адже без широкої добровільної громадянської участі демократична держава може перетворитися в «територію» окремих привілейованих груп і організацій. В той час як за активної участі громадян у справах суспільства вона може витримати політичні, економічні, соціальні випробування, не приносячи в жертву права і свободи своїх громадян.

У демократичній політичній системі громадяни беруть участь у виборах, здійснюючи своє пряме волевиявлення, а уряд усвідомлює необхідність проведення чесних і прозорих виборів як підтвердження легітимності своєї влади. Громадські організації в такому

випадку відіграють потрійну роль, забезпечуючи неухильну реалізацію прав перших, попереджуючи будь-які спроби впливу на процес з боку інших та одночасно гарантуючи чесність і прозорість виборчого процесу.

Зважаючи на процеси, що відбуваються в політичній системі сучасного українського суспільства, яке переживає період трансформації – перехід до демократичної правової держави, а в майбутньому до високоорганізованих форм громадянського суспільства, – на особливу увагу заслуговує питання ролі, яку відіграють організації в політичній системі і, зокрема, в якості суб'єкта виборчого процесу, адже саме вибори є формою прямої демократії, за допомогою якої громадяни обирають представників, яким вони готові делегувати свої повноваження для вираження загальної волі та здійснення від їхнього імені управління суспільством. Саме через це громадяни мають бути найбільш зацікавлені в тому, щоб вибори відбувалися максимально прозоро та відкрито з дотриманням демократичних процедур та відносно до міжнародних стандартів. Тому, з одного боку, держава повинна забезпечити ці умови, а з іншого – надати громадськості можливість спостерігати за перебігом виборчої кампанії, здійснювати моніторинг за виборчим процесом. І лише за умови поєднання права вибору та права спостерігати – результати волевиявлення можуть бути справді легітимними, тобто підтримані і визнані суспільством [7].

Висновки. У сучасному українському суспільстві триває процес становлення громадських організацій, їх інституційний розвиток, рівень якого дозволяє говорити про зміцнення організаційних можливостей для впливу на різні сфери життя суспільства і на політичну сферу зокрема шляхом моніторингової діяльності, суб'єктом якої виступає громадськість.

В Україні громадські організації лише починають усвідомлювати свою роль в політичній системі, проте їх вплив на виборчий процес в Україні, як стверджує Ю.Опалько [8], зростає, а форми, методи та засоби, які застосовуються ними у повсякденній практиці, урізноманітнюються. Прикладами можуть слугувати такі організації як «ОПОРА», «КВУ», «Чесно», «ДЗВІН» та інші. Це є свідченням набуття політичною системою України таких харак-

теристик, як відкритість, демократичність, свобода від контролю з боку держави (політична незаангажованість), націленість на взаємодію, а не протистояння державі, публічність, а також свідченням зростання громадянської активності, що є обов'язковою передумовою можливості здійснення ефективного і всеохоплюючого громадського моніторингу за процесами, що відбуваються в державі, у т.ч. за політичними процесами і виборчим процесом зокрема.

---

1. Колодій А. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей / Антоніна Колодій // Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід / За ред. А. Карася. – Львів, 1999 – С. 21-38.

2. Коэн Дж. Л. Гражданское общество и политическая теория / Джин Л. Коэн, Эндрю Арато. Пер. с англ. / Общ. ред. И.И. Мюрберг. – М.: Весь Мир, 2003. – 784 с.

3. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д.А.Керимов и В.С.Нерсесянц; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.

4. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: [Монографія] / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.

5. Бабкіна О.В. Держава і громадянське суспільство: комунікаційні аспекти і протиріччя третього тисячоліття / О.В. Бабкіна // PR в органах державної влади та місцевого самоврядування: [монографія]. – К; Сімферополь: МАУП, 2003. – С. 8–24.

6. Кляйнеберг М. Некоммерческие общественные организации в российском секторе социального обеспечения [Електронний ресурс] / М.Кляйнеберг // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – том III, выпуск 1. – Режим доступу: <http://hq.soc.pu.ru/publications/jssa/2000/1/10klanberg.html>.

7. Бондарчук А. Громадське спостереження за виборами: що і для чого? [Електронний ресурс] / А. Бондарчук. – Режим доступу: <http://opora.ua.org/articles/1425-gromadske-sposterezhenja-za-vyboramy-shcho-i-dlja-chogo>.

8. Опалько Ю. Вплив громадських організацій на виборчий процес / Ю.Опалько // Вибори та демократія. – 2006. – №4. – С. 13-16.

Олеся Мандебура

КОНЦЕПЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу присутності концепції суспільної відповідальності в економічній сфері життєдіяльності українського соціуму. Зазначається, що головним «імпортером» поняття «суспільна відповідальність» в українське суспільство є зарубіжні компанії, які працюють в Україні чи навіть лише виходять на український ринок.

Ключові слова: концепція суспільної відповідальності, підприємство, українське суспільство, економічна сфера.

Olesia Mandebura. The concept of social responsibility: economic aspect. *This article analyzes the concept of the social responsibility presence in the Ukrainian society's economic life. It is pointed out that the main source of the notion of «social responsibility» in Ukrainian society is foreign companies working in Ukraine, or even just entering the Ukrainian market.*

Keywords: *concept of social responsibility, enterprise, Ukrainian society, the economic sphere.*

Одним з основних принципів, на яких ґрунтується функціонування демократичного громадянського суспільства, є принцип відповідальності. Він є безпосереднім чинником державотворення поряд з такими засадами, як дотримання прав і свобод громадянина, забезпечення вільного волевиявлення громадян, відсутність цензури в інформаційному просторі країни, відповідальність влади тощо.

Поняття «суспільна відповідальність», попри всю свою важливу структуруючу та організуючу роль, на нинішньому етапі розвитку української держави перебуває здебільшого в початковому стані своєї запитаності. Його синоніми (зокрема, «політична відповідальність», «відповідальність влади», «соціальна відповідальність», «громадянська відповідальність» тощо) мають звужений характер і до певної міри розмивають основний зміст поняття, розпоршуючи увагу на окремих видах відповідальності.

Сучасні українські реалії фактично заклали у саму цю категорію значний суспільний протестний потенціал. Незважаючи на всю свою важливість і базовість, зокрема, у політико-владному полі, це поняття на даний момент виступає переважно в ролі певної абстрактної вербальної формули. З одного боку, її зміст і символіка потребують і теоретичного, і практичного напрацювання і наповнення. А з іншого, навіть у такій своїй наявній на сьогодні внутрішньо розмитій формі ця категорія є однією з найзапитаніших, особливо у періоди передвиборчих кампаній. Її величезний суспільно актуальний потенціал (як продемонстрував, зокрема, період передвиборчої агітації щодо парламентських виборів в Україні 2012 р.) активно використовується і окремими кандидатами-мажоритарниками, і політичними партіями та блоками політичних партій. В окремих випадках таке використання мало форму фактичного маніпулювання громадською думкою, в інших ставало одним із основних в ряду закликів революційного характеру (наприклад, у передвиборчій агітації Комуністичної партії), апелюючи до найгостріших соціальних невирішених проблем українського суспільства – доступного житла, невивплати заробітної плати, «безплатних» медицини і освіти, рівня корупційності країни тощо.

Навіть у науковому плані в галузях суспільствознавчих дисциплін ця категорія є мало дослідженою. На цю тему можна знайти лише декілька наукових і науково-популярних статей [1]. Окремо варто виділити дослідження політичної відповідальності – у цій площині є певні здобутки і напрацювання. Не менш активно досліджується і юридична, правова відповідальність у політико-владному полі. Ці дослідження мають чітку спрямованість, і тому не можуть бути без застережень застосовані щодо дослідження феномену суспільної відповідальності. Ще одна суттєва різниця полягає в тому, що, на думку дослідників, і публічна, і юридична, і політико-правова відповідальності мають суб'єктний характер. Натомість можна припустити, що суспільна відповідальність не оперує суб'єкт-об'єктними рамками, оскільки функціонує в інтерактивному режимі.

На сьогодні думки українських дослідників щодо змісту цього поняття характеризуються значним розмаїттям та подекуди навіть

діаметральністю. Ряд науковців визначальною вважає соціальну відповідальність, розглядаючи моральну, політичну, юридичну тощо відповідальності як різновиди соціальної. Причому у таких переліках суспільна відповідальність як окремий різновид може взагалі бути відсутньою. Характерною ознакою при цьому є належність науковців до конкретних наукових дисциплін. Відсутня ця категорія і в різноманітних енциклопедичних виданнях.

Поняття суспільної відповідальності можна розглядати як багаторівневу складну систему. З одного боку, саме суспільна відповідальність може трактуватися як один з неформалізованих, але від того не менш важливих інститутів сталого громадянського суспільства, який відіграє важливу роль у взаєминах влада/суспільство. З іншого боку, останніми роками у науковому, суспільному та політичному дискурсах актуалізувалася дискусія про безпосередню відповідальність суспільства в цілому і кожного громадянина зокрема за наявний стан справ у країні. Визначальним при цьому є оперування до категорії «громадянська відповідальність». При цьому висновки науковців та громадських діячів переважно є досить песимістичними щодо майбутнього нашої країни саме з огляду на безвідповідальність, апатичність та байдужість українського суспільства. У цьому контексті зауважимо, що вказана дискусія значною мірою підкреслює значення інтелектуалів (у широкому сенсі цього слова) у формуванні нової громадянської свідомості нинішнього українського суспільства [2].

На сьогодні серед усіх сфер життєдіяльності українського соціуму поняття «суспільна відповідальність» найактивніше використовується в економічній сфері. Особливістю його використання є виражений практичний характер. Однак акцентування на цьому напрямі роботи, його окреме виділення властиве іноземним компаніям, що працюють в Україні, значно більшою мірою, аніж українським. Для прикладу наведемо кілька фактів.

Веб-сторінки фірм різних напрямів діяльності і форм власності на головній сторінці свого сайту мають окремий розділ, варіанти назви якого, зокрема, можуть бути такими: «соціальна відповідальність», «суспільна відповідальність», «відповідальне підприємство».

Іноземні компанії, які виходять на український ринок, використовують це поняття як уже напрацьоване. Для українських підприємств воно здебільшого має фіктивний характер, який, якщо і підкріплюється певними діями в напрямі соціальної роботи, то переважно з рекламною метою. Суспільна відповідальність як така в сучасних українських умовах переважно не є ані характерною рисою великого вітчизняного бізнесу у масовому вияві, ані – його потребою, і тим більше – у форматі публічної демонстрації.

Скажімо, компанія «Running Code», яка позиціонує себе лідером аутсорсінгових провайдерів дизайну вебсайтів та розробок програмного забезпечення в Україні, у розділі «суспільна відповідальність» першим реченням зазначає: «Ми активно працюємо, щоб зробити цей світ кращим». Основні зусилля компанія спрямовує на допомогу запуску вебсайтів та друку брошур неприбуткових організацій. У їх числі – дизайн та розвиток вебсайту фільму «Голодомор», співпраця з Фондом «Діти Чорнобілля». Вибір партнерів для співпраці ґрунтується усього на двох вимогах: а) це мають бути неприбуткові організації і б) ці організації мають прагнути вчитися та покращувати життя людей та навколишнього середовища [3].

Аналогічним чином декларують свою діяльність й інші компанії – «Decora» (допомога тим хто найбільш її потребує, насамперед, хворим (інвалідам) та дітям з бідних родин) [4], «ValexMetal». Остання, зокрема, презентацію своєї діяльності починає словами: «Ми віримо, що соціальний діалог є важливою функцією кожної фірми». Компанія зорієнтована на роботу з місцевими громадами, різноманітними товариствами, групами за інтересами, благодійними, спортивними, культурними, церковними організаціями, медичними закладами. Основною метою задекларовано покращення життя суспільства, тому підприємство «підтримує різні ініціативи, скеровані на суспільство, а також благодійні та культурні починання» [5].

Ще одним прикладом впровадження в українське суспільство усталених у Європі підходів у руслі суспільної відповідальності є діяльність міжнародної торговельної мережі супермаркетів «Ашан», український веб-сайт якої також має аналогічний розділ під назвою «відповідальне підприємство» (гарантія якості, пількування про співробітників, допомога дитячим будинкам).

У рубриці «Піклування про співробітників» пріоритетним визначено піклування про здоров'я своїх співробітників. Стратегія компанії у цьому напрямі визначається у контексті конкретної країни і щодо України має характер дворічної програми з профілактики здоров'я, яка регулярно змінюватиме свою тематику. Нині такою для України є проблема ВІЛ/СНІД [6]. Окремий напрям роботи – допомога у вигляді шефства над дитячими будинками [7].

Така позиція європейських компаній особливо вирізняється на фоні не значної присутності публічного декларування принципів суспільної відповідальності в роботі українських підприємств. Скажімо, на веб-сайті національної мережі гіпермаркетів «Епіцентр» ані на головній сторінці, ані в інших розділах це питання не порушується. Деяку інформацію можна віднайти в рубриці «Новини» (підтримка українського спорту, а також робота в «дитячому» напрямі – встановлення дитячих майданчиків та облаштування місць відпочинку дітей і батьків, проведення дитячих свят тощо) [8]. Втім, подача такого матеріалу більшою мірою має рекламний характер.

Аналогічним чином не містить інформації про соціальну відповідальність і сайт кондитерської корпорації ROSHEN. Незважаючи на те, що корпорація заявляє про себе як про одного з найбільших світових виробників кондитерських виробів, робота у напрямі соціальної відповідальності на сайті не представлена [9].

Усе ж, деякі підприємства великого українського бізнесу дотримуються практики присутності у своїй діяльності принципів суспільної відповідальності. Як приклад наведемо веб-сайт МХП (Миронівський хлібопродукт) – одного з найбільших агропромислових комплексів України, який позиціонує себе лідером агроринку в сегменті птахівництва. На головній сторінці сайту є розділ «корпоративна відповідальність», у якому розкрита діяльність підприємства у напрямі реалізації спонсорських та різноманітних соціальних програм. Метою роботи є дотримання найкращих методів у всіх напрямках діяльності, внесок в розвиток місцевих громад, турбота про співробітників та мінімізація навантаження на навколишнє середовище (зокрема, щодо підвищення рівня біобезпеки) [10]. В ще одному розділі – «Наше видение и цен-

ности», – компанія зазначає як головне у своїй діяльності розуміння того, що вона має відповідати інтересам та потребам суспільства.

Аналогічним чином містить рубрику «корпоративна відповідальність» і сайт корпорації «Оболонь» [11]. Його окремі пункти: соціальна звітність, персонал, відповідальне споживання, соціальні інвестиції, екологія. Компанія окремо наголошує, що працює в рамках Глобального договору ООН в Україні, який є добровільною ініціативою соціально відповідальних компаній. У зв'язку з цим регулярно надається інформація з корпоративної соціальної відповідальності у вигляді соціального звіту.

Обсяги статті не дозволяють проаналізувати функціонування багатьох інших українських підприємств на предмет присутності / несутності у їхній діяльності принципів корпоративної суспільної відповідальності. Та все ж саме зарубіжний бізнес, який працює в Україні (чи навіть лише виходить на український ринок), на сьогодні є головним адресантом поняття «суспільна відповідальність» в українській соціум.

Утім, актуальність питання становлення та розвитку соціально-відповідального бізнесу в українських реаліях, значна соціальна та економічна вага суспільно орієнтованого бізнесу поступово виходять на порядок денний у взаємовідносинах влада/суспільство і стають предметом окремого обговорення. Запитаність теми підкреслюється організацією і проведенням відповідних публічних заходів. Одним з таких стала програма в рамках «соціального ток-НЕшоу «Київський форум»». Серед інших для обговорення були запропоновані питання налагодження діалогу між бізнесом та суспільством на національному рівні, основні напрями державної політики, які стимулюють корпоративну суспільну відповідальність та потребують реалізації на всіх рівнях соціального партнерства. До участі у програмі були запрошені міністр соціальної політики, голова Федерації профспілок України, деякі народні депутати, а також представники різних організацій, установ, інститутів, фондів [12].

Суспільно орієнтований бізнес опікується тими проблемами, які є для суспільства і держави гострими і злободенними, і, в першу чергу, соціальними. У цьому контексті насамперед ідеться про інвалідів – людей з особливими потребами та дітей з малозабезпечених родин та дитячих будинків. Не оминають увагою і фінан-

совою підтримкою і медичні та спортивну галузі. Вочевидь, не буде великим перебільшенням стверджувати, що саме в соціальній сфері, яка є серйозним випробуванням для керівництва країни і водночас – безпосереднім виявом і маркером його ефективної і успішної суспільно відповідальної роботи, виявляються всі вразливі точки його роботи. І до певної міри бізнес в Україні (переважно – зарубіжний) частково бере на себе виконання завдань, які є прямим обов'язком держави, а саме – захист і допомога соціально вразливим верствам населення.

Те, що Україна, принаймні в економічній сфері, починає переймати поширені (зокрема, у країнах Європи) моделі суспільної відповідальності, підтверджується діяльністю Центру «Розвиток КСВ» – Centre Corporate Social Responsibility Development. Свою місію організація вбачає у впровадженні системних змін задля розвитку соціальної відповідальності в Україні [13]. Центр позиціонує себе провідною експертною організацією в Україні, що не тільки реалізує необхідні для українського бізнесу проекти, але й допомагає компаніям розробляти КСВ стратегії та готувати не фінансові звіти. З організацією співпрацюють експерти з 20 країн. Діяльність організації проявляється у розробці та реалізації різноманітних проектів, підготовці та виданні різних публікацій (зокрема, праці «Корпоративна соціальна відповідальність: все, що необхідно знати»), проведенні публічних заходів за участю представників бізнесу, громадських організацій та ЗМІ, заснуванні бізнес-лабораторії для розвитку компетенцій з питань КСВ, організації та проведенні конкурсу для журналістів з тематики КСВ, тижня корпоративного волонтерства та багато інших заходів. Здобутком компанії є проведення першої в Україні виставки соціальних та екологічних проектів CSR Marketplace, першого Конкурсу на кращий нефінансовий звіт та Національного конкурсу бізнес-кейсів з КСВ.

Станом на 02.08.2013 р. членами центру були 37 провідних компаній України найрізноманітніших напрямів діяльності. У їх числі – МХП (Миронівський хлібопродукт), Carlsberg Ukraine, ПУМБ (Перший Український Міжнародний банк), ТОВ «Емвей Україна», ТОВ «Самсунг Електронікс Україна Компані», ООО «Нікомед Україна», Корпорація «Індустріальний Союз Донбасу», АТ «СБЕРБАНК РОСІЇ», ВАТ «Мобільні ТелеСистеми», ВАТ

«Прикарпаттяобленерго», Правова група «Павленко і Побережнюк», «Ernst & Young», ПрАТ «Київстар», «Japan Tobacco International» та багато інших.

І якщо з економічного точки зору у відповідних маркетингових дослідженнях концепція суспільної відповідальності бізнесу сьогодні розглядається як запорука створення тривалої конкурентної переваги компанії на сучасному ринку [14], то у ширшому розумінні цього поняття йдеться загалом про стабільну взаємодію із суспільством, ефективний соціальний діалог, допомогу компанії у розв'язанні найгостріших соціальних проблем конкретного соціуму. Фактично йдеться про розроблені і впроваджені компаніями своєрідні кодекси суспільної поведінки. У них викладені основні положення, на яких ґрунтується діяльність компанії в суспільному вимірі, мета діяльності, принципи дії, орієнтири суспільного прогресу тощо.

Однією з основних засад успішної реалізації роботи в напрямі суспільної відповідальності є наявність спільних інтересів і потреб, з одного боку, та відповідність економічних акторів суспільним очікуванням, з іншого. Однією із головних системоутворюючих засад у концепції суспільної відповідальності є двостороння адекватність та відповідність цінностей. Фактично йдеться про стратегію узгодження систем цінностей компанії як суб'єкта економічної діяльності та суспільства як кінцевого споживача послуг, у тому числі – в напрямі соціального діалогу.

Усі ці основні принципи цілком придатні для використання і в інших сферах життєдіяльності та функціонування українського соціуму. У першу чергу – політичній, яка, на противагу економічній, характеризується іншими показниками наповнення внутрішньої суті цього поняття. Це проявляється у різних площинах – і в політичній мові вищого керівництва країни (виборі публічної лексики), і офіційних документах (зокрема, передвиборчих програмах політичних партій та кандидатів у депутати), і в наявній на сьогодні політичній культурі.

---

1. Див., наприклад: Лола В. Суспільна відповідальність персоналу публічної влади [Електронний ресурс] В. Лола// http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_2/10lvppv.pdf. – Режим доступу на 18.07.2013 – вільний, мова: укр.

2. Див., зокрема: Пахльовська О. Влада рейдерів і суспільна прострація [Електронний ресурс] / Пахльовська // <http://tyzhden.ua/Columns/50/70579>. – Режим доступу на 18.07.2013 – вільний, мова: укр.

3. Суспільна відповідальність [Електронний ресурс] // <http://www.running-code.com/ua/about-company/social-responsibility/>. – Режим доступу на 20.07.2013 – вільний, мова: укр.

4. Суспільна відповідальність [Електронний ресурс] // http://www.decoga.ua/aboutus/corporate_social_responsibility. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова: укр.

5. Група Balex. Суспільна відповідальність [Електронний ресурс] // <http://www.balex.eu/ua/c/%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова: укр.

6. Піклування про співробітників [Електронний ресурс] // <http://www.auchan.ua/uk/responsibility/profilactika/>. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова: укр.

7. Допомога дитячим будинкам [Електронний ресурс] // <http://www.auchan.ua/uk/responsibility/dopomoga-dityachim-budinkam/>. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова: укр.

8. Новини. [Електронний ресурс] // <http://epicentrk.com.ua/news.php>. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова: укр.

9. Див: [Електронний ресурс] <http://roshen.com/ua/about/general/>. – Режим доступу на 10.09.2013 – вільний, мова: укр.

10. Спонсорство и социальные программы [Електронний ресурс] // <http://www.mhp.com.ua/ru/responsibility/charity>. – Режим доступу на 17.10.2013 – вільний, мова: рос.

11. Див.: Корпоративна відповідальність [Електронний ресурс] // <http://obolon.ua/uk/corporate-responsibility/social-reporting/>. – Режим доступу на 17.10.2013 – вільний, мова: укр.

12. 5 лютого о 19.30 прямиий ефір соціального ток-НЕшоу «Київський форум» з Реною Назаровою на тему: «Бізнес в Україні: pro bono publico?» [Електронний ресурс] // <http://www.unian.ua/news/550116-5-lyutogo-o-1930-pryamiy-efir-sotsialnogo-tok-neshou-kijivskiy-forum-z-renoju-nazarovoyu-na-temu-biznes-v-ukrajini-pro-bono-publico.htm>. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова: укр.

13. Місія центру впроваджувати системні зміни задля розвитку соціальної відповідальності в Україні [Електронний ресурс] // <http://csr-ukraine.org/about.html>. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова: укр.

14. Див, наприклад: Ліманські А. Підстави вибору стратегії суспільної відповідальності підприємства [Електронний ресурс] А. Ліманські // <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11451/1/60.pdf>. – Режим доступу на 21.07.2013 – вільний, мова: укр.

Віталій Переvezзій

СОЦІАЛЬНА МОБІЛІЗАЦІЯ: ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ТА ДЕЗІНТЕГРУЮЧИЙ ПОТЕНЦІАЛИ

У статті йдеться про феномен соціальної мобілізації та його прояви в сучасній Україні. Автор доходить висновку про превалювання в українському суспільстві локальних соціальних мобілізацій, у чому закладений потужний суспільно-дезінтегруючий потенціал.

Ключові слова: соціальна мобілізація, інтеграція, дезінтеграція *Vitalii Perevezzi. Social mobilization: integration and disintegration potentials. The article deals with the phenomenon of social mobilisation and its displays in modern Ukraine. The author concludes preponderance of the local social mobilisation in the modern Ukrainian society in which the powerful social-disintegration potential is laid down.*

Key words: social mobilization, integration, disintegration

Мобілізація – зосередження і залучення різних матеріальних і людських ресурсів для досягнення певної мети. Мобілізація – військовий термін, що нині активно використовується представниками інших наук: соціології, політології, менеджменту, маркетингу тощо.

Мобілізація може спрямовуватися як на усе суспільство, так і на окремі соціальні групи, залежно від того, яку мету поставлено перед нею.

Загальносуспільна мобілізація покликана сконцентрувати людські та матеріальні ресурси заради реалізації інтересів усього суспільства. Вона можлива за умови зовнішньої або внутрішньої загрози, здатної порушити стабільність соціуму. Чим цінніша така

стабільність для членів суспільства, тим потужніший його мобілізаційний потенціал, і, навпаки, мобілізаційний потенціал суспільства значно обмеженіший, а колабораційні настрої сильніші у тому разі якщо соціальний порядок не становить особливої цінності для переважної частини членів суспільства.

Стосовно сучасної України проблема цінності суспільно-політичного устрою має вимірюватися як мінімум у двох площинах: по-перше, за умов нетривалого існування незалежної української держави не перестає звучати питання про рівень цінності цієї державності для суспільства; по-друге, важливим виміром мобілізаційного потенціалу суспільства є його підтримка чинного політичного режиму.

Згідно з даними Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. 90,32% з тих, хто взяв у ньому участь (84,18% з тих, хто мав право голосу) позитивно відповіли на запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України». Через 22 роки, згідно з соціологічним опитуванням групи «Рейтинг», кількість тих, хто голосував би за незалежність країни, зменшилася на третину – до 61% опитаних, у той же час 28% респондентів однозначно (15%) або швидше за все (13%) не голосували б за незалежність. Ці дані свідчать про однозначне, хоча, на перший погляд, не критичне падіння підтримки ідеї української державності серед її громадян. Однак за детальнішого аналізу даних зазначеного соціологічного дослідження виникають підстави для занепокоєння. Проблема у тім, що рівень підтримки/не підтримки незалежності не рівномірний по всій країні, а має значну регіональну специфіку. У зв'язку із цим надвисокий рівень підтримки незалежності України на Заході країни (89% при 5% непідтримки) і досить високий на Півночі (73% при 18%) і Центрі (67% при 27%) нівелюється низьким на Півдні (48% при 35%) і Сході (44% при 40%) і наднизьким на Донбасі (32 % проти 57%) [1]. На жаль, опитування не деталізує дані за такими специфічними регіонами, як Закарпаття і особливо Крим, який ще за результатами референдуму 1991 р. виділявся у загальному масиві українських облас-тей наднизьким рівнем підтримки незалежності, що становив 54% з тих, хто взяв участь у голосуванні. Саме ці два регіони вважаються лідерами за домінуванням сепаратистських

настроїв. Це спонукає до висновку про те, що населення цілих регіонів країни залишиться здебільшого байдужим до мобілізаційного призову у разі загрози національному суверенітету

Ще сумнівнішими видаються перспективи загальносуспільної мобілізації заради відстоювання чинного політичного режиму. Рівень підтримки основоположних державних і політичних інститутів в Україні значно нижчий критичної межі. Загальна суспільна мобілізація за таких умов швидше відбудеться не задля збереження, а повалення політичного режиму, про що йтиметься далі.

Основна зовнішня загроза, здатна призвести до загальносуспільної мобілізації – обмеження територіального, політичного, економічного, культурного та інших видів національного суверенітету з боку сторонніх зовнішньополітичних агентів. Зовнішня загроза (реальна або вигадана) використовується політичними та іншими (зокрема, релігійними) агентами як один з найефективніших способів мобілізації суспільства.

Прикладом суспільної мобілізації під впливом зовнішньої загрози територіальній цілісності країни в сучасній історії України є події кінця 2003 р., що розгорнулися навколо російсько-українського конфлікту з приводу острова Коса Тузла. Одночасно ці події засвідчили разючу дезінтеграцію між українськими регіонами. За даними телефонного опитування соціологічної служби Центру Разумкова, проведеного 16 жовтня 2003 р. на замовлення тижневика «Дзеркало тижня», обурення діями росіян висловило 60,4% киян (спокійно сприйняли ці дії і вважали їх виправданими 14% мешканців столиці), 62,2% львів'ян (7,4%) 33,4% донеччан (30,4%), 17% мешканців Сімферополя (47,8%). При цьому кількість тих, хто вважав, що Україна повинна вдатися до зброї для захисту своєї територіальної цілісності, якщо конфлікт не вдасться вирішити під час переговорів, становила серед киян 12,1%, львів'ян – 16,4%, донеччан – 18% і мешканців Сімферополя – 2,6% [2].

Згідно з результатами опитування соціологічної служби «Рейтинг» у 2013 р. 46% наших співвітчизників однозначно готові або скоріше готові до того, щоб відстоювати незалежність країни зі зброєю у руках, у той час як 44% однозначно або швидше за все відмовилися б стати на збройний захист Батьківщини. За регіональною ознакою найбільша кількість тих, хто готовий до

захисту країни, проживає на Півночі країни (59%) найменша – на Півдні (26%). Кількість потенційних захисників неухильно зростає за віковою ознакою від 33% (люди, яким за 60 років) до 53% (молодь у віці від 19 до 29 років). Серед прибічників парламентських політичних партій найбільше таких людей серед прихильників «Удару» (62%), «Свободи» (60%) та «Батьківщини» (59%), найменше – КПУ (27%) та ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (28%) [1].

Ситуація в Україні приблизно зівставна з російською. За даними «Левада-центру» (опитування 2012 р. понад 1600 осіб у 45 регіонах Росії) у разі нападу на Росію добровільно пішли б захищати країну 21% опитаних; близько 23% пішли б, якщо були б призвані військовими комісаріатами; 26% респондентів не підлягатимуть призову; а кожний десятий на період лихоліть готовий покинути Росію; 20% не знали, як відповісти на поставлене запитання. Тобто близько 45% росіян готові відстоювати свою батьківщину зі зброєю у руках [3].

Згідно з даними соціологічного опитування газети *Latvijas Fakti*, здійсненого у 2012 р, захищати країну зі зброєю в руках готові 54% мешканців Латвії, 32% тією чи іншою мірою не погодилися б робити цього. Причому серед латишів це співвідношення становить 60% до 25%, а серед представників інших національностей – 45% до 40% [4].

За різними даними від 60 до 80 відсотків американців готові відстоювати незалежність своєї батьківщини зі зброєю в руках.

З одного боку, ці дані красномовно свідчать про потенціал суспільної мобілізації у разі виникнення зовнішньої загрози, з іншого, на нашу думку, конкретизація або зміна формулювань опитування здатні серйозно змінити його результати.

Так, наприклад, стосовно України, вважаємо, доречно було б поставити уточнююче запитання про те, з чийого боку мала б виходити зовнішня загроза, здатна змусити українців взятися до зброї. Адже досвід двох світових війн показав, що українці воювали по обидва боки фронту. І нині ті, хто готовий протистояти НАТівській агресії, швидше за все не воюватиме проти Росії і навпаки. Отже, 46% українців, здатних збройно боронити Батьківщину, навряд чи вдасться мобілізувати до однієї армії і якщо якась частина з них відгукнеться на мобілізаційний призов, то інша буде чинити йому

відчайдушний спротив (це, зокрема, демонструвалося вище, під час аналізу конфлікту навколо острова Тузла).

З іншого боку, неоднозначно може сприйматися формулювання «зі зброєю в руках», пов'язане з суб'єктивним сприйняттям зброї різними людьми. Не випадкова різюча різниця між готовністю чоловіків (59/32) і жінок (33/53) взяти до рук зброю і не обов'язково це пов'язано з рівнем патріотичних настроїв (для молодих людей сам факт володіння зброєю може здатися привабливим, так само як захищати країну можна й без зброї у руках (на підприємстві, у госпіталі тощо)). Цим фактором, на нашу думку, можна пояснити й вищий рівень готовності до збройного протистояння американців, які більш адаптовані до володіння і використання зброї.

Ще одним фактором, не врахованим опитуванням групи «Рейтинг», але врахованим «Левада-центром», є кількість респондентів, що не підлягають військовій мобілізації. У Росії ця частка становить близько 26% населення. Зважаючи на те, що в Україні серед людей старших 60 років співвідношення готових і неготових взятися до зброї задля захисту країни становить 33% до 58%, вважаємо, що одним з мотивів їхньої відмови може бути фізична неготовність до таких дій.

Однак, незважаючи на всі нюанси даних підрахунків, можна стверджувати, що зовнішня мілітарна загроза є одним із найвагоміших факторів, здатних мобілізувати суспільство. Особливо промовистий цей факт в силу того, що готовність до військової мобілізації, на відміну від її інших видів (політичної, соціальної), пов'язана з надмірним ризиком для особистого життя та здоров'я громадян.

Свідченням високого мобілізаційного потенціалу зовнішніх економічних загроз став російсько-український торговельний конфлікт, що розгорівся у серпні 2013 р., внаслідок якого спостерігалось єднання сил не тільки політичних еліт у середині країни, а й зарубіжних потенційних партнерів України. Більшість українських політичних аналітиків зазначали, що Україна здобула одну з нечисленних інформаційних перемог над своїм найбільшим сусідом у першу чергу завдяки консолідованості зусиль владних та опозиційних еліт.

Зовнішня культурно-цивілізаційна експансія є одним з ключових мобілізаційних посилів Руської православної церкви, у

юрисдикції якої перебуває найбільша православна церква України. Ліберальна всездозволеність, культ споживацтва, гріховні статеві відносини – західні загрози, піднятися на спротив проти яких православні ієрархи закликають усе суспільство.

Основними внутрішніми загрозами, здатними спричинити загальносуспільну мобілізацію, є: а) стихійні та техногенні катастрофи (Чорнобиль), епідемії тощо; б) глобальні загальносуспільні проблеми: бідність, корупція, сирітство.

Прикладом високого мобілізаційного потенціалу суспільства у разі техногенної катастрофи стали події, пов'язані з торнадо та аварією на АЕС у Фукусімі (Японія). Схожою була ситуація під час аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р., коли до лав ліквідаторів, що прибували на станцію з усіх куточків СРСР, записували кращих активістів, бо усіх бажаючих мобілізувати було неможливо. Давалася взнаки надефективна робота ідеологічної машини комуністичного режиму, що проявлялася у формуванні патріотичних почуттів, відчуття громадського обов'язку та героїчних зразків поведінки. На жаль, після розпаду СРСР уже у незалежних державах не виявилось ані матеріальних ресурсів, ані моральних зобов'язань для підтримки героїв-ліквідаторів, які майже усі тихо пішли із життя. За таких умов навряд чи варто сподіватися на те, що мобілізаційних призов у разі техногенної катастрофи (особливо за умов ризику для життя і здоров'я людини) знайде відгук в українському суспільстві.

Найвищий рівень мобілізаційного потенціалу сучасного українського суспільства закладений у протистоянні загрозам, що унеможливають його нормальну життєдіяльність, пов'язаних, у першу чергу, з тотальною корупцією, всездозволеністю правоохоронних органів, безкарністю судів, які перетворилися, з одного боку, на бізнес-структури, а з іншого – на знаряддя розправи з неугодовними, обмеженням особистісних прав і свобод громадян (зокрема, у підприємницькій сфері) тощо. За даними соціологічного дослідження фонду Демократичні ініціативи у 2013 р. українці б'ють рекорди традиційної недовіри політичним та державним інститутам: парламенту (76,8% – зовсім не довіряють і здебільшого не довіряють), Кабінету Міністрів (72,3%), політичним партіям (69,2%), Президенту (68,9%) [3]. За словами директора Фонду

Ірини Бекешкіної, такі низькі показники довіри до влади були в українців завжди, втім, низька довіра не означає появу масових висловлювань протесту в країні [6].

Набагато критичнішим, на наш погляд, стає стрімке падіння довіри до судових та правоохоронних органів. Ще до «врадіївських подій» рівень недовіри судам становив 72,3%, міліції – 70,0%, прокуратурі – 63,5%. На відміну від центральних органів влади, які перебувають із суспільством у «різних просторових вимірах», цинізм та безкарність чиновників та представників правоохоронних органів прямим чином торкається простих громадян. За даними Європейського соціального дослідження рівень довіри до правової системи в Україні найнижчий у Європі (6,2%). У 2012 р. українські суди засудили 165 тисяч громадян, виправдавши всього 275 осіб. З 211 скарг, поданих громадянами України до Європейського суду, українська держава програла усі [5]. За цих умов засоби масової інформації постійно доносять новини про нахабні правопорушення та злочини, здійснені самими «охоронцями порядку», чиновниками та членами їхніх родин.

Втративши надію на справедливе правосуддя, українці все більше схиляються до позаправових механізмів покарання злочинців. Згідно з даними Центру Разумкова 15% населення погоджуються з тим, що самосуд – єдиний спосіб покарати злочинців у сучасній Україні, ще 31%, вважаючи самосуд у принципі недопустимим, готові виправдати його у певних випадках [5].

Найстрашніше те, що ці наміри дедалі частіше втілюються у життя. Інформаційний простір сколихнула новина про жорстоке убивство харківського судді; вже багато місяців під акомпанемент широкої громадської підтримки засуджених, триває процес над батьком і сином Павлюченками, яких звинувачують у вбивстві судді у Києві, правоохоронці різних мастей, чиновники та їх родичі стають об'єктами самосуду у випадках численних за їх участю ДТП. Однак піком народного гніву стали штурми в'язниці в'язниці врадіївського та святошинського відділів міліції влітку 2013 р.

Таким чином, найпотужніший мобілізаційний потенціал, на нашу думку, закладено у суспільних протестних настроях, спрямованих навіть не стільки супроти політичного режиму, скільки супроти бюрократично-правової системи, наскрізь пронизаної

корупцією, безкарністю та круговою порукою, тісно пов'язаною з кримінальним світом, а у багатьох випадках й будучи його органічною складовою.

Різке невдоволення цією системою характерне для усіх регіонів країни та представників різних соціальних груп. Нездатність опозиції скористатися загальносуспільним мобілізаційним потенціалом за цих умов, на нашу думку, можна пояснити лише двома причинами: або її повною некомпетентністю, або включеністю у систему.

За цих обставин політичні та інші суспільні агенти грають у свою гру, що гарантує життєздатність системи, і суттю якої є процес перманентних локальних мобілізацій: політичної, регіональної, етнічної, мовної, релігійної, спортивно-уболівальницької тощо. Ці мобілізації здебільшого мають конфліктну парадигму і реалізуються за схемою «свій – чужий». Зрештою, це призводить до гострої поляризації різних соціальних полів.

За висновком П.Бурдье, структура відносин між різними релігійними інстанціями в полі релігії в замаскованій формі відображає структуру відносин між суспільними групами (класами), які ці інстанції здатні мобілізувати з метою утвердження власного релігійного авторитету і світської влади, необхідних у боротьбі за збереження або повалення символічного порядку.

Це твердження, на нашу думку, абсолютно адекватно відображає суть процесів й в інших соціальних полях, які претендують на вплив на формування символічного порядку у соціальному просторі (зокрема, полі політики, полі культури, медіа полі, полі науки тощо). Позиція агента у цих полях здебільшого залежить від потенціалу його мобілізаційної активності.

Унаслідок надактивного періоду локальних мобілізацій, що припав на «помаранчевий» і «постпомаранчевий» періоди, українське суспільство опинилося над прірвою повної дезінтеграції. Його тіло покраяне багатьма розламами: політичним, мовно-етнічним, історичним, регіональним, релігійним. Однак й це не зупиняє локальних «мобілізаторів», які вигадують щораз нові способи мобілізації.

Новим трендом останніх років стає мобілізація уболівальницьких (у першу чергу футбольних) настроїв українців. Згідно з

даними соціологічного опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», у 2013 р. близько 40% українців вважають себе футбольними вболівальниками (лише близько 40% чоловіків та 70% жінок взагалі не цікавляться футболом). Не скористатися таким потужним мобілізаційним ресурсом соціальні агенти просто не могли. Витрати на утримання найбільш брендovих футбольних клубів у бідній Україні останніми роками сягають сотні мільйонів доларів на рік. Ці вкладення є специфічною формою конвертації капіталів, коли економічний капітал конвертується у соціальний, далі – у політичний, який, зрештою, знову – в економічний. Між найпопулярнішими клубами ведеться відчайдушна боротьба за симпатії українських уболівальників. Прикладом цього може слугувати прагнення генерального директора ФК Шахтар у вересні 2013 р. дезавувати дані соціологічного опитування КМІС, згідно з яким «Динамо» є найпопулярнішим клубом України (підтримка 41,7% вболівальників), у той час як Шахтар за популярністю – лише другий (23,3%) [7]. За словами футбольного менеджера, його клубом регулярно здійснюються фахові соціологічні дослідження, які підтверджують той факт, що найпопулярніший клуб України – Шахтар [8]. Тим часом постійно зростає взаємоненависть між фанатами і простими уболівальниками, чому активно сприяють соціальні мережі. Футбол стає ще однією лінією суспільного розламу в Україні.

Отже, основоположним мотивом різнорідних локальних мобілізацій є прагнення витворити своєрідні соціально-культурні групи ідентичності, легко піддатливі маніпулятивним (у першу чергу електоральним) впливам. У них закладено потужний дезінтегруючий потенціал, здатний призвести до руйнівних наслідків.

З іншого боку, необхідно визнати, що процеси соціальної диференціації відіграють певну позитивну роль, артикуючи увагу на незадоволеності надважливих інтересів цілих соціальних спільнот.

За цих умов основоположне завдання держави – домогтися балансу інтересів якомога ширшого спектра соціальних груп. В іншому разі – виникає цілком реальна загроза суспільному миру в Україні.

Висновки та рекомендації

Сучасне українське суспільство є настільки дезінтегроване та фрагментоване, що складно віднайти гасла навколо яких можлива його мобілізація.

Навіть ідея незалежності країни не є дієвим фактором загальносуспільної мобілізації. Значна (абсолютно зіставна з іншими країнами) кількість громадян готова захищати країну зі зброєю в руках, але від різних ворогів і, швидше за все, як і у часи двох світових воєн, виявиться по різні боки фронту.

Протягом усіх років незалежності українці виявляють дивовижну схильність не довіряти основоположним державним та політичним інститутам, однак і цей фактор не набуває важливого мобілізаційного звучання, адже форми суспільного протесту здебільшого мають пасивний характер.

За цих обставин, на нашу думку, є два основоположні фактори, здатні стати темою суспільного мобілізаційного призову:

По-перше, апеляція до утримання суспільного миру та спокою як вищої загальносуспільної цінності. Ця тема постійно звучала у 1990-ті роки і позитивно сприймалася основною частиною суспільства, яке готове було багато чого стерпіти заради непорушності суспільного спокою. Сучасна ситуація, яка склалася внаслідок «помаранчевої революції» і супроводжувалася процесами різкої соціальної диференціації (загостреної впливом локальних мобілізацій) не дає змоги утримувати громадський мир методами простої уніфікації, як це було в Україні часів президентства Леоніда Кучми. Сьогодні нова інтеграція суспільства можлива лише на основі формування системи балансу інтересів усіх соціальних груп.

По-друге, реформування (поки не почалася силова деконструкція) адміністративно-правової системи. Бюрократично-корупційний монстр живиться за рахунок кожного члена суспільства. Скривджені судами і правоохоронними органами, українці, які штурмували міліцейські відділки влітку 2013 року, – лише вершина айсберга. Насправді кожен сплачує данину цьому монстру,

купуючи будь-які товари, адже в їх ціну (яка на більшість груп товарів в рази вища, ніж, скажімо, у Польщі чи США) закладено трасакційні витрати продавця, найвищі з яких пов'язані зі сплатою данини чиновникам різного штибу. Дивовижним чином ця тема не стає гаслом мобілізаційного призову вітчизняної опозиції. З іншого боку, чинна влада робить певні кроки, покликані знищити найбільш явні корупційні вузли, наприклад, скасувавши обов'язковий техогляд приватних автомобілів, кардинально обмеживши функції бюро технічної інвентаризації тощо. Однак ці заходи, хоча й не могли бути не поміченими більшістю громадян, не достатні для кардинальних системних змін.

---

1. Динаміка патріотичних настроїв: серпень 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Patriotyzm_082013.2.pdf

2. Соціологічне опитування щодо подій навколо Тузли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidanua.org/arch/arch2003/1066666267.html>

3. Готовы ли граждане России защитить страну в случае большой войны? (Опрос) // Военное обозрение. – 2 июля 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://topwar.ru/page,1,2,15945-gotovy-li-grazhdane-rossii-zaschitit-stranu-v-sluchae-bolshoy-voyny.html>

4. Больше половины латвийцев всегда готовы защищать страну с оружием в руках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ves.lv/article/209808>

5. Голубов О. Башта, що падає // Кореспондент. – 2013. – №25(564). – 27 червня. – С.17-18

6. Чуранова О. В українців хронічна недовіра до влади. – Голос Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/mass_media/v-ukrainciv-hronichnadi.htm

7. Динамо Киев – самый популярный клуб Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://football.sport.ua/news/201086>

8. Сергей Палкин: «Самый популярный клуб Украины – Шахтер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://football.sport.ua/news/201088>

Олексій Колесников

ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РИНКУ

У статті аналізується вплив політико-культурних чинників на ефективність застосування виборчих технологій в Україні. Основна увага приділена таким факторам, як політична ідентичність, критерії і мотиви голосування виборців та політичні стереотипи. Даються практичні рекомендації щодо врахування цих чинників у процесі організації та ведення виборчих кампаній.

Ключові слова: вибори, виборча кампанія, виборчі технології, ефективність, політична культура, політична ідентичність, політична мотивація, політичні стереотипи.

Oleksii Kolesnykov. Political Culture as a Factor of Efficiency of Electoral Technologies in the Ukrainian Political Market. *The paper analyzes the impact of political culture on the efficiency of electoral technologies in Ukraine. The main attention is paid to such factors as political identity, criteria and motives of voting and political stereotypes. Practical recommendations on considering these factors while organizing and conducting election campaigns are proposed.*

Keywords: elections, election campaign, electoral technology, efficiency, political culture, political identity, political motivation, political stereotypes.

Сучасна виборча кампанія як один із ключових елементів виборчого процесу є багатоаспектним феноменом, що вирізняється високим ступенем технологізації і має складну структуру. З огляду на це, лише ефективний менеджмент та використання адекватних виборчих технологій дозволяють партіям і кандидатам досягати бажаного електорального результату. Проте ефективність не є універсальною характеристикою виборчих технологій, оскільки залежить від урахування низки *внутрішніх* (пов'язаних із самим суб'єктом та процесом ведення виборчої кампанії) та *зовнішніх*

(обумовлених взаємодією суб'єкта виборчої кампанії із зовнішнім середовищем) факторів, що зумовлюють необхідність адаптації технологій і методів передвиборної боротьби до конкретних умов тієї чи іншої виборчої кампанії. Саме через вплив цих чинників, виборчі технології, що успішно застосовуються в одних країнах, можуть не спрацювати в інших або ж давати протилежний ефект у різних електоральних циклах.

У цьому сенсі одна з провідних ролей належить низці факторів, які можна позначити інтегральним поняттям *політична культура*. Адже саме в останній виявляються суб'єктивні орієнтації виборців щодо політичної системи та її складових, як і мотиви брати участь у голосуванні та обирати конкретних кандидатів і конкретні партії. І саме політичною культурою великою мірою зумовлена реакція громадян на ті чи інші виборчі технології.

У цьому контексті зазначимо, що різні аспекти політичної культури українського суспільства є об'єктом наукового інтересу цілої плеяди вітчизняних дослідників, серед яких В.Бурдяк, Є.Головаха, Ж.Деркач, В.Кокорський, М.Конончук, С.Корж, О.Кривицька, В.Мельник, Л.Нагорна, М.Остапенко, Н.Паніна, І.Поліщук, О.Проскуріна, Н.Ротар, О.Рудакевич, М.Слюсаревський, В.Ясинська та ін. Проте питання впливу політичної культури на ефективність застосування виборчих технологій залишаються майже нерозкритими, а комплексні наукові праці на цю тему взагалі відсутні. Відтак, запропонована розвідка є спробою заповнити цю прогалину та має на меті дослідити особливості впливу політико-культурних чинників на ефективність застосування виборчих технологій в умовах українського політичного ринку. При цьому терміном *політико-культурні чинники* позначаються окремі складові політичної культури, на яких ми зосередимо свою увагу. І перед тим, як перейти до їх аналізу, наведемо декілька загальних характеристик політичної культури громадян України.

Насамперед зазначимо, що дослідники визначають політичну культуру українського суспільства як *перехідну і фрагментарну*, що характеризується співіснуванням орієнтацій на нові й старі цінності та поділом на декілька субкультур [1; 2]. Під останніми розуміються підсистеми політичних орієнтацій і моделей політич-

ної поведінки, характерні для певних груп, що відрізняються у своїй системній цілісності від орієнтацій та моделей, притаманних як окремим групам, так і суспільству в цілому [3, с. 343].

Другою характерною рисою політичної культури українських громадян, за висновками вітчизняних науковців, є її *амбівалентність*, що проявляється у наступних аспектах: (1) взаємовиключні ціннісно-нормативні підсистеми співіснують не як антагоністичні, а як узгоджені елементи одного типу свідомості та емоційного ставлення до соціальної дійсності; (2) суперечливі системи цінностей притаманні не різним соціальним групам, а фактично кожній із великих соціальних груп; (3) має місце суперечливе поєднання демократичних цілей з авторитарними засобами їх досягнення; (4) спостерігається паралельна орієнтація особи на взаємовиключні цінності та норми [4, с. 12].

Зазначені особливості можна проілюструвати низкою прикладів. Так, упродовж усіх років існування незалежної Української держави її громадяни демонструють помітний інтерес до політики (за даними моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України 70-80% опитаних тією чи іншою мірою цікавляться політикою [5, с. 486]), однак при цьому ставлення до політики в них переважно негативне. Традиційно низьким є й рівень довіри громадян до основних політичних інститутів [5, с. 518] та ступінь залучення до політичної діяльності [5, с. 488]. Низьким залишається і рівень інституційної компетентності щодо можливостей і механізмів впливу на владу: згідно опитувань менше 10% респондентів вважають, що можуть щось зробити проти рішень уряду, що утискають їх права, у той час як понад 60% у цьому сенсі відчують повну безпорадність [5, с. 499]. Зауважимо, що українські громадяни зазвичай демонструють високий рівень електоральної активності, який майже завжди перевищував 70% і дещо знизився останнім часом. Однак при цьому переважна більшість традиційно вважає, що вибори в нашій країні не є чесними, тим самим ставлячи під сумнів ефективність функціонування цього інституту.

Такі суперечливі характеристики політичної культури суттєво впливають на специфіку ведення виборчих кампаній. По-перше, високий рівень недовіри до політики і політичних інститутів стає додатковим бар'єром для сприйняття будь-яких передвиборних

меседжів, тому перед суб'єктом виборчої кампанії постає необхідність використання спеціальних технологій для його подолання. Це може бути прихована реклама, різні маніпулятивні прийоми, що створюють позитивне тло для донесення меседжу, PR-кампанії неполітичного характеру тощо.

По-друге, низький рівень довіри до інститутів держави стає додатковим чинником зниження ефективності адмінресурсу, а також призводить до того, що опозиційний статус стає кращим стартовим майданчиком для ведення виборчих кампаній. Вітчизняний досвід має лише декілька прикладів перемоги представників влади у загальнонаціональних кампаніях – перемога Л.Кучма у 1999 р. та перше місце ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на парламентських виборах 2007 і 2012 рр. У решті випадків перше місце завжди діставалося опозиції. Більш того, сам факт перебування при владі накладає відбиток на імідж партії чи кандидата, тому постає необхідність посилення інших іміджевих характеристик, які дозволяють подолати цей негатив. Той самий Л.Кучма у 1999 р. зміг перемогти завдяки перенесенню акценту в ідеологічну площину. На президентських виборах 2004 р. В.Янукович намагався відмежуватися від режиму Л.Кучми та позиціонуватися як «грамотний господарник», а наприкінці кампанії навіть оголосив себе опозиціонером. Цікавий технологічний хід дає досвід президентських виборів 2010 р., коли штаб Ю.Тимошенко, прагнучи відмежуватися від владного статусу і перекласти відповідальність за ситуацію в країні на своїх колишніх союзників, реалізував масштабну кампанію під лейтмотивом «Вона – працює, вони – заважають!».

По-третє, через амбівалентність політичної культури у ході стратегічного планування треба детально вивчати можливі кореляції між орієнтаціями цільових груп виборців, при чому враховувати, що вони можуть бути суперечливими та мати різну силу впливу. Наприклад, може мати місце гіпотетична ситуація, коли ліберально-орієнтовані виборці водночас орієнтуються на сильного лідера, схильного до авторитарних методів управління. Тоді ця особливість повинна бути відображена на іміджевому рівні, і в такому випадку імідж, хоч і буде внутрішньо суперечливим, однак відповідатиме «попиту» на політичному ринку.

Першим же політико-культурним чинником, який ми розглянемо детально, є *система політичних ідентичностей*, як сукупність найбільш значимих для групи чи індивіда політичних орієнтацій, що справляють визначальний вплив на його політичну поведінку. Значення цього чинника для ефективності виборчих технологій обумовлено тим, що саме навколо ідентифікаційних практик формуються ключові електоральні «розколи», які, своєю чергою, є основою для сегментації політичного ринку.

У цьому сенсі в Україні насамперед привертає увагу *несформованість національної (громадянської) ідентичності*. Попри наявність достатнього набору ідентифікаторів, необхідних для виокремлення національної ідентичності, дослідники фіксують брак відчуття етнічної, мовно-культурної, конфесійної, державно-політичної спільності серед масивів населення, що ними володіють. У таких умовах на перший план виходить *регіональна і локальна ідентичність*, що проявляється в різних поглядах на низку суспільно-політичних питань, притаманних різним територіальним спільнотам, а також у поширеній ідентифікації з місцем чи регіоном проживання. Останню тезу підтверджують результати досліджень Інституту соціології НАН України, згідно з якими динаміка відповідей на запитання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?» протягом 1992-2010 рр. була такою: громадянином України – 45,6% і 51,2%; мешканцем села, району чи міста – 24,0% і 27,2%; громадянином колишнього СРСР – 12,7% і 6,9%; мешканцем регіону – 6,8% і 6,6%; громадянином світу – 6,4% і 3,1%; громадянином Європи – 3,8% і 0,9% [5, с. 536].

На загал, сильна регіональна ідентичність відкриває широкі можливості для сегментації політичного ринку за регіональним принципом, і, навіть, ефективного застосування технологій, спрямованих на ескалацію міжрегіонального протистояння. Цю проблему можна було спостерігати на всіх виборах в Україні, однак уперше до критичного рівня вона загострилась у 2004 р. Останні виборчі кампанії 2010-2012 рр. також підтвердили чітку регіональну локалізацію електоральної бази лідерів виборчих перегонів, тому очевидно, що електоральна диференціація регіонів України об'єктивно зберігається. Проте слід пам'ятати, що технології, спрямовані на загострення міжрегіональної напруги, несуть

реальну загрозу національній безпеці, а тому є неприйнятними. До того ж, ми зовсім не схильні вважати, що досягнути вагомого результату на виборах в Україні без чіткого регіонального позиціонування неможливо. Насправді в українському суспільстві існує низка проблем, орієнтації щодо яких у населення різних регіонів збігаються, при чому ці проблеми є більш нагальними, ніж ті, що розколюють суспільство. І вітчизняний досвід містить чимало прикладів успішних виборчих кампаній, проведених без використання технологій, пов'язаних із регіональними протиріччями. Серед останніх слід відзначити результативну кампанію С.Тігіпка та відносно результативну А.Яценюка на президентських виборах 2010 р., а також виборчу кампанію Політичної партії «УДАР Віталія Кличка» на парламентських виборах 2012 р.

Наступна характеристика системи ідентичностей українських громадян пов'язана зі слабкістю партійної ідентичності, що є наслідком специфічної інституціоналізації вітчизняної партійної системи. На думку Н.Ротар, структура партійних ідентичностей громадян України має такий вигляд: (1) *громадяни з поляризованою ідентичністю*, що демонструють виключну орієнтацію на одну політичну силу поруч із дистанціюванням від усіх інших; (2) *громадяни з лояльною ідентичністю*, позначені сильною прив'язкою до ідей власної партії та поміркованим запереченням програмних установок інших політичних сил; (3) *громадяни з негативною ідентичністю*, що характеризуються недостатньо стійкими орієнтаціями на програмні гасла однієї партії та запереченням можливості підтримки конкретної політичної сили; (4) *громадяни з апатичною ідентичністю*, що визначаються відсутністю чітко оформлених та усвідомлених установок на підтримку або заперечення ідеології будь-якої партії [6, с. 113-114]. При цьому останні дві групи є найбільшими за кількістю та складають т. зв. «рухливий електорат». І саме їх електоральний вибір великою мірою формується під впливом виборчих технологій.

Певною специфікою вирізняється й ідеологічна ідентичність українських громадян. Дані моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України [5, с. 487] дозволяють зробити декілька важливих висновків: по-перше, динаміка ідеологічної ідентичності свідчить про незначну частку громадян зі стійкими політичними

орієнтаціями; по-друге, жодна ідеологічна течія не користується підтримкою більшої чи принаймні значної частини населення; по-третє, близько половини громадян взагалі не ідентифікують себе з ідеологічними течіями.

Свою чергою, звідси можна зробити висновок, що ідеологічна ідентичність для більшості громадян України не є значимою детермінантою електорального вибору. У таких умовах використання ідеологічного ресурсу через технологію декларації причетності виявляється малоефективним. Це підтверджує досвід парламентських виборів 2002 р., чимало учасників яких на рівні стратегії намагались ідентифікувати себе з такими ідеологічними течіями, як лібералізм (Виборчий блок «Команда озимого покоління», Політична партія «Яблуко»); соціал-демократія (Соціал-демократична партія України (об'єднана), Соціалістична партія України (СПУ)); комунізм (Комуністична партія України (КПУ)) і, навіть, специфічний консерватизм (Виборчий блок «За Єдину Україну»). Однак у підсумку таке ідеологічне позиціонування не дало бажаного результату нікому, крім комуністів та частково соціалістів. У наступних кампаніях цю технологію використовували лише СПУ і КПУ, а сьогодні вона залишається єдиним козирем лише для комуністів.

Також не варто забувати, що важливою складовою ціннісно-ідеологічної ідентичності українських громадян є зовнішньополітичні орієнтації. На сьогодні всі без винятку соціологічні дослідження фіксують відсутність єдиного геополітичного варіанту, який би користувався очевидною підтримкою більшості населення. До того ж, у розподілі зовнішньополітичних орієнтацій існують суттєві регіональні відмінності: на Заході більше прихильників зміцнення незалежності та інтеграції із Заходом, у той час як Союз України, Білорусі та Росії є найпопулярнішим зовнішньополітичним орієнтиром для респондентів Півдня і Сходу країни.

У цілому, існуючі регіональні відмінності в зовнішньополітичних орієнтаціях населення України є важливим чинником регіональної ідентичності та формують один із ключових електоральних «розколів». Проте, з іншого боку, якщо в 1990-х рр. позиціонування виключно на зовнішньополітичних гаслах і давало ефект, то вже на виборах 2006-2007 рр. воно втратило свою

результативність, про що свідчить низький результат Опозиційного блоку «Не Так!» та Блоку Наталії Вітренко «Народна Опозиція». У наступних же виборчих кампаніях таке позиціонування в чистому вигляді майже не використовувалося. Таким чином, акцент лише на зовнішньополітичних питаннях сьогодні вже не дозволяє здобувати вагому електоральну підтримку. Більш того, у кампаніях національного рівня вибір чіткого зовнішньополітичного вектора призводить до того, що кандидат або партія «заганяє» себе виключно в один електоральний сегмент. Тому на рівні стратегії оптимальною є позиція багатовекторності, що є гнучкою і може конкретизуватися залежно від цільової аудиторії.

Важливе значення для ефективного ведення виборчих кампаній має врахування такого політико-культурного чинника як *критерії та мотиви голосування виборців*. Цей фактор є доволі мінливим і може набувати різних значень у різних виборчих кампаніях. Тому він повинен бути детально вивчений у процесі стратегічного планування.

Відзначимо, що в українській політичній науці до цих пір не вироблено єдиної позиції щодо теоретичної моделі електоральної участі громадян. Так, О.Михайлич прийшов до висновку про домінування в Україні соціально-психологічних чинників електорального вибору над інструментальними [7, с. 10]. Схожу точку зору висловлює Ю.Каплан, на думку якої, попри поступове зростання впливу на голосання громадян України соціально-економічних очікувань, ціннісно-світоглядні орієнтації залишаються домінуючими [8]. На противагу їм, Н.Ротар, аналізуючи політичну участь громадян України в контексті президентських електоральних циклів, приходять до висновку, що якщо голосування на президентських виборах 1991 р. було експресивним, то надалі спостерігається тенденція до його інструменталізації, при чому на президентських виборах 1994 і 2004 рр. голосування було егоцентричним і перспективним, а на виборах 1999 р. – соціотропним і ретроспективним [6, с. 134]. Ще ряд фахівців провідну роль у детермінації вибору громадян України відводять міжрегіональному електоральному «розколу» [9; 10].

Якщо ж підійти до проблеми з позицій ринкового підходу, то очевидно, що єдиної моделі електорального вибору немає і бути не

може, а може бути лише домінуюча модель у кожній цільовій групі. Відповідно і вплив на кожну з груп повинен бути диференційованим та може базуватися як на експресивних, так і на інструментальних мотивах. Для визначення цих цільових груп використовується процедура сегментації політичного ринку.

У найбільш загальному вигляді сегментувати політичний ринок можна за допомогою схеми, описаної вітчизняним ученим В.Полтораком. Згідно з нею, політичний ринок поділяється на потенційний, дійсний, освоєний і ринок, що обслуговується [11, с. 36-37]. *Потенційний ринок* – це виборці, які пасивно цікавляться політикою і здатні за певних умов активізувати свою участь у ній. Цей сегмент схильний до інструментальної мотивації, однак він найбільше піддається впливу виборчих технологій, тому в підсумку мотивація для значної його частини може набувати експресивного характеру. *Дійсний політичний ринок* – це політично активне населення, що цікавиться політикою, бере участь у виборах і/або політичних заходах. Йому властиве поєднання експресивних та інструментальних мотивів, однак, на відміну від потенційного ринку, виборці цього сегменту менше піддаються впливу виборчих технологій. *Ринок, що обслуговується* – це частина дійсного політичного ринку, виборці, що мають чіткі політичні позиції та досвід підтримки певних ідей чи політичних сил. Тут домінують експресивні мотиви, проте у випадку розчарування у політичній силі, яку ці виборці підтримували, голосування може бути й інструментальним. Нарешті, *освоєний ринок* – частина ринку, що обслуговується; виборці, що мають стійкі партійні ідентифікації і стабільно підтримують конкретні партії.

Ведучи мову про критерії та мотиви голосування українських виборців, слід також враховувати два важливих аспекти. Перший полягає у схильності населення до персоніфікації політики, внаслідок чого для багатьох громадян, яким притаманна соціально-психологічна мотивація, ідентифікація з партією здійснюється через ідентифікацію з її лідером. Другий аспект витікає з недостатнього розвитку політичної культури, її амбівалентності, схильності громадян до емоційного сприйняття, і полягає у тому, що чимало виборців, у цілому орієнтуючись на вирішення соціально-економічних проблем, під дією різних чинників довіряють їх вирішення

кандидатам і партіям, з якими відчують ціннісно-світоглядну близькість. У такому випадку відбувається поєднання експресивних та інструментальних мотивів, і це свідчить про необхідність застосування комплексних моделей виборчих кампаній, здатних забезпечити апеляцію до всіх типів мотивів.

Наступним важливим фактором є сукупність *політичних стереотипів*, що є виразною складовою політичної культури перехідних суспільств. Під політичним стереотипом, слідом за О.Шерман, будемо розуміти комплексне уявлення про суб'єктів політичного процесу, що може бути виражене у формі візуального образу чи судження і характеризується когнітивним спрощенням, стійкістю форми та емоційним забарвленням [12, с. 16]. Основна функція стереотипів – це спрощення сприйняття дійсності, тому виборчі технології, що апелюють до стереотипізованих конструкцій, зазвичай є досить ефективними, у той час як технології, що суперечать існуючим стереотипам, можуть викликати негативну реакцію цільової аудиторії.

У процесі організації і ведення виборчих кампаній ключова роль належить іміджевим стереотипам, тобто уявленням громадян про ідеального політика чи партію, що формують «попит» на політичний «товар» і є основою для розробки стратегічного образу. Ці стереотипи не є стійкими і можуть суттєво змінюватися під впливом політичних, соціально-економічних і культурних трансформацій. Тому ми зупинимось лише на загальних їх особливостях, залишивши конкретний зміст для політичних технологів.

За спостереженнями фахівців [13, с. 163-187], населення різних регіонів України має різний набір стереотипів щодо ідеального політичного лідера. Так, виборці Західної України більшу увагу приділяють його моральним якостям, ніж професійним, тому більшої ваги набувають такі характеристики, як «чесний», «моральний», «патріот». У переважно аграрних центральних областях ці риси також актуальні, проте доповнюються такими характеристиками, як «просте сільське походження» та «знання і розуміння проблем села», а в окремих областях із вищим рівнем індустріалізації (напр. Сумській, Полтавській) певною мірою поширений і стереотип «господарника». Патріотичні риси тут також важливі, однак позбавлені націоналістичного відтінку. У східних індустрі-

алізованих областях на перший план виходять професійні якості лідера, у той час як морально-етичні мають другорядне значення, а національно-патріотичні взагалі нівелюються. Найбільшим «попитом» користуються іміджеві типи «господарник», «управлінець», «професіонал». Такий поділ доволі умовний, проте він характеризує важливі тенденції, які слід враховувати з метою ефективного конструювання політичного іміджу.

Проаналізувавши ментальні джерела політичних стереотипів, О.Трухан робить висновок, що в Україні тривалість політичного життя непродуктивного політика-аматора з іміджем «свій хлопець» більша, ніж цілеспрямованого професіонала, який «несимпатичний». Емоційний образ політика більше цікавить людей, аніж результати його діяльності. Образ «людини з народу» забезпечує відчуття довіри, гарантує, що з ним можна домовитися [14]. Цю особливість підтверджує виборчий досвід, коли доволі «елітарний» образ В.Ющенка на виборах 2004 р. довелося «розбавляти» характеристиками «простий у побуті», «народився у селі», «має народні хобі». Натомість, в Україні важко знайти приклад поширеного на Заході, зокрема в США, іміджевого позиціонування у вигляді демонстрації багатства та успіху. У західній індивідуалістичній свідомості багата й успішна людина часто автоматично сприймається як розумна і професійна. В Україні же багатство, у силу специфіки перехідного періоду, може стати слабкою складовою іміджу, оскільки часто сприймається як ознака нечесності.

Значний вплив на застосування іміджевих виборчих технологій, справляють існуючі у суспільстві гендерні стереотипи. Якщо в країнах Скандинавії жінки в політиці швидше правило, ніж виняток, то в Україні балотування жінок у виборні органи дещо ускладнене і вимагає особливого підходу до побудови політичного іміджу. За висновками вітчизняних науковців, основним гендерним стереотипом в Україні є переконання у тому, що «політика – це чоловіча справа», при чому поширений він як серед чоловіків, так і серед жінок. При цьому, чим вищий рівень керівної посади, тим більша частина громадян схильна бачити на ній тільки чоловіка. Наприклад, за даними соціопитувань на посаді Президента України «тільки чоловіка» хочуть бачити 47% громадян, а «тільки жінку» – 19%; 23% громадян віддають перевагу чоловіку-депутату і 8% –

жінці. Причому негативне ставлення до жінки-депутата виявляють не тільки чоловіки, а й жінки (з них тільки 9% хочуть бачити саме жінку в ролі народного депутата) [15, с. 46-50]. Тобто, на вітчизняному політичному ринку домінує «попит» на політичних лідерів маскулінного типу, а тому жінка, яка хоче досягти успіху у політиці, повинна відповідати йому принаймні на іміджевому рівні.

Російський політтехнолог А. Мірошніченко, аналізуючи цей феномен на прикладі Росії, яка нам є дуже близькою у цьому плані, пояснює його особливим типом жіночої солідарності, що походить з традицій шлюбної конкуренції. Існуючий статевий дисбаланс (жінок більше, ніж чоловіків, і живуть вони довше) певним чином впливає на поведінку жінок, їхнє ставлення одна до одної. Як наслідок, виборці-жінки переважно негативно ставляться до висування жінки-кандидата, якщо ця жінка володіє виразними шлюбними перевагами – молодістю, красою, сексапільністю, презентаційною сміливістю. Така жінка-кандидат стає «суперницею» для молодих жінок і «вертихвісткою» для жінок старшого віку. А якщо врахувати, що більшість виборців – жінки, то зрозуміло, що яскраве сексуальне позиціонування жінки-кандидата навряд чи приведе її до успіху. Не матиме вона успіху й у чоловіків, для яких, на відміну від жінок, сексуальна складова іміджу політика неважлива. Саме тому, для жінки-кандидата постає необхідність корекції іміджу [16, с. 52-53].

У цьому контексті А. Мірошніченко пропонує використання декількох образів: «лідера жіночого руху», «жінки-матері», «бойбаби», «комісара в спідниці». Найбільш вдалим рішенням, на думку російського експерта, особливо для молодих жінок, є зміщення презентаційного акценту із сексуальності на професіоналізм у якій-небудь предметній сфері. Перевага професіоналізму над сексуальністю у вигляді жінки-кандидата може нейтралізувати фактор шлюбної конкуренції жінок або, навіть, викликати в жінок гордість за представницю своєї статі, що досягла успіху у сферах, традиційно окупованих чоловіками [16, с. 54].

Для жінок середнього і старшого віку найбільш вдалим способом корекції іміджу є образ «жінки-матері». Для України це особливо важливо, оскільки цей образ є архетипним для більшості українців, і своїм корінням сягає ще язичницької богині Березині, а

в пізніші часи проявився в поклонінні Богородиці. Як приклад ефективного позиціонування можна навести імідж Ю.Тимошенко, який вдалося гармонійно поєднати у собі риси трьох образів: «професіонала», «комісара в спідниці» та «матері-берегині».

Інша справа, якщо кандидат – чоловік. Тоді сексуальна привабливість може стати додатковим чинником підтримки з боку жіночого електорату. Розуміючи це, чимало українських політиків-чоловіків приділяють увагу саме цій складовій свого політичного іміджу. Під час перебування на посаді прем'єр-міністра та на чолі Виборчого блоку «Наша Україна» В.Ющенко ефективно використовував у своєму іміджі власну сексуальну привабливість. На президентських виборах 2010 р. свою зовнішність активно експлуатував С.Тігіпко, демонструючи свою хорошу фізичну форму та роблячи фотосесії для т. зв. «глянцевого журналі».

Важливим фактором сприйняття політичного іміджу є стереотипи щодо допустимої/недопустимої поведінки. Цей чинник особливо важливий при веденні негативних кампаній з дискредитації політичних опонентів, а також застосуванні контр-технологій з метою захисту власного іміджу. В Україні, скажімо, вкрай негативне ставлення до гомосексуалістів (за даними Інституту соціології НАН України «чужими» їх вважають 74% громадян [17]), у той час як у країнах Європи серед відомих політиків чимало представників сексуальних меншин, при чому ця складова часто є сильною стороною їх іміджів, оскільки забезпечує підтримку з боку відповідних електоральних груп. В Україні же звинувачення у гомосексуалізмі чи лояльному ставленні до нього може негативно відобразитись на політичному іміджі.

У країнах Заходу досить ефективно використовуються контр-технології, пов'язані зі звинуваченнями в подружніх зрадах, алкоголізмі, корупції, брехні, невиконанні передвиборчих обіцянок тощо. В Україні же ці прийоми не дають такого ефекту, оскільки ставлення населення до адьюльтерів та зловживання алкоголем є відносно лояльним, а брехня і корупція можуть завдати удару по іміджу лише після досить інтенсивної кампанії. Тому постає необхідність пошуку більш «витончених» технологій. Так, останні президентські вибори подарували нову тему для таких техно-

логій – звинувачення у педофілії, яка проте так і не була доведена до кінця, а тому важко оцінити її ефективність.

Таким чином, основними рисами політичної культури українського суспільства, що визначально впливають на ефективність застосування виборчих технологій є її фрагментарність, амбівалентність, відсутність стійких партійно-ідеологічних ідентифікацій, виражена регіональна і локальна ідентичність, специфічна стереотипізація масової свідомості, поєднання експресивних та інструментальних мотивів голосування, наявність регіональних політичних субкультур. Усі ці риси доволі часто ігноруються претендентами на виборні посади, що сприяє зниженню ефективності виборчих технологій, що ними застосовуються. Ті ж суб'єкти виборчих кампаній, які максимально адаптують свої технології до відповідних факторів зовнішнього середовища, досягають на виборах в Україні значно кращих результатів.

Крім того, характер міжрегіональних електоральних відмінностей, що виявляються на політико-культурному рівні, дозволяє констатувати наявність в Україні феномену, який російський дослідник Ю.Коргунюк [18] називає «накладанням конфліктів», коли декілька електоральних розмежувань взаємопосилюють одне одного, внаслідок чого й виникає т. зв. «міжрегіональний електоральний розкол». Своєю чергою, це підтверджує необхідність багатовимірної позиціонування суб'єктів виборчих кампаній та пояснює невдачі політичних проєктів, які намагались у концентрованому вигляді експлуатувати лише одне з таких розмежувань. Водночас незважаючи на те, що в таких умовах позиціонування у регіональній площині є зручним засобом сегментації українського політичного ринку, виборчий досвід останніх років свідчить, що воно не є обов'язковою умовою досягнення успіху на виборах національного рівня в Україні.

---

1. Заболотний М.Б. Особливості формування політичної культури сучасного українського суспільства / М.Б. Заболотний // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К.: ІНТАС, 2009. – Вип. 41. – С. 290-301.

2. Корж С.А. Фрагментарна політична культура: витоки, сутність, способи подолання / С.А.Корж // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К.: ІНТАС, 2008. – Вип. 37. – С 225-236.

3. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С.Шемчушенка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка, А.Г.Саприкіна. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.

4. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні: пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів / Є.Головаха, Н.Паніна // Політична думка. – 2001. – №4. – С. 3-24.

5. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

6. Ротар Н.Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду / Н.Ю. Ротар. – Чернівці: Рута, 2007. – 472 с.

7. Михайлич О.В. Етнорегіональний та лінгвістичний чинники електоральних орієнтацій виборців сучасної України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22. 00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О.В.Михайлич. – К., 2007. – 20 с.

8. Каплан Ю.Б. Основні чинники електорального вибору громадян України (аналіз виборчих кампаній 2006-2008 рр.) [Електронний ресурс] / Ю.Б. Каплан. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/05.htm>.

9. Большов Є.С. Аналіз впливу різних вимірів соціальної структури (класової, стратифікаційної, регіональної та структурної локалізації) на електоральні схильності населення України / Є.С.Большов // Наукові записки НаУКМА. Сер.: Соціологічні науки. – Т. 21. – К., 2003. – 54-61.

10. Черкашин К.В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / К.В.Черкашин. – Сімферополь, 2005. – 19 с.

11. Полторац В. Сущность и содержание политического маркетинга / В.Полторац // Політичний маркетинг та електоральні технології. – Запоріжжя: Гарт, 2002. – С. 31-43.

12. Шерман О.М. Політичний стереотип: місце у політичному процесі та технології формування засобами масової інформації / О.М.Шерман. – Львів: Сполом, 2008. – 227 с.

13. Баронин А.С. Правила игры в игре без правил. Предвыборные технологии в Украине / А.С.Баронин, А.А.Колпаков. – Praha: Granda Publishing. – 2006. – 188 с.

14. Трухан О.В. Підходи до пояснення ціннісної детермінації політичних стереотипів у масовій українській свідомості [Електронний ресурс] / О.В.Трухан // Проблеми політичної психології та її роль у

становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць / за заг. ред. М.М. Слосаревського. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 7. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppp/2008_7/33%20-%20Truhan.htm.

15. Гендерні стереотипи та ставлення громадян до гендерних проблем в українському суспільстві / за ред. Ю.І.Сасенка. – К.: ВАІТЕ, 2007. – 143 с.

16. Мирошниченко А.А. Выборы: от замысла до победы (Предвыборная кампания в российском регионе) / А.А. Мирошниченко. – М.: Центр, 2003. – 304 с.

17. Зорько В. Політична культура: особливості регіональної самоідентифікації українців [Електронний ресурс] / В.Зорько. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/September09/15.htm>.

18. Коргунюк Ю. Наложение конфликтов: российский опыт в свете ревизии формулы Липсета-Роккана / Ю.Коргунюк // Полития. – 2003. – № 1. – С. 165-192.

Куц Галина

СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ЯК ДОМІНУЮЧА ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Стереотипізація розглядається як домінуюча дискурсивна практика. Базові принципи стереотипізації аналізуються на прикладі виборчого процесу в Україні. Репрезентовано зв'язок стереотипів, міфів та архетипів. Розглянуто базові характеристики ідентичності бренду в політологічному контексті. Здійснено концептуальну демаркацію між поняттями іміджу та бренду: іміджеві характеристики можуть змінюватися, тоді як радикальна зміна самого бренду (його ідентичності) здатна призводити до руйнування та зникнення бренду.

Ключові слова: *стереотип, міф, дискурс, стереотипізація, бренд, імідж, виборчий процес.*

Kuts Galyna. *Stereotype creation as a dominant discourse practice of elective process in Ukraine. Stereotype creation is considered as a dominant discourse practice. Basic principles of stereotype creation are examined on a sample of elective process in*

Ukraine. The link between stereotypes, myths and archetypes was researched. Basic characteristics of brand identity are examined in the political context. A conceptual demarcation between the concepts of an image and a brand is carried out: image characteristics may change, while the radical change of the brand (its identity) can lead to the destruction and disappearance of the brand.

Key words: *stereotype, myth, discourse, stereotype creation, brand, image, elective process.*

Стереотипізація, виступаючи однією із стратегій формування громадської думки в інформаційному суспільстві, перетворюється на перспективний напрям наукових досліджень у політико-прикладному вимірі. Ця проблематика достатньо широко висвітлюється у контексті формування політичного іміджу. Разом з тим, виявлення специфіки формування стереотипів, їх взаємозв'язку з архетипами та міфами є вельми евристичним для електоральних досліджень та прикладної політології у цілому, що *актуалізує* осмислення стереотипізації як домінуючої дискурсивної практики в українському політичному просторі.

Поняття стереотипу, вперше введене у соціальні науки У. Ліппманом, набуло подальшого наукового висвітлення в різних наукових контекстах у працях багатьох теоретиків (Г. Адорно, Г. Олпорт, Г. Теджфел, Дж. Фішмен та ін.). Окремі аспекти означеної проблематики піддавалися аналізу в українському політичному дискурсі (М. В. Бутиріна, О. А. Донченко, О. В. Зернецька, Л. Д. Климанська, Л. О. Кочубей, В. В. Кривошеїн, Т. Л. Нагорняк, І. О. Поліщук, Г. Г. Почепцов, Ю. В. Романенко, Є. Б. Тихомирова та ін.).

Мета статті полягає у визначенні базових характеристик стереотипізації як домінуючої дискурсивної практики в контексті електорального процесу в Україні. *Завдання* статті полягає у виявленні специфіки формування стереотипів на основі аналізу взаємозв'язку, з одного боку, між поняттями міфу, стереотипу, архетипу, а – з іншого – між поняттями бренду, іміджу та ідентичності бренду.

Стереотип є основою політичного іміджу, на чому акцентується увага у більшості політико-прикладних досліджень. Саме тому в політичному дискурсі поняття стереотипу тісно корелює з поняттям політичного іміджу.

Концепт стереотипу з'явився в соціальних науках завдяки американському журналісту У. Ліппману, який першим увів його в науковий обіг, запозичивши це поняття з термінології поліграфічного виробництва [4]. Термін «стереотип» використовувався в типографії для означення монолітної печатної форми (кліше), у яку заливалася фарба. За аналогією, такі ж кліше – вважав У. Ліппман – існують у свідомості людей. Причому, «заливається» в них не фарба, а інформація, за допомогою якої формується громадська думка. Тобто, на шляху нашого пізнання знаходяться своєрідні фільтри – стереотипи, через які нова інформація просіюється, спрощується та набирає форми певного – раніше сформованого – шаблону.

Стереотипи – це картинки в голові, які індивід або створює самостійно, або отримує від інших [4, с. 46]. Стереотипи – це своєрідні рамки, в які вкладається різноманітна інформація. Означені рамки можуть суттєво деформувати ту інформацію, яка не відповідає вже сформованим шаблонам (певним закріпленим у свідомості образам соціальної реальності).

Характерною рисою стереотипу є його емоційна насиченість, коли індивід наповнює його тими відчуттями, які з ним асоціюються. Крім того, стереотипи спрощують та «скорочують» процеси сприйняття і розуміння, завдяки чому упорядковується дійсність. У результаті спрощення відбувається припасування чогось незрозумілого та складного до існуючого та простого (вже стандартизованого) уявлення. Стереотипи характеризуються підвищеною стійкістю. Тобто, вже сформовані стереотипи доволі важко зруйнувати.

Найбільш характерна ознака стереотипу полягає в тому, що його дія «включається» набагато швидше, ніж дія розуму. Тобто, стереотипи виступають у ролі певних упереджень, бар'єрів, що стоять на сторожі свідомості при сприйнятті нової інформації. Ці упередження пов'язані з емоційною природою людини, зі світом пристрастей та відчуттів. Відповідно, стереотипи співвідносяться більше з ірраціональною компонентою свідомості, ніж з раціонально-логічним осягненням реальності.

Отже, стереотипи – це емоційно насичені та відносно стійкі моделі реального світу, що покликані упорядковувати соціальну дійсність шляхом її спрощення та приведення у відповідність до попереднього досвіду.

Аналіз стереотипів буде неповним без розгляду міфів та архетипів, оскільки означені феномени тісно пов'язані в єдиній структурі.

Слід зазначити, що в науковій літературі політико-прикладного характеру спостерігається певна узгодженість позицій стосовно розуміння взаємозв'язку між архетипами та стереотипами. Архетипи більш глибинні, вони пов'язуються з колективним несвідомим [7], формують ядро ідентичності, їх доволі важко змінювати (втім, їх небажано змінювати). Стереотипи більш поверхневі, вони сприймаються на емоційному рівні, їх можна певним чином формувати та змінювати. Саме тому стереотипи є основою іміджу. Тобто, у формуванні іміджу переважно задіяні не архетипи, і не міфи, а стереотипи. Причому, у формуванні політичного стереотипу важливу роль відіграють метафоричні засоби.

Разом з тим, у поглядах науковців спостерігаються кардинальні розбіжності при спробах виявити роль міфу у тріаді «міф-стереотип-архетип». Ці розбіжності полягають у тому, що іноді міфи ототожнюють лише з архетипами, іноді – лише зі стереотипами. На наш погляд, архетипи не доцільно ототожнювати з міфами, хоча це органічна частина міфологічного мислення. Адже архетипи, як зазначав К. Г. Юнг, є джерелом міфології. Міфологія, у свою чергу, була початковим способом обробки архетипів. Оскільки сутність архетипів розкривається саме через міфи (казки, легенди тощо), їх роль полягає у формуванні ядра міфів.

Для більш глибокого осягнення взаємозв'язку між міфами та архетипами варто звернутися до поняття герменевтичного кола, яке можна розглядати в ролі своєрідної кругової структури розуміння. Як зазначав Г.-Г. Гадамер, згідно з правилами герменевтичного кола «ціле треба розуміти, виходячи з часткового, а часткове – виходячи з цілого» [2, с. 270]. Відповідно, міф – як цілісність – можна осягнути, розуміючи наявні архетипи, а окремі архетипи піддадуться осягненню при розумінні міфу в цілому.

Стосовно осмислення взаємозв'язку між міфом та стереотипом варто акцентувати увагу на понятті «передбачення завершеності», введеному Г.-Г. Гадамером. Так, при спробі розуміння певної ситуації людиною завжди керує «передбачення завершеності» – формальна передумова, що спрямовує розуміння. Ма-

ються на увазі попередні думки чи судження, які вже заволоділи свідомістю інтерпретатора і виступають у ролі певного фільтру, через який пропускається нова інформація. У ролі такої передумови розуміння виступають стереотипи.

У дискурс-аналізі поняття міфу також корелює з поняттям цілісності. Соціальний простір організовується міфами, які сприяють оформленню його цілісності. Власне кажучи, домінуючий політичний дискурс завжди приписує специфічні (власні) значення політичним явищам. Наприклад, ліберальний та соціалістичний дискурси одним і тим же поняттям надають різних значень. Роль міфу полягає в тому, що за його допомогою утримується цілісність соціального простору. Під міфом, як зазначають Е. Лакло і Ш. Муфф, слід розуміти простір уявлення, міф – це «принцип прочитання даної ситуації» [6, с. 69], який використовується для позначення цілісності. Певним чином спотворюючи дійсність, міфи встановлюють необхідний горизонт для діяльності. Тому однією з цілей дискурс-аналізу є ретельне визначення тих міфів, які у кожному конкретному випадку організовують соціальний простір.

Таким чином, поняття міфу корелює з поняттям цілісності. На нашу думку, міф, структуруючи соціальний простір, включає в себе не лише архетипну складову (ядро), але й стереотипну складову. Тобто, поняттям міфу охоплюється як поняття стереотипу, так і поняття архетипу. Крім того, для міфу набуває важливості й інформативна складова, під якою розуміємо постійне «підживлення» певного міфу в інформаційному просторі на раціонально-логічному рівні (див. рис. 1).

Задля більш наглядного опису характеру взаємозв'язку між міфами, архетипами та стереотипами використаємо метафоричний образ соняшника. Тобто, під міфом маємо на увазі суцвіття соняшника з жовто-гарячими пелюстками та великим диском, до якого вони прикріплені. Завдяки стереотипам міф стає впізнаваним, оскільки стереотипи – видимі поверхневі ознаки міфу. Відповідно, пелюстки соняшника – це стереотипи, а його диск – ядро міфу (архетипи). Інформаційне підживлення на раціонально-логічному рівні також необхідне міфу задля його стійкості (як сонце та вода для соняшника).

У політико-прикладному дискурсі більш вживаними є поняття іміджу та бренду. Натомість, терміни «міф», «архетип» набули більш широкого розповсюдження у соціально-гуманітарному (зокрема, філософському) дискурсі. Слід зазначити, що поняття іміджу тісно корелює з поняттям стереотипу, а поняття бренду – з поняттям міфу (див. рис. 1).

Термінологія соціально-гуманітарного дискурсу	Графічне зображення структури міфу	Термінологія політико-прикладного дискурсу
Ядро АРХЕТИПИ		Ядро ІДЕНТИЧНІСТЬ БРЕНДУ
Оболонка СТЕРЕОТИПИ		Оболонка ІМІДЖ
Цілісність		Цілісність
МІФ		БРЕНД

Рис. 1. Структура міфу у контексті соціально-гуманітарного та політико-прикладного дискурсів

Крім того, у політико-прикладній сфері більш вживаним є поняття ідентичності бренду, яке певним чином кореспондується з поняттям архетипу. Зміст бренду фактично можна охопити концептом ідентичності (brand identity), оскільки однією із важливих функцій бренду є ідентифікація певного товару, послуги, події, явища тощо. Під ідентичністю бренду Д. Ааакер розуміє певну ідею, те сприйняття бренду, якого прагнуть досягнути його розробники. На його думку, ідентичність бренду – це унікальний набір асоціацій, які одночасно співвідносяться із значеннями бренду та обіцянками, що надаються його споживачам [1, с. 94]. Саме ідентичність бренду спрямовує стратегію його розвитку, рельєфно виокремлюючи його цілі та призначення. Ідентичність бренду тісно корелює з його неповторністю.

Слід зазначити, що поняття бренду відрізняється від поняття іміджу. Якщо концепт бренду співвідноситься з певним ідеальним змістом, то під поняттям іміджу маємо на увазі сприйняття та оцінку бренду реципієнтами. Таким чином, іміджеві характеристики виступають у ролі периферійних ознак бренду, надаючи йому певної цілісності у сприйнятті. Причому, формування іміджу найчастіше зводиться до створення певного стереотипу. Іміджеві характеристики можуть змінюватися, сприяючи більш вигідному позиціонуванню бренду в тих чи інших умовах. Натомість, радикальна зміна самого бренду (його ідентичності) здатна призводити до руйнування та зникнення бренду.

Задля виявлення базових характеристик стереотипізації звернемось до аналізу глибинно-психологічних рівнів сприйняття міфів, стереотипів, архетипів (див. рис. 2). Під стереотипізацією найчастіше мають на увазі відбір або гіперболізацію характерних рис певного об'єкту чи явища [3, с. 20].

На думку Т. В. Смирнової, однією із ключових особливостей міфу (яка активно використовується в сучасній рекламі) є відмова від пояснення природи чи історії речей (або явищ) і, замість цього, перехід до світу констатації [5, с. 7]. Тобто, міфологеми покликані впливати на сферу несвідомого, аж ніяк не апелюючи до сфери розуму. Вдало підібрані міфологеми тісно корелюють із ціннісними судженнями аудиторії, на яку спрямована дія конкретної політичної реклами.

Ціннісні судження (рівень архетипів) не піддаються раціональному дослідженню. Втім, оскільки вони є джерелом людських дій, варто окреслювати в кожному конкретному випадку їхні базові параметри, не заглиблюючись у раціоналізацію причин виникнення таких установок. Тому звернемося до характеристики базових параметрів ціннісних суджень (ядро міфів), що були притаманні українському електорату під час президентських кампаній 2004 р. та 2010 р. Уважне спостереження демонструє, що ціннісні судження, закладені ще під час президентських виборів 2004 р., були домінуючими (з певними змінами) і в 2010 р.

Термінологія соціально-гуманітарного дискурсу	Глибинно-психологічні рівні сприйняття міфу	Термінологія політико-прикладного дискурсу
<p>Ядро</p> <p>АРХЕТИПИ</p>	<p><u>Рівень підсвідомості</u></p> <p>Сфера нерационалізованих проявів підсвідомого (цінності, архетипи, глибинні параметри ідентичності тощо). Це причинні агенти змін. Вибір їх (усвідомлений) неможливий, оскільки неможлива раціоналізація щодо них. Не піддаються змінам.</p>	<p>Ядро</p> <p>ІДЕНТИЧНІСТЬ БРЕНДУ</p>
<p>Оболонка ядра</p> <p>СТЕРЕОТИПИ</p>	<p><u>Ірраціональний рівень</u></p> <p>Існуючі у свідомості (але не в реальності) усталені погляди, оцінки, шаблони тощо. Периферійні параметри оболонки ядра (спрощені моделі реальності, що пов'язані з емоціями). Вибір їх частковий, зруйнувати їх доволі важко. Щоб змінити, слід витіснити іншими, більш продуктивними спрощеними моделями.</p>	<p>Оболонка ядра</p> <p>ІМІДЖ</p>
<p>Цілісність</p> <p>МІФ</p>	<p>Цілісність</p> <p>БРЕНД</p>	<p>Цілісність</p> <p>БРЕНД</p>

Продовження таблиці

<p>Зовнішня оболонка ядра</p> <p>Інформаційна оболонка</p>	<p><u>Раціональний рівень</u></p> <p>Співвідноситься з реальною дійсністю, відображення реально існуючих взаємозв'язків. Зовнішня оболонка ядра. Інформування, що базується на раціонально-логічній аргументації. Вибір засобів можливий.</p>	<p>Зовнішня оболонка ядра</p> <p>Інформаційна оболонка</p>
---	--	---

Рис. 2. Глибинно-психологічні рівні сприйняття міфу

Як зазначалося вище, вдале створення політичного стереотипу залежить від вірно підібраної ключової метафори. Але й невдалий її вибір може відіграти злий жарт із політичним іміджем кандидата. Зупинимось на аналізі ключової метафори політичної рекламної кампанії одного із фігурантів виборів президента України 2004 р. – кандидата від тогочасної влади В. Ф. Януковича. Ще задовго до виборів з багаточисленних бігбордів споглядало обличчя пропонуваного кандидата, відтінене ключовою фразою «ТОМУ ЩО» з подальшим переліком достоїнств (стабільний, надійний, послідовний тощо).

Метафора (рівень стереотипів), корелюючи з ціннісними судженнями (рівень ядра міфу), служить своєрідним каркасом для створення міфологем – могутнього фактору сприйняття кандидата. Саме міфологеми виступають кодами, що підміняють об'єкт реклами уявленням про нього. Вдалими можна вважати ті міфологеми, які реципієнт сприймає на віру, а не ті, які легко піддаються раціонально-критичному аналізу. Саме формулювання фрази «ТОМУ ЩО» (яка нагадувала останній виправдовувальний аргумент) передбачало наявність попереднього «Чому ж?». Навіщо аргументувати те, що має бути саме собою зрозумілим? Якщо виникає необхідність в аргументах – значить, щось тут нечисто? Як уже

було зазначено вище, сутність ціннісних суджень полягає в тому, що вони не піддаються раціональному осмисленню. У цьому контексті ключова метафора «ТОМУ ЩО» видається вельми невдалою, позаяк на разі апеляція була спрямована до розуму та раціонального осмислення, але не до віри.

Аналогічна ситуація виникла вже на президентських виборах 2010 р. із політичною рекламою кандидата в президенти Ю. В. Тимошенко, ключовою метафорою якої виступала фраза «ВОНА – працює». Поряд із цим слоганом, виконаним лише червоним кольором, в якості доповнення пропонувалися різні роз'яснення, що були виконані чорним кольором. Все це демонструвалося лише на білому фоні (традиційна тріада кольорів у символіці БЮТу). Запропоновані роз'яснення були покликані спрямовувати мислення електорату щодо об'єкта реклами (тобто, щодо Ю. В. Тимошенко) в позитивне русло. Так, приміром, зустрічалися бігборди з такими написами: «Закрито гральний бізнес. ВОНА – працює»; «Знищено газову мафію. ВОНА – працює»; «Всупереч кризі пенсії без затримок. ВОНА – працює».

Разом з тим, ключова фраза «ВОНА – працює» теж постійно наштотувалася на приховані рифи негативних епітетів, сприяючи появі антиреклами, яка базувалася на використанні цього слогану. Наприклад: «Народ працює на бюджет. ВОНА його розтринькує»; «ВОНА бере кредити МВФ. Віддавати нам і нашим дітям».

Отже, і слоган політичної реклами В. Ф. Януковича «ТОМУ ЩО» (2004 р.), і слоган політичної реклами Ю. В. Тимошенко «ВОНА – працює» (2010 р.) піддавалися постійним сумнівам та провокаційним інтерпретаціям. Політтехнологи В. Ф. Януковича так і не сформулювали нову ключову метафору у 2004 р., що, на нашу думку, певним чином справило негативний вплив на тогочасний політичний імідж В. Ф. Януковича. Натомість, політтехнологи Ю. В. Тимошенко (2010 р.) доволі швидко зорієнтувалися і оновили ключову метафору (із «ВОНА – працює» на «ВОНА – це Україна»). У результаті такої зміни рекламної концепції з'явилася нова ключова метафора, щодо якої сумнівів та прагнень раціоналізації вже не виникало.

Втім, карколомні перипетії у змінах ключових метафор в політичній рекламі Ю. В. Тимошенко певним чином доволі сильно

«вдарили» по її політичному іміджу. Принагідно зазначимо, що ні В. Ф. Янукович у 2004 р., ні Ю. В. Тимошенко у 2010 р. не здобули президентську булаву. Разом з тим, як перебільшувати роль політичної реклами у цьому контексті, так і зовсім відкидати її вплив на електорат не варто.

Отже, щодо певних міфологем у виборчій кампанії на інформаційному рівні можливі дискусії, раціоналізація стосовно вибору тих чи інших стратегій.

На рівні стереотипної оболонки міфу панує емоційність. Вибір можливий лише частковий, оскільки глибоко задіяна сфера ірраціонального (а усвідомлений вибір можливий на раціонально-логічному рівні). Зруйнувати стереотипи важко. Адже при їх розвінчуванні підключаються засоби логіки, що є наразі недопустимим: на рівні стереотипів раціонально-логічна аргументація не діє. Невдалі стереотипи не потрібно руйнувати, їх необхідно витіснити іншими – більш продуктивними – стереотипами.

На рівні ядра міфу (архетипи, ідентичність) – неусвідомлена мотивація. Цей рівень не піддається формуванню. Втім, у багатьох політичних міфах цей рівень може бути надто слабким, або й взагалі бути відсутнім. Наприклад, у сучасному політичному міфі, за допомогою якого мобілізується південно-східний електорат України, важко виділити ядро з набором певних глибинних, укорінених цінностей. Відсутність сильної ідентичності детермінує слабкість ядра означеного політичного міфу. Адже сформувати ідентичність на неіснуючій радянсько-російській платформі неможливо. Відсутність ядра цього міфу компенсується надмірною кількістю стереотипів, що активно формуються проросійськими мас-медіа. Наприклад, георгіївські стрічки як символ Великої Вітчизняної (але не Другої Світової) війни.

Звідси – важливий висновок! Політичний міф зі слабкою ідентичністю (коли майже відсутнє ядро міфу) буде живучим за умови постійного продукування сильних стереотипів. Втім, такі міфи є слабкими, тому вони вимагають постійного «підживлення» в інформаційному просторі. Якщо звернутися до рисунку 1, то означений міф (без ядра, але з великою кількістю стереотипів) у метафоричному плані буде схожий на бублик з проваленим дном.

Політичний міф також буде слабким, якщо у ньому поєднується потужне ядро (давні архетипи, укорінена ідентичність) з неоновлюваними стереотипами (традиційні, не орієнтовані на сучасність) та слабкою інформативністю. У ролі такого міфу можна навести приклад з Голодомором. Отже, слабка ідентичність призводить до переважання іміджу (стереотипізації). Сильна ідентичність – це умова перетворення стереотипізації на ефективну міфологізацію.

Таким чином, виявлено базові характеристики стереотипізації як домінуючої дискурсивної практики в контексті електорального процесу в Україні. Специфіку формування стереотипів визначено на основі аналізу взаємозв'язку, з одного боку, між поняттями міфу, стереотипу, архетипу, а – з іншого – між поняттями бренду, іміджу та ідентичності бренду.

---

1. Аакер Д. Создание сильных брендов / Дэвид Аакер ; [пер. с англ.]. – М. : Издательский дом Гребенникова, 2003. – 440 с.

2. Гадамер Г.-Г. Истина і метод / Ганс-Георг Гадамер ; [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс, 2000. – Т. I : Герменевтика I : Основи філософської герменевтики. – 464 с.

3. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау ; [пер. з англ.]. – К. : Темпора, 2012. – 304 с.

4. Липпман У. Общественное мнение / Уолтер Липпман ; [пер. с англ. Т. В. Барчуновой ; ред. перевода К. А. Левинсон, К. В. Петренко]. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.

5. Смирнова Т. В. Когнітивні механізми формування рекламного іміджу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / Т. В. Смирнова. – К. : Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2003. – 15 с.

6. Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Луиза Дж. Филлипс, Марианне В. Йоргенсен ; [пер. с англ. / науч. ред. и предисл. А. А. Киселевой]. – Харьков : Издательство Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.

7. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного [Электронный ресурс] / К. Г. Юнг; [пер. А. М. Руткевича]. – Режим доступу : http://wanderer.org.ua/book/psy/jung/ob_arhetipah.html.

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджено зміст концепту публічної політики, виокремлено основні її складові та функції, визначено роль публічної політики в процесі демократизації суспільства, а також окреслено основні проблеми на шляху впровадження публічної політики в Україні.

Ключові слова: публічна політика, суспільний інтерес, політична комунікація, громадська думка, легітимність.

Kudina Olga. Public policy as an effective mechanism for democratization. *This article explores the meaning of the concept of public policy, determined its basic components and functions, the role of public policy in the process of democratization and outlined the main problems in implementing public policy in Ukraine.*

Keywords: public policy, public interest, political communication, public opinion, the legitimacy

Якісні зміни у функціонуванні політичної системи – це рух до її демократизації. Україна, позиціонуючи себе як європейсько орієнтований партнер міжнародних відносин, поступово реанімує та приводить до європейських стандартів діяльність усіх сфер суспільного життя, впроваджуючи демократичні принципи управління та функціонування владних інститутів. Однак маємо ряд проблем у процесі демократичного поступу. На підтвердження тому – аналітичний звіт за 2013 рік міжнародної незалежної організації «Freedom House». За даними дослідження рівня демократичного розвитку країн перехідного типу наша держава отримала оцінку меншу 5 балів, де за шкалою 7 балів є показником найгіршого рівня розвитку, 1 – найкращого. Такий рейтинг підсумовує досягнення з декількох напрямків: демократичність національного уряду – маємо 5,75 бали, з місцевого самоуправління – 5,5 балів, якість виборчого процесу та незалежність медіа оцінили у 4 бали,

стан громадянського суспільства – 2,75 бали, рівень корупції – 6 балів, стан судової системи та незалежність суддів – теж 6 балів [1]. Очевидно, що спираючись на цьогорічні дані рейтингу «Freedom House», можна зробити висновок – Україна має ряд проблем у процесі демократизації політичних інститутів. Отож пріоритетним на сьогодні є дотримання демократичних принципів управління, що передбачають верховенство права та відкритість і прозорість діяльності владних інститутів. До того ж, забезпечення публічного прозорого процесу управління потребує існування у суспільстві доступних для громадян механізмів участі у виробленні та реалізації політичних рішень. Тобто, будь-які політичні процеси мають відбуватися в публічному просторі, не за «закритими дверима». Прозорість процедур розробки та прийняття політичних рішень, а також в цілому діяльності владних інститутів, взаємодія влади і громадськості на паритетних засадах, узгодження суспільних інтересів та забезпечення найбільш суспільно значимих, інформаційна відкритість влади є складниками публічної політики. Публічна політика є особливим видом комунікації у суспільстві, без якого розвиток демократії неможливий. Як влучно зазначає російський дослідник Н. Беляєва, публічна політика передбачає наявність компетентних інформованих громадян, здатних до самоорганізації, які безпосередньо впливають на формування значущих для суспільства завдань, реалізація яких і покладена «на плечі» владних інститутів [2, с.82] Саме у разі врахування «публічного» інтересу та за умови відповідності політичних рішень суспільним потребам – можливий зворотній зв'язок між владою та громадськістю. Разом з тим, здійснення політики на засадах публічності й прозорості створює передумови для легітимації політичних рішень та діяльності державних інституцій в цілому. Легітимність це здатність системи породжувати і підтримувати довіру народу в те, що її політичні інститути найбільшою мірою відповідають інтересам суспільства. Політичні системи, що мають високий рівень легітимності, багато вчених, зокрема С.Ліпсет, називають найбільш стабільними.

Натомість, в українському суспільстві аналітиками фіксується процес зниження довіри майже до всіх державних інституцій. За результатами соціологічного дослідження, проведеного фондом

«Демократичні ініціативи» та Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова у травні 2013 року: Верховній Раді довіряють 16,3% респондентів, не довіряють їй – 76,8%, Президенту довіряють 25,8%, не довіряють – 68,9%, Кабміну довіряють 22,3%, не довіряють – 71%, рівень недовіри міліції становить 70% опитуваних, прокуратурі – 63% тощо. Атмосфера тотальної недовіри суспільства до владних інституцій має наслідком низький рівень участі громадян у політичному житті країни – явка українців на останніх виборах до Парламенту у 2012 році становила трохи більше 50% населення. Як наслідок, ні про яку підтримку рішень владних інститутів громадськістю – не може бути й мови. Хоча саме характер взаємодії влади та суспільства є наріжним каменем процесу демократизації України.

Згідно із законами України за громадянами закріплені наступні інструменти реалізації права на участь в публічному управлінні: референдуми; вибори; участь у діяльності політичних партій та громадських організацій; участь у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; участь у проведенні регуляторної політики держави; доступ до державної служби; звернення до органів влади; доступ до інформації про діяльність влади; оскарження рішень органів влади [3, с.17].

Але чи дійсно маємо в Україні ефективні механізми впливу громадськості на рішення представників влади? Питання риторичне, враховуючи рівень корумпованості державних інститутів.

Публічна політика передбачає не лише відкритість діяльності владних інститутів. Вона передбачає неспроможність держави та її інститутів монополізувати публічну діяльність, яку слід розуміти як репрезентовану у публічній сфері «активність політичних та неполітичних акторів, які через взаємодію прагнуть реалізувати власний інтерес» [3, с.12].

Як вірно зазначає у своєму дисертаційному дослідженні Т.Кадлубович: «Втілення в життя принципів публічної політики вирішує головні завдання демократизації суспільства.» [4, с.68]. Адже публічна сфера є тією частиною соціального життя, в якій реалізовується публічний інтерес, тобто такий, що визначає потреби більшості.

Зміст публічної політики визначається, у першу чергу трьома факторами:

1. Характером комунікації у суспільстві: за наявності політичної комунікації, тобто постійного обміну інформацією між суб'єктами політичного життя, відбувається артикуляція суспільних інтересів. Крім того, інформаційна взаємодія учасників політичних процесів політично соціалізує громадян, робить їх носіями позиції, стимулює до участі у розробці та прийнятті політичних рішень. Комунікативні моделі політичної системи розроблені ще в середині ХХ століття такими вченими, як К.Дойч, Х.Арендт, зараз стають актуальними як ніколи. Комунікативні зв'язки складають основу політичних відносин у суспільстві, і від характеру цих соціальних взаємодій залежить стан політичної системи в цілому.

2. Урахування громадської думки у процесі реалізації тих чи інших владних рішень та наявність у громадськості правового інструментарію для здійснення впливу на політичний процес. У демократичному суспільстві громадська думка є вагомим елементом у процесі прийняття державно-політичних рішень. Як зазначає дослідник «публічної політики» В. Парсонс, громадська думка є одним із центральних понять у демократії [5, с.112]. Адже лише довіра до влади та підтримка її діяльності дозволяє ефективно впроваджувати ті чи інші реформи, реалізовувати суспільно значущі рішення.

3. Суспільний інтерес як предмет публічної політики. Публічна політика передбачає простір для дискурсу різних приватних інтересів, однак метою є артикуляція загальносуспільних цілей та їх домінування у процесі вироблення державної політики.

Можна погодитися з думкою російського вченого Ю. Красіна, який визначає публічну сферу як таку, де відбувається взаємодія влади і суспільства для формування політики, що становить публічний інтерес. Науковець виокремлює 4 основні функції публічної сфери: артикуляція суспільних інтересів; публічний контроль за діяльністю влади; вплив на формування державної політики; політичне просвітництво громадян [6].

Кожна з вищезазначених функцій є важливою для формування демократичної моделі суспільства. Артикуляцію суспільних інтересів слід розглядати як першочерговий етап у процесі підготовки

політичних рішень. Адже суспільний інтерес є головною метою демократичної політики, що базується на колективному прийнятті рішень щодо спільних проблем. Крім того, даний етап відображає характер комунікації між учасниками політичного процесу. І зрештою, контроль за діяльністю владних інститутів та вплив на формування державної політики передбачає формування «демократії участі», де громадянин є безпосередньо залученим до процесу управління суспільством.

Очевидно, що втілення в життя концепту публічної політики потребує складних трансформацій як на рівні комунікативних зв'язків у суспільстві, так і на рівні інституційному. Разом з тим, демократичний поступ України неможливий без впровадження принципу публічності в усі сфери державного управління.

---

1. Nations in Transit [Електронний ресурс] // Аналітичний звіт за 2013 рік.- Режим доступу: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/-NIT2013_Tables_FINAL.pdf

2. Беляева Н. Развитие концепта публичной политики: «внимание движущим силам» и управляющим субъектам [Електронний ресурс] / Н. Беляева // Режим доступу: <http://www.politstudies.ru/fulltext/2011/3/7.pdf>

3. Публічна політика та управління: наук. розробка / [С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, С. В. Ситник, С. І. Вировий] ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Упр. орг. фундам. та приклад. дослідж., Каф. політ. аналітики та прогнозування. – К. : [НАДУ], 2010. – 34 с.

4. Кадлубович Т. Політична комунікація в демократизації владних відносин України: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Кадлубович Тетяна Іванівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 191 с.

5. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс ; пер. з англ. О. Дем'янчук. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.

6. Красин Ю. Публичная сфера и публичная политика в российском измерении Публичная политика в России. Сб. статей под общей редакцией Ю. Красина. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.

7. Карпа М. Поняття «публічна політика»: системний підхід // Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при президенті України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009.

Микола Михальченко

УКРАЇНА ЗРОБИЛА ПЕРШИЙ КРОК, ЩО ДАЛІ?

У статті наголошується, що виникли передумови зовнішньополітичного і зовнішньоекономічного курсу в Україні. Євроінтеграційні прагнення еліт і більшості населення збіглися. За належної політичної волі влади і опозиції це можна використати для зміцнення європейських перспектив країни.

Ключові слова: зовнішньополітичний і зовнішньоекономічний курс, євро інтеграційні прагнення, політична воля.

Mykola Mykhalchenko. Ukraine: first step already is did. What is continue?

Main focus this paper is currently political situation at the contemporary Ukraine. Author describing and analyzing changes of the currently foreign and internal political course of the Ukraine. European direction of the Ukraine today is mainstream for political elites and for Ukrainian people. In this moment Ukrainian government people and political opposition must united for development of the European perspectives of the Ukraine.

Key words: foreign politic, internal politics, European choice of the Ukrainian people, political will.

Почнемо з простої констатації: влада обрала курс на євроінтеграцію під тиском своїх олігархів і зовнішньополітичних чинників. Проросійська частина ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, яка готувала Україні роль сателіта Росії, відтиснута на другий план. Росія своїм тиском на Україну начебто сприяла євроінтеграція.

***

Тепер по порядку. СРСР тримався чітко на чотирьох китах: а) грандіозних запасах природних ресурсів Росії, Казахстану, України і Туркменістану і деяких інших регіонів, або колоній; б) на твердій тоталітарній організації – КПРС; в) залякуванні свого населення репресивними органами (КДБ, МВС, прокуратура, суди); г) зовнішньому залякуванні світу могутньою армією.

Сьогодні в Росії залишилися тільки ресурси, які хижацьки розкрадаються економіко-політичним олігархатом. Росія сьогодні – це агресивна, але безсила, порівняно з США, Китаєм, ЄС, держава, яка поки що чавить Україну з допомогою останнього «кита» – ресурсів. Немає уже трьох китів – тоталітарної організації, тотальної внутрішньої репресивної сили, зовнішньої репресивної сили – могутньої армії. Те, що від них залишилося – це живі трупи. Лекають формою, але їхні функції обмежені.

Керівництво України, як би ми до нього не ставилися, прийняло єдине правильне рішення: не йти на інтеграцію з «великим простором загальної деградації», а обрати курс піти на інтеграцію з більш перспективним Європейським Союзом. Сама Україна без інтеграції з ЄС не подолає стагнацію суспільних процесів.

При цьому Україна заявила, що не відмовляється від співпраці з Митним союзом (якщо він «запрацює»), поки що це тільки декларація про наміри), з США, Китаєм та іншими державами. Це, дійсно, реальна позиція на сьогодні.

У той же час, ми повинні зрозуміти те, що зрозумів Президент України і що він сказав на нараді з депутатами фракції ПАРТІ РЕГІОНІВ 4 вересня 2013 р., що Росія порушила частину взятих на себе міжнародних домовленостей щодо тиску на Україну зокрема, Будапештський меморандум США – Росія – Україна 1994 року, «харківські угоди» щодо оренди для Чорноморського флоту і цін на газ, низку угод з кооперації промисловості. Росія постійно прагне «принизити і задавити» Україну. Тобто, Президент підтвердив тезу Бісмарка, що договори з Росією не варті паперу, на якому пишуться.

Щодо Росії – ще буквально декілька тез.

За усі роки незалежності України Росія постійно чинила тиск на нас політичними засобами, щоб відбулася реінтеграція в імперію, оскільки без України відродження імперії неможливо. Не вистачає слов'янського матеріалу і науково-технічного і промислового потенціалу. І почалося це ще в 1992 році, коли Росія разом зі США змусили нас віддати ядерну зброю. Нині Росія використовує свій останній козир – енергоносії, щоб втягнути Україну через Митний союз до Євразійського союзу. Усі ідеологи про «дружбу народів», «братні народи», «руський світ», «єдиний на-

род» і т.д. скеровані на «братів – українців», адже багато років влада Росії працювала над створенням образу «ворога – українця».

Наближається 2017 рік, коли завершується діючий договір по Чорноморському флоту Росії. Харківські угоди, як пояснив Президент України, не діють. Тому Україна може їх розірвати, як будь-який договір згідно з українським законодавством, як і договір щодо оренди баз у Криму.

А тепер щодо до євроінтеграції України. Тут, в Європі нас приваблюють більш реальні речі, ніж порожні ідеологеми. Це – новітні технології, ринок, наука, освіта, охорона здоров'я, рівень життя і т.д. Але, щоб жити як у ЄС, треба і працювати як у ЄС.

Нас повинен «приваблювати» ще один фундаментальний фактор. Ми знаємо, що щоб в Росії не будували в політичному плані, все одно виходить царизм, це спостерігалось навіть в особі Генерального секретаря ЦК КПРС.

У нас ці мотиви ще частково діють як традиції перебування в складі імперської Росії. Але Україна – це вже зовсім інша країна, ніж 22 роки тому. З часів зародження козацтва тут закладалися демократичні традиції. Гетьман, кошовий отаман – лише обраний ватажок, демократично обраний «старший». Ніхто не говорив: «Государ, до тебе звертається раб твій...».

Демократичні устрої Європи і України, природно, корелюються, притому достатньою мірою вже нині.

Виходячи з сучасної ситуації, для України склалися декілька факторів, що сприяють інтеграції з ЄС:

- Економічна криза у світі, а потім посткризова економічна стагнація штовхає ЄС на розширення свого внутрішнього ринку, чому сприяє інтеграція з Україною. Економічні проблеми відтісняють політичні питання на другий план, і цим користується сучасна українська влада.

- Економіко-фінансові олігархічні групи України вже давно інтегровані в ЄС (власність, гроші, освіта дітей, охорона здоров'я і т.д.). Прихід більш могутніх російських олігархів в Україну на пільгових умовах для Росії в Митному союзі загрожує українським фінансово-економічним групам, навіть тим з них, хто підтримував стратегію економічної кооперації з Росією, Програми, проекти спільного літакобудування, моторобудування і т.д. розвалюються.

Навіть продовольчі проекти, де позиції Росії значно слабші, весь час під загрозою зриву.

- Неохолодна війна між Росією і США забезпечує підтримку України з боку США і НАТО в євроатлантичних прагненнях. Навіть Німеччина, яка за отримуваних по дешевих цінах природних ресурсів Росії виконує роль «троянського коня» щодо нашої держави тепер дещо прихильніше ставиться до євроінтеграції України, ніж раніше.

- Росія зробила фатальну помилку, оголосивши нам торговельну війну. Вона сама вдарила по своїй «п'ятій колонії» в Україні і різко підштовхнула євроінтеграційні настрої в нашій країні.

- Теперішня влада в Україні зрозуміла, що жодні коопераційні угоди з Росією не мають майбутнього. А імперська, шовіністська поведінка російської влади щодо української еліти образила її особисто (маємо на увазі політичних лідерів). Бути проросійським політиком в Україні стало політично не вигідно, програшно, немодно.

Отже, тільки перелік деяких історичних фактів свідчить, що виникли передумови зміни зовнішньополітичного і зовнішньоекономічного курсу в Україні. Причому євроінтеграційні прагнення еліт і більшості населення збіглися. За належної політичної волі влади і опозиції це можна сповна використати для зміцнення європейських перспектив країни.

Ці перспективи не треба малювати надто райдужно. Щоб їх реалізувати потрібно виконати багато роботи всередині України, щоб перша стаття Конституції хоча б почала реалізовуватися. Крім того, варто обраний курс на євроінтеграцію зробити стійким. Це збільшить нам симпатій у світі і, нарешті, заспокоїть Росію. Остання зрозуміє, що незалежність України – це назавжди. Потрібно з нею налагоджувати взаємовигідні зв'язки, а не плекати надію на неоімперську інтеграцію. Тим більше, що російський економічний істеблішмент давно готовий до цього.

Будуть тимчасові труднощі у економічних стосунках з Росією, які створить політична влада останньої. Але вони будуть подолані через швидку інтеграцію з ЄС, США, Китаєм та іншими партнерами, через застосування енергозберігаючих технологій, модернізацію економіки згідно з нормами ЄС, що підвищить конкурентоспроможність українських товарів. А населення Росії про-

грає стратегічно через втрату постачальників, особливо продовольства.

Крім того, українській владі доведеться прискорити політичні реформи – удосконалення самоврядування, реформа правоохоронної системи, удосконалення виборчого законодавства, боротьба з корупцією, реформа в армії, в освіті, системі охорони здоров'я тощо. І тут українська влада завагалася щодо здійснення курсу євроінтеграції.

Тепер щодо змін у парадигмі політичної науки України в теперішній ситуації.

Нам необхідно по-іншому поглянути на історичний процес: більш глобально, цивілізаційно. І показати, що Україна схильна до демократичного, європейського розвитку, на відміну від Росії, де будь-який лад, у тому числі і «суверенна демократія», виступає у вигляді царизму, в яку б форму він не перетворювався: «генеральний секретар», «президент». Про це ми вже згадували раніше, але це треба доказувати науково, з залученням фактів усієї політичної історії.

Україна – частина Європи не тільки географічно, а й цивілізаційно, ментально, за способом життя. Безумовно, століття цивілізаційної розколотості країни, коли частина її була в складі європейської Австро-Угорської, а частина – євразійської Російської імперії, не могли не позначитися на сучасній Україні. Якщо Австро-Угорщина усе ж таки надала деяких автономних прав українським землям (вибори депутатів у парламент імперії, обмежена культурна автономія, місцеве самоврядування), то Російська імперія проводила жорстку колоніальну політику асиміляції «малоросів».

Ми засуджуємо так звану «хуторянську психологію» українців. Але вона зумовлена історично. Будь-яка влада – польська, австро-угорська, російська була чужою, ворожою. Треба було триматися від неї подалі, вижити. Тому владу до цього часу в Україні сприймають як чужу, насильницьку.

Останніми десятиліттями ситуація змінилася мало. До влади в незалежній Україні приходять територіальні клани. Для частини населення країни вони тільки умовно «свої», а для іншої частини населення – це «чужа влада».

Метою євроінтеграції є, з одного боку, увійти в об'єднану Європу, а з іншого – інтегрувати політичну, громадянську націю в єдине ціле з політичного, економічного й ідеологічного боків, щоб вона не буда розколотою між Сходом і Заходом цивілізаційно. Треба не тільки зробити вибір, але і відстояти його.

Ми показали, що для України унікальним шансом є не тільки приєднатися до європейської цивілізації, але й стати членом співдружності щодо її розбудови. Але це означає, в першу чергу, успішно робити цю роботу у себе.

77% громадян України, як свідчать соціологічні дослідження і дані органів правопорядку, ніколи не покидали територію України. Вони легко піддаються маніпуляції з боку політичних сил і ЗМІ, оскільки не можуть порівнювати способи життя. Але ті 23% населення, хто бував за кордоном, особисто можуть порівнювати цінності способу життя. А спосіб життя – це ключовий фактор цивілізаційної ознаки.

Зробити вибір між Росією і ЄС складно. З боку Росії багато козирів: мова або одна, або споріднена, родинні зв'язки, релігія однакова, але політичний і економічний режими інші, рівень прав людини і свободи слова в Україні вже інший. В ЄС переваги економічного і політичного розвитку, дійсно демократичні, правові, соціально-економічна держава, високий рівень життя і соціального захисту, інша система охорони здоров'я, взаємодопомоги.

Тобто, докорінний зовнішньополітичний вибір у новій ситуації переструктуризації пострадянського світу тісно пов'язаний зі світоглядною переорієнтацією більшості суспільства (частина давно вже європейськи орієнтована, в першу чергу значна частина економічної та інтелектуальної еліт) з переходом на новий тип мислення – цивілізаційний, замість ідеологічного періоду «холодної війни», що Захід мріє захопити СРСР і, зокрема, Україну. Якщо виходити з позицій ідеологічного підходу, ситуація змінилася докорінно: Схід прагне підкорити Україну.

Цивілізаційний спосіб мислення «працює» не в площині «класовий ворог – світова війна», а в площині конкуренції ідей, технологій, способів життя, взаємодопомоги, тобто щодо цивілізаційних цінностей життя: яка країна, об'єднання країн забезпечують вищий

рівень життя і соціального захисту. І тут доведеться ламати старі стереотипи мислення: хто ворог, а хто цивілізований партнер; які норми взаємовідносин націй у глобалізованому суспільстві; чи потрібна нова «холодна війна» і відродження імперій, новий тип і стиль взаємовідносин великих, середніх і малих країн, нова міграційна політика і т.д.

І тут науковці повинні зробити перехід щодо типу мислення: дискутувати з типами знання, а не з окремими ідеологами, рішуче відмовлятися від старих стереотипів мислення («дружба народів», «братній народ», «світова революція», «створення нової цивілізації» і т.д.). Внутрішньоцивілізаційні війни (міжарабські, міжслов'янські, міжкорейські, міжкитайські, міжроманські і т.д.) є більш жорстокими, ніж міжцивілізаційні протистояння. А релігійні війни в середині націй – тим більше.

Отже, європейські цінності життя – це новий сталь мислення, новий політгенез, новий правогенез, новий націогенез, новий культурогенез і т.д. І перехід до нових цінностей життя – це не одномоментний перехід, а відносно тривалий процес переходу до нового способу і стилю міждержавного, міжкласового, міжнаціонального, між особистісного життя.

Сьогодні ми стикаємося з багатьма новими викликами – загрозами новому цивілізаційному шляху розвитку: помста з боку колишньої метрополії і спроби повернути «нерозумних хохлів» до «єдиної сім'ї народів» на чолі з Росією, глобальний тероризм, торгівля людьми, світова продовольча криза і т.п.

Основна загроза курсу України на євроінтеграцію впливає не з боку дефолтів, боргів, повільної модернізації, а з боку Росії, хоча жодних нових ризиків для РФ євроінтеграція України не несе. Не може ж розумна людина вважати загрозою приплив якісних, дешевих товарів, необхідних населенню РФ. Невже керівництво Росії взяло курс на забезпечення своїх громадян неякісними, дорогими вітчизняними товарами, в той час як саме має якісний європейський одяг і взуття, їздить в європейських автомобілях, дає освіту своїм дітям в Європі, лікується в Європі і т.д. Складається враження, що в Росії є два народи, з різною якістю життя.

Україна і Росія дедалі більше ціннісно розходяться. Україна, хоча б у прагненні частини народу, розбудовує європейську регіо-

нальну цивілізацію з орієнтацією на високий рівень життя. Росія, як зазначив В.Путін у своїй нещодавній «валдайській промові», завжди і нині формується як держава-цивілізація ідеологічного типу з пошуком суто політичних принципів, ідей і цілей, без яких її існування втрачає будь-який сенс. Така ідеологічна держава-цивілізація може існувати тільки як «скріплена руським народом, руською мовою, руською культурою» (<http://news.mail.ru/politics/14858284> 21.09.2013). Тобто, повна русифікація примарливої багатонаціональної федерації. Тут він, фактично, повторив тезу річної давнини у Краснодарі: «Спроби впливати на світогляд цілих народів, прагнення підпорядкувати їх своїй волі, нав'язати свою систему цінностей і понять – це абсолютна реальність, також як боротьба за мінеральні ресурси, з якою стикаються багато країн, у тому числі і наша країна» (<http://news.mail.ru/politics/14858284> 21.09.2013). Фактично, повторена доктрина СРСР періоду 60-80 рр. ХХ сторіччя часів жорстокої ідеологічної війни, коли радянські ідеологи ще декларували «перемогу» світової революції.

Але сьогодні вже інші історичні умови, і Росії не вдається підкорити Україну ані світоглядно, ані політично, ані економічно. Проте це не означає, що загроза експансії з боку Росії минула. Просто її масштаби звузилися. Хоча зовнішній тиск і дії «п'ятої» колони будуть координуватися і далі, навіть можливі прямі загрози військового втручання. Внутрішні негаразди підштовхують войовничість керівництва Росії. Ця тенденція здійснює свій вплив на політичний курс країни по відношенню до пострадянських країн. А народ Росії завжди підтримує курс влади. Монументальної трансформації РФ, на жаль, не відбулося. І вона стрімко повертається до традиціоналістської, неоімперської політики. Тільки так вона може існувати.

Російська влада гостро переживає дефіцит успішності. Технологічно і соціально відстала країна має дедалі комічніший вигляд у ролі «великої держави». Навпаки, усе більше зміцнюється, як колись говорили, її статус «Верхньої Вольти з ядерною зброєю». У великодержавній свідомості росіян підписання Україною Угоди з ЄС про асоціацію розглядається як геостратегічна поразка їх держави, оскільки без України неоімперство, «руський світ», месіанська ідея виглядають повними химерами. Навіть територія Росії стрімко втрачає привабливість для проживання для самих росіян.

Українці виглядають там сталкерами: «щось добути і повернутися додому». Тому Україна обирає відмінний від російського вектор суспільного розвитку.

Так, українська держава робить стратегічний вибір між європейською і євроазійською цивілізаціями, між майбутнім і минулим. Але новий шлях розвитку не буде реалізований одномоментно, оскільки для стрибка в Європу немає твердих внутрішніх підстав. Влада коливається між Європою і Євразією. На ногах у нас «вериги» минулих традицій євроазійського розвитку, існування в статусі колонії і тоталітаризму, панування держави над громадянським суспільством. І що ще важливо – занижений поріг соціальної відповідальності громадянина за власну долю і долю держави. Псевдоколективізм тоталітарної епохи деформував її.

Отже, цей вектор суспільного розвитку «з географічної Європи в соціальну, політичну і економічну сучасну Європу» буде дуже складно реалізувати. Треба навчитися мислити, працювати і жити по-європейськи: від нового мислення, нового ставлення до праці, до нових доріг, туалетів, охорони здоров'я. А подолати вікові традиції напівлюдського життя і сформувані нові традиції людського життя – складна річ.

Увесь час будуть сили, які спонукатимуть суспільство повернути назад, здатися перед труднощами. Вже сьогодні таких багато: комуністи, «п'ята колона», «друзі зі Сходу», європесимісти тощо.

Ганна Редькіна

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ НА ПРОЦЕС ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Статтю присвячено особливостям внутрішньосистемних перетворень в Україні в період державної незалежності та аналізу їхніх впливів на процес євроінтеграції.

Ключові слова: внутрішньосистемні перетворення, криза, незалежність, реформи, трансформація, євроінтеграція.

*Redkina Ganna. Particularities internal system transformations in Ukraine at process integration in Europe of state independence. The Article deals with the particularity of internal system transformations in Ukraine at process of state independence and analysis of the influences of these processes integration in Europe. **Key words:** internal system transformations, crisis, independence, reforms, transformation, integration in Europe.*

Проблема. Внутрішньосистемні перетворення в Україні тривають уже понад 20 років. Роки, які пройшли з часів падіння тоталітарного режиму в Україні, бурхливий розвиток ринкових відносин та становлення нових реалій соціально-політичного життя кардинально змінили ситуацію в країні. Дослідження особливостей внутрішньосистемних перетворень в Україні є доречним і актуальним у межах теоретико-методологічних проблем та національних завдань політології на сучасному етапі суспільного розвитку. Об'єктивно розглянути складний і суперечливий розвиток внутрішніх трансформацій у країні та з'ясувати, що вдалося і чого не вдалося, а також чому не вдалося, особливо важливо нині, коли в Україні відбувається пошук стратегій зовнішньої політики щодо євроінтеграції.

Означена проблема представлена в численних наукових розвідках таких дослідників, як І.Бураковський, В.Ворона, Є.Головаха, Т.Єфременко, І.Курас, О.Майборода, М.Михальченко, В.Новицький, С.Оксамитна, Н.Паніна, Ю.Сасенко, Л.Старецька, С.Стукало, М.Шульга та ін.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу особливостей внутрішньосистемних перетворень в Україні на етапі незалежного розвитку та їхній вплив на курс євроінтеграції держави. Для цього розглянемо внутрішньосистемні зміни в Україні, визначимо інституції та характер їхніх змін, проаналізуємо впливи внутрішньосистемних змін в умовах державної незалежності на ситуацію в країні та визначимо наслідки цих перетворень.

Українське пострадянське суспільство характеризується появою нових ознак: приватна власність, конкуренція, нова структура економіки та ринків, суспільна аномія, демократизація, посткомуністична соціальна нерівність (масове зuboжіння, second hand,

underclass), подвійна інституціоналізація. В цілому означений період життя країни можна характеризувати як затяжну системну соціальну кризу. Під прикриттям гасел загальнолюдських цінностей і демократичних змін суспільства населенню України нав'язали перехід до ринкової економіки, а точніше, до капіталізму. Проголошення України незалежною державою відкрило можливості для всебічної внутрішньосистемної трансформації суспільства на основі світового досвіду й визначення потенційних можливостей. Реальні перетворення виявилися в багатьох відношеннях далекими від задекларованої мети та суспільних сподівань. Унаслідок внутрішньосистемних перетворень, які мають катастрофічний характер (після занепаду радянської системи), Україна втратила приблизно 60,0% обсягу виробництва, порівняно з 1989 р., і пік падіння випав на 1998 р. Україна стала рекордсменом у падінні не тільки ВВП, але й деіндустріалізації й скороченні зайнятості в промисловості. Показники зайнятості в промисловості максимально знизилися в 2001 р. – більш ніж на 50,0% – до рівня 1989 р., після чого спостерігалось деяке зростання індустріального сектора. Економічне падіння супроводжувалося різким зростанням соціальних нерівностей, поляризацією населення щодо доходів й економічних можливостей загалом. Значна частина населення пострадянської України стає соціальними аутсайдерами. Трансформаційні процеси породжують або посилюють суперечності між багатими і бідними, між містом і селом, між молодими людьми і людьми похилого віку (які сформувалися за умов тоталітаризму). У будь-якому суспільстві не уникнути проблеми нерівності, розділення на класи, верстви народу, на багатих та бідних. Та, на жаль, як показує аналіз наукової та публіцистичної літератури, в Україні цей розрив дуже значний. Рівень нерівності в доходах, вимірюваний коефіцієнтом Джинні, в Україні до середини 1990-х рр. збільшився майже двічі, порівняно з рівнем кінця 1980-х рр., і досяг 47-48 одиниць [1, с.19].

Аналіз структури соціальних благ, нестачу яких відчували громадяни України в перші роки незалежності, доводить, що більшість населення не мала впевненості в тому, що держава здатна захистити їхні інтереси. У 1995 р. більшості населення бракувало необхідної медичної допомоги (69,2%), юридичної

допомоги у захисті своїх прав та інтересів (51,9%), можливості повноцінно проводити відпустку (60,1%), можливості купувати найнеобхідніші продукти (52,8%) [2, с.203–205]. Щодо соціальних потреб українців, то тут важливе місце посідала стабільність у державі та суспільстві: у 1995 р. цього показника не вистачало 66,6% населенню України. У 1995 р. 78,8% українського населення потребували також державного захисту від зниження рівня життя. Не вистачало порядку в суспільстві у 2002 р. – 75,4% населенню. Дотримання чинних у країні законів не вистачало у 2002 р. 70,8% українському населенню; упевненості у власному майбутньому потребували у 2002 р. 72,2% населення України. У 1994 р. рівень довіри Президенту складав 16,1%; рівень довіри Верховній Раді дорівнював лише 9,7%; Уряду довіряли 11,4% населення України. У 1998 р. зафіксовано рекордно низький рівень довіри до Президента України – 9,7%; Верховній Раді – 7,3%; Уряду – 7,6% [3, с.462-502].

Отже, в перші роки постсоціалістичного розвитку під впливом глибокої економічної кризи, падіння рівня та якості життя, невиправдання надій на швидке зростання добробуту населенню України довелося пережити масове розчарування, руйнування віри в ідеали, різкі зрушення в соціальних і політичних настроях. Макроекономічний і соціальний шок, очевидно, був неминучим результатом інституціональних зрушень економіки і різких структурних змін у суспільстві. Втім, в Україні загальнокризова ситуація утворилася не стільки через розвал тоталітарного соціалізму, скільки через крах стратегії прискореної побудови капіталізму західного зразка або бездіяльності влади щодо прискорення реформ політичної та економічної систем. Українська держава фактично самоусунулася від регулювання процесів перетворень, спрямованого на зниження соціальної ціни реформ. В Україні стабілізаційні програми почали приймати тільки тоді, коли соціально-економічна криза набула всіх ознак катастрофи. Виникла специфічна українська модель посткомуністичного розвитку, яка суттєво відрізнялася від усіх моделей розвитку інших пострадянських країн. У системі координат так званого закритого-відкритого суспільства Україна посіла позицію напіввідкритого суспільства зі значним просуванням до відкритості лінією політичних свобод і вкрай незначним – в економічній сфері. Такий

політико-економічний кентавр довго існувати не міг, адже у світовому досвіді соціальної організації прикладів стабільного існування політичної свободи за економічного свавілля не знайти. Утім, феномен української моделі посткомуністичного розвитку виник й існує. Ця певна соціальна стабільність уможливила здійснення владними структурами низки важливих для подальшого подолання соціально-економічної кризи політичних і економічних реформ: було прийнято Конституцію, здійснено грошову реформу і масову приватизацію, у результаті чого вже в 1998 р. більшість підприємств перейшли у приватну власність [3, с.434]. Нові політичні інститути, що покликані стати механізмом розвитку демократії, з одного боку, не мали необхідних матеріально-фінансових і політичних ресурсів, а з іншого, запозичили багато зайвого, реліктового від старих інститутів партійно-радянського зразка. Процес становлення такої інституціональної системи поєднався із помітним погіршенням економічної ситуації в країні. Не дивно, що, на думку більшості громадян України й за оцінками правозахисних організацій та деяких експертів, нерідко порушувалися і порушуються права та свободи людини. Разом з бідністю та високим рівнем безробіття це призвело до недовіри населення і до політичних партій, і до інститутів державної влади, і до політичних лідерів. Розкол між суспільством і владою все більш поглиблюється. Рівень повної довіри до політичних партій наблизився до нуля (2009 р. – 0,7%) [4, с.8]. Падіння ВВП, зниження рівня життя населення породили зростання песимістичних настроїв, незадоволеність життям, непевність у майбутньому і недовіру до владних структур.

Це є свідченням того, що політично незалежна Україна одразу опинилася в руках людей, котрі, можливо, й думали про незалежність, але вочевидь були не підготовлені. Здійснення економічної модернізації на пострадянському просторі здійснюється досить суперечливо. Національні економічні та політичні еліти мають суттєві відмінності у підходах до реформ, до способів їх проведення, що зумовлено різними інтересами груп еліт, кланів, клік. У країні склалася псевдодемократія, за фасадом якої ховається корпоративно-бюрократичний, по суті, олігархічно-авторитарний режим.

Утім, на початку 2004 р. в країні спостерігалось суттєве піднесення рівня життя і соціального самопочуття більшості населення. Події помаранчевої революції переломили адміністративний сценарій президентських виборів в Україні наприкінці 2004 р. Значні зміни, що сталися в суспільній свідомості під впливом революційних подій, пов'язаних із виборами Президента, давали підстави для висновку, що в процесі демократичного розвитку України настав перелом. У 2005 р. вперше було зафіксовано значне підвищення рівня демократизації масової свідомості за цілою низкою показників, і передусім у політичній і морально-психологічній сферах: рівень довіри Президенту становив 49,2%, до Верховної Ради – 28,5%, до уряду – 36,6%, підвищення соціального оптимізму – очікувань і впевненості в тому, що ситуація в країні поліпшуватиметься – 21,1% [3, с.462-501]. Ці показники були найвищими за всі роки незалежності України. Проте революційні очікування, надії й ілюзії не витримали постреволюційних реалій, які призвели до відновлення застійних тенденцій і зворотних настроїв в українському суспільстві. Уже влітку 2008 р. соціологічні центри країни почали фіксувати погіршення оцінок громадянами соціально-економічної ситуації у країні. За даними фірми «Юкрейніан соціолоджі сервіс», з серпня до жовтня 2008 р. частка негативних оцінок щодо соціально-економічної ситуації зросла з 58% до 74%. За цей самий період частка незадоволених своїм життям збільшилася з 41% до 53%. Наприкінці 2008 р. понад 80% опитаних вважали, що в Україні склалася політично напружена, кризова, критична ситуація [5, с.285–286].

Аналіз опитування громадської думки демонструє, що більшість респондентів погоджуються з твердженнями про хиткість та невизначеність ситуації, складність зрозуміти, у що вірити та яких законів дотримуватися. Не вистачає стабільності у державі та суспільстві: потреба у цьому показнику демократичного розвитку суспільства збільшується. Як і раніше (2002 р.) потреба порядку в суспільстві перебуває на першому місці й у 2009 р. становила 50,8% [6, с.487]. Як і на початку шляху, так і протягом років незалежності переважна більшість громадян України стурбована відсутністю порядку в країні, покладаючи вину за це головним чином на владу, яка його не забезпечує: у 2009 р. 55,7% населення країни висловило думку, що їхні інтереси ніхто не захищає у державі [6, с.501].

Більшість населення перебуває в соціально-травмованому стані, особистість стала соціально тривожною і втратила довіру практично до всіх соціальних інститутів незалежної України, тому її соціально-комфортний простір звужується до кола сім'ї та близьких людей. Показові у цьому плані опитування Інституту соціології НАН України. Найбільш поширеними є судження: «Нікому не довіряти – найбезпечніше», «Я вважаю, що більшість людей спроможна піти на нечесний вчинок заради вигоди», «Я думаю, що більшість людей спроможна збрехати, щоб просунути по службі», «Більшість людей чесні лише тому, що бояться, що їх викриють на брехні» [3, с.455–456]. Упродовж останніх років Україна переживає становлення нової соціальної суб'єктивності. Поглибилася системна криза усіх сфер суспільного життя, яка ускладнилася перманентною психологічною кризою. Серед громадянського загалу все більше переважає стан невизначеності, неусвідомленого страху, незадоволеності собою й оточенням, фрустрованість, соціальний песимізм, амбівалентність почуттів тощо. Найявніші наведені психологічні характеристики підтверджують численні показники соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України. Показник поширеності аномійної деморалізованості в перший же рік незалежного існування України перевершив усі найпесимістичніші очікування. Як засвідчували репрезентативні опитування, понад 80,0% населення було схильне до стану аномійної деморалізованості [7, с.460–461]. На жаль, й досі індекс аномійної деморалізованості українського суспільства зашкалює: майже 80% респондентів вважає, що заради кар'єри, влади, грошей люди готові на негідні вчинки, а на думку понад 40% опитаних, заради великих грошей люди здатні на все [4, с.7-8]. Однак стан загальної аномії не може тривати невизначено довго, і на зміну соціальній дезорієнтації приходять нормативні й ненормативні реакції на аномію. Такого роду реакції зафіксовані вже на першому етапі пострадянських трансформацій у дослідженнях Н.Паніної, проведених із застосуванням шкал соціального цинізму і авторитаризму. І надалі показник поширеності аномійної деморалізованості та нормативних реакцій на неї, пов'язаних з пошуком надійної нормативної опори у ситуації безнормності й беззаконня, істотно не змінився. Про це свідчать дані моніторингових опитувань протягом років незалежності [8, с.7].

Багаторічні дослідження Інституту соціології НАН України дають підстави зробити висновок, що в Україні фактично відбулася легітимація розкрадання, корупції, брехні, а також – родинних зв'язків, кумівства, земляцтва й безвідповідальності у владних структурах. Довіра до влади сьогодні на рекордно низькому рівні, більшість громадян України тією чи іншою мірою безпосередньо постраждали від економічної кризи і вкрай негативно ставляться до політичних чвар. Спостерігається масова розгубленість, яка почалася ще на початку пострадянської трансформації та посилилася внаслідок останньої сучасної кризи. Люди відчують, що в них є внутрішні ресурси для подолання кризи, але не бачать тих політичних лідерів, які б демонстрували здатність віднайти ці шляхи.

Події політичного характеру, які відбуваються в Україні протягом останніх років, важко визначити однозначно в межах теорій політичної трансформації, модернізації або транзитології. Перехід з одного стійкого стану політичної системи (радянської) до іншого (ще не визначеного теоретично) відбувається складно, суперечливо. Тоталітарне минуле і надалі існує в нинішній Україні крадькома, втративши амбіції, відмовившись від власного імені, активно мімікруючи, але залишаючись, по суті, господарем становища. Але в Україні, не дивлячись на труднощі, все ж таки склалася політична система, яка може стати фундаментом демократії, і основа для руху вперед є. Понад двадцять років по тому не можна не констатувати, що очікувана політична незалежність прийшла в Україну доволі несподівано. Невідворотним викликом, що безпосередньо впливає на життя всього населення, став для нації соціально-політичний виклик: треба було навчитися Україною управляти. Тож, сподіваючись на краще, згадаємо, що реформування країни потребує свідомих зусиль держави і суспільства, політичних і творчих еліт, духовних лідерів нації і самих громадян.

Насамперед, серед *внутрішніх* чинників слід назвати низьку ефективність соціально-економічних реформ, боротьби з корупцією, корозію судової системи, відчуження влади від суспільства, брак інституційного та ресурсного забезпечення політики на європейському напрямі (13 січня 2011 р. представники Європейської бізнес-асоціації під час зустрічі з комісаром ЄС з питань розширення та європейської політики сусідства Ш.Фюле виз-

начили низку проблем ведення бізнесу в Україні. Це – корупція, система судочинства, відшкодування ПДВ, валютне та митне регулювання, технічні бар'єри в торгівлі, відсутність постійного конструктивного діалогу влади з бізнес-спільнотою) [9].

Найбільш негативну реакцію у лідерів ЄС викликають посилення авторитарних тенденцій у країні, згортання демократичних процесів, політична ангажованість судових органів, що використовуються для переслідування лідерів опозиції. Останній фактор на відносинах України з ЄС позначається найбільш критично. Ідеться насамперед про засудження колишніх урядовців – Ю.Тимошенко, Ю.Луценка, В.Іващенко. Зокрема, справа Ю.Тимошенко викликала колосальний резонанс у світі: одностайно засудили переслідування лідера опозиції керівництво та лідери країн ЄС, а також – США, Канади, інших країн світу, авторитетні міжнародні організації (ОБСЄ, ПАРЄ, Комітет міністрів Ради Європи, міжнародні неурядові організації «Freedom House», «Amnesty International» та ін.), провідні європейські політичні партії, відомі громадські діячі. Про глибоку стурбованість європейської спільноти внутрішніми подіями в Україні, зокрема, згортанням демократичних процесів, свідчать Резолюція Європарламенту (27 жовтня 2011 р.) [10] та Резолюція ПАРЄ (26 січня 2012 р.) [11]. Погіршення стану демократії в Україні фіксують також авторитетні міжнародні рейтингові агенції. За їхніми оцінками, у країні в цілому знижується рівень демократичного розвитку, незадовільно забезпечуються політичні права громадян і свобода ЗМІ, погіршується ситуація у сфері протидії корупції.

Отже, процес євроінтеграції ускладнюється наявністю в Україні специфічних проблем, пов'язаних з внутрішньосистемними трансформаціями, що відбуваються протягом періоду незалежності в країні.

---

1. Куценко О. Украина в трансформационных процессах: Quo vadis? / О.Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 1. – С.18–32.

2. Головаха Є. Динаміка соціального самопочуття населення України: 1995–2006 // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / Є.Головаха, Н.Паніна. – К., 2006. – С.201–210.

3. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2006 років // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К., 2006. – С. 419–569.

4. Ворона В. Виклики незалежності і суспільна наука / В. Ворона // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К., 2009. – С. 3–12.

5. Ручка А. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття / А. Ручка // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К., 2009. – С. 285–292.

6. Результати національного опитування «Громадська думка в Україні – 2009» омнібус // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К., 2009. – С. 476–548.

7. Головаха Є. Феномен «аморальної більшості» в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки // Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін / Є. Головаха. – К., 2002. – С. 460–468.

8. Ворона В. Щоб Україна була багатою, люди мають бути моральними // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / В. Ворона. – К., 2006. – С. 3–9.

9. Єврокомісар попередив Януковича про можливе замороження стосунків [Електронний ресурс]. – УНІАН, 13 січня 2011 р. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/415832-evrokomisar-poperediv-yanukovicha-pro-mojlive-zamorojennya-stosunkiv.html>.

10. Резолюція Європарламенту относительно текущей ситуации в Украине [Електронний ресурс]. – Корреспондент Т.net., 28 октября 2011 г. – Режим доступу: <http://korrespondent.net>.

11. Резолюція ПАРЕ щодо України [Електронний ресурс]. – Тиждень, 28 січня 2012 р. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua>.

Леся Ковач

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА ДОНБАСУ В ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано діяльність громадських об'єднань національних меншин на території Донецької і Луганської областей. Особливу увагу приділено їх ролі у збагаченні національної

культури, процесах національної консолідації та становленні громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: Донбас, національно-культурні товариства, етнополітика, національні меншини, міжнаціональні відносини.

Lesia Kovach. National and cultural associations of Donbass region in institutionalization of civil society in Ukraine. In the article activity of associations of national minorities on territory of the Donetsk and Lugansk areas is analyzed. The special attention is spared their role in enriching of national culture, processes of national consolidation and becoming of civil society in Ukraine.

Key words: civil organizations of national minorities, ethnic policy, national minorities, ethnic relations.

В Україні права громадян – представників різних національностей, а також гарантії цих прав зафіксовані в Конституції України (1996), законах України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), «Про мови в Українській РСР» (1989 р.), «Про громадянство» (1991 р.), «Про свободу совісті і релігійні організації» (1991 р.)»Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про об'єднання громадян» (1992 р.), «Про радіо і телебачення» (1993 р.), «Про освіту» (1991 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.), «Про місцеве самоврядування» (1997 р.); *міжнародно-правових актах* – «Загальній декларації прав людини» (1948 р.), «Рамковій конвенції про захист національних меншин» (ратифікована Верховною Радою України 9 грудня 1997 р.), «Європейській хартії регіональних мов або мов меншин» (2003 р.) та деяких інших. Також національним законодавством беруться до уваги такі документи, як Гаазькі рекомендації з прав національних меншин на освіту (1996 р.) та Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.). Крім цього, чинне законодавство України передбачає захист прав національних меншин шляхом укладення міждержавних договорів та угод. Такі договори і угоди наша країна уклала з Російської Федерацією, Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Румунією, Молдовою, Литвою та іншими країнами.

За оцінками таких авторитетних міжнародних організацій, як ООН, РЄ, ОБСЄ, українське законодавство щодо захисту прав

національних меншин відповідає принциповим засадам і основним вимогам міжнародно-правових стандартів у цій сфері.

Сьогодні ми маємо всі підстави стверджувати, що одним із найвагоміших здобутків Української держави, після здобуття нею державної незалежності, є стабільність міжнаціональних відносин, відсутність гострих широкомасштабних конфліктів та протистоянь, хоча випадки спалахів міжетнічного невдоволення все ще трапляються.

Подальше формування мирного поліетнічного суспільства потребує врахувати поєднання процесу етнічної самоідентифікації і формування нації у розумінні її як громадянського співтовариства. Значне місце у цьому процесі посідають громадські організації національних меншин. Адже, виконуючи роль соціальних посередників між групами виразників різних інтересів і урядовими структурами, між громадянським суспільством і державою, вони спрямовують свою діяльність «на розвиток міжнаціональних відносин, відродження і розвиток національних культур, задоволення духовних запитів іноетнічного населення» [1, с. 527]. Національно-культурні товариства також є одним з основних інститутів, через які представники національних меншин залучаються до суспільно-політичного та культурного життя країни та є єдино можливим варіантом вираження їхніх колективних прав у правовому полі. При цьому за своєю формою вони можуть бути досить різноманітними: існувати у вигляді асоціацій, спілок, земляцтв, конгресів, центрів, федерацій та рад, бути формалізованими або не мати жодного офіційного статусу. Спрямованість діяльності таких організацій досить різнопланова, хоча переважаючою є культурницька.

Проблему діяльності національно-культурних товариств досліджували і досліджують багато науковців. Зокрема, етнополітичній суб'єктності громадських організацій етнічних меншин України присвячено дисертаційне дослідження Л.Лойко [2], діяльності громадських об'єднань Східної України наприкінці 1980-х рр. початку 1990-х рр. – праці Т.В.Болбат [3]. Проблемам самоорганізації греків, євреїв, німців та інших етнічних меншин на території Донецької області, а також питанням їхньої взаємодії з державою – наукові публікації та дисертаційне дослідження А.Шайхатдінов [4].

Початок формування організованого громадського руху представників національних меншин Донеччини розпочався у 1988–1989 рр., коли партійне керівництво області услід за рішенням центральної влади стало запроваджувати заходи із задоволення національно-культурних потреб етносів. Значним поштовхом, після якого процес офіційної самоорганізації набув певної інтенсифікації можна вважати вересневий пленум ЦК КПРС, що відбувся 20 вересня 1989 р. і був повністю присвячений національному питанню. На ньому було прийнято Платформу ЦК КПРС «Національна політика партії у сучасних умовах», яка стала головним орієнтиром роботи з поліетнічним загалом. Зокрема, в ній окреслювалися такі напрями національної політики, як: задоволення культурно-освітніх запитів і потреб етносів, забезпечення представництва національних меншин в органах державної влади, надання можливості етнічної самоорганізації, причому у вигляді не тільки громадських об'єднань, але й національних територіальних одиниць (районів та сільрад) [5, с. 38].

До прийняття цього документа виникали лише деякі поодинокі громадські організації національних меншин, які, як правило, створювалися не як самостійні структури, а як філії впливових та офіційно визнаних громадських об'єднань, і які повністю перебували під контролем влади. Зокрема, Маріупольське міське товариство греків було створене у січні 1989 р., але спочатку його зареєстрували як секцію грецької мови товариства рідної мови ім. Т.Г. Шевченка, засновником якого виступило Донецьке обласне відділення Українського фонду культури [6, с. 4]. Аналогічний механізм формалізації було застосовано і щодо етнічних структур обласного рівня. Так, 4 червня 1989 р. у м. Донецьку, за діяльної підтримки Донецького обкому партії, було створено Обласний Єврейський культурно-просвітницький центр «Алеф», засновником якого також виступило Донецьке обласне відділення Українського фонду культури (УФК). Центр було створено як секцію Донецького обласного товариства рідної мови ім. Т. Г. Шевченка.

Перші кроки в напрямі формування власної етнополітики, що відбувалися в процесі суверенізації України і були означені в Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.),

Законі України «Про національні меншини в Україні» (1992 р) свідчили про намір Української держави враховувати інтереси представників усіх національностей і забезпечувати їм рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права, у тому числі і шляхом створення власних національно-культурних організацій.

Водночас широкий загальний Донецької області спочатку дуже обережно поставився до утворення громадських об'єднань національних меншин. Зростання міжнаціональної напруги у різних регіонах СРСР, ескалація конфліктів на ґрунті міжетнічних стосунків викликали побоювання будь-яких національних новацій. Поширеною була думка, що об'єднання громадян за національною ознакою сприятимуть розпалюванню міжетнічної ворожнечі. Так, у 1989 р. на сторінках газети «Радянська Донеччина» виникла дискусія, викликана листом мешканців Тельманівського району Донецької області, греків за національністю, в якому заперечувалася необхідність і корисність створення національних товариств, а їх діяльність у цьому напрямі визнавалася як загроза міжнаціональному миру та злагоді. Однак у її ході окреслилася інша думка, а саме: що національно-культурні товариства, якщо вони не мають екстремістського характеру, надзвичайно потрібні задля збереження і розвитку етнічної самобутності та культури. З часом, саме вона стала домінуючою [4, с. 15].

Станом на 1 липня 2009 р. у Донецької області визначилися як національні меншини, тобто утворили свої громадські організації, які активно представляють і відстоюють перед органами державної влади і органами місцевого самоврядування права та інтереси своєї національності, 23 етноси (158 об'єднань). У 2011 р. їх кількість зменшилася до 156. З них дві мали всеукраїнський статус, 40 – обласний, 93 – міський, 19 – районний [7].

У Луганській області було зареєстровано 36 таких об'єднань (24 – обласних, 6 – міських і 6 – районних) [8]. За національною спрямованістю переважали організації росіян, ромів, німців, поляків. Свої товариства також мали білоруси, вірмени, азербайджанці та грузини.

Починаючи з 17 квітня 2007 р. при Луганській обласній державній адміністрації почала функціонувати Рада з питань етнонаціональної політики, було затверджено її склад і Положення. До

складу Ради увійшли керівники найбільш впливових за чисельністю обласних національно-культурних товариств. На її засіданнях обговорюються перспективи діяльності громадських організацій національних меншин, фінансування та проведення міжнародних заходів, виявляються проблемні питання, які існують в окремих спільнотах, вивчаються шляхи їх можливого вирішення [9].

У Донецькій області найбільшу кількість громадських організацій мають греки. Найчисельнішою і найвпливовішою серед них є Федерація грецьких товариств України, яка була заснована під час конференції 8–9 квітня 1995 року в м. Маріуполі за участі 87 делегатів 17 товариств греків України. Вирішальним для долі Федерації став її перший з'їзд, який відбувся 1997 року і виявив чимало прибічників іншого об'єднання – Союзу греків України. Завдяки твердій позиції В. Хари, Ф. Стамбулжи, Н. Теміра, С. Хараджі відбулось становлення Федерації грецьких товариств України та поповнення її новими членами. Наступні – другий (2000 р.) та третій (2003 р.) з'їзди продемонстрували згуртованість греків України.

Незмінним головою ФГТУ залишається Олександра Проценко-Пічаджі. Двічі – у 1995 і 1999 роках – вона обиралася секретарем Всесвітньої Ради греків Зарубіжжя (ΣΑΕ), суб'єктом якої Федерація є з 1995 р. Завдяки організаторським зусиллям О. Проценко-Пічаджі, а також фінансовій допомозі Греції, ΣΑΕ Європи, Маріупольської міськради і ВАТ «ММК імені Ілліча» в селищі Старий Крим побудована сучасна поліклініка, а в селищі Сартана – церква.

Метою діяльності Федерації є збереження національної самосвідомості греків, поширення цінностей світового еллінізму, розвиток національної освіти, культури, традицій та звичаїв. Під егідою Федерації кожні два роки проходять: фестиваль грецької культури Мега-Йорти та фестиваль грецької пісні імені Тамари Каци.

Федерація грецьких товариств України також надає консультативну допомогу населенню, веде благодійну діяльність, спрямовану на підтримку освітньої системи шкіл (Фонд «Ясон») і здоров'я (медичний Фонд «Гіппократ»).

Результатом послідовного і цілеспрямованого курсу ФГТУ є її авторитет у греків і широкої багатонаціональної громадськості як центру українського еллінізму, мосту дружби і співробітництва з

історичною батьківщиною, фактора гармонії і стабільності у суспільстві [10].

Іншою громадською організацією греків Донецької області зі всеукраїнським статусом є Спілка греків України (zareestrovana Golovnim upravlinnyam iustitsii u Doneckii oblasti 04.11.1992 p.).

Інтереси німецької спільноти Донеччини відстоює Донецьке обласне національно-культурне товариство німців «Відергебурт» (16.09.1989 p., № 65). Станом на 1.01.2011 p. кількість його членів становила 1200 осіб. Важливою особливістю товариства є поєднання уваги до національно-культурної сфери з акцентом на питаннях еміграції німців на історичну батьківщину. Товариство надає постійну і всебічну допомогу уряду Федеративної Республіки Німеччини в передачі «Пакетів допомоги» (продуктові набори, побутова хімія, одяг) етнічним німцям Донецької області. У 2011 p. таку допомогу отримало 112 похилих, хворих, самотніх та мало-забезпечених людей у 49 населених пунктах Донецької області [11].

З приїздом у 1995 p. в м. Донецьк Іцхака Пінхаса Вишедського, якого було обрано головним Рабином Донбасу, і створенням під його керівництвом «Донецької обласної єврейської громади» (19.07.2002 p., № 663; станом на 01.01.2011 p. організація налічувала 10 000 членів) відбулося істотне переформатування єврейської самоорганізації у Донецькій області. Її лідером стала Обласна єврейська громада, яка має виразний релігійний характер та спирається на допомогу прикордонного єврейства, благодійні і релігійні фонди.

Донецька область з її значною кількістю росіян та російськомовного населення є одним із головних центрів російського руху України, якому притаманний чітко виражений політичний характер із висуненням вимог щодо підвищення статусу російської мови, встановлення тісних відносин із Росією тощо. Сукупність російських (або проросійських) організацій, що в різні часи виявляли активність на Донеччині, можна розподілити на дві групи:

1. Громадсько-політичні об'єднання – Інтеррух Донбасу, Громадянський конгрес, Конгрес російських організацій України (були активними у 1990-х рр.) Російський рух (кінець 1990-х – 2000-ні рр.), «Донбаська Русь» (кінець 2000-х рр.) тощо і тісно пов'язані з ними товариства росіян «Русь» (діє з 1991 p.), Російська

громада (кінець 1990-х – 2000-ні рр.), Російський дім у Донбасі (кінець 2000-х рр.).

2. Політичні партії та їх донецькі осередки, що взяли на озброєння етнокультурні та мовні гасла – «Слов'янська партія», «Російський блок», партія «Російсько-український Союз «Русь».

Незважаючи на помітне місце російських організацій у суспільно-політичному житті Донеччини, їх діалог зі спеціалізованими органами влади, що займаються питаннями етнонаціонального розвитку, є мінімальним. Очевидно, громадсько-політична спрямованість більшості російських організацій та неприйняття ідентифікації національної меншини зумовлюють низький рівень такої взаємодії.

Інтереси білоруського населення Донецької області відстоює Донецька обласна організація «Культурно-просвітницьке товариство білорусів «НЕМАН», створене 3 серпня 2000 р. Першим головою організації став депутат Донецької обласної ради, генеральний директор АТЗТ «Фірма Меблі». А. Окушко, якого згодом було призначено Почесним Консулом Республіки Білорусь у східних областях України., Наразі його очолює С. Пасинкова (2000 членів).

Основною метою діяльності товариства є відродження і популяризація культурної і духовної спадщини білоруського народу; зміцнення міжнаціональної дружби в регіоні; сприяння розвитку торговельно-економічного та культурного співробітництва між Україною та Республікою Білорусь [12].

Свої організації мають і нечисленні етнічні групи. Наприклад, в м. Константинівці Донецької області створено «Союз громадян закавказьких національностей». До нього увійшли азербайджанці, вірмени, грузини, лезгини. Союз заявив про досить широкий спектр своєї діяльності – від культурно-освітніх програм до координації дій у сфері торгівлі та громадського харчування.

22 лютого 1994 р. було зареєстровано «Спілку дагестанських народів Донбасу» (№52). Станом на 01.01.2011 р. кількість її членів становила 2 695 осіб.

Частина етнічних спільнот регіону сьогодні поки що не скористалася своїм правом і не створила свої громадські об'єднання, можливо, через нечисленність або через відсутність об'єктивної потреби у такій самоорганізації.

На стан створення і діяльність громадських об'єднань національних меншин впливає передусім фінансова підтримка з боку держав, які є їхніми історичними батьківщинами, держав, на території яких вони постійно проживають, членські внески, спонсорська допомога, а також фінансування проектів та програм національно-культурного відродження міжнародними фондами, акредитованими в Україні.

Відповідно до Статті 16 Закону України «Про національні меншини в Україні» державою надається фінансова підтримка на забезпечення діяльності національно-культурних організацій національних меншин, що спрямована на збереження і розвиток їхньої етнічної самобутності [13]. Кошти для виконання цієї норми закладаються у Державний бюджет України, який схвалюється щорічно.

Головними розпорядниками коштів Державного бюджету є спеціалізований орган центральної виконавчої влади – Міністерство культури України. Раніше ця функція входила до компетенції Державного комітету України у справах національностей та релігій (у різні роки він мав різну назву і статус і розпоряджався понад 90-відсотковою частиною загальних бюджетних коштів), який було ліквідовано у грудні 2010 р.

Фінансові ресурси Державного бюджету України, передбачені для розвитку власне етнонаціональної сфери, тільки малою мірою забезпечують потреби національно-культурного розвитку, зокрема, станом на 2007 р. обсяг коштів, виділених Держкомнацрелігій для фінансової підтримки діяльності національно-культурних товариств, становив усього 2 млн. 675 тис. грн. Дуже важлива причина, що виділення навіть цих, досить незначних коштів, відбувається не прозоро, відсутні чіткі критерії ефективності їх використання, а програми виконувані різними розпорядниками, у своїй переважній більшості, залишаються не узгодженими.

Товариства заздалегідь подають плани у відповідні державні структури. Але як просуваються виділені кошти, їх інформують далеко не завжди. Вплинути на це вони не в змозі. Рішення про використання фінансових ресурсів приймається без урахування думки громадськості. Отримає організація бюджетні кошти чи ні, в основному залежить від рівня налагодження комунікаційних

зв'язків між представниками влади і лідерами тієї чи іншої національної громади. Саме тому з боку національно-культурних товариств частими є скарги на непрозорість фінансування та суб'єктивізм державних чиновників, які сприяють одним проектам і не дають коштів на інші. Часто такі скарги є справедливими, в інших випадках – безпідставними або такими, щодо обґрунтованості яких складно визначитись.

Особливо гострим є питання надання фінансової допомоги національно-культурним товариствам на регіональному рівні, оскільки в Бюджетному кодексі України не передбачено відповідного рядка про виділення їм коштів з місцевих бюджетів. Відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян (від 16.06.1992 р. – Стаття 8) Верховна Рада затверджує вичерпний перелік всеукраїнських громадських організацій, яким держава надає матеріальну допомогу [14]. Тож представники регіональної влади нерідко мають рацію, коли відмовляють національно-культурним товариствам у запитаних коштах. Особливо тоді, коли в одному регіоні існують кілька товариств тієї ж самої етнічної групи і кожне з них позиціонує себе як єдиного або, щонайменше, найповажнішого виразника потреб та інтересів всієї громади чи принаймні її регіональної більшості незалежно від того, чи підтримується це товариство представниками національної громади, чи ні.

Зняття таких колізій сприяло б впровадження таких правових інструментів, які б дозволили змінити принцип фінансування національно-культурних товариств і відійти від ієрархічної системи бюджетних призначень на користь впровадження конкурсних механізмів фінансування. Нагальним видається також внесення змін до Бюджетного кодексу України в частині виділення місцевим органам виконавчої влади окремим рядком видатків на збереження і розвиток етнокультурної самобутності.

Брак належного фінансування та непрозорість розподілу бюджетних коштів уже сьогодні призводять до негативних тенденцій у розвитку етнонаціональної сфери. Зокрема, швидкими темпами скорочується мережа національних громад. Якщо у 2009 р. їх налічувалось близько 1800 одиниць, то згодом менше 1500 – тобто скорочення становить майже 20%. Забезпечено приміщеннями лише 419 громадських організацій національних меншин, або кож-

на четверта. Через відсутність фінансової підтримки з місцевих бюджетів значно більше – як у п'ять разів скоротилася й мережа недільних шкіл з вивчення рідних мов, звичаїв та традицій – з 3 тис. у 2008 р. до 570 у 2011 р [15, с. 242].

Загалом, попри існування зазначених труднощів на Донбасі склалася досить дієва система взаємовідносин між регіональною владою та етнічними громадами, що в цілому забезпечує безконфліктний, інтегративний тип розвитку міжнаціональних відносин. Здійснюючи постійну комунікацію з етнічними громадами та їх лідерами, допомогу у проведенні культурно-просвітницьких та організаційних заходів, проведення «круглих столів» та конференцій з етнополітичної проблематики, влада формує активний діалог із етнічними меншинами, сприяє розв'язанню найбільш гострих проблем їхньої життєдіяльності.

Уже сьогодні громадські організації постають суспільно-політичним механізмом, у якому кристалізуються і через який транслюються на владно-політичний рівень інтереси етнічних громад України.

Тож цілком закономірно можна прогнозувати подальше зростання суспільно-політичної ролі етнічних громадських організацій як вагомих суб'єктів етнополітики у майбутньому, а отже, ґрунтовних наукових досліджень їх діяльності як важливих інститутів громадянського суспільства.

---

1. Антонюк О. Культурно-національні товариства / О. Антонюк // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України / Відп. Редактор Ю. Римаренко. – К.: Довіра, Генеза. – С. 527.

2. Лойко Л.І. Етнополітична суб'єктність громадських організацій етнічних меншин України: дис... д. політ. н.: 23.00.05 / Л.І.Лойко; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 473 арк.

3. Болбат Т.В. Періодизація історії громадських об'єднань Східної України (квітень 1985 – червень 1996) / Т.В. Болбат // Донецький вісник наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Т. 13. – Донецьк: Український культурологічний центр, 2006. – С. 107 – 123; Болбат Т.В. Общественные объединения Донбасса / Т.В. Болбат // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 7. / За ред. З.Г. Лихолобова. – Донецьк, 1999. – С. 145 – 154.

4. Шайхатдінов А.З. Культурна самобутність етнічних меншин Донецької області на межі ХХ – ХХІ ст.: автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / А.З. Шайхатдінов; Донецький національний університет. – Донецьк, 2010. – 25 с.
5. Платформа КПСС «Национальная политика партии в современных условиях // Материалы Пленума ЦК КПСС (сентябрь, 1989). – М.: Госполитиздат, 1989. – С. 38.
6. Мариупольскому греческому обществу – 10 лет: историческая справка. – Мариуполь, 1999. – С. 4.
7. Перелік громадських організацій національних меншин Донецької області станом на 01.01. 2011 р. // Донецька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://donoda.gov.ua:81/main/ua/publication/content/11126.htm>
8. Перелік громадських організацій національно-культурного спрямування, зареєстрованих Головним управлінням юстиції у Луганській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.loga.gov.ua/oda/about/depart/religion/activity/net-nat-m-lug/>
9. Матеріали відділу у справах національностей та релігій Луганської облдержадміністрації на тему: «Реалізація державної етнонаціональної політики та забезпечення прав національних меншин у Луганській області» // Луганська обласна державна адміністрація. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www-old.al.lg.ua/n_17_12_08_02.do
10. Донецька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://donoda.gov.ua:81/main/ua/publication/content/590.htm>
11. Дынгес Л. Социальная акция в Донецкой области // Л. Дынгес [Електронний ресурс]. Режим доступу: gfe-odessa.blogspot.com/2011/12/-blog-post_27html
12. Донецька обласна громадська організація «Культурно-просвітницьке товариство білорусів «НЕМАН» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua:81/main/ua/publication/content/584.htm#top>
13. Закон України «Про національні меншини в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №36. – Ст. 529.
14. Закон України «Про об'єднання громадян» // Голос України. – 1992. – 18 липня.
15. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. – К., 2011. – С. 242.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арабаджисв Дмитро, к. політ. н., доцент кафедра соціальної роботи Запорізького національного технічного університету

Білошицький Сергій, к. і. н., доцент, провідний науковий співробітник відділу етнополітології

Бірюков Дмитро, к. т. н., старший консультант відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Войналович Віктор, д. політ. н., зав. відділу Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Волгов Микола, аспірант Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Зорич Оксана, к. політ. н., науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Головко Ірина, к.політ.н., асистент кафедри соціології та політології Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого»

Ковач Леся, к. і. н., науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Колесников Олексій, кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Кононенко Наталія, к.політ.н., науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Кононенко Сергій, к. політ. н., старший науковий співробітник, завідувач відділу теорії міжнародних відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Корнієвський Олександр, д.політ.н. зав. відділу Національного інституту стратегічних досліджень

Кочубей Лариса, д. політ. н., професор, провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Кудіна Ольга, аспірантка Національного педагогічного університету ім. Драгоманова

Куц Галина, д.політ.н., професор Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди

Куценко Євген, аспірант Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Лісничук Олесь, к. політ. н., молодший науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Майборода Олександр, д. і. н., професор, в.о. директора Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Мандебура Олеся, к. і. н., науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Митко Антоніна, к. політ. н., доцент Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

Михальченко Микола, член-кореспондент НАН України, д. філос. н., професор, завідувач відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Овчар Ірина, к. політ. н., вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

Онщенко Ірина, к. політ. н., вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

Перевезій Віталій, к. і. н., доцент, вчений секретар Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Редькіна Ганна, к. політ. н., доцент Дніпродзержинського державного технічного університету

Шайгородський Юрій, д. політ. н., доцент, головний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Шевченко Олексій, д. філос. н., провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Шпак Віктор, к. і. н., доктор філософії в галузі економіки, професор кафедри журналістики Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, секретар Національної спілки журналістів України, заслужений журналіст України.

Яцура Катерина, аспірант кафедри політичної соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

*Інституту політичних
і етнопонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України*

2013/6(68) (листопад-грудень)

Підписано до друку 27.12.2013 р. Формат 60x84/16. Папір офсет.
Гарнітура Times. Ум. др. арк. 19,07. Обл.-вид. арк. 17,08
Тираж 300 прим. Зам. № 819

Видавець Інститут політичних і етнопонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, вул. Кутузова, 8
Тел. (044) 285-65-61

www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ №15861-4333Р від 26.10.2009

Виготовлювач ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області,
вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124

E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.